Acest volum a aparut cu sprijinul grantului CNCSIS nr. 64, *Dezvoltarea masteratului de Studii de Gen,* proiect coordonat de catre prof. univ. dr. Mihaela Miroiu

Editoare

Maria Bucur, Mihaela Miroiu

PATRIARHAT SI EMANCIPARE

in istoria gandirii politice romanesti

Polirom

2002

Prefata

1. Despre volum

Alcatuirea acestui volum a debutat in primavara lui 2001, in contextul unor cercetari ample in privinta problematicii genului in cultura si politica romaneasca pe care le-am coordonat in ultimii ani.

Autoarele si autorii acestor studii au cel putin o trasatura comuna: interesul pentru istoria gandirii politice romanesti. Cu exceptia Mariei Bucur, cercetatoare consacrata in spatiul academic american, toti ceilalti sunt tineri absolventi de Stiinte politice, cu studiile universitare abia incheiate, cu masterate sau doctorate in faze incipiente. Toti au insa ceea ce eu numesc o privire proaspata, suficient de proaspata sa incerce sa exploreze gandirea politica in spatiul nostru cultural din perspectiva abordarii relatiilor de gen. O astfel de intreprindere nu este de loc usoara, mai ales intr-o cultura politica in care, marii barbati care au configurat agenda politica si discursul politic fie s-au interesat de femei ca de simple note de subsol la „problemele politice majore", fie le-au neglijat existenta ca subiecti ai politicului, trecandu-le normativ in gineceu, ca insotitoare si „mume ale neamului". De buna seama, cititoarele si cititorii vor remarca o pondere diferita a acestei problematici de la un articol la altul. Accentele diferite in sensul importantei genului exista chiar si in interiorul acestui volum. Si aceasta pondere nu este straina de sexul autorilor. Genul este categorie centrala si ocupa o pondere extinsa in studiile Mariei Bucur si Ralucai Popa. Autorii barbati au o tendinta destul de pregnanta sa extinda analiza contextului in care sunt elaborate anumite discursuri politice si politologice despre femei si relatiile de gen. Pentru unii autorii barbati, initierea in aceasta abordare a coincis cu elaborarea studiului insusi, este drept, intr-un climat academic in care studiile de gen incep sa fie la ele acasa[i]. Am considerat insa ca este important sa existe o poarta de intrare intr-un domeniu de cercetare prea putin explorat la noi. Impartasesc convingerea ca sensibilizarea si receptivitatea fata de cercetarea de gen trebuie sa se origineze undeva, in contextul unui interes deja constituit, a unui *deja vu* care poate fi reexaminat, reconsiderat dintr-o perspectiva diferita.

Maria Bucur a contribuit metodologic si bibliografic la munca tuturor autorilor. Pe parcursul elaborarii volumului a facut observatiile si corecturile necesare fiecarui studiu, distanta intre Bloomington si Bucuresti anulandu-se in conditiile cyber-spatiului. Ea insasi este nu doar coeditoare, ci si coautoare a acestui volum. In ce ma priveste, am facut selectia tematicii, a autorilor si am urmarit in diferite etape, dezvoltarea cercetarii si elaborarea studiilor autorilor foarte tineri. M-am ocupat de finalizarea volumului intr-o forma, sper, cat mai utila pentru cei interesati de un asemenea demers, precum si de prefatarea volumului.

2. Alegerea temei

Patriarhatul este un concept cheie in gandirea politica feminista[ii]. Sensul sau este deopotriva **descriptiv**: releva organizarea prevalenta a relatiilor publice si private intre femei si barbati dupa paradigma larg impartasita religios si laic: barbatul ii este cap

[i] Ma refer la faptul ca acestia sunt absolventi ai Scolii Nationale de Studii Politice si Administrative Bucuresti, institutie in care exista un Masterat de Gen si Politici Publice, se face cercetare in acest domeniu si multi profesori includ teoriile politice feministe in abordarile lor disciplinare.

[ii] Pentru o introducere in sensurile conceptului de patriarhat vezi si *Lexicon feminist* (2002), editoare Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, Polirom, Iasi iar pentru o abordare de detaliu vezi Gerda Lerner (1986), *The Creation of Patriarchy,* Oxford University Press, Oxford

femeii si **normativ**: indica felul in care aceste relatii *trebuie* configurate: barbatul trebuie sa fie capul femeii. **Patriarhalismul** este ideologia care sustine acest tip de norma si acest tip de organizare sociala. Este ideologia in centrul careia sta "regula tatalui", a tatalui simbolic, cel al carui cuvant conteaza si creeaza. Daca in privinta barbatilor patriarhalismul a evoluat spre paternalism sau chiar spre contractualism in conditii de "fraternitate"[iii], in privinta tratarii femeilor aceasta ideologie are o rezistenta greu de dizlocat.

Conceptele de patriarhat si patriarhalism transcend relatiile de gen. Sensurile lor vizeaza mai extins relatiile dintre oameni bazate pe paradigma traditionala a dominantei lui *pater familias.* In societatile moderne acest gen de organizare sociala este de tip **paternalist** si reflecta relatiile dintre stat si indivizi. In gandirea liberala, de exemplu, exista o ampla abordare din perspectiva conceptelor de paternalism si **autonomie**, liberalismul insusi fiind o ideologie care argumenteaza amplu pentru largirea autonomiei individuale si impotriva paternalismului, respectiv a tendintei ca "binele" indivizilor sa fie configurat la nivel colectiv sau la nivelul statului. A te conduce dupa capul propriu, fara sa-i lezezi pe altii este o norma definitorie a democratiilor liberale. Paternalismul in relatiile stat-individ, ca si patriarhatul in relatiile de neam si familie si in relatiile de gen, pleaca de la supozitia infantilismului persoanelor adulte. Cineva trebuie sa le ghideze acestora in mod permanent viata, sa le configureze "rostul lor pe aceasta lume", sa discearna in locul lor. In societatile traditionale si traditionaliste, paternalismul imbraca hainele arhaice ale patriarhatului. In acest context avem de-a face cu un amalgam de argumentatii laico-religioase prin care societatea se poate mentine in supunere si ascultare, prin monopolizarea "mintii" de catre o anumita categorie de oameni meniti sa fie normatori-legiuitori.

De ce patriarhatul este concept central in gandirea politica feminista? Explicatia acestei centralitati este destul de lesnicioasa. Considerand ca progresul istoric poate fi masurat dupa gradul de democratizare prin largirea fruntaliilor drepturilor, libertatilor si participarii la viata publica, ceea ce putem observa este ca sistematic a existat si exista o ultima reduta de iesire din patriarhalismul puterii: anume reduta de gen. Pana si cele mai luminate minti barbatesti ale vremii lor se inscriu, de regula, in corul vast: vrem democratie, dar nu si pentru femei, sau, daca acceptam ca femeile sa ne fie partenere de rangul II in sfera publica (eventual sa ne voteze, dar nu si sa ne reprezinte), nu acceptam sa le fim si noi parteneri in viata privata. Cu alte cuvinte, modernizarea si emanciparea sunt fie monopol masculin, fie asociate cu pastrarea rolurilor traditionale pentru femei in viata privata. Emanciparea se opreste cel mult in pragul genului sau in pragul casei, in cazul jumatate fericit in care ea este acceptata pentru categorii mai largi.

Pe ce se bazeaza patriarhatul in relatiile de gen? Legitimarile lui vin din selectia misogina a traditiei religioase si sunt preluate in lumea secularizata cu diverse argumente, unele omagial-romantice: femeile sunt moral superioare si nu este cazul sa se murdareasca in "cloaca politica" (bine pazita de barbati). Este de preferat ca ele sa-i insoteasca si inspire. Alte argumente sunt de-a dreptul umilitor-dispretuitoare: femeile nu sunt oameni deplini, performeaza mai mult roluri de femele: nasc, hranesc si ingrijesc, sunt "mume" biologice, nu spirituale, au mintea redusa la sentimente si emotii, iar politica se face cu atitudini virile si spirite barbatesti (vezi de exemplu ideologia legionara). Aceste spirite

[iii] Vezi ampla teoretizare asupra caracterului masculin-patriarhal a contractului social in Carole Pateman (1989), *The Sexual Contract,* Standford, Standford University Press.

pot sa fie corupte prin insotirea cu femei, dincolo de nevoile biologic-emotionale. Pentru antidemocrati, democratia insasi este dubioasa si daunatoare fiindca este "feminina".
Desigur ca este o diferenta de natura intre "patriarhatul soft" al democratilor si "patriarhatul hard" al variilor ganditori autoritaristi. Primii pot deveni secvential aliati ai emanciparii de patriarhat, cei de-ai doilea sunt avanposturi ridicate ferm impotriva "anomiei" numite emanciparea femeilor, tot asa cum sunt avanposturi in calea democratiei, aceasta organizare sociala care blocheaza elanul elitei in favoarea femininei si inferioarei "mase".
Aceste tipuri de abordari au dominat gandirea europeana. Ceea ce stim mai putin este modul in care s-a asociat patriarhalismul de gen cu evolutiile gandirii politice romanesti. Volumul acesta este o prima incercare menita sa releve particularitati ale spatiului nostru cultural. In cele mai multe dintre studii este urmarita problematica mai generala a modernizarii, asa cum apare in ofertele teoretice si doctrinare romanesti, in relatie cu abordarile genului.
Am considerat ca, pe de-o parte, variabila gen a lipsit din analiza istoriei gandirii politice romanesti, pe de alta parte ca, relevand modul in care ea apare, putem avea o idee mai coerenta, pe de-o parte in privinta emanciparii femeilor, pe de alta parte in privinta avansurilor si ratarilor procesului de modernizare (inteles in acest context ca iesire din paternalism). Felul in care persoane si orientari de mare influenta in cultura si politica vremii au tratat relatiile de gen si problemele femeilor da seama de lungul drum catre autonomia personala, drum care si in istoria actuala se dovedeste greu de parcurs. Traditia se metamorfozeaza in tranzitie, cu toate ca receptivitatea in plan normativ este cu totul alta, cel putin la nivelul politicii de stat. Intrebarea: "de ce nu sunt femeile membre cu exercitiul deplin al drepturilor cetatenesti nici acum?" isi afla multe raspunsuri in evolutia gandirii politice romanesti. Acestei intrebari i se poate replica prin aceea ca acest exercitiu deplin nu il au nici cei mai multi barbati. Este drept, dar trebuie sa admitem ca nici un barbat nu este blocat in accesul lui la obtinerea sau exercitarea drepturilor din cauza apartenentei la un sex, pe cand femeile da. Ele sunt tratate altfel (a se citi: ca inferioare sau marginale) pentru ca sunt femei.
Titlul acestui volum poate induce in eroare. "Istoria gandirii politice romanesti" este identificata in contextul nostru ca istorie a gandirii politice a barbatilor romani, adica a acelor personaje care au dictat in vremea lor ceea ce azi numim curentul principal (*mainstream*) in opinia publica. Intre acesti barbati exista mari diferente, uneori chiar de natura, in abordarea genului. Aceste diferente sunt coerente cu orientarea politica de care apartin. Ramane relativ in afara tratarii in volumul de fata gandirea politica a femeilor (cu mici exceptii, vezi mai ales studiul Mariei Bucur). O antologie a acestei gandiri este deja oferita de catre editura Polirom si se datoreaza Stefaniei Mihailescu. Speram ca in evolutiile viitoare ale Studiilor de gen in Romania sa se poata face analize comparative intre ofertele intelectuale ale barbatilor si femeilor in domeniul gandirii politice romanesti.

3. Ce ne spun studiile din acest volum?

Voi consacra un spatiu mai larg primului studiu fiindca liberalismul insusi este, istoric vorbind, primul aliat doctrinar al feminismului, deopotriva si in Romania. Cu alte cuvinte, fiindca liberalismul submineaza in genere patriarhalismul, de uneltele sale poate beneficia implicit sau explicit si miscarea de emancipare politica si civica a femeilor. Cata alianta si cata diferenta sunt posibile, vom vedea in cele ce urmeaza.

Studiul **Ralucai Popa** "Dimensiuni ale patriarhatului in gandirea liberala romaneasca intre 1848 si al doilea razboi mondial" reprezinta o reexaminare a liberalismului romanesc din perspectiva analizei de gen. Autoarea imbratiseaza ca reper normativ feminismul, in particular, pe cel liberal. Ceea ce apare pregnant in acest studiu este faptul ca, pe de-o parte, liberalii romani influenti nu au tratat explicit problematica de gen, pe de alta parte faptul ca, atunci cand au facut-o implicit (femeile aparand in periferia liberalismului), aceasta problematica urmeaza mai degraba coordonate si argumente etice decat politice. Femeile apar ca agenti morali caracterizati printr-o "etica a uitarii de sine" (intre altele, o virtute care nu este tocmai liberala). Acest tip de etica prescrie un devotament neconditionat pentru familie si pentru sprijinirea activitatii publice barbatesti. Intr-un fel, femeile sunt superioare moral barbatilor fiindca etica lor transcende interesul egoist. Ele sunt agentii educatiei morale (*apud* Balcescu), din cauza capacitatii de jertfire. Ramanand "mume de familie", femeile educa moral natiunea. Au cel putin un rol educativ aparte, spre deosebire de femeile gandirii legionare care raman doar mume ingrijitoare. Liberalii romani au omagiat "femeia Madona" a carei putere vine din iubire: "Ea este o "fiinta ingereasca", o "zeitate care traieste numai din veata noastra, n-are alta bucurie decat bucuria noastra, nici alta fericire decat fericirea noastra" (Balcescu), desigur, acest noi se refera la barbatii soti sau fii. In consecinta, superioritatea morala are un pret: delegitimarea autointeresului pentru femei si excluderea din sfera publica. Nici Rosetti nu se departeaza de acest discurs de sanctificare romantica: **Toti oamenii sunt deopotriva, dar femeile sunt zeite, deci nu au de ce sa ceara drepturi. Idealizarea morala merge mana in mana cu excluderea politica**. Rosetti devine mai conservator decat conservatorii cand vede iesirea femeilor in spatiul public, "la baluri si vizete" un semn de decadere si depravare. Discursul sau este un omagiu al familiei constituite prin liber consimtamant (nimic mai liberal), o familie in care femeia alege liber subordonarea, jertfa si devotamentul. Revolutia familiei se opreste la libertatea de a alege o conditie care inainte era impusa. Silnicia este inlocuita cu dragostea. Femeile nu au autonomie, sunt cetatene ca mame si sotii, nu ca persoane, sunt ocrotitoare-ingrijitoare, sunt "eroine ale spatiului privat". Exemplul familiei Rosetti sta viu in acest sens: barbatul familiei se sacrifica pe altarul revolutiei in mod nemijlocit. Batalia lui este schimbarea lumii. "Cauza" Mariei Rosetti este cauza barbatului ei.

Un pas cu totul semnificativ il face Cezar Bolliac, pronuntandu-se pentru emanciparea femeii prin dobandirea statutului de cetateana si a libertatii sexuale. Bolliac este un militant al schimbarii atitudinii fata de femei, mai ales fata de cele pe care le socoteste exceptionale. Coerent cu ganditorii apuseni ai vremii sale, Bolliac considera femeile ca avand un pregnant rol civilizator. Ele nu sunt tocmai ca barbatii. Bolliac face elogiul sensibilitatii feminine, pastrand intacta dihotomia rational-emotional ca dihotomie masculin-feminin. Unele din textele sale sunt coerente cu ideile unui alt mare feminist al acelei vremi: John Stuart Mill: "Unde sta cea dintai inegalitate sociala? In sclavia fameiei". Cu vorbele feministelor radicale, Bolliac constientizeaza faptul ca subjugarea de gen este cea mai veche si mai raspandita forma de dominatie, ca patriarhatul este mai vechi si mai universal decat orice alta forma de aservire. Bolliac, in anumite contexte devine purtatorul de cuvant al intereselor femeilor: solicita pentru femei drept de vot, statutul de cetatene legiuitoare, judecatoare si executoare, in alte contexte uita si se inscrie in corul general al optiunii pentru votul universal masculin.

Un aliat important, mai putin al feminismului si mai mult al anti-patriarhalismului in relatia stat-cetatean este Ion Ghica, unul dintre prea putinii ganditori si politicieni romani care insista asupra nevoii de autoguvernare la nivel individual. Lipsa autoguvernarii

merge in chiar inima ratarilor tentativelor de modernizare. Este greu de conceput ca un spatiu politic si cultural unde individualismul, autonomia si autoguvernarea au fost teme politice si practice extrem de marginale, se dezbara usor de patriarhat in variile sale forme de manifestare, inclusiv cea de gen. Mai mult, Ghica insista asupra unei cauze de fond a autonomiei scazute a femeilor: dependenta economica fata de barbati. Inca din acea vreme destinul lor ocupational (altul decat cel al ingrijirii) se configura in calitate de tesatoare si cusatorese. El remarca si faptul ca femeile sunt voci informale in spatiul public, fara sa fie partase la formarea opiniei publice (intre altele, o remarca atat de valabila si astazi). In aceeasi linie se inscriu conceptiile neoliberale ale lui Stefan Zeletin: autonomia depinde mult de cea economica si acesta vine odata cu munca salariata si procesul de industrializare. Zeletin critica improprietarirea taranilor si din ratiuni de gen: ea se face pe "capi de familie" si beneficiarii ei sunt barbatii. Acest fapt exprima evident dimensiunea economica a patriarhatului romanesc.
Autoarea studiului reuseste sa selecteze exemple deosebit de semnificative pentru o analiza feminista a liberalismului romanesc. Uneori este insa prea exigenta (desi pe drept) in reexaminarile sale. Dupa cum se va vedea din studiile celorlalti autori, abordarile liberale sunt, cel putin in ordine cronologica, de departe, varful de lance al emanciparii in raport cu celelalte.

Andrei Miroiu ne ofera o analiza asupra gandirii politice a conservatorilor romani pe dimensiunea relatiei intre patriarhalism si constructia statului modern. In acest context, problematica de gen este tratata ca un *by product* al patriarhalismului de tip conservator. Rezerva insa un capitol special de analiza din perspectiva de gen a conceptiei junimiste. Femeile, argumenteaza autorul studiului, lipsesc din programele conservatorilor si adesea si din opinia politica de tip conservator. Atunci cand sunt prezente in sens pozitiv, sunt reprezentate prin interesul pentru femeile exceptionale (vezi abordarile lui Maiorescu). Talentele le sunt recunoscute, drepturile nu. In genere, conservatorii accepta drepturile dobandite, nu pe cele conferite *a priori*, in virtutea faptului de a fi om. Femeile "au dobandit deja destule drepturi". Ceea ce mai pot oamenii castiga este prin munca responsabila. Drepturile se mostenesc (iar aici femeile se izbesc de dreptul de mostenire al primogeniturii masculine) sau se dobandesc prin efort propriu. Dar acest efort nu le este ingaduit, iar munca domestica nu conduce la "merite" care sa indrituiasca o persoana. Munca domestica nu este ceea ce conservatorii numesc "munca responsabila" si nici munca productiva, generatoare de merite si drepturi.
Pentru conservatori, familia traditionala este baza organicitatii si trebuie sa ramana intacta. Barbatii au dreptul sa fie capul familiei si au datoria patriarhala a intretinerii familiei. Potrivit lui Petre Carp, orice asezamant care face femeile sa iasa din gineceu si sa se manifeste in afara lui este condamnabil. Femeile nu trebuie sa munceasca in afara gospodariei decat in calitate de moase sau cusatorese, singurele identitati profesionale respectabile. El considera prostituatele pe aceeasi treapta morala cu asasinii. Autorul studiului releva ca politicile conservatoare reprezinta cea mai mare amenintare pentru emanciparea femeilor prin felul in care trateaza regimul proprietatii asupra terenurilor agricole. Terenurile agricole revin barbatilor si mostenitorilor lor masculini, in schimb femeile au dreptul sa fie intretinute (citeste pe acela de a fi dependente economic). **Singura sansa a femeilor sa aiba proprietate este situatia in care toti barbatii indrituiti din familie pier, sau cand acestia nu exista**. "Subordonarea unui gen de catre celalalt este o norma a existentei sociale, fara de care evolutia organica prin care se poate produce o modernizare veritabila nu este posibila" (A.M). Modernizarea preconizata de

conservatori se face pe baze neegalitare. In cadrul ei, inegalitatea de gen este respectata cu sfintenie. Nici un plan abstract, nici o ideologie emancipatoare nu pot sa conduca la nimic bun. Sunt forme fara fond care mai degraba strica filiera organica a dezvoltarii. Prin proiecte emancipatoare sunt zdruncinate sursele stabilitatii sociale (a se citi si relatiile patriarhale, vezi T. Maiorescu). Autoritatea se bazeaza in stat pe avere si gen. Acesta este "ordinea de drept". In aceasta ordine, femeile sunt tratate in rand cu copiii, ca fiinte slabe care trebuiesc ocrotite de barbat, eternul patriarh. In fruntea statului trebuie asezat un parinte patriarhal, "barbat cu mana de fier si inima de aur" (Bibescu), un parinte care isi conduce poporul (infantil n.n), prin autoritate traditionala. Exceptie de la nucleul dur al gandirii conservatoare face Barbu Katargiu, care, desi adept al societatii ordinelor si a providentialismului, accepta largiri ale drepturilor pentru barbati. Din ordinea predeterminata a lumii, din piramida sociala a Creatorului, femeile insa lipsesc. Toate pozitiile sociale se reglementeaza pe relatia tata-fiu.
In opinia conservatorilor romani, modernizarea se face prin eforturi si talente, nu prin proiecte de schimbare. Ea depinde de trasaturile de personalitate si de capacitatile participantilor la acest proces. In spatiul nostru, in opinia conservatorilor, drepturile au fost dobandite fara sa fie cerute, deci impotriva evolutiei "naturale". Femeile nu pot sa fie agentia ai modernizarii, dar nici beneficiarele ei in sensul emanciparii. Clasele superioare au drepturi, celelalte le pot castiga prin efort. Este indoielnic insa ca la acestea sa acceada "poporul", construit de catre conservatori ca "feminin": bland si rabdator (Katargiu). Pentru astfel de popor, libertatile sunt deja destule iar schimbarile sunt periculoase. Conservatorii (vezi trimiterile la P. Carp) se tem pentru disparitia "taranului" (agentul etern al blocarii modernizarilor, simbolul unei vesnicii atat de dragi paseistilor romani) si inlocuirii lui cu salariatul agricol si cu cel industrial. Cu atat mai putin este de asteptat ca ei sa sprijine chiar si vag autonomia economica a femeilor.
Andrei Miroiu incerca o argumentare consistenta potrivit careia multe dintre reformele de tip liberal au avut sustinere reala in guvernarile conservatoare si ca, in ciuda discursurilor conservatoare, lor le revine o parte considerabila din politica modernizarii. Desigur, nu insa si in privinta relatiilor de gen. Aici pragmatismul conservatorilor se intoarce la matca traditiei care nici cum nu trebuie zdruncinata. Orice nisa pentru schimbare se blocheaza. Raman doar cele date de consecintele neintentionate ale modernizarii in privinta schimbarii relatiilor de gen.

Maria Bucur, in studiul sau asupra miscarii eugeniste si a rolurilor de gen trateaza un subiect inca foarte putin abordat de catre istoricii romani ai gandirii politice. Unul din motive poate sa fie si acela ca istoricii sunt preponderent barbati iar gandirea si politicile eugeniste le afecteaza mai ales pe femei. Eugenistii definesc natiunea biologic. Normativ, statul trebuie sa joace un rol determinant in construirea unei natiuni sanatoase, adica sa intervina activ atat in privinta casatoriilor, cat si a conceperii si nasterii copiilor. Statul se substituie discernamantului personal in privinta cuplurilor si reproducerii. Intre altele, asa cum mentioneaza autoarea, marea reusita practica a ideilor eugeniste a reprezentat-o politica pronatalista a lui Ceausescu. Atunci statul a devenit cu adevarat marele patriarh care detinea controlul facultatilor reproductive ale femeilor.
Ideile eugeniste se concentreaza asupra unor probleme cum ar fi: scaderea ratei natalitatii, mai ales in clasa de mijloc precum si asupra celei a casatoriilor interetnice care "strica" puritatea neamului. Femeile instarite sunt in "culpa" fiindca au tendinte estetic-hedoniste si nu materne, iar acestor tendinte trebuie sa li se puna capat. Daca ele, ca si cele din clasa de mijloc, nu sunt in stare sa vina pe calea cea dreapta si sa se gandeasca la inmultirea si

sanatatea natiunii, statul trebuie sa preia controlul si sa ia masuri de ridicare a natalitatii la categoria de populatie care este dezirabil sa se inmulteasca (a se citi: etnicii romani din clasa de mijloc). Accesul la contraceptie trebuie sa fie facut in functie de clasa si etnie. Important era ca indivizii sa nu fie lasati in voia egoismului lor in dauna intereselor legate de sanatatea natiunii. Unii trebuiau sterilizati, altii stimulati sa se inmulteasca.
Ca in orice gandire paternalista, eugenistii considera ca unitatea sociala de baza este familia si nu individul. Iar in contextul modernizarii si industrializarii, familia este prima victima. De aceea nu este de mirare reiterarea elogiului pentru familia traditionala taraneasca si pentru femeile care isi duc viata in gospodarie.
Miscarea eugenica a fost seducatoare si pentru romancele din Transilvania prin intermediul Astrei, mai ales prin aceea ca programele ei se adresau femeilor adesea neglijate de catre feministele romance, atunci ca si acum, si anume tarancilor. Sectia Femenina Biopolitica a luat distanta negativa fata de feminism. Tinta femeilor eugeniste era sa contribuie la insanatosirea neamului prin blocarea migrarii tarancilor spre orasul "pierzaniei" si educarea acestora pentru ingrijirea si sanatatea familiei si caminului. Gatitul, cusutul, broderia, dar si alfabetizarea sunt centrale acestei educatii. Dezvoltarea intelectuala nu trebuia insa incurajata mai mult decat atat fiindca educatia inalta conduce la scaderea natalitatii.
In contextul acestei miscari s-a dezvoltat o noua profesie feminina: asistenta sociala. Maria Bucur analizeaza meritele si limitele acestei noi profesii in emanciparea femeilor. Asistenta sociala este in consens cu paradigma patriarhala clasica despre menirea femeilor de a ocroti si ingriji, era o profesie "naturala" pentru femei. Pe de-o parte le ajuta sa iasa in sfera publica, pe de alta intareste prejudecatile despre sfera capacitatilor de afirmare a femeilor. Promotoarele asistentei sociale in Romania, personaje cu totul meritorii de altfel (vezi de ex. Veturia Manuila), devin si sustinatoare ale limitarii emanciparii femeilor.
Pentru eugenisti, feminismul reprezinta un pericol pentru "destinul eugenic" al femeilor fiindca este o forma de individualism, odata ce se axeaza pe drepturi si autoafirmare, inclusiv in viata publica. Feministele considera ca este cu totul drept ca o femeie sa poata alege intre cariera si familie sau combinarea lor si ca isi poate stabili singura menirea in viata, fapt care contravine cu totul ideii de destin eugenic al femeilor si propovaduirii statului eugenist total, un stat care se amesteca deopotriva in sfera publica si in cea privata (vezi *Biopolitica* lui Iuliu Moldovan). In conditiile Romaniei avem de-a face cu un **antifeminism preventiv**, odata ce miscarea feminista era departe de a fi o miscare de masa. Este de remarcat ca acest tip de antifeminism preventiv este o constanta a discursului politic romanesc. Nici Romania anului 2000 nu este straina de aceasta abordare. Autoarea explica, in consens cu argumentele oferite de insisi eugenisti faptul ca **antifeminismul preventiv are menirea sa blocheze accesul femeilor la competitia pentru resurse**. Odata ce valoare au calitatile materne, femeile trebuie sa-si fructifice maternitatea si sa renunte la alt tip de ambitii. De altfel, eugenistii considera cazurile de excelenta intelectuala la femei ca un semn de "anormalitate biologica", anume aceea de a nu te casatori si de a nu avea copii. In mod paradoxal, exista aspecte ale politicilor eugeniste care sunt coerente cu ideile feministe: dreptul la contraceptie si avort, ca si dreptul de vot sunt admise si promovate de eugenisti (aceasta explica si existenta unor femei devotate eugenismului, cum ar fi Maria Baiulescu). Dar aceste drepturi sunt menite sa intareasca statutul de mama cetateana responsabila si nu angajarea in viata publica. Cea din urma indeparteaza femeile de rolul lor. "Femeile trebuie sa ramana subiecti ai statului total, mai degraba decat membri deplini cu drept de vot, in timp ce atributiile

statului deveneau din ce in ce mai paternaliste" M.B). Femeile, ne spune autoarea, devin "subiecti tacuti ai unui regim paternalist" in conditiile politizarii sferei private. Acest model a fost preluat in varii forme in contextul unor miscari totalitare de tipul legionarismului si comunismului in varianta ceausista.
Maria Bucur nu ezita sa mentioneze ideile unor autori asociati miscarii eugeniste care pot sa fie in buna alianta cu feminismul, cum este cazul celor formulate in urma experimentelor de catre psihologul Al. Rosca in privinta lipsei deosebirilor de inteligenta intre baieti si fete precum si a rolului practicilor sociale patriarhale in inferiorizarea culturala si profesionala a femeilor. Rosca pledeaza pentru recuperarea acestui capital uman, nedrept irosit, prin schimbari in accesul la educatie.

Valentin Nicolescu-Quintus si **Radu Pirca** ne ofera studiul „Femeia in gandirea nationalista romaneasca: patriarhalismul indiferentei". Daca in doctrinele anterior analizate am intalnit fie opacitate conservatoare la orice idee de emancipare, fie un romantism omagial fara consecinte in conditia politica si civica a femeilor, fie ideea unui stat interventionist care gandeste in locul femeilor inclusiv in privinta maternitatii, fie chiar ideologii emancipatoare, care solicita drepturi politice si civice depline pentru femei, de aceasta data avem de-a face cu o oferta foarte diferita. Nationalismul (si ma refer aici la cel extremist) este, sub multe aspecte de fond, complet ireconciliabil cu feminismul ca ideologie a emanciparii axata pe autoafirmare individuala. Nationalismul este, mai intai de toate, o ideologie colectivista. Desigur, in anumite sensuri si Iorga sau Bratianu, de exemplu, erau nationalisti, dar ei practicau un altfel de nationalism, deplin conciliabil cu democratia. De aceea, asa cum reiese din studiul la care ma refer, pozitia lor cel putin declarativa este pozitiva in privinta emanciparii femeilor. In anumite conditii, nationalismul se radicalizeaza pana la fascism si legionarism, aceste ultime ideologii situandu-se exact la polul opus al democratiei in general, al incorporarii miscarii feministe drept componenta a democratiei liberale, in particular. **In forme extremiste, nationalismul este patriarhalism totalitar. Un patriarhalism nu doar antifeminist, ci si antifeminin**. Democratia insasi este vazuta ca forma de efeminare. Majoritatea autorilor analizati au jucat un rol de prim rang in formarea opiniei publice.
Autorii studiului remarca, pe de-o parte lipsa de interes pentru situatia politica a femeilor si pe de alta parte, prezenta unei atitudini creatoare de opinie in privinta acestora. Aceasta atitudine este fie explicit, fie implicit misogina. Cea explicit misogina are un mesaj clar: femeile nu sunt barbate, sunt incapabile de politica, nu sunt capi de familie si nu sunt in stare sa treaca dincolo de interesul pentru fizic si exterioritate. Intelectul si interioritatea sunt monopoluri masculine. Cea implicit misogina se refera la denigrarea "femininului". Patura superpusa este feminina, are instincte feline si e plina de cocote (Eminescu). In forme radicale, nationalismul dispretuieste fatis femeile. De ce oare? De buna seama fiindca un nationalism "de substanta" inseamna o apologie a virilitatii asociata cu ortodoxia si elitismul. Viitorul destin hegemonic al Romaniei in sud-estul Europei are nevoie de o generatie virila, ortodoxa, de elita cu viata spirituala, are nevoie ca insasi capitala sa devina "centru viril" (Eliade). Feminitatea perverteste geniul masculin, creeaza o falsa conceptie a demnitatii. Feminitatea, sensibilitatea sunt forme de subminare a "eroicului, tragicului masculin". In arsenalul misoginismului eliadesc, evident nu lipseste frecventa asociere femei-imbecili, asociere menita sa intareasca ideea: stati departe de femei si de feminizare, sursa a slabiciunii politice (citeste, a democratizarii). "Mesajul este, practic, urmatorul: daca vrei sa devii un adevarat reprezentant al noii elite cultural-politice, *atunci fii tot ceea ce nu este feminin ori*

feminizat. Calitatile intelectuale, esentele veritabilei vieti creatoare sunt, toate, atribute ale masculinitatii" (V.N.Q si R. P). Noica este mai putin dispretuitor, dar cu nimic mai putin patriarhalist decat confratii sai Eliade si Cioran. El vrea sa surprinda „esentele" masculinitatii si feminitatii si le gaseste in aceea ca „spiritul feminin *este*; spiritul feminin ramane in ordinea lui *a fi.* Singur spiritul masculin produce, patrunzand in ordine lui *a face"*.

Faptul ca politicienii extremisti, mai precis, legionarii, arunca problema femeilor in „subsolul agendei politice" nu aduce nimic nou sub soare, dar felul in care o fac este spectaculos si desigur, coerent cu propria doctrina. Este important ca autorii studiului au presarat comparativ ilustrarea acestei teme cu citate din Hitler sau Goebbels si nu doar din A.C. Cuza si Z. Codreanu. Importanta vine din aceea ca astfel „familia" ideologica a fascistilor fara frontiere, indiferent ce nume si-au dat, devine mult mai coerenta, mai unita in cuget.

Cum sunt si mai ales cum trebuie sa fie femeile in optica legionara? Cum sunt, intereseaza mai putin. Eventual nu gasim nimic pozitiv decat imaginea tarancii care alapteaza pruncul pe brazda, in pauza secerisului. Intereseaza mai mult cum trebuie sa fie „femeia legionara", „femeia noua", cea pe care se sprijina vasnicul barbat legionar. Virilul legionar, dedicat cauzei, are nevoie de un sprijin in femeia devotata total cauzei barbatului ei, capabila de suferinta si jertfa, tinuta in lumea mica a casei. In aceasta lume mica, femeia legionara ingrijeste luptatorul, atunci cand acesta se primeneste intre doua secvente ale misiunii sale istorice, il scapa de grija trupului, ca sa ii elibereze spiritul pentru inalta cauza, ii face prunci stiind ca este „mama de soldati", este mai mult femela, fiindca de educatia morala si intelectuala a baietilor ei nu se va ocupa decat ca porta-voce a propagandei nascocite de barbatii Legiunii. Astfel inchipuita, mama legionara, producatoarea de soldati ar putea sa fie si muta, mai putin cazurile in care foloseste limbajul ca sa schimbe „retete culinare legionare". Cu astfel de retete se implica si in propaganda de la sate, invatandu-le pe taranci gatitul, „legionar", desigur. Consideratiile liberal-romantice despre femei incep sa para, comparativ, adevarate oaze. Caci barbatul legionar nu iubeste femeia, nu isi risipeste dragoste pentru o creatura inferioara si muritoare. El isi iubeste patria, eventual cu fanatism. Patria este amanta, iubita. In nici una dintre doctrinele anterior pomenite femeile nu sunt tratate mai instrumental, iar patriarhatul nu ajunge pe culmi atat de extreme. Si este firesc. Nici barbatul legionar nu gandeste cu capul propriu, ci cu cel al Capitanului. Barbatul legionar este el insusi instrumentul vointei Barbatului cel mare, cel ce intruchipeaza o virilitate de tip mesianic. In doctrina legionara nu este vorba despre drepturi (afara de cel la autosacrificiu). In „cetatuile" lor, doamnele legionare vegheaza privind in tacere si supunere la capii lor din „cuiburi". Si ce pot sa-si doreasca mai mult, cand insusi Capitanul le spune: „Ea (femeia, n.n.) a cunoscut examenul durerii, al rabdarii si credintei si n'a cunoscut teama. Acum, pasul ei e energic, linistit si sigur… Eu consider cea mai mare glorie la care poate sa aspire o femeie, gloria de a fi Mama'.

Studiul lui **Gabriel Gherasim** despre dimensiuni ale patriarhatului si emanciparii in gandirea lui Gherea si Patrascanu ne plaseaza intr-o cu totul alta perspectiva. Stanga socialista si comunista au fost, in mare masura, aliate ale egalitatii intre sexe si ale emanciparii economice a femeilor. Si Gherea si Patrascanu legau eliberarea femeilor de dezvoltarea muncii industriale salariate. Spre deosebire de idilismul clasic in jurul „taranului roman" si „satului romanesc", ca bastion mai general al patriarhatului, socialistii (ca si liberalii, de altfel), leaga progresul social de munca salariata (socialistii),

de proprietate si munca salariata (liberalii). Pentru Gherea, in conditii de *neoiobagie* taranii sunt lasati in ignoranta, alimentati cu despotism sentimental-religios care poate fi destructurat doar prin proletarizare. El este un critic proeminent al institutiilor patriarhale, al modelului autoritar *pater familias.* Ganditorul socialist da si o interesanta explicatie pentru atractia mare a oamenilor fata de stat ca „patriarh general" si anume: caracterul bugetivor al statului, precum si faptul ca statul controleaza cele mai multe resurse atrage romanii sa-si rezolve problemele prin intermediul acestuia. In economia tematicii generale a acestui volum, Gherea este mai degraba important pentru relevarea surselor politice ale patriarhatului de stat. Referirile lui la situatia femeilor sunt putine si adiacente. Cu toate acestea, programul lui Gherea prevede explicit votul universal si „egalitatea femeii" Ambii ganditori de care se ocupa studiul fac apologia familiei socialiste intemeiate pe principii echitabile si pe neatarnare economica. Nici unul, desigur, nu ia in calcul schimbarea naturii muncii domestice si parteneriatul in familie.
Patrascanu se ocupa tangential de problema exploatarii femeilor in manufacturi. Este de prisos sa remarcam faptul ca el nu socoteste relatiile patriarhale o problema, ci proletarizarea femeilor. Femeile nu sunt mai exploatate decat barbatii fiindca sunt femei, ci fiindca sunt proletare. Patrascanu face remarci despre preponderenta lor in munca agricola, despre salarizarea mai scazuta a femeilor, despre preferinta patronilor pentru forta de munca feminina, mai prost platita si mai exploatabila (32% dintre muncitorii minieri erau femei si copii in perioada interbelica). „Madona" sau zeita despre care vorbesc liberalii in mod romantic este, de asta data, in mina. Explicatiile sale sunt insa in afara relatiilor de gen, ele tinand mai degraba de stadiul dezvoltarii economiei. Legislatia nu prevedea protejarea muncii femeilor si copiilor, nici concedii de nastere si lauzie. Patrascanu propune masuri de protectie sociala, drepturi politice depline pentru femei si atragerea acestora in viata publica.
„Un veac de framantari sociale", ramane insa, ne spune Gabriel Gherasim, un veac masculin. Acelasi lucru se petrece si cand Patrascanu analizeaza dictaturile din Romania. Daca avem de-a face cu o analiza a patriarhatului, ea nu se refera explicit la relatiile de gen, ci la relatiile stat-indivizi, rege sau maresal si restul lumii (ceea ce, desigur, este departe de a fi neinteresant). Intr-o dictatura populatia este „feminizata", „pasiva". Ea asteapta „eroul salvator". « Dirijismul si paternalismul erau termenii in care masele recent emancipate descopereau solutiile salvarii individuale si colective » (G.G). In fata saraciei, abuzurilor si coruptiei, problema femeilor paleste si doctrinarii stangii trec tematica de gen la periferia agendei politice, dupa o traditie care se eternizeaza : « toate la timpul lor ». Timpul femeilor nu sosise inca. Patriarhatul, oricat de atacat in relatiile stat-individ, ramane nezdruncinat in relatiile de gen.

*

* *

Cititoarele si cititorii sceptici ne pot acuza de o selectie tendentios-negativa si de pretentii de constientizare de gen avant-la-lettre. Ne asumam ca orice interpretare se face printr-o grila de lectura. Nu am urmarit sa relevam deliberat cat de vadit sau ascuns sexisti au fost promotorii barbati ai ideilor politice romanesti. Si, in raport cu vremea lor, sunt departe de a fi fost „toti o apa si un pamant". Am vrut sa intelegem cum functiona genul in gandirea politica romaneasca, in limitele de care s-au ocupat autorii si autoarele studiilor din acest volum. Dominanta relatiei simbolice „mama-fiu" in ideologiile romanesti (si simetrica: „tata-fiu" in relatia stat-individ) este graitoare pentru configurarea relatiilor barbati-femei ca relatii asimetrice, lipsite de parteneriat (ca si a relatiilor stat-individ).

Protectia (barbateasca) si grija (femeiasca) sunt relatii necesare intr-o societate, dar nu sunt suficiente pentru democratie, pentru autonomie personala, competitie si autoafirmare. Adica, pentru ceea ce se intelege prin fundamentele modernitatii. Si cred ca trebuie sa intelegem cat de mult conteaza patriarhalismul in relatiile de gen in ratarile modernizarilor romanesti, atunci, ca si acum.

Mihaela Miroiu

Prezentarea autoarelor, autorilor si editoarelor

Mihaela Miroiu: profesoara universitara la Facultatea de Stiinte Politice, SNSPA, Bucuresti, coordonatoarea masteratului de Gen si Politici Publice. In domeniul teoriilor feministe este autoare a volumelor: *Gandul umbrei. Abordari feministe in filosofia contemporana*, *Convenio: despre natura, femei si morala,* editoare a volumului *Jumatatea anonima: antologie de filosofie feminista*, co-editoare a volumelor *Gen si politici de educatie* (impreuna cu Doina Stefanescu)*, Lexicon feminist* (impreuna cu Otilia Dragomir). Domenii de cercetare: teorie politica, filosofie si teorie politica feminista, analiza tranzitiei.

Raluca Maria Popa: licentiata a Facultatii de Stiinte Politice – SNSPA. Beneficiara a unei burse de studiu in SUA din partea Open Society Institute, New York in SUA in anul academic 2000/ 2001, experienta care a contribuit major la formularea optiunii pentru studiile feministe. Actual isi face un masterat in Studii de Gen la Central European University. Domenii de interes: studii est-europene, probleme ale comunismului si tranzitiei post-comuniste.

Andrei Miroiu, licentiat in Stiinte Politice, doctorand in stiinte politice, SNSPA cu lucrarea *Puterile minore si razboiul*. A publicat studii despre securitate internationala si gen si securitate internationala, precum si studii de istorie a gandirii politice romanesti. Domenii principale de cercetare: istoria relatiilor internationale, studii strategice si de securitate, metodologia istoriei ideilor politice.

Maria Bucur este conferentiara la catedra John W. Hill in Istorie Est-Europeana, Indiana University. A primit numeroase premii si burse de cercetare. Este co-editoare a volumului *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, este autoare a volumului *Eugenics and Modernization in Interwar Romania* (University of Pittsburg Press, 2002). Are un interes constant in cercetarea calitativa a istoriei romanesti, precum si a analizei de gen a acesteia

Radu A. Pirca: licentiat al Facultatii de Stiinte Politice – SNSPA, in prezent doctorand in Stiinte Politice in cadrul aceleiasi institutii cu lucrarea *Conservatorismul in politica romaneasca actuala*. Este co-autor al unui curs universitar de *Istorie politica moderna si contemporana* (coord. Adrian Niculescu).

Valentin Nicolescu-Quintus: licentiat al Facultatii de Stiinte Politice - SNSPA, fost redactor Jurnalul National, in prezent coordonator de programe al Institutului de Cercetari Politice si Economice si secretar de redactie al revistei Sfera Politicii. Domenii de interes: istoria gandirii politice moderne, corporatismul romanesc.

Gabriel Gherasim: licentiat al Facultatii de Istorie - Universitatea Al. I. Cuza, Iasi si al cursurilor postuniversitare ale Facultatii de Stiinte Politice -SNSPA, Bucuresti. Este interesat, cu precadere, de teoriile modernizarii si de studiile despre nationalism.

1. Dimensiuni ale patriarhatului in gandirea liberala romaneasca intre 1848 si al doilea razboi mondial

Raluca Maria Popa

Demersul pe care il propun in continuare va incerca sa reconsidere gandirea politica liberala romaneasca dintr-o perspectiva a carei categorie principala de analiza este genul. Interpretarea mea mizeaza astfel pe o sensibilitate improprie pentru perioada discutata: sensibilitatea fata de gen. Deja afirmatia pune problema relevantei studiului. Ganditorii liberali, incepand cu revolutionarii pasoptisti si incheind cu liberalii sau neoliberalii interbelici - preocupati mai ales de problematici economice - nu au considerat diferentele dintre barbati si femei ca fiind aspecte relevante pentru analiza proceselor care fundamenteaza societatile politice. Diferentierile sociale si economice de care s-a preocupat liberalismului romanesc inca de la aparitia sa au fost cele de clasa.

Liberalismul s-a nascut in spatiul romanesc tocmai din lupta impotriva unei clase - cea a marii boierimi - si a reprezentat o miscare de inlaturare a privilegiilor de tip feudal. Liberalismul insusi este legat de dezvoltarea unei clase sociale si economice: burghezia, iar Stefan Zeletin il defineste ca fiind nimic altceva decat „ideologia burgheziei”[1]. Diferentierile de clasa (fie ca este vorba de a diferentia intre boieri mari, boieri mici si tarani sau intre burghezi, mari proprietari de pamant, functionari, muncitori si tarani), precum si pozitionarile specifice in raport cu interesele diferitelor clase sociale si economice constituie coordonatele fundamentale ale gandirii liberale romanesti.

De ce voi opera atunci, in acest studiu, cu categoria de gen ca si categorie principala de analiza? Raspunsul este simplu: pentru ca diferentele de gen se manifesta pregnant la nivelul vietii politice, al celei sociale si al celei economice in aceasta perioada, ca si in oricare alta. Faptul ca gandirea liberala romaneasca nu le discuta *explicit* nu face decat sa arate masura in care ea reflecta si in acelasi timp contribuie la mentinerea acelei structuri de dominare in relatiile dintre sexe, manifesta la toate nivelurile societatii si pe care literatura feminista o desemneaza cu termenul de patriarhat.

Demersul metodologic impus de aceasta constatare si pe care il voi folosi in aceasta analiza este cel al *reexaminarii*. Un astfel de demers asuma premisa ca ideile politice formulate la un anumit moment au, implicit sau explicit, o coloratura de gen. Aceasta partialitate de gen a fost prea putin evidentiata, deoarece interpretarile „clasice” sustin ca gandirea politica se declina la genul neutru. Abordarile feministe isi propun, dimpotriva, sa evidentieze faptul ca gandirea politica, departe de a fi neutra, este, de cele mai multe ori, pro-masculina. In formularea Barbarei Arneil, acest tip de abordare apare astfel:

> Feminism inseamna credinta ca ceea ce numim cunoastere a fost scrisa despre, de catre si pentru barbati, precum si corolarul: toate scolile de cunoastere trebuie sa fie reexaminate si intelese astfel incat sa poata fi dezvaluita masura in care ele ignora sau distorsioneaza genul. [2]

Ceea ce asum din aceasta indicatie metodologica este cerinta de a „reexamina si intelege” ideile unor ganditori liberali din perioada dintre 1848 si cel de-al doilea razboi mondial, astfel incat sa dezvalui „masura in care ele ignora sau distorsioneaza genul”.

A opera cu categoria de gen in aceasta analiza inseamna a descoperi modul in care gandirea liberala romaneasca de la 1848 pana la al doilea razboi mondial configureaza doua dimensiuni fundamentale ale patriarhatului.

Prima este cea etic-culturala si ea se manifesta mai ales in operele liberalilor pasoptisti si a unor ganditori ca Ion Ghica sau Mihail Kogalniceanu. In aceasta dimensiune, pozitia si rolul social al femeilor sunt definite in raport cu presupusele sale calitati morale naturale. Femeilor li se prescrie in primul rand o atitudine etica, pe care o voi desemna ca fiind o etica a uitarii de sine, iar comportamentul si actiunile lor se judeca dupa criterii morale diferite de cele aplicate barbatilor.

Cea de-a doua este cea economica, dezvoltata in operele unor ganditori ca Stefan Zeletin, P.S. Aurelian sau Dionisie Pop Martian si ea se actualizeaza in primul rand ca o reflectare necesara a transformarilor economice din spatiul romanesc. Aparitia relatiilor de tip capitalist, odata cu industrializarea si cu distrugerea modului feudal de proprietate asupra pamantului produce o transformare a pozitiei economice a femeilor in sensul ca ele devin dependente economic fata de barbati. Aceasta transformare nu este studiata de autorii mentionati, insa analizele lor imi vor permite sa identific mecanismele de subordonare economica a femeilor.

In ambele dimensiuni, examinarea premiselor liberale va arata ca acestea se constituie in sustineri implicite ale lipsei de autonomie a femeilor si a dependentei lor fata de barbati, in calitate de soti sau tati.

Reexaminarea scrierilor autorilor liberali pe care ii voi propune in continuare isi propune sa releve, spuneam, masura in care acestea pe de o parte ignora si pe de alta distorsioneaza genul. Ignorarea genului este o dimensiune adesea dificil de observat pentru ca ea se dezvaluie mai ales in mod extrinsec, prin comparare cu realitatea sociala, asupra careia exista adesea putine date referitoare la structurarea pe gen.

Exista putine cazuri in care nu este nevoie de un termen de comparatie pentru a sesiza faptul ca femeile sunt excluse din categoria beneficiarilor anumitor drepturi, sau ca pur si simplu nu sunt luate in considerare in formularea anumitor sustineri. Dreptul la vot este o problematica transparenta in acest sens. In nici una din Constitutiile romane care au functionat in perioada dintre 1848 si cel de-al doilea razboi mondial - nici in cea din 1866, nici in cea din 1923 si cu atat mai putin in cea din 1938 - femeilor nu li se acorda dreptul de vot. Constitutia din 1923 precizeaza ca:

> Legi speciale, votate cu o majoritate de doua treimi, vor determina conditiunile sub care femeile pot avea exercitiul drepturilor politice. Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalitati a celor doua sexe. [3]

Cu toate acestea, trebuie spus, femeile nu au beneficiat de dreptul de vot, cu exceptia alegerilor municipale din 1929.

In majoritatea situatiilor insa, pentru a sesiza modul in care anumite sustineri ignora genul, este necesara o comparatie cu situatia sociala reala, tocmai pentru a ilustra diferentele existente intre barbati si femei, pe care autorul sau autorii respectivi le eludeaza din analiza.

Un exemplu legat de sustinerile liberale in ceea ce priveste dezvoltarea educatiei este relevant in acest sens. Preocuparile de modernizare a societatii romanesti, mai ales dupa 1859, sunt directionate in mod semnificativ si catre invatamant. Initiatorii acestor preocupari au fost in primul rand ganditorii liberali, care sustineau necesitatea educarii unei parti cat mai mari a populatiei. Ideea este mai degraba de sorginte iluminista, insa, in contextul dezbaterilor vremii, ce reflectau ciocnirea de interese intre conservatori si liberali, ea devenise o caracteristica a gandirii liberale.

In 1870, economistul P.S. Aurelian afirma in paginile *Revistei stiintifice*[4] convingerea ca „raspandirea luminilor in popor este singurul mijloc pentru a-l face ca sa se bucure de drepturile ce-i acorda constitutiunea cum si sa inteleaga datoriile ce atrag dupa sinele aceste drepturi". Pe baza acestei convingeri, autorul citat enunta un principiu de actiune pentru oamenii politici si pentru specialisti: „[...]ramane ca fiecare sa contribuim in sfera noastra pentru a face ca vorba *libertatea si egalitatea in ignoranta* sa nu se mai poata aplica in Romania in cel mai scurt timp posibil". Autorul este sensibil la diferentele de clasa si sustine, in paginile aceleiasi reviste, necesitatea de a promova invatamantul la sate, adaugand chiar indicatia specifica de a avea un invatator pentru fiecare comuna in trei ani de zile.

Cu toate acestea, alaturi de inegalitatile urban/rural, datele statistice pentru anii 1899 si 1930 arata ca existau diferente semnificative intre sexe in ceea ce priveste modul in care se distribuia accesul la resursele educationale[5]. Statisticile pentru anul 1899 arata ca marea majoritate a populatiei tarii (78%) era analfabeta. Analfabetismul era mult mai raspandit in mediul rural (84% analfabeti) decat in cel urban („doar" 50% analfabeti) si mult mai des intalnit printre femei decat printre barbati (dintre femei, 89,1% nu stiau carte, procentajul fiind de 67,2% printre barbati).

Inscrierea in invatamantul public, primar si secundar era mult mai numeroasa printre baieti. In Bucuresti, de exemplu, in scolile secundare publice de baieti, existau 3 895 elevi, pe cand in cele de fete erau inscrise 1 418 eleve. Situatia era inversa in ceea ce

priveste scolile secundare private (in numar de 19): din cei 1 359 elevi, 612 erau baieti si 747 fete. La Iasi, cele 10 scoli primare de baieti aveau inscrisi 1 400 de elevi, pe cand cele 8 scoli primare de fete, numai 883 de eleve.
Dupa 1930, datele sunt mult mai numeroase[6]. Fata de perioada sfarsitului de secol XIX, putem afirma ca, desi procentul populatiei stiutoare de carte creste simtitor (57%, in 1930), structura acestei populatii ramane neschimbata, in sensul ca se mentine ascendentul mediului urban (77,3% din populatia oraselor este stiutoare de carte) asupra celui rural (51% din populatia satelor stie carte) si al barbatilor (69,2% din populatia masculina) fata de femei (45,5 % din populatia feminina).
Diferentele dintre sexe se pastreaza si relativ la mediul de provenienta. Astfel, in mediul urban, 84,5% dintre barbati stiu carte, pe cand doar 38,7% dintre femei intra in aceasta categorie. La orase, 84,5% dintre barbati au cel putin o educatie primara, fata de numai 70,3% dintre femei.
Dupa 1930, in invatamantul secundar exista un echilibru intre barbati si femei, pe cand in invatamantul superior, barbatii sunt de trei ori mai multi. Diferentele raman semnificative intre sexe in ceea ce priveste inscrierea in invatamantul public primar.
Nu exista suficiente date referitoare la componenta de gen a cadrelor didactice care activau in invatamantul primar si secundar. Putem afirma cu certitudine insa ca in invatamantul superior, femeile lipseau aproape in totalitate.
Confruntat cu revendicarile liberale referitoare la necesitatea de a dezvolta invatamantul si de a promova educatia, astfel incat ea sa devina accesibila pentru majoritatea populatiei, situatia descrisa mai sus arata ca preocuparile liberale ignora diferentele de gen.
In cea de-a doua dimensiune a reexaminarii, referitoare la distorsionarea genului, analiza mea se va referi mai ales la modul in care femeilor le este prescris in mod artificial un rol social care exclude viata publica. Aceasta analiza este intrinseca si se refera la modul in care premisele implicite genereaza sau presupun o anumita dimensionare a rolurilor de gen in societate.

1.1. Entuziasm revolutionar si femeia Madona

> In fiecare familie se afla o zeitate inca necunoscuta, a carei putere e nebiruita si bunatatea-i nesfarsita; o zeitate care traeste numai din vieata noastra, n'are alta bucurie decat bucuria noastra, nici alta fericire decat fericirea noastra, si careia toata puterea ii vine de la dragoste; aceasta este muma de familie.
> Aimé-Martin[7]

Anul 1848 reprezinta un moment esential pentru coagularea si afirmarea ideilor liberale in spatiul romanesc, al Moldovei si al Tarii Romanesti. Pentru un istoric ca A.D. Xenopol, produsul cel mai important al revolutiei pasoptiste il constituie tocmai „inchegarea unui mare partid, acel liberal"[8]. Nu este vorba, trebuie spus, despre infiintarea partidului liberal in sensul de grupare politica[9], institutionala, ci de coagularea unui nucleu de ganditori si oameni politici cu vederi liberale.
Revolutionarii pasoptisti cu idei liberale si egalitare, subsumate unei filosofii rationaliste si iluministe, formuleaza un proiect de reformare a statului si a societatii care supravietuieste actiunii insurgente esuate. Acest proiect are doua coordonate esentiale: (1) schimbarea politica si sociala, cu accentul pus pe desfiintarea sistemului feudal al privilegiilor si pe vointa de egalizare a claselor sociale, mai ales prin rezolvarea „chestiunii taranesti"; si (2) obsesia eliberarii si inventarii nationale, care ordoneaza de altfel si justifica orice revendicare cu caracter politic sau social. Semnificatia momentului 1848 consta, dupa A.D. Xenopol, in faptul ca „ desi revolutia romana fusese invinsa ca

miscare fizica, ea avusese un puternic efect asupra mintilor in care facuse sa incolteasca idei si pareri noua”[10]. Aceste „idei si pareri noua” reprezinta in mare masura punctul de plecare al discursului modernitatii romanesti.
Demersul meu interpretativ isi propune sa demonstreze ca proiectul national si social de esenta liberala care se constituie ca fundament al modernitatii romanesti presupune o femeie care indeplineste un rol traditional si practica o etica a uitarii de sine. Statutul moral al femeii, manifestat prin acest tip de etica, ce prescrie un devotament neconditionat pentru familie, pentru sprijinirea activitatii publice a barbatului si pentru cresterea copiilor este o cerinta necesara pentru realizarea transformarilor politice si sociale cerute de liberalii revolutionari. Mai mult decat atat, insasi societatea fundamentata pe ideile liberale promovate de acestia depinde, pentru a functiona, de asumarea de catre femei a unui profil moral pe care l-am numit femeia-Madona. Femeia Madona este purtatoarea valorilor morale, sanctificata pentru sensibilitatea si spiritualitatea pe care le intruchipeaza, o femeie gata sa se sacrifice pentru cresterea copiilor ei sau pentru activitatea politica a sotului ei.
Abordarea operelor ganditorilor liberali pasoptisti din perspectiva unei problematici de gen ce isi propune sa evidentieze rolul prescris femeilor se loveste de mai multe dificultati. Prima este cea a eterogenitatii acestor scrieri la nivel de doctrina sociala si politica. Chiar si in cazul unei tratarii individuale si selective, asa cum este cea pe care ne-am propus-o aici, caracterul adesea interdisciplinar si de cele mai multe ori fragmentat al operelor acestor autori ne impiedica sa formulam cu usurinta concluzii de ansamblu. Cea de-a doua este natura periferica a preocuparilor autorilor studiati pentru aspectele legate de pozitionarea femeilor in societatea pentru a carei schimbare luptau. Comentariile incidente problematicii pe care o abordam sunt adesea accidentale sau subsidiare. Apare astfel pericolul arbitraritatii selectiei textelor. Voi argumenta de aceea pe parcurs, atunci cand este cazul, alegerile pe care le-am facut si totodata omisiunea celor pe care nu le-am considerat necesare.

1.1.1. Nicolae Balcescu: rolul femeilor in educatie

Nicolae Balcescu (1819-1852) si-a desfasurat activitatea publicistica si politica in prima jumatate a secolului XIX. Actiunea politica se situeaza in centrul preocuparilor sale, vocatia sa fiind revolutionara. Activitatea publicistica are un caracter complementar in raport cu actiunea politica si isi propune sa ofere temeiurile teoretice si justificarile de natura istorica, sociala si economica ale revendicarilor revolutionare. Gandirea lui Nicolae Balcescu are in consecinta doua coordonate: una istorica, asimilata organic si nu de putine ori ideologic in ansamblul operei sale, in sensul reliefarii acelor aspecte ale trecutului istoric care justifica sau intemeiaza contestarile prezentului si una sociala care graviteaza in jurul raporturilor dintre clasele sociale, cu un interes axat pe taranime si pe problema improprietaririi. Aceste doua coordonate sunt reunite la nivel ideologic de obsesia nationalitatii care constituie crezul si energia motrice a operei sale. Mai mult decat pentru oricare dintre ideologii revolutiei pasoptiste, pentru Nicolae Balcescu scrierea cu caracter politico-social sta sub semnul militantismului, sau, cu un termen folosit de unii cercetatori, al mesianismului
Problematica istorica reprezinta dimensiunea principala a cercetarii sale stiintifice. Contributiile lui Nicolae Balcescu in domeniul istoriografiei si al studiului istoriei *per se* au fost evidentiate de numerosi cercetatori si ele nu fac obiectul acestei analize.

Ma voi concentra asupra dimensiunii sociale a gandirii sale, interesul meu fiind legat de acele aspecte de natura etica ale operei lui Nicolae Balcescu din care poate fi distinsa conceptia sa asupra rolului si functiei sociale a femeilor.

Premisa rational-luminista care fundamenteaza gandirea lui Nicolae Balcescu in dimensiunea ei sociala este cea a progresului. Ca si John Stuart Mill, de exemplu, dar mai ales ca si utopistii francezi, el este convins de capacitatea de perfectionare a indivizilor, prin educatie. Pentru Balcescu insa, aceasta educatie este in primul rand morala. Progresul se realizeaza prin apel la „constiinta publica, luminata prin evanghelie si legile naturii". Perfectionarea morala este un proces prin care individul se distanteaza de propriile interese egoiste si actioneaza din ce in ce mai mult in vederea binelui societatii in care traieste. In conceptia sa etica, valorile individuale sunt inferioare celor sociale. Progresul umanitatii trebuie sa se realizeze prin cultivarea ideilor morale care „se lupta cu interesele noastre si adesea le biruie"[11], a acelor idei morale care „ne fac sa iubim aceea ce vatama individul nostru, ne povatueste jertfa acolo unde instinctul ne-ar povatui egoismul". Punctul de plecare al conceptiei sale morale este, desigur, morala crestina, ale carei exigente sunt insa argumentate. Pentru Balcescu, educatia morala trebuie sa aiba ca scop cultivarea eroismului.

Intrebarea pe care o ridica aceasta conceptie este, firesc: cine efectueaza educatia morala? Articolul *Filosofie sotiala* raspunde tocmai la aceasta intrebare aratand ca agentii educatiei morale nu pot fi decat femeile. Lucrarea este deosebit de importanta pentru o lectura feminista pentru ca este singurul loc in care Balcescu teoretizeaza asupra a ceea ce el considera ca trebuie sa fie functia si domeniului femeilor. Publicarea articolului este motivata de aparitia cartii lui Aimé-Martin, *Despre educatia mumelor de familie sau civilizatia neamului omenesc printre femei,* tradusa in romaneste de I.D. Negulici si editata cu entuziasm de Eliade, carte care i-a trezit si lui Balcescu o mare admiratie.

Lucrarea lui Aimé-Martin analizeaza individul in interdependenta cu societatea in care traieste, cuprinzand o prima parte de *filosofie psihologica* si o a doua parte de *filosofie sotiala*. Individul este dominat de doua principii: intelegerea si inima. Distinctia poate fi mai usor operabila prin opozitia dintre materie si spirit, inteles mai ales in sens religios, autorul afirmand explicit: „una [intelegerea] pleaca spre pamant si uneste pe om cu creatia; cealalta [inima] se urca in cer, si ii descopera pe Dumnezeu"[12]. Distinctia este valorificata in primul rand sub aspect moral. Intelegerea genereaza interesele egoiste, minciuna si scepticismul, pe cand inima este izvor unic al actelor de eroism si de jertfire. Pentru a potenta aceste date individuale in sfera sociala, autorul opereaza cu o suprapunere dihotomica a celor doua principii cu cele doua sexe. Femeia este in mod natural inclinata catre sentimente, delicatete si jertfa, iar esenta sufletului ei sunt legile morale. Barbatul dimpotriva isi vede aceasta inocenta naturala corupta de „lumea egoista in care traim", adica de lumea care se afla dincolo de sfera domestica a familiei. A vedea femeia ca posesoare naturala a unei puteri morale este esential pentru scopul lucrarii lui Aimé-Martin, care isi propune sa dezvolte un argument pentru a incredinta femeilor rolul principal in educatia copiilor barbati astfel incat acestia sa fie pregatiti pentru rolul lor din sfera politica:

> A face dar din fiecare familie un centru de civilizatie, a incredinta aceasta civilizatie in mana femeii, acestei fiinte misterioasa, fantastica, ingereasca, ce Rousseau[13] visase si careia in prevederea sa pentru viitor, el ii insemnase importanta sociala, iata a doua parte si tinta scrierii d-lui Aimé-Martin[14].

Balcescu preia teoria lui Aimé-Martin, entuziasmat mai ales de promisiunea ei umanista de a „schimba soarta neamului omenesc pe calea unei civilizatii noua, a carei cinste o vor avea femeile". Misiunea pe care Balcescu le-o incredinteaza femeilor, vazute exclusiv in

ipostaza lor traditionala de „mume de familie", este de a efectua educatia morala a copiilor. Aceasta educatie morala trebuie sa se constituie ca premisa a unei noi umanitati, bazate pe „intelegerea buna" si a unei noi societati politice democratice, instaurata prin revolutie. Asa cum am mai aratat, pentru Balcescu, educatia morala are ca scop cultivarea eroismului, a jertfirii de sine. Actiunea individuala are un *telos* superior care inseamna misiunea pe care individul o are in raport cu societatea in care traieste. Corolarul acestei premise afirma ca modul in care se particularizeaza misiunea sociala depinde in primul rand de gen. Pentru barbati, jertfa se da ca cetateni, pentru tara. Pentru femei, aceasta jertfa se da in interiorul familiei, pentru copii. Cetatenia, participarea la societatea politica, este rezervata barbatilor, insa insusirea calitatii de cetatean se realizeaza numai in familie.

Este important faptul ca in viziunea lui Balcescu reforma sociala pleaca de la reforma familiei. Mecanismul este simplu: familia trebuie sa asigure viitorilor cetateni o educatie bazata pe cultivarea sentimentului datoriei si al jertfei, dimensiuni cheie ale moralei crestine. Aceasta educatie nu poate fi facuta decat de femei pentru ca, in viziunea autorului, ele sunt natural inclinate catre o puritate morala, de esenta religioasa.

Trebuie spus ca Balcescu opereaza aici cu doua opozitii specifice gandirii patriarhale, in absenta carora teoria sa nu mai este functionala. Prima este cea dintre ratiune (masculina) si sentiment (feminin). Femeia este considerata in mod natural inclinata catre „sentiment, delicatete si jertfire", pe cand datele naturale ale barbatului sunt constiinta si actiunea. Nu este foarte clar in ce mod Balcescu identifica aceste caracteristici ca fiind naturale. El pare mai degraba ca le accepta ca evidente si le proclama apoi ca necesare.

Cea de-a doua opozitie este cea dintre sfera publica, rezervata barbatilor si sfera privata, a familiei, a carei „zeitate" este femeia. Capacitatea femeii mama de a-si indeplini misiunea de educare a copiilor se bazeaza pe conditia intrinseca de a-si pastra puritatea morala. Dar daca lumea de afara, lumea din exteriorul familiei este „egoista si corupta", atunci femeia trebuie sa fie exclusa din spatiul public si sa isi limiteze activitatea in sfera privata. Claustrarea femeii in sfera privata devine astfel conditia necesara pentru indeplinirea misiunii ei sociale.

In fine, femeile care isi inteleg misiunea de a contribui la „noua civilizatie", prin educarea copiilor lor, sunt aureolate cu atributele sanctitatii. Femeia mama este o „fiinta ingereasca", o „zeitate care traieste numai din viata noastra, n'are alta bucurie decat bucuria noastra, nici alta fericire decat fericirea noastra"[15]. Acest „noi" la care se raporteaza existenta femeilor sunt desigur barbatii, fie barbatii soti, pe care femeile trebuie sa ii sprijine, fie viitorii barbati, pe care femeile trebuie sa ii educe. Sanctificarea rolului femeilor nu face decat sa dea caracter sacru insasi relatiei de dependenta a femeii fata de barbat care defineste structura patriarhala a societatilor moderne.

Femeia Madona, asa cum apare ea in articolul *Filosofie sotiala* trebuie sa indeplineasca un rol traditional, acela de mama si sa isi conserve atributele morale, pentru a se conforma functiei sociale pe care i-o atribuie Balcescu. Elogiul pe care Balcescu il aduce femeilor nu trebuie sa ne insele sub aspectul consecintelor sale. Pretul pe care femeia il plateste pentru a deveni Madona este excluderea sa din sfera politica, „egoista si corupta".

1.1.2. C.A. Rosetti si „jertfa femeii pentru barbatul ei"

In calitate de ganditor revolutionar, de factura liberala radicala prin advocarea ideilor democrate si republicane, C.A. Rosetti a afirmat in repetate randuri principiile sale de constituire prin revolutie a unei noi societati politice, bazata pe libertate si egalitate. Cu

toate acestea, nu exista in opera lui C.A. Rosetti o expunere clara a raspunsului la intrebarea *care ar trebui sa fie pozitia si functia sociala a femeilor?*. In anii de tinerete, ca poet, el a facut elogiul literar al femeii abstracte, pe care poetii au considerat-o intotdeauna una dintre cele mai pretioase surse de inspiratie. Volumul de debut „Ceasuri de multumire" este subintitulat *Poesii inchinate secsului frumos*. Analiza mea nu se va opri asupra aspectelor literare ale operei sale pentru ca ele nu contin indicii coerente asupra diferentei dintre cele doua sexe in sfera politica si sociala. Am selectat pentru acest demers articolele *Apel la toate partidele* si *Increderea in sine*[16], ambele redactate in 1850, in timpul exilului sau parizian. Articolele contin opiniile autorului despre libertate si egalitate, exprimate pe fondul unei critici la adresa boierimii si avand ca scop afirmarea increderii intr-o victorie viitoare a revolutiei esuate pentru moment.

Scopul acestei analize este sa demonstreze ca modul in care Rosetti configureaza societatea politica include presupozitia ca aceasta este exclusiv masculina. Premisa de constituire a acestei societati politice este privatitatea femeilor. Sfera privata, ai carei centri de constituire sunt femeile, trebuie sa furnizeze societatii politice, a barbatilor suportul emotional si moral. Aceste premise nu sunt explicit formulate, dar aceasta nu le face mai putin functionale, asa cum voi arata in continuare.

Lasand la o parte nota de exaltare a redactarii, pe care A.D. Xenopol a numit-o inspirat „stilul sau cel inflorit", putem identifica in articolele lui C.A. Rosetti o retorica liberala clasica, prin apelul la egalitatea naturala in drepturi a oamenilor, retorica ce coexista insa cu cea crestina si nationala. Autorul face adesea referire la pasaje biblice si foloseste in atacurile sale impotriva boierimii intregul arsenal al damnarii biblice.

Doua principii fundamenteaza conceptia social-politica a lui Rosetti: egalitatea dintre oameni si participarea lor solidara la crearea acelei unitati aproape mistice care este pentru Rosetti poporul. Libertatea si egalitatea oamenilor sunt consubstantiale si amandoua sunt de origine divina, constituindu-se ca premise ale solidaritatii. Rationamentul sau este simplu: oamenii sunt liberi si egali, pentru ca au fost creati astfel, iar aceasta conditie ontologica se potenteaza la un nivel meta-individual, in solidaritatea lor ca popor. Aceasta solidaritate naturala poate fi insa corupta prin „obisnuinta supunerii", de aceea misiunea ideologului revolutionar, pe care autorul si-o asuma, este de a constientiza oamenii asupra conditiei lor naturale, pentru a reinvia astfel dorinta de libertate ca popor.

Subiectul in raport cu care Rosetti isi enunta principiile de libertate si egalitate este in aparenta unul universal, neutru din punct de vedere sexual. In *Apel la toate partidele,* el afirma: „Toti oamenii sunt deopotriva facuti dupa chipul si asemanarea lui Dumnezeu; toti se nasc liberi, inteligenti si perfectibili, avand aceleasi drepturi si dorinte"[17]. Atributele naturale ale indivizilor, asa cum le enumera Rosetti: libertate, capacitate de rationare si perfectibilitate fac parte din discursul liberal clasic. Rosetti adauga insa si o dimensiune crestina, improprie liberalismului clasic, atribuind acestor calitati ale indivizilor o origine divina.

Tot de origine divina este si principiul egalitatii dintre oameni care pentru Rosetti este preeminent in raport cu cel al libertatii individuale. „Toti oamenii, fara osebire", spune autorul, „au aceeasi parte in spiritul universal, si prin urmare toti oamenii sunt deopotriva. [...] Cel ce are parte din spiritul universal este om liber si egal tuturor"[18].

Afirmarea libertatii individuale este doar premisa descoperirii solidaritatii funciare a tuturor oamenilor. El afirma ca „trebuie ca libertatea fiecaruia nu numai sa nu intalneasca o piedica in libertatea celuilalt, ci sa gaseasca in fiecare libertate si ajutor"[19].

Rosetti considera ca societatea politica trebuie intemeiata pe suveranitatea poporului. Aceasta suveranitate nu deriva insa dintr-un principiu rational, ci dintr-unul mai degraba moral. Desi afirma in repetate randuri importanta exercitarii libere de catre indivizi a capacitatii lor de rationare, el arata ca „legile care conduc" sunt inscrise in suflet:

> Daca omul este cugetator, urzitor si liber, legile ce il conduc nu pot fi cele ce cad din cer sau din Rusia, scrise pe lespezi de piatra, ci cele ce se nasc dintransul si stau scrise pe lespezile animei sale[20].

Poporul este pentru Rosetti instanta ultima de legitimare, insa notiunea sa de popor este aproape mistica. Ceea ce fundamenteaza poporul este solidaritatea tuturor oamenilor (de aceeasi nationalitate ar trebui sa adaugam, pentru ca este o asumptie implicita in discursul sau). Solidaritatea se bazeaza pe o aprehensiune mistica a unitatii conditiei tuturor oamenilor si din aceasta unitate deriva pentru el si dorinta de libertate. Conceptualizarea poporului ca entitate sacra il determina pe Rosetti sa formuleze o exigenta absoluta de egalitate si libertate a indivizilor ce fac parte din statul intemeiat pe suveranitatea poporului:

> Si intr-un stat de va fi un singur om ce nu poate rasufla, trai, gandi, vorbi si lucra liber desfasurand in toata intinderea lor si potrivit cu caracterul, vointa si propria sa misiune, putintele ce i-a dat natura, Statul acela este pierdut, pentru ca este lipsit de un om, de unul din plamanii sai, paralizat contra vointei Urzitorului, si ucigas al unui dintre fiii sai cei iubiti[21].

Societatea politica se intemeiaza la Rosetti pe solidaritatea indivizilor liberi si egali, insa ea mai are o caracteristica: este exclusiv masculina. Identitatea de gen a subiectului universal care fusese invocat in enuntarea principiilor de libertate si egalitate se deconspira in momentul in care Rosetti vorbeste despre necesitatea de a cultiva ideile revolutionare in familie. Ceea ce afirma el este ca barbatul trebuie sa-si constientizeze atributele naturale si sa lupte pentru redobandirea libertatii pentru a castiga sprijinul emotional al femeii. Ca si Balcescu, Rosetti considera ca femeia are un instinct moral necorupt si prin aceasta ea devine judecatorul cel mai aspru al activitatilor barbatului, sanctionandu-i erorile si rasplatindu-i conduita morala. „Femeia", afirma Rosetti, „nu poate iubi decat pe D-zeu si pe omul liber" [22]. De aceea, singura modalitate de a pastra afectiunea femeii, este de a „da lumii pe toata ziua un rod nou al animei, o lucrare libera, dreapta si frateasca"[23]. In schimbul acestei conduite, „femeia te va mangaia, te va intari si te va reinvia prin amorul ei"[24]. Singurele resurse ale femeii sunt cele afective si singurul mod in care ea isi defineste rolul social este prin raportare la barbat. Functia ei este aceea de instanta moral sau, in acest sens, de constiinta a barbatului. Pentru a indeplini aceasta functie, ea trebuie insa sa fie mentinuta intr-un rol traditional si sa isi pastreze puritatea morala.

Rosetti limiteaza iremediabil domeniul de activitate al femeilor la sfera domestica prin acelasi mecanism al idealizarii morale pe care l-am identificat si la Balcescu. Nu incape indoiala ca Rosetti este un avocat al valorilor familiale traditionale pe care le considera complementare ideilor liberale si egalitare pe care le sustine. Putem decela opiniile sale despre familie din critica la adresa boierimii, cuprinsa in aceleasi articole mentionate mai sus.

Este semnificativ in primul rand faptul ca, in enumerarea valorilor morale pe care tanara generatie de boieri le desconsidera, se realizeaza o contiguitate prin asociere intre „patrie, onoare, viata" si „surori, sotii si copile". Aceasta indica situarea lui Rosetti intr-o paradigma de interpretare a rolului femeii in care aceasta este vazuta ca purtatoare a valorilor morale. Femeia, fie ca este sotie, mama, sora sau copila devine sediul puritatii si garantia moralitatii in familia traditionala pe care tinerii boieri o nesocotesc.

Denuntarea imoralitatii familiilor boieresti incrimineaza mai ales personajele feminine. Femeia imorala, sotie adultera, mama iresponsabila sau chiar sora incestuoasa este cea care cauzeaza destramarea familiei boieresti. Pasajul urmator este relevant:

> Afara de putine exceptii care este sotul ce ne poate zice ca copiii sotiei sale sunt fiii sai? Care este sotul ce nu-si vede sotia in curs de patru, cinci ani, cat tin cele mai multe casatorii, napustindu-si copilasii pe mainile servilor, si traind pe uliti, la baluri si vizite, vanzand sau daruind onoarea ei la patru sau cinci straini, despuindu-se, chinuindu-va inauntru si batjocorindu-va afara? [25]

Antipodul acestei familii boieresti, damnata pentru viciul ei, este familia nucleara patriarhala in care femeia este pastratoarea armoniei domestice. Ea mentine coerenta sferei private familiale in primul rand prin moralitatea ei. Sotia fidela, mama devotata, copila ascultatoare sau sora iubitoare este cea care „mangaie durerile sateanului", compensand pentru nedreptatea si inegalitatea din lumea de afara. Spatiul familial si sfera sociala sunt ireconciliabil separate, iar daca femeia traverseaza aceasta granita devine imorala. Descrierea depravarii familiei boieresti surprinde si prin faptul ca ea semnaleaza totodata iesirea femeii din rolul ei traditional si intrarea ei in spatiul public, „la baluri si vizete". Nu imi propun sa sustin ca familia „boiereasca" pe care Rosetti o condamna ar fi exemplara pentru un model de emancipare a femeii. Am semnalat doar acele aspecte ale criticii sale care ne permit sa conturam, prin contrast, care este in viziunea lui Rosetti rolul dezirabil al femeii. Femeia trebuie sa aiba un statut moral si sa indeplineasca un rol traditional pentru a servi proiectului social si national revolutionar, asa cum il vede Rosetti.

Antiteza dintre familiile boieresti si familiile „poporului", apare mult mai clar intr-un articol al lui C.A. Rosetti intitulat *Prima epistola catre femeile claselor privilegiate*[26]. Brosura, aparuta in aceeasi perioada ca si articolele analizate anterior, este un apel de solidarizare cu miscarea revolutionara adresat femeilor din inalta societate. Desi formularile lui Rosetti sunt generale, chemarea sa se adreseaza in mod specific grupului de femei reprezentat de sotiile marilor boieri. Argumentul lui Rosetti este ca familiile boieresti se bazeaza pe sclavia femeii si pe inrobirea acesteia prin institutia casatoriei, in aceeasi masura in care societatea din Principatele Romane se bazeaza pe subjugarea „poporului". Data fiind conditia comuna de supusi, femeile „claselor privilegiate" ar trebui sa fie in mod firesc atasate cauzei revolutionare si promisiunii sale de reformare a societatii.

Ceea ce deosebeste familiile boieresti de cele ale „poporului" este faptul ca primele se manifesta coercitiv in raport cu alegerea viitorului sot, intemeierea casatoriei fiind zestrea, pe cand in cele din urma casatoria este bazata pe dragoste, asadar pe alegere libera. Sotiile de boieri sunt „un lucru de comert", sunt „amagite si defaimate", pe cand femeile „poporului" sunt „iubite si stimate". Unele isi traiesc existenta zilnica langa un stapan, celelalte langa un „Om". Antiteza se refera asadar nu atat la modul in care sunt repartizate rolurile in familie si de eventuala posibilitate a femeii de a avea si o existenta sociala, ci pur si simplu la modul in care femeia ajunge intr-un astfel de rol. In cazul familiilor boieresti se manifesta coercitia, pe cand in familiile de tarani, sustine Rosetti, este vorba de o alegere libera.

Prin „revolutia familiei", despre care Rosetti vorbeste chiar in deschiderea articolului sau ca despre o necesitate complementara revolutiei politice si sociale, autorul nu intelege altceva decat exercitarea liber-consimtita de catre femei a rolului lor traditional de sotii si mame. Li se promite femeilor din inalta societate ca vor avea dreptul sa isi aleaga sotii si ca vor avea bucuria de a-si ingriji copiii. Acestea sunt negresit revolutii fata de normele inaltei societati care obliga tinerele fete sa se marite cu barbati alesi de parintii lor, pe care de multe ori ii cunosteau abia in noaptea nuntii si care le rapea tinerelor mame

copiii, imediat dupa nastere, pentru a-i incredinta diferitelor doici si mai apoi pensionatelor sau scolilor din strainatate. Sensul „revolutiei familiale" se opreste aici. Familia pe care Rosetti o configureaza drept nucleul viitoarei societati intemeiate prin revolutie este una prin excelenta patriarhala, in care femeile indeplinesc liber-consimtit de data aceasta, rolurile de sotii si de mame.

Mai mult decat atat, Rosetti opereaza o identificare metonimica a femeii cu fecioara Maria, in scopul glorificarii rolului de mama. Pasajul urmator este semnificativ:

> Si tu femeie muma, - caci incep tot cu tine ce esti inceputul totului – cand oare vei intra cu toata inima in revolutie ca sa scoti din focul iadului sufletul sufletului tau, pe fiica si fiul tau?
> [...] atunci cand nu vei mai uita ca din inima si din pantecele tale a iesit cuvantul si sufletul lui Dumnezeu; [...] atunci cand vei vedea ca n-a fost pe pamant un singur om virtuos, un singur geniu, un singur patriot, un singur erou, un singur Dumnezeu, care sa nu fie fiul tau! [27]

Aceasta sanctificare a rolului traditional al femeilor, ca un corolar al idealizarii lor morale, este specifica revolutionarilor pasoptisti.

Corelatia cea mai interesanta pe care Rosetti o stabileste in cuprinsul articolului sau este cea dintre rolul de sotie si de mama si acela de cetateana. In esenta, argumentul lui Rosetti este ca o femeie este mai intai sotie si mama si mai apoi cetateana. Drepturile pe care Rosetti le cere pentru femei in calitatea lor de cetatene sunt direct legate de calitatea lor de sotii sau mame. Astfel, Rosetti cere ca femeile sa poata fi „epitroape [tutore], martore sau membre ale consiliilor de familie".

Ca si pentru Balcescu, femeile sunt total lipsite de autonomie, iar existenta lor se defineste in raport cu barbatii de care sunt legate ca sotii, mame, surori sau copile. Intr-un timp al entuziasmului revolutionar, singurul loc in care femeile pot sa dobandeasca statutul de eroine este spatiul privat al familiei. Balcescu elogiase femeile pentru capacitatea lor de a creste cetateni, Rosetti aduce un omagiu femeilor care sprijina lupta sotilor lor.

Ma voi opri asupra unui aspect al biografiei lui C.A. Rosetti, pe care il consider semnificativ pentru a intelege care era, in conceptia lui Rosetti si a multor ganditori ai revolutiei pasoptiste, comportamentul dezirabil al femeilor. Maria Rosetti, sotia lui C.A. Rosetti este unul dintre personajele feminine despre care A.D. Xenopol afirmase ca „s-au amestecat in luptele politice ale barbatilor lor" [28]. Jules Michelet ii dedica doamnei Rosetti[29] un capitol din lucrarea sa „Légendes démocratique du Nord", capitol in care, in cuvintele autorului, este vorba despre „jertfa unei vrednice femei pentru barbatul ei". Din perspectiva mea, lucrarea ofera o ilustrare simbolica a modelului feminin pe care il promovau ganditorii revolutionari, model pe care l-am numit femeia-Madona. Portretul doamnei Rosetti, asa cum este el evocat de Jules Michelet poarta amprenta constructiei literare, trasaturile femeii-mama fiind hiperbolizate, uneori chiar pana la o dimensiune mitica. Insasi aceasta prelucrare mi se pare relevanta, pentru ca ea se realizeaza in sensul conformarii personajului real la modelul normativ prescris de ganditorii revolutionari. Toate episoadele descrise de Jules Michelet in scurta sa lucrare evoca situatii in care doamna Rosetti indeplineste un rol de ocrotitoare, de ingrijitoare: a propriului copil, ca mama; a barbatului ei, ca sotie si chiar a intregului popor, ca femeie.

Primul dintre aceste episoade este nasterea fiicei Mariei si a lui C.A. Rosetti, in ziua de 18 iunie 1848. Doamna Rosetti se afla in travaliu, pe cand C.A. Rosetti trebuie sa plece „pentru a ridica poporul, locuitorii Bucurestilor, pentru castigarea libertatii si a Constitutiei." In timpul travaliului, doamna Rosetti este ingrijorata, subliniaza autorul, „nu atat pentru ceea ce putea sa i se intample dansei, cat din pricina intarzierii lui" [30]. Dupa derularea evenimentelor din acea zi (Rosetti este arestat, dar eliberat mai apoi de catre multime si chiar il ajuta sa fuga pe domnitorul Bibescu), proaspatul tata se intoarce

acasa la sotia sa si ii ofera un buchet de flori, legat cu panglici tricolore, rugand-o sa il primeasca din toata inima pentru ca „si tu ai astazi partea ta de merit”[31]. Meritul doamnei Rosetti este acela de a se fi conformat rolul ei de sotie si de mama. Din punctul meu de vedere, descrierea de catre Jules Michelet a nasterii fiicei lui C.A. Rosetti, Liby[32], indica foarte clar structurarea spatiului social pe diviziunea public/privat. Doamna Rosetti este eroina sferei private, iar legatura ei cu spatiul politic, al activitatilor sotului, este paradigmatica: prin comportamentul ei, femeia-mama a oferit sprijinul emotional si garantia morala prin care se sustin si se legitimeaza actiunile sotului.

In agitatia constituirii guvernului revolutionar provizoriu, din care facea parte si C.A. Rosetti, Maria Rosetti isi exprima sprijinul pentru miscarea revolutionara venind la palat cu Liby in brate, chiar daca, subliniaza Jules Michelet, „ nu putea inca sa mearga”. Aici, ea imparte „poporului”, bucati dintr-o esarfa tricolora pe care barbatul ei o purtase in primele zile ale revolutiei. Modalitatea prin care „tanara mama” participa la actiunea politica este doar una simbolica, indicand insa si calitatea ei de fiinta protectoare, calitate ce constituie in ultima instanta motivatia elogiului pe care i-l aduce Jules Michelet.

In ziua de 25 septembrie, cand armatele otomane patrund in Bucuresti pentru a reprima miscarea revolutionara, Maria Rosetti se comporta din nou in conformitate cu rolul ei de protectoare: „Doamna Rosetti, cu Liby in brate, impartia paini la tarani, impreuna cu alte doamne”. In aceeasi zi, C.A. Rosetti este arestat si trimis prizonier la Orsova. Maria Rosetti il urmeaza si se lupta pentru eliberarea lui, prin mijloacele specifice calitatii ei de sotie si mama, ale carei „arme” sunt doar cele emotionale si morale. Astfel, conform descrierii lui Jules Michelet, doamna Rosetti, nedespartita de copilul ei, reuseste sa ii convinga pe soldatii otomani care pazeau prizonierii sa o lase sa ajunga la sotul ei doar prin forta imaginii de mama si sotie devotata. Portretul Mariei Rosetti este o imagine elocventa a femeii-Madona:

> Mica, oachesa, frumoasa, cu ochii vii, stralucitori de inteligenta si de bunatate, li se parea [...] un inger pazitor trimis de Dumnezeu.

Imaginea nu este decat o metafora reala a unui tip feminin pe care C.A. Rosetti il proclama implicit ca fiind, pentru femei, norma dezirabila de comportament. Ca si in cazul altor ganditori pasoptisti, rolul femeilor este configurat la nivel etic, pentru a functiona mai apoi constrictiv in raport cu o eventuala participare a femeii in sfera civica si in cea politica.

1.1.3. Cezar Bolliac

Pe Cezar Bolliac, asumarea ideilor liberale radicale referitoare la necesitatea emanciparii claselor de jos si la apararea neconditionata a libertatilor fundamentale ale omului[33] il conduce catre concluzii si sustineri surprinzator de avansate in ceea ce priveste pozitia si rolul social al femeilor. In articole devenite celebre (printre ele, *Poesia*, publicat in 1846 in „Foaie pentru minte, inima si literatura”), Cezar Bolliac se pronunta pentru emanciparea femeii, prin dobandirea statutului de cetateana si a libertatii sexuale.

Fara a minimiza importanta formularii acestor deziderate sociale, imi propun sa arat ca ele exprima la Cezar Bolliac un umanism utopic care nu trece dincolo de recunoasterea inegalitatii sociale a femeilor, pentru a formula, eventual, revendicari concrete de ordin politic si social. Cezar Bolliac crede, ca si Balcescu, in rolul civilizator al femeilor, in posibila contributie a acestora la progresul umanitatii prin calitatile lor morale, ceea ce nu inseamna insa o dislocare a pozitiei si a rolurilor lor traditionale. Femeile, prin energia lor morala, naturala pot contribui la fundamentarea societatii civice a barbatilor, ele ramanand insa excluse din aceasta societate.

Schimbarea pe care o are in vedere Bolliac este mai degraba una de *atitudine fata de femei* si in nici un moment una care sa vizeze functia lor sociala. Ca si pentru Balcescu sau Rosetti, aceasta functie ramane atasata exclusiv domeniului privat.

Activitatea lui Cezar Bolliac, ca publicist si ca poet, evidentiaza o pozitionare contradictorie fata de problematica rolului femeii in societate. Pe de o parte, el face elogiul calitatilor morale ale femeilor si condamna ca nedreapta inegalitatea lor sociala fata de barbati. Pe de alta parte, el omite sa ia in discutie femeile atunci cand se preocupa de problema claselor sociale si a votului universal. Mai mult, el critica uneori comportamentul decadent al femeilor din „inalta societate".

Ma voi referi in continuare tocmai la aceste contradictii, pentru a sublinia eterogenitatea conceptiei sale despre functia sociala a femeilor. Mai mult, voi argumenta ca ceea ce motiveaza dimensiunea feminista a scrierilor sale este perceptia exceptionalismului *unor* femei, perceptie transformata in configurarea unui model normativ despre *cum trebuie sa fie* femeia.

Primul moment in care Cezar Bolliac condamna inegalitatea sociala a femeilor este epistola catre doamna C. Ghica[34], publicata in 1843 ca prefata la volumul *Din poesiile lui Cezar Bolliac* si reprodusa apoi in 1872, in „Trompeta Carpatilor". Alaturi de scrisoarea deschisa catre doamna C. Ghica, prefata volumului de poezii din 1843 mai contine o epistola catre doamna L. Vacareasca. Ambele scrisori exprima omagiul poetului Bolliac pentru acele femei din societatea inalta care cultivau literele si artele. Acestea nu erau putine si, de altfel, se pare ca in atmosfera artistica dintre anii 1830 si 1845, femeile din societatea inalta au jucat primul rol, asumandu-si statutul de protectoare.

Atunci cand se declara adversarul societatii vremii, care marginalizeaza femeile, Cezar Bolliac are, asadar, in vedere un grup privilegiat de femei, foarte putin numeros in raport cu intreaga populatie feminina. Vocatia poetului este insa aceea de a idealiza si exprimarea devine astfel generala:

> Femeile-aste fiinte ce nu au nici un loc in societatea oamenilor-umplu tot desertul din inima omului. Si poetul, asta fiinta ideala ce nu tine mai mult loc in sotietatea oamenilor decat femeia, ce nu se rudeste cu oamenii fara numai intru ce se atinge de inima – este un fel de clavir cu o mie de octave, dar pe care se intampla prea rar sa joace oameni, femeile insa intotdeauna[35].

Pentru Bolliac, poetul imparte cu femeia conditia de marginali in societatea oamenilor (adica a barbatilor) si aceasta constituie premiza solidaritatii lor. De aici si ajutorul mutual pe care si-l pot oferi. Femeile din inalta societate pot sa sprijine creatia poetului, iar acesta, ca recompensa pentru excluderea din viata sociala, ii ofera femeii un loc privilegiat in „inima omului". O astfel de sustinere este foarte similara cavalerismului trubadurilor medievali si nu constituie din perspectiva mea o reala critica a societatii de pe pozitii feministe.

La fel de adecvata gandirii patriarhale este opinia lui Bolliac, similara cu cea a lui Nicolae Balcescu, despre rolul civilizator al femeilor. In articolul *Asezamantul pentru fete in Bucuresti*, publicat in „Vestitorul Romanesc" (1844) si dedicat institutului de binefacere pentru fetele sarace si orfane al Elisabetei Stirbei, Bolliac impartaseste opinia vremii referitoare la inclinatia naturala a femeilor catre mila si catre respectul fata de oameni. Concluzia sa, inspirata tot de Aimé-Martin, este ca aceste date naturale recomanda femeile ca principal factor civilizator.

> Cei mai mari filosofi au atins aceasta coarda, propagand acel proiect evanghelic, si cel mai nou filosof, Aimé-Martin, dovedeste ca prin femei numai se poate civiliza neamul omenesc.

Rolul civilizator al femeilor se suprapune cu rolul traditional de mama si consta in educatia oferita copiilor. Asupra acestui aspect, Cezar Bolliac este explicit:

> [...] aceste fetite candide pe care destinul si spiritul civilizatiei au condus sub umbra unei asemenea protectrite [Elisabeta Stirbei] vor organiza cateva sute de menagiuri si vor creste alte mai multe sute de prunci spre a-i face proprii sa asculte, sa inteleaga acea chemare solemnela a civilzatiei[36].

Mai aproape de o critica feminista este celebrul articol *Poesia*, publicat in 1846 in „Foaie pentru minte, inima si literatura". Conform lui Ovidiu Papadima, in acest articol, „camuflat sub preocuparea pentru poezie", Bolliac elaboreaza „programul stangii celei mai avansate"[37]. Observatia este exacta, daca intelegem prin „stanga" o stanga liberala. Bolliac accentueaza intr-adevar criteriile egalitare in functionarea societatii, insa tipul de organizare politica pe care il propune este in esenta de factura liberala. Bolliac sustine ca „misia poesiei" este sa contribuie la desfiintarea privilegiilor de clasa si la constituirea unui stat guvernat pe principiul suveranitatii poporului, prin mecanismele reprezentarii tuturor cetatenilor liberi. Bolliac contesta structura de dominatie care imparte societatea in clase superioare si clase inferioare si propune un adevarat program de reformare. „Punctele" acestui program cuprind: (1) desfiintarea controlului social al bisericii si inlocuirea acesteia cu „scoala", (2) autoguvernarea poporului, (3) accesul tuturor cetatenilor la legislatie, justitie si administratie, acces nelimitat decat de minoritatea varstei sau de infirmitate si (4) desfiintarea privilegiilor de clasa si a impartirii societatii in „carmuitori si carmuiti".

In acest context, Bolliac se pronunta pentru emanciparea femeilor, aratand ca inegalitatea dintre sexe reprezinta prima forma de inegalitate sociala. Pasajul este elocvent si merita citat in intregime:

> Unde sta cea dintai inegalitate sociala? In sclavia fameiei.
>
> Emancipatia ei este dara cel dintai element contribuitor la viata cea noua. O emancipatie intreaga, completa a fameiei, preparata de la nasterea ei, printr-o crestere omeneasca, proprie a forma un cetatean legiuitor, judecator si executor, - iara nu acea emancipatie nemijlocita, necompleta data de cristianism si cavalerism si mantinuta cu dreptul de slabiciune de la generozitatea omului.
>
> Nimic nu izoleaza mai mult pe om in societatea actuala si nu il face mai egoist decat familia si interele de familie rau intelese. Cel mai pretios tezaur pe care il poseda umanitatea este inima de fameie. In inima fameiei se oglindesc cu gratie cele mai nobile simtimente si patimi ale umanitatii. Fameile sunt, fara contestatie, de o mie de ori mai simtibile, mai tolerante, mai spirituale si mai poetice decat noi; sufletul lor poseda o mai mare portie din acea reflectie poetica ce a cazut peste omenire la originea sa, si gratiile formelor materiale ale fameiei, miscarile-i vioaie, cautatura-i insinuitoare, organul si elocuinta ei convingatoare sunt cu mult mai energice si mai puternice decat ale noastre. Ce inobilare n-ar aduce fameia in legi si in obiceiuri, cand ar avea parte in societate! Cea mai frumoasa, cea mai bogata mana a omenimei sta neexploatata! Sa emancipeze dar poezia pe fameie, sa dea libertate amorului [...] [38]

Emanciparea femeii are doua coordonate distincte. Prima inseamna participarea ei la viata politica si civica, prin dobandirea dreptului de vot si a dreptului de a fi aleasa in functii publice (femeia trebuie sa devina cetatean legiuitor, judecator si executor). Cea de-a doua este una morala, in legatura cu care Bolliac se pronunta pentru desfiintarea comandamentelor morale religioase care impun femeii castitatea premaritala si proclamarea, in locul lor, a amorului liber. Aceeasi dimensiune a emanciparii se refera si la familie, in legatura cu care pozitia lui Bolliac nu este suficient precizata. Este cert ca el doreste anularea servitutii private a femeii in vederea renasterii ei pentru viata sociala publica. Nu este insa foarte clar daca aceasta renastere se produce cu pretul destramarii legaturilor familiale traditionale si daca „libertatea amorului" inseamna si acceptarea infidelitatii conjugale.

Conceptia lui Bolliac despre emanciparea femeii apare ca simplu exercitiu retoric sau artificiu poetic daca o confruntam cu articolele in care acesta trateaza problema votului universal sau a structurii societatii. Intr-un articol intitulat chiar „Votul universal",

publicat in revista „Buciumul”[39], Bolliac eludeaza complet problematica participarii politice a femeilor. El se declara partizan al votului „universal, liber, direct si secret”, in opozitie cu votul cenzitar, pe colegii, insa accepta dreptul de vot ca fiind rezervat barbatilor. Contradictia dintre neparticiparea la vot, pe de o parte si transformarea femeii in „cetatean legiuitor”, pe de alta parte, este vizibila.

Mozaicul social, publicat in 1858 in „Nationalul” si reprodus in 1861 in „Romanul” lui C.A. Rosetti dezvaluie aderarea completa a lui Bolliac la conceptia patriarhala traditionala, conform careia rolul femeilor este circumscris exclusiv sferei domestice, familiale. In cuprinsul articolului mentionat, Cezar Bolliac critica societatea vremii, aratand printr-un argument ironic ca trasaturile ei sunt pecetluite de „sigiliul fatal al naturei”. Critica are o dimensiune generala care vizeaza inegalitatile dintre clasele care structureaza societatea in ansamblu si o dimensiune specifica ce se adreseaza „societatii inalte”, a boierimii. Exagerand taxonomia, Cezar Bolliac identifica nu mai putin de 17 clase sociale si se pronunta impotriva relatiilor de dominare dintre clasele superioare si cele inferioare. Trebuie subliniat ca apartenenta femeilor la o clasa sociala se face eminamente pe filiera masculina, prin tata sau prin sot. Este un mecanism firesc pentru o societate patriarhala in care femeile sunt lipsite total de autonomie economica.

„Societatea inalta” este criticata pentru comportamentul ei imoral. Ca si la Rosetti, decadenta familiei din „societatea mare” este ilustrata exclusiv prin comportamentul femeilor. Cezar Bolliac arboreaza o atitudine critica fata de sotiile infidele si fata de femeile care isi parasesc sotii si se recasatoresc. Un exemplu in acest sens este concludent:

> „D-na X, vaduva de zece ani, vine in adunari cu semnele casatoriei intr-insa si cu un copilas de zece ani care ii zice maman! Nu e nimic, doamna X este fiica lui d-nu X, face parte din societatea cea mare, din lumea cea buna, asemenea bunatate nu-i poate atinge onoarea, nici ca poate dezonora onorabilele familii ce o primesc”[40].

Astfel, devine transparenta opinia sa conform careia femeile sunt cele care trebuie sa mentina armonia si coeziunea spatiului privat. De asemenea, Bolliac este un advocat al familiei nucleare si considera situatia mamelor singure inacceptabila si imorala. Distanta fata de sustinerea amorului liber si a reconsiderarii legaturilor familiale este considerabila.

Contradictiile pe care le-am pus in evidenta ilustreaza un mecanism care functioneaza nu doar in opera lui Cezar Bolliac. Este vorba despre tensiunea dintre normativ sau ideal si descriptiv sau real. Nivelul la care ganditorii pasoptisti discuta problematica rolului si a functiei femeilor este eminamente cel normativ sau ideal. Nicolae Balcescu, C.A. Rosetti si chiar poetul Cezar Bolliac vehiculeaza idealuri feminine sau se entuziasmeaza in fata exceptiilor pe care le proclama apoi drept norme. Toate conceptualizarile ideale ale „femeii” esueaza insa in fata femeilor reale, pe care aceeasi ganditori fie le critica pentru imoralitate, fie omit sa le ia in discutie.

1.2. Ion Ghica: un liberal clasic

Eticheta de liberal clasic pe care i-o atribui lui Ion Ghica poate parea paradoxala avand in vedere ca afilierile sale cu cei care in acceptiune istorica sunt considerati liberalii romani „clasici” (gruparea condusa de Ion Bratianu) sunt cel putin discutabile. Ghica insusi era un moderat in raport cu aceasta grupare „radicala”. Punctele de conflict se defineau, dupa anul 1859, mai ales in legatura cu interesele marilor proprietari de pamant, si mai apoi in legatura cu rolul industriei si cu adoptarea politicilor protectioniste. Chiar si cu aceste precizari, ramane ca element contestabil pentru alura sa liberala faptul ca in cariera sa politica ce l-a adus de mai multe ori la guvernare, Ion Ghica a actionat in repetate randuri

in directii contrare politicii propriului partid. Caracterizarea lui Nicolae Iorga este inspirata atunci cand il numeste pe Ghica „acest liberal, nu prea liberal”[41]. As extinde aceasta afirmatie spunand ca Ion Ghica este liberal prin ideile sale si prin influentele pe care si le asuma explicit si este „nu prea liberal” in practica sa politica.

In aceasta analiza ma intereseaza gandirea lui Ion Ghica asa cum o contureaza scrierile sale si mai putin modul in care ideile sale au fost incorporate in practica politica. In acest sens consider ca Ion Ghica poate fi definit ca un liberal clasic.

Articolul „Libertatea”[42] este probabil cel mai semnificativ pentru a releva plasarea lui Ion Ghica in gandirea liberala clasica. Articolul exprima aderarea autorului la asumptiile liberale fundamentale referitoare la (1) dreptul natural al indivizilor de a fi liberi, (2) intemeierea acestei libertati pe proprietate si (3) rolul minimal al statului care trebuie doar sa asigure securitatea indivizilor ce interactioneaza liber, intr-o societate constituita pe baze contractuale.

In conceptualizare relatiei dintre indivizi in societate, Ghica pleaca de la premisa ca oamenii actioneaza in baza a „doua instincte naturale”[43]: 1) le place sa fie in societatea oamenilor; si 2) totodata sunt egoisti si voluntari. Aceste doua instincte sunt conflictuale, ceea ce inseamna ca indivizii nu pot crea in mod spontan armonia sociala. De aici, autorul deriva necesitatea unui contract social:

> Aceste instincte cer a fi temperate si regulate prin concesiuni mutuale de la unii la altii, facand pe fiecare sa inteleaga respectul ce datoreste drepturilor celorlalti, cu conditiunea, se intelege ca unii sa nu aiba mai multe drepturi decat altii, ci sa sacrifice fiecare o particica din libertatea sa pentru posibilitatea de a trai in societate. [44]

Premisele teoretice din care este inferata ideea contractului social se completeaza cu o definire a libertatii proprie filosofiei politice liberale. „Libertatea”, spune Ion Ghica, „este dreptul de a face ce voim sub propria raspundere a constiintei, recunoscand celorlalti un drept egal”[45]. Ideea usor recognoscibila este ca libertatea de actiune a individului se opreste la limita dincolo de care ea ar impiedica exercitarea de catre ceilalti indivizi a unui drept similar.

Reglementarea modului in care indivizii isi exercita dreptul natural de a fi liberi se realizeaza, la nivel teoretic, printr-un contract social. La nivel politic, expresia acestei reglementari o constituie legile scrise elaborate de o adunare legislativa aleasa pe principiul reprezentativitatii. Aceasta este modalitatea politica prin care cetatenii liberi se autoguverneaza. Principiul este exprimat clar si de Ion Ghica:

> Baza societatilor cele mai libere, a societatii engleze si americane, este guvernul prin sine insusi, ceea ce ei numesc *Self-government*. [...] Adevaratul inteles este ca fiecare sa fie guvernat de toti ceialalti cetateni. [46]

Principiul reprezentativitatii este complementar cu cel al constitutionalismului:

> Intr-o societate civilizata, numai legea scrisa trebuie sa tie locul vointei arbitrare si a bunului plac[47].

Pentru a intelege modul in care Ion Ghica dimensioneaza exercitarea dreptului natural la libertate al indivizilor este necesara o clarificare. A actiona liber este in viziunea sa nu doar un drept, ci si o abilitate pe care indivizii trebuie sa o insuseasca prin educatie si sa o cultive in spatiul interactiunilor sociale. Ideea este perfect coerenta cu opiniile lui John Stuart Mill, de la care autorul se revendica explicit. Ca si filosoful liberal englez, Ion Ghica crede ca oamenii sunt perfectibili si ca tocmai aceasta perfectibilitate determina progresul constant al umanitatii. „Credem in progres”, afirma autorul, „caci este o conditiune a naturei fizice si morale [...], dar stim ca el nu se poate realiza decat prin stiinta”[48]. Pentru Ghica, educatia este prima conditie a libertatii. Prin contrast, inamicul cel mai de temut al unei societati libere si al unei guvernari democratice este ignoranta.

De aici deriva ideea foarte importanta ca nu oricine poate fi cetatean al unei societati politice guvernate democratic. Cetateni pot deveni numai cei care au atins un anumit nivel de educatie morala si intelectuala.

> Cu cat intr-o societate exista mai multa ignoranta si mai putina educatiune, cu cat simtul justitiei si dreapta apreciere a intereselor sunt mai putin dezvoltate si cu cat puterea morala, care infraneaza patimile si dezvolta ratiunea, va fi mai slaba, cu atat libertatea va fi mai putin inteleasa si practicarea ei va fi mai anevoie, prin urmare pericolul de a se pierde va fi mai iminent[49].

Citatul de mai sus reliefeaza un aspect important legat de ceea ce inseamna educatie intelectuala si morala si cum ar trebui ea realizata. Relativ la educatia intelectuala, lucrurile sunt relativ clare deoarece ea urmeaza sa fie promovata in invatamant. Ghica si majoritatea liberalilor erau sustinatori ferventi ai dezvoltarii invatamantului romanesc, vazand in aceasta o conditie a progresului. Mai interesant este insa ce inseamna in acceptiunea ganditorului liberal educatia morala necesara unui cetatean. Perfectarea morala a indivizilor este orientata in sensul „infranarii patimilor" si „dezvoltarii ratiunii". Greu observabil se introduce aici o premisa de exclusivism masculin. Rationalitatea era considerata un apanaj al barbatilor, iar simplul fapt ca insusirea ei este o cerinta in desavarsirea educatiei morale ii indica pe barbati ca fiind mai inclinati sa devina cetateni decat femeile. Instituirea rationalitatii ca principiu ordonator al spatiului social, public are ca efect pervers excluderea femeilor din acest spatiu si aceasta este o eroare constitutiva a paradigmei liberale clasice in general, nu doar a gandirii lui Ion Ghica.

Importanta educatiei este accentuata si din dorinta de a preveni ceea ce se poate numi „tirania majoritatii". Ghica a preluat de la Mill si obsesia legata de teama ca libertatea va esua in despotism daca ea este difuzata in cadrul maselor ignorante. Ignoranta si lipsa educatiei morale creeaza in randul „multimii" confuzia intre libertate si egalitate. Ghica disociaza clar intre aceste doua concepte:

> Poporul este totdeauna gata a aplauda pe cei care fagaduiesc egalitatea; multimea se maguleste lesne de ceea ce place patimilor cand nu stie ca numai prin libertate se poate ajunge la egalitate, la egalitatea in fata legilor, singura egalitate permisa omului in aceasta lume; cand nu stie ca orice alta egalitate este un instrument de apasare si de injustitie, care mai curand sau mai tarziu duce la despotism[50].

Fin interpret al relatiei dintre libertate si egalitate in perspectiva liberala, Ghica accentueaza, asa cum arata citatul de mai sus, faptul ca egalitatea trebuie inteleasa in sensul de egalitate in fata legii si nu de egalizare sociala. De fapt, el precizeaza si in alte lucrari[51] ca egalitatea in fata legii este singura egalitate posibila „in lumea aceasta".

Liberalismul lui Ghica este in primul rand o conceptie filosofica despre organizarea si guvernarea unei societati. Aceasta conceptie se rasfrange insa la toate celelalte nivele ale gandirii sale.

La nivel economic, Ghica este adeptul principiului liberal al neinterventiei autoritatilor statele in interactiunile economice libere dintre indivizi, in interiorul sau in exteriorul granitelor unei tari. In opozitie cu protectionisti ca Martian sau Aurelian, Ghica a sustinut, mai ales in paginile *Convorbirilor economice* principiul liberei circulatii a marfurilor. Problema care se dezbatea in epoca, mai ales dupa 1860, era cea a politicilor vamale, in sensul ca se punea in discutiei daca sa se impuna sau nu taxe la importul produselor straine, astfel incat sa fie protejata productia autohtona. Pozitia lui Ion Ghica este consecventa principiului liberului schimb, promovat in liberalismul economic clasic de tip Adam Smith sau Ricardo. Acest principiu sustinea ca circulatia libera a marfurilor trebuie sa fundamenteze comertul international, schimbul liber de marfuri intre state fiind singura sursa de prosperitate pentru omenire in general si pentru fiecare tara in particular.

Ghica exprima in repetate randuri aderarea la acest principiu, citatul urmator fiind doar un exemplu:

> Cercetarea minutioasa si rationata a intereselor generale a unei natiuni duce fara doar si poate la adoptarea principiului liberului schimb (*libre échange*). Taxele vamale si protectionismul sunt o piedica la dezvoltarea bunei stari si a fericirii nationale [...]. [52]

Tocmai la acest nivel economic se intregeste sensul in care Ghica intelege libertatea si mai ales modul in care indivizii pot si trebuie sa isi exercite acest drept natural. Libertatea este indisolubil legata de munca. „In secolul in care traim noi", spune Ghica, „munca este conditiunea libertatii"[53]. In contextul in care este enuntata, afirmatia are scopul precis de a critica proliferarea birocratiei de stat, cu alte cuvinte a slujbelor functionaresti. Slujba unui functionar de stat este considerata de Ghica parazitara, adevarata munca fiind cea din agricultura sau industrie. Afirmatia enunta insa si esenta unei conceptii mai largi a lui Ghica despre relatiile economice de tip capitalist. Acestea sunt bazate, in conceptia sa, pe interactiunea dintre doua clase complementare: burghezia si muncitorimea, una fiind posesoarea capitalului si cealalta a muncii. Legatura dintre aceste doua clase este relatia salariala. In capitalism, munca salariata este premisa autonomiei economice a indivizilor si acesta este, pentru lectura de gen pe care am propus-o, sensul cel mai important al afirmatie „munca este conditiunea libertatii". La sfarsitul secolului XIX, participarea femeilor la relatiile de munca salariale era aproape inexistenta. Incidenta lor in industrie, de exemplu, este egala cu cea a copiilor si de aproape 20 de ori mai mica decat a barbatilor[54]. Acesta nu inseamna ca femeile nu muncesc. Exista insa doua motive principale pentru care activitatile femeilor nu intra in sfera activitatilor salarizate. Primul este caracterul privat, domestic al muncii femeilor. Cel de-al doilea este accesibilitatea redusa pentru femei a locurilor de munca, pe principiul ca femeile pot sa faca doar anumite lucruri, indeosebi pe acelea care se constituie ca prelungiri firesti ale „expertizei" lor domestice. Ele pot fi, de exemplu, asa cum indica si Ghica in cateva randuri, tesatoare sau croitorese.

Viziunea lui Ghica asupra structurii societatii capitaliste se pozitioneaza polemic fata de teoriile socialiste si fata de Marx. In utopia sa, intitulata *Insula Prosta*, Ghica respinge teoriile socialiste ale lui Lassalle, Karl Marx si Bakunin pe care ii reuneste sub denumirea de „colectivisti". Unele revendicari marxiste ii apar lui Ghica ca fiind „aberatii ale sufletului omenesc" care a pierdut din vedere „principiile moralei, ale drepturilor si ale datoriilor". Uniformizarea aproape totala a societatii si reorganizarea familiei se numara printre revendicarile socialiste pe care Ghica le considera inacceptabile. El se declara impotriva schimbarilor pentru care militau socialistii:

> Familia de astazi sa fie inlocuita cu o familie egalitara si libera, caci cea de astazi este opresiva, caci tine pe femeie si pe copii robi ai barbatului si ai tatalui.
>
> Egalitatea civila, politica si economica a tuturor fiintelor omenesti, fara distinctiune de sex, de coloare, de soi si de nationalitate. [55]

Principiile liberale pe care le promoveaza Ghica configureaza, prin implicatiile lor politice si economice, o societate patriarhala, in care femeile au putine sanse la participare civica si la autonomie economica. Nu este, categoric, o implicatie pe care Ghica sa o sustina deliberat. Este o consecinta pe care, date fiind presupozitiile culturale care alimentau discursul sau, era chiar dificil sa o constientizeze.

Ma voi opri in continuare asupra acestor presupozitii culturale, care asuma in primul rand faptul ca femeile trebuie sa aiba un rol domestic, pozitia lor sociala definindu-se prin casatorie.

Indiferent de scopul pentru care scrie, fie ca isi propune sa trateze subiecte economice, politice sau pur si simplu sa schiteze o pagina de tip memorialistic, Ghica practica un stil

literar care deschide spatiul digresiunilor pe teme aparent fara legatura cu subiectul expus. Aceste diversiuni ii permit uneori autorului sa includa observatii despre noua societate, de tip burghez, care se forma in spatiul oraselor romanesti. Desi secundare in raport cu tematicile principale ale scrierilor, ele sunt importante pentru analiza de fata deoarece contin note pe marginea pozitiei femeilor in societatea romaneasca a mijlocului de secol XIX.

Ghica observa in primul rand transformarile generate de specificul spatiului urban al vremii sale. Orasele sfarsitului de secol XIX sunt locuri extrem de publicizate atat in raport cu satele, cat si in raport cu orasele din perioadele anterioare, in sensul ca spatiul public se ramifica extrem de mult prin „cluburi, presa, bulevarde si gradini cu cantari si incantari"[56]. Extinderea spatiului public atrage firesc aparitia si dezvoltarea opiniei publice. In acest context, femeile devin ocazional voci informale care pot fi *auzite* in spatiul public, dar care in general nu *participa* la opinia publica. De exemplu, in „scrisoarea" in care vorbeste despre egalitate[57], Ghica foloseste, pentru a prezenta „opinii" asupra egalitatii pe care le va critica ulterior, exemplul a doua doamne („doua tinere elegante") care isi comunica una alteia „ideile lor sociale si fasionabile", mergand pe strada. Subiectul conversatiei il constituie cele mai noi spectacole de teatru sau opera care se prezentau la gradina Stavri, costumele diferitelor actrite si in sfarsit, ca o observatie adiacenta, faptul ca „astazi nu mai sunt boieri si negustori, suntem toti egali, toti o apa". Chiar si aceasta observatie este enuntata ca un contraargument la refuzul unuia dintre sotii celor doua doamne de a merge la gradina Stavri. Conversatia celor doua doamne este folosita de Ghica drept exemplu de intelegere gresita a egalitatii. Vocea feminina, in rarele cazuri in care apare, este citata pentru a fi criticata.

De cele mai multe ori, mai ales in lucrarile cu caracter economic, femeile sunt amintite in legatura cu zestrea lor. Un anumit arendas nu a putut sa investeasca in alte mosii pentru ca a trebuit sa isi marite fiica. Unui tanar intors de la studii in strainatate i se promite ca, daca va deveni functionar de stat, „vor alerga mumele de fete de boieri dupa el cu zastrile de mii de galbeni". Exemplele pot continua si ele reliefeaza faptul ca femeile au o pozitie dependenta in societatea romaneasca a sfarsitului de secol XIX si ca, mai mult, nimeni nu contesta aceasta organizare cutumiara.

Autorul considera totusi ca femeile au in timpul sau o libertate de actiune si de miscare mult mai mare decat in perioadele anterioare. La sfarsitul secolului XIX, ele se gasesc in situatia noua de a parasi frecvent spatiul privat. Situatia era radical diferita cu doar cateva veacuri in urma. Ghica arata care era tratamentul social rezervat femeilor pe vremea lui Caragea:

> Femeile erau inconjurate de toate precautiunile profilactice; ferestrele aveau zabrele ca puscariile; portile se deschideau greu caci erau inarmate cu broaste tari; iar cand o nevasta se ducea la o ruda, la o prietena sau la baie, ea era intovarasita de doua-trei jupanese batrane si credincioase. Fetele erau tinute si mai aspru; de-abia aveau voie sa iasa in gradina, si gradina era inconjurata cu zid nalt sau cu uluci de scanduri de stejar. Nici macar petitorii nu le vedeau pana nu se ispravea vorba de casatorie, incat ginerele nu era totdeauna sigur ca a vazut bine fata logodnicei sale[58].

Intr-adevar, distanta de la incarcerarea femeilor in camere cu zabrele la ferestre pana la libertatea de a frecventa cluburi si gradini este mare. Societatea romaneasca a sfarsitului de secol XIX, ale carei presupozitii culturale Ghica le asuma, ramane insa o societate patriarhala, structurata de o inegalitate fundamentala intre cele doua sexe, care aseaza femeile in relatie de dependenta fata de barbati.

1.3. Mihail Kogalniceanu si mecanismele patriarhale de mentinere a femeii in sfera privata

> [...] toate silintile, toate fapturile noastre nu tintesc decit ca sa-i aducem iarasi la frumoasa vreme veche cind cele zece poronci se pazia inca si cand fiestecare era stapan pe mosia, pe persoana, pe boul, pe asinul si- pe femeia sa[59].
> Mihail Kogalniceanu

Preocuparile literare si publicistice ale lui Mihail Kogalniceanu au avut adesea in atentie ca subiecte de dezbatere si analiza „damele", autorul fiind interesat mai ales de familie si de institutia casatoriei. Categoria pe care Kogalniceanu o are in vedere atunci cand se refera la comportamentul dezirabil al „frumosului sex" este cea a femeilor din inalta societate. In scrierile sale de tinerete, anterioare anului 1848, Kogalniceanu se preocupa mai ales de un grup privilegiat de femei. Este vorba de sotiile si fiicele boierilor, pe care autorul avusese ocazia, in mod natural, sa le cunoasca si sa le observe, data fiind educatia si stilul sau de viata.
Situatia sociala a acestor femei le permitea sa se preocupe de ultimele noutati ale modei, sa organizeze „soirées dansantes"[60] si sa isi dedice timpul calatoriilor, lecturilor si chiar legaturilor extraconjugale. Mai trebuie adaugat ca ele duceau o viata preponderent urbana si apartineau astfel unui spatiu pe care autorii vremii il considerau cosmopolit si care era caracterizat de dinamica transformarii obiceiurilor din lumea rurala.
Sustinerile lui Mihail Kogalniceanu se alatura uneori pozitiilor feministe din epoca sa. Un exemplu in acest sens este angajarea sa intr-o polemica jurnalistica[61], din anul 1855, ce avea ca tema de disputa „moravurile doamnelor din societatea Moldaviei". Polemica fusese declansata de articolul *Epistola catre damele moldovene*, publicat de Gh. Sion in paginile „Timpului" din 30 septembrie 1854 care acuza „damele moldovene" de frivolitate, de neglijarea educatiei copiilor si de infidelitate. Kogalniceanu se declara indignat si, autointitulandu-se „pamfletistul", critica in paginile aceluiasi ziar opiniile lui Gh. Sion, pe care il numeste ironic „moralistul". Articolul lui Kogalniceanu sustine moralitatea si respectabilitatea femeilor moldovene si constituie o veritabila expunere a moralei burgheze, bazata pe centralitatea valorilor familiale si pe demnitatea femeilor in spatiul privat. Lui Mihail Kogalniceanu i se alatura vocea Mariei Vasiliu Mitosasca, printr-un articol publicat in „Gazeta de Moldavia" din 9 iunie 1855 si cea a Sofiei Cocea ce debuteaza in aceeasi gazeta la 13 iunie 1855.
Un alt exemplu de situare a lui Mihail Kogalniceanu pe pozitii feministe il constituie critica pe care o aduce unui anumit tip de reclame ce proliferau in presa vremii, referitoare la asa-numitele „case de maritisuri". Reclamele promit persoanelor straine, in schimbul unei sume de bani, casatoria cu romance. Unele dintre aceste reclame au si conotatii care pot trimite la prostitutie, avand in vedere ca potentialilor „cumparatori" li se promite si faptul ca se vor putea decide dupa ce isi vor cunoaste personal potentialele sotii. Intr-un articol publicat la 23 Ianuarie 1844, in „Propasirea", Kogalniceanu condamna faptul ca „insotirea cu fetele romance a devenit de ceva timp o adevarata industrie". Argumentul pe care Kogalniceanu il formuleaza pentru a-si sustine critica se bazeaza pe dreptul femeii de a-si alege sotul, cumpararea ei fiind o practica ce violeaza acest drept. Recunoasterea acestui drept este o noutate a inceputului de secol XIX, pentru ca, in perioadele anterioare, viitoarelor sotii li se interzicea uneori chiar si sa isi vada sotul, casatoria avand toate datele unei tranzactii in care negociatori erau doar barbatii. Categoric, „alegerea" era conditionata de anumite norme de status si de avere pe care viitorul sot trebuia sa le indeplineasca, dar acestea erau presiuni sociale care se manifestau atat in raport cu femeile cat si cu barbatii. Noutatea consta in faptul ca femeile puteau sa isi exprime preferintele.

Desi contextul acestor dezbateri jurnalistice l-ar putea recomanda pe Mihail Kogalniceanu ca pe un feminist al epocii, conceptiile sale despre familie si despre casatorie sunt, in realitate, profund ancorate in modul de gandire patriarhal. Presupozitia de la care pleaca Mihail Kogalniceanu este cea aproape unanim acceptata in epoca, conform careia femeile au un rol fundamental domestic caruia trebuie sa i se adecveze prin pastrarea demnitatii morale. In opinia lui Mihail Kogalniceanu, femeile trebuie sa se preocupe in primul rand de „indeletnicirile gospodariei"[62] pentru care sunt inzestrate in mod natural. Conditia necesara care se asociaza atributelor esentialmente private ale femeilor este cea a demnitatii morale, care se traduce prin castitate premaritala si fidelitate conjugala.

Modul in care sunt configurate pozitia si rolul social al femeii se bazeaza pe o anumita conceptie despre relatia dintre cele doua sexe conform careia femeile si barbatii apartin in mod firesc unor lumi diferite, pentru ca poseda caracteristice naturale diferite. Articolul „Femeile", publicat in *Alauta romaneasca*[63] arata ca acestea sunt fiinte misterioase ce trebuie adorate, dar nu intelese. Barbatii nu pot sa anticipeze comportamentul feminin si din aceasta cauza femeile iubite trebuie sa fie ferite de priviri si „crescute la umbra". Misteriozitatea femeii o transforma intr-un pericol pentru lumea barbatilor, pentru ca aceasta este configurata rational si nu poate tolera in interiorul ei ceea ce nu poate fi inteles. Pericolul este inlaturat prin transformarea femeilor in simple obiecte de adoratie. Este un mecanism de fetisizare care introduce si legitimeaza clar ideea ca activitatea femeilor trebuie circumscrisa exclusiv sferei private. Ca obiect de adoratie, ele raman ascunse, pentru ca barbatii sa le poata inchina aventurile din lumea de afara. Modul patriarhal de concepere a relatiei dintre sexe este nu doar natural determinat, ci si consolidat istoric:

> Razboinicul sarmat, arapul cel cu picioarele sprintene merg la batalie chemand in ajutor numele unei femei[64].

Kogalniceanu foloseste extensiv un argument care apeleaza la caracteristici presupuse ale naturii feminine pentru a justifica claustrarea femeilor in sfera privata. Una dintre aceste caracteristici este, in opinia sa, inzestrarea fireasca a femeilor pentru treburile gospodariei. Kogalniceanu face o pledoarie pentru aceasta calitate naturala a femeilor in articolul sau „Vremea cand damele au mai multa treaba", publicat tot in *Alauta Romaneasca*. Autorul arata ca:

> Fiestecare timp are a sale indeletniciri pentru care frumosul sex jarfeste toate celelalte. Iarna, balurile si suarele; vara, feredeile; si toamna - dar toamna, ganditi – facerea dulceturilor. Insusi cele mai frumoase dame de lume care traiesc in cele mai placute petreceri pastreaza totdeauna o slabiciune pentru proastele si firestile indeletniciri ale gospodariei. La zisele noastre nu poate nimeni sa se impotriveasca[65].

Preocuparile pentru treburile domestice sunt prioritare pentru femei, indiferent de pozitia lor sociala si, mai ales, indiferent de pretentiile lor de emancipare. Ilustrarea pe care Kogalniceanu o alege pentru a-si sustine afirmatia este elocventa si merita citata in intregime:

> Insusi la Paris, in minuta aceasta, dulcea grija pentru facerea dulceturilor trage damele de la trebile politicei, ale literaturii, a frumoaselor mestesuguri, a modelor si – este mai de necrezut- insusi de la amor. [...]
>
> O madame Lehon imi uita modistele si cusutoritele si cauta numai mirabelele si o Ancelot isi lasa drama sa fie drama si gandeste numai la compote si la conserve; mad. Sand isi sfarseste iute si cu nemultamire cel mai nou roman, spre a face dulceti de agris, si acea vestita Poutret de Mauchaps, care vroia a aduna femeile slobode si s-au facut de ras, se mangaie facand chiotang de gutai[66].

Enumerarea reprezentantelor societatii pariziene include numai femei care aveau un rol si un comportament neconventional in epoca. Kogalniceanu introduce note explicative pentru fiecare din numele invocate. Pentru celebra scriitoare Sand, nota suna astfel:

> Madame Sand, care au scris o multime de romane; *Indiana; André, le Sécretaire* s.a. Ea umbla totdeauna imbracata cu straie barbatesti, be ciubuc, suduie ca barbatii, merge bras dessus, bras dessous cu Victor Hugo, cu Alexandre Dumas. [67]

Autorul nu se pronunta in nici un moment impotriva preocuparilor femeilor care le-ar aduce in interiorul sferei publice. El nu se declara adversarul amestecului femeilor in politica sau in literatura, ci implica doar faptul ca acestea sunt preocupari secundare in raport cu adevarata lor vocatie, care este munca domestica. Kogalniceanu tolereaza cazurile femeilor care decid sa aiba un comportament comparabil cu cel al barbatilor, insa numai in sensul de excentricitati si nu de posibile norme. Exceptionalismul unor astfel de femei nu le face mai putin reprezentative pentru natura feminina. Inainte de a fi preocupate de politica sau de literatura ele sunt in primul rand femei, preocupate asadar de sfera domestica. Autorul este indulgent fata de femeile care se erijeaza in egale ale barbatilor, atitudine ce semnaleaza o tratare paternalista a femeilor. Acestea sunt asemenea unor copii care vor sa se joace de-a oamenii maturi, iar joaca este inocenta si tolerata atata timp cat ele raman constiente asupra rolului lor fundamental.

Separarea clara a sferei private (feminina) de sfera publica (masculina) constituie premisa lipsei de autonomie a femeilor. Dependenta fata de barbati introduce pentru femei presiunea sociala de a se marita. In schita „Fata batrana, vaduva tanara", publicata tot in *Alauta Romanesca,* autorul gloseaza tocmai pe marginea acestei teme. Personajul schitei, Natalia, este „o fata batrana". Conditia ei sociala este indezirabila, celibatul fiind „o stare impotriva dorintelor partei femeiesti in care numai fetele cele urate si cele sarace sunt nevoite sa ramaie". Portretizarea Nataliei ne dezvaluie care sunt in viziunea autorului si, desigur, a epocii calitatile pe care trebuie sa le posede o femeie pentru a fi eligibila ca sotie. Natalia „are o zastre mare, este frumoasa si insusi pizma si clevetirea nu pot zice nimic rau de ea"[68]. Frumusetea, bogatia si cinstea sunt calitatile pe care trebuie sa le posede o viitoare sotie.

Relatia de dependenta fata de sot, introdusa prin separatia intre sfera publica si sfera privata este intarita prin-un mecanism de infantilizare a femeii. Lipsa ei de autonomie ii reduce atat de mult capacitatile volitive si actionale incat barbatul ajunge sa decida ce trebuie sa faca si chiar ce trebuie sa isi doreasca femeia. Exemplar in acest sens este articolul „Barbati, femei si amorezi"[69], un exercitiu de fiziologie, dupa model balzacian, in care autorul ofera sotilor sfaturi despre cum sa pastreze fidelitatea sotiilor. Articolul urmeaza din nou logica modului patriarhal de a gandi casatoria. In familia patriarhala, barbatul este capul, iar femeia trebuie sa asculte, sa se supuna si mai ales sa ramana fidela. Kogalniceanu afirma explicit ca „femeia maritata este o roaba", insa el atrage atentia sotilor ca aceasta conditie a femeii nu trebuie presupusa, ci castigata. Casatoria nu este gandita ca un parteneriat intre soti, ci ca o competitie intre sot si „amorezi". In opinia autorului, femeia actioneaza exclusiv in virtutea naturii ei pasionale pe care barbatul trebuie sa invete sa o stapaneasca. Pentru a fi sigur de fidelitatea sotiei, el trebuie in acelasi timp sa fie vigilent fata de potentialii competitori. Relatia dintre sot si sotie, asa cum apare ea configurata in articolul discutat, este tipic patriarhala in doua dimensiuni fundamentale. Prima este superioritatea barbatului in raport cu femeia in sfera familiala. Cea de-a doua este tratarea femeii ca pe un obiect pentru posesia caruia sotul intra in competitie cu alti barbati.

Modul in care Mihail Kogalniceanu gandeste pozitia si rolul social al femeii este indiscutabil reprezentativ pentru societatea moldoveana a primei jumatati a secolului XIX care se releva astfel ca fiind un patriarhat. Femeile sunt considerate fiinte misterioase si pasionale care trebuie excluse din lumea publica, rationala a barbatilor, pentru ca nu pot fi intelese. Excluderea lor din sfera publica se realizeaza in sensul claustrarii si supunerii lor in sfera familiala. Acest proces se realizeaza atat prin mecanismul fetisizarii (transformarea femeii in obiect de adoratie) cat si prin cel al infantilizarii (ideea ca femeia nu este capabila sa ia singura decizii, fiind condusa inevitabil de natura ei).

1.4. Stefan Zeletin: lipsa de autonomie a femeii ca efect al transformarilor economice si sociale generate de capitalism

Stefan Zeletin a elaborat fara indoiala una din cele mai cea mai bune analize ale societatii romanesti interbelice si a proceselor istorice care au stat la baza configurarii ei. Zeletin a fost preocupat in primul rand de aparitia capitalismului si de modul in care gandirea politica liberala ar putea sa se adecveze transformarilor economice de tip capitalist.

In acest sens, Zeletin a elaborat o *teorie a dezvoltarii capitalismului* aplicata la studiul burgheziei romanesti, expusa pentru prima oara in lucrarea sa din 1925, *Burghezia romana. Originea si rolul ei istoric*[70] si definitivata in 1927, prin lucrarea *Neoliberalismul*[71]. La momentul in care Zeletin isi elaboreaza teoriile, cea mai influenta analiza a organizarii economice de tip capitalist era cea marxista si influentele acestei gandiri sunt recognoscibile in opera sa, mai ales in ceea ce priveste asumptia fundamentala ca transformarile economice stau la baza celor sociale si politice. Aceasta este premisa pe baza careia Zeletin sustine ca „dezvoltarea statelor moderne este rezultatul dezvoltarii burgheziei”[72]. Burghezia este „clasa sociala care se ocupa cu valori de schimb, adica cu marfuri”[73] si ii cuprinde pe negustori, pe industriasi si pe bancheri. Identitatea economica a burgheziei este schimbul capitalist de marfuri si de aceea ea este prin excelenta „clasa capitalista”. Intre dezvoltarea burgheziei si dezvoltarea capitalismului exista, in opinia autorului, o legatura indisolubila, burghezia fiind agentul prin care se realizeaza transformarile economice de tip capitalist.

Pe scurt, teoria pe care o elaboreaza Zeletin sustine ca evolutia capitalismului oriunde in lume este un proces stadial care implica trei etape: o etapa mercantilista caracterizata de predominarea comertului, o etapa liberala caracterizata de preponderenta industriei si o etapa imperialista, pusa sub semnul suprematiei capitalului financiar. Ipoteza lui Zeletin, pe care o argumenteaza mai ales de pe pozitiile istoricului german Sombart, este ca pretutindeni in lume, nasterea capitalismului este rezultatul intruziunii in structura economica a unui factor extern, respectiv patrunderea pe piata unei tari „inapoiate” a produselor industriale ale unei tari cu capitalism inaintat. Comertul cu un alt stat forteaza economia preponderent agricola a tarii „inapoiate” sa produca intensiv, pentru schimb si nu doar pentru satisfacerea propriilor nevoi. In spatiul romanesc, capitalismul apare in forma sa primitiva incepand cu anul 1829, cand prin tratatul de la Adrianopol, care acorda Principatelor romane libertatea comertului, acestea incep sa aiba relatii comerciale mai ales cu Anglia si Franta.

Fiecareia din cele trei etape de dezvoltare a capitalismului (si implicit a burgheziei) ii corespunde o organizare politica specifica. Astfel, in etapa mercantilista se manifesta tutela puterii de stat care actioneaza in interesul burgheziei, inlesnindu-i legaturile comerciale prin desfiintarea vamilor interioare si crearea de cai de comunicatie. Etapa mercantilista este la nivel politic una absolutista, expresie a unei perioade de tranzitiei in care vechea clasa conducatoare este distrusa, pe cand noua clasa conducatoare, burghezia

industriala, este abia in curs de formare. Distrugerea vechii clase conducatoare, de tip feudal este un efect firesc al transformarii operate de dezvoltarea capitalismului comercial. Astfel, arata Zeletin, odata cu dezvoltarea schimburilor comerciale, economia „naturala" se transforma intr-o economie baneasca. Deoarece clasele conducatoare (nobilimea sau, in cazul tarilor romane, boierimea) nu detin capital financiar, apar agentii intermediari (de obicei, evrei) care sunt in posesia mijlocului indispensabil de schimb: banii. Banii sunt pusi in circulatie cu camata si in scurt timp clasele conducatoare se ruineaza[74]. La polul opus al aceluiasi proces economic, burghezia industriala este abia in formare. Posibilitatea extinderii burgheziei autohtone se leaga de dezvoltarea unei industrii nationale si de aceea perioada mercantilista este caracterizata si de protectionism, orientat tocmai spre facilitarea aparitiei unei industrii autohtone.

O data cu formarea burgheziei industriale, capitalismul intra in etapa liberala careia ii corespunde la nivel politic organizarea democratica. In aceasta etapa, burghezia se pune in slujba capitalismului industrial care are nevoie de relatii economice libere. Interesele industriei si ale comertului sunt amenintate de interventia statala si astfel burghezia intra in conflict cu puterea de stat, devenind revolutionara. Revolutiile burgheze arboreaza valorile libertatii individuale si au ca scop instaurarea unei regim politic democratic, singurul care poate permite schimbul liber sau „liberalismul economic". Zeletin afirma explicit ca „democratia moderna s-a nascut ca expresie politica a liberalismului economic"[75].

In sfarsit, ultima etapa de dezvoltare a capitalismului este cea imperialista, cand capitalul financiar devine preponderent, iar organizarea productiei este asumata de banci. La nivel de „sistem mondial", etapa imperialista este caracterizata de nevoia de a cuceri piete straine. Preponderenta capitalului financiar creeaza o oligarhie financiara, iar la nivel politic puterea de stat incepe sa se manifeste din nou interventionist, asemanator etapei mercantiliste.

Specificul Romaniei este trecerea de la mercantilism direct la imperialism, cu alte cuvinte la controlarea productiei de catre capitalul financiar. „Romania", sustine Zeletin, „nu mai trece printr-o faza intermediara de liberalism, de descentralizare si democratie reala"[76]. Perioada de dupa primul razboi mondial este martora afirmarii oligarhiei financiare, pentru ca, sustine Zeletin, „viata romaneasca este absorbita de doua constelatii financiare: Banca Romaneasca si Banca Marmorosch Blank"[77]. Constitutia de la 1923 este afirmarea politica a dominarii acestei oligarhii, lucru pe care Zeletin il considera firesc si adecvat momentului istoric.

Teoria generala a dezvoltarii capitalismului este aplicata de Zeletin la studiul burgheziei romanesti. Am indicat deja cateva din elementele de specificitate romaneasca pe care Zeletin le identifica in analiza sa. Nu imi propun aici sa refac in detaliu cercetarea sa asupra burgheziei romane. Voi mentiona doar doua dintre concluziile sale pe care le consider semnificative pentru aceasta analiza.

Prima este aceea ca liberalismul clasic, cu implicatiile sale politice si economice[78], nu este adecvat societatii romanesti interbelice si intr-adevar nu a fost adecvat societatii romanesti in nici una din perioadele anterioare. Liberalii revolutionari pasoptisti si-au putut insusi revendicarile politice ale liberalismului clasic, fundamentate pe ideea dreptului natural al indivizilor la libertate, pentru ca ele erau coerente cu interesele micii burghezii la acel moment. Dincolo de aceasta conjunctura istorica, liberalismul clasic isi dovedeste insa inadvertenta in raport cu realitatea sociala romaneasca. Doctrina adecvata societatii romanesti interbelice, sustine Zeletin, este cea a neoliberalismului. Neoliberalismul, care sustine in primul rand necesitatea interventiei statale pentru

accelerarea procesului de industrializare, este pentru Zeletin „politica de organizare concreta care decurge in mod firesc din structura imperialista financiara a capitalismului actual”[79].

Foarte interesante sunt raporturile neoliberalismului cu socialismul si mai ales cu socialismul marxist. Ca si socialismul, neoliberalismul incorporeaza o teleologie sociala. Zeletin considera ca exista o evolutie necesara, pe care orice societate o parcurge din momentul in care in interiorul ei sunt saditi „germenii” capitalismului, prin contactul comercial cu o tara mai avansata. La sfarsitul acestei evolutii nu este nimic altceva decat realizarea revolutiei sociale prin organizarea productiei. Capitalismul are un final si acesta este inscris cu necesitate in insasi parcursul sau evolutiv. La sfarsitul evolutiei capitaliste, sustine Zeletin, atunci cand capitalul financiar isi va fi desavarsit „opera” de organizare a productiei „nu e altceva decat societatea visata de Marx: aceea in care nu se mai produce pentru capitalizare infinita, ci pentru satisfacerea nevoilor”[80]. Realizarea „societatii socialiste” apare ca un produs al dezvoltarii societatii in ansamblul ei, modelata de capitalismul financiar. Ea nu este asadar o misiune istorica a proletariatului. Dezvoltarea capitalismului nu trebuie intrerupta printr-o revolutie proletara, ci accelerata prin interventia statului.

Cea de-a doua este ca, in comparatie cu modelul „normal” de evolutie a capitalismului, dezvoltarea capitalismului romanesc este caracterizata de un *hiatus* reprezentat de insuficienta dezvoltare a industriei, paralel cu o evolutie politica ce nu se suprapune in mod constient cu transformarea economica a societatii romanesti. Aceasta discontinuitate evolutiva trebuie corectata prin (1) protectionism ca politica de incurajare a industriei autohtone si (2) industrializarea agriculturii.

Ambele concluzii au o implicatie deosebit de importanta pentru o analiza de gen: ele sustin necesitatea generalizarii relatiilor de tip capitalist, ceea ce pentru majoritatea populatiei inseamna generalizarea muncii salariate in industrie. Femeile sunt insa excluse de la aceasta munca prin forta modelului traditional, care le impune un rol domestic. Aceasta inseamna ca noua societate, capitalista le neaga premisa autonomiei economice (care este salariul) si le transforma in „dependinte” ale barbatilor.

Pentru a sustine aceasta afirmatie, ma voi opri la un aspect al cercetarii lui Zeletin asupra transformarilor sociale generate de evolutia capitalismului romanesc si anume la ceea ce el numeste „prefacerile clasei taranesti”. Reformele agrare de improprietarire a taranilor au destructurat modul feudal de proprietate si de munca, transformand pamantul in proprietate privata si pe tarani in „persoane libere, care sa-si poata vinde puterea de munca ca pe orice marfa”[81]. Unii tarani au devenit si proprietari de pamant insa, in general, parcelarea marii proprietati nu a putut acoperi toate cererile de improprietarire. In plus, de multe ori, lotul pe care il posedau taranii era insuficient pentru a le acoperi macar nevoile de subzistenta. Improprietarirea este primul moment de subordonare al femeii, pentru ca ea se face „pe capi de familie”. Beneficiarii ei sunt asadar, de la inceput, barbatii.

Odata cu improprietarirea se produce si fenomenul de *proletarizare* a taranimii. Majoritatea taranilor fie migreaza la orase, in limita capacitatii de asimilare a industriei, fie devin forta de munca neocupata (*lumpenproletariat*). Astfel, dupa improprietarire, vechea taranime se imparte in patru categorii:

(1) tarani care muncesc pe proprietatea altuia o perioada limitata (cat tin muncile agricole), in restul timpului fiind forta de munca neocupata (lumpenproletariat).

(2) tipul economic hibrid, de plugar si salariat, care detine o mica proprietate de pamant, dar trebuie sa fie si salariat, pentru ca proprietatea lui este prea mica pentru a-i asigura macar nevoile de hrana
(3) o foarte mica parte care pot trai doar din pamantul lor.
(4) tarani care migreaza la oras, pentru a se angaja in industrie.
In Romania, considera Zeletin, problema desfiintarii regimului agrar a constituit-o faptul ca industria era incapabila sa asimileze toti taranii deveniti liberi care nu posedau pamant sau care posedau un lot prea mic. Spre deosebire de ganditorii socialisti, Zeletin este de parere ca nu improprietarirea sau modul in care s-a realizat parcelarea sunt problemele majore. Adevarata problema este incapacitatea industriei de a asimila intreaga forta de munca devenita libera.
O data cu improprietarirea taranilor, se deschide o noua dimensiune a patriarhatului romanesc: cea economica. In societatea de tip feudal, dependenta economica a femeilor de barbati era mai putin evidenta, pentru ca ambii aveau relativ acelasi statut economic. O data cu desfiintarea relatiilor de iobagie, autonomizarea economica a individului se defineste prin munca salariata sau prin proprietatea privata. Femeile foste iobage erau excluse din start din ultima categorie, lor ramanandu-le eventual posibilitatea de a deveni salariate[82].
Este semnificativ faptul ca analiza lui Zeletin raporteaza problemele taranimii la „capii de familie", adica la barbati. Acesta inseamna mai mult decat o ignorare a genului, inseamna statuarea dependentei economice a femeii fata de barbat. In afara de presiunea modelului cultural traditional, nu exista nici un motiv descifrabil pentru care barbatul-taran devenit om liber sa isi asume rolul de unic furnizor de venit. In unele cazuri, nici nu se intampla, datorita imposibilitatii barbatului de a asigura singur supravietuirea economica a familiei sau pur si simplu din cauza absentei unui barbat.
Transformarile economice adauga mecanismelor etice si culturale de subordonare a femeii si de mentinere a ei in sfera privata pe cele capitaliste. Patriarhatul capitalist se fundamenteaza pe o relatie de subordonare simpla: barbatul este proprietar sau salariat, pe cand femeia este redusa la statutul de muncitoare casnica, fara salariu.

1.5. Concluzii

Am aratat in cuprinsul acestei analize modul in care cativa ganditori liberali, pe care i-am considerat reprezentativi, s-au pozitionat in raport cu pozitia si rolul social al femeilor intr-o perioada care inseamna inceputul modernizarii societatii romanesti.
Perioada istorica pe care am avut-o in vedere este vasta si ea acopera transformari si evenimente pe care mi-ar fi fost imposibil sa le discut aici. Cu toate acestea, as vrea sa atentionez cititorii ca o buna cunoastere a perioadei, sau mai degraba a perioadelor despre care este vorba (si care acopera intervalul dintre revolutia de la 1848 si cel de-al doilea razboi mondial) este necesara pentru a intelege interpretarile pe care le-am formulat. Societatea romaneasca a trecut in aceasta perioada prin transformari esentiale care au insemnat in primul rand inlocuirea vechii societati feudale cu una incipient capitalista, caracterizata prin largirea participarii politice si inceputul industrializarii. Aceasta a insemnat, dincolo de posibilitatile de modernizare pe care le-a deschis societatii in ansamblu, aparitia unor noi provocari pentru femei. Modul in care discursul despre aceste transformari s-a configurat in gandirea liberala a pus accentul pe categoria de clasa sociala, cea de gen fiind prea putin discutata. Largirea participarii politice, reformele sociale, precum si transformarile economice s-au putut realiza cu impresia eronata ca nu este nevoie de un discurs de gen, pentru ca barbatii si femeile pot fi tratati „la fel". Cu

toate acestea, provocarile pe care noua societate le adresa femeilor erau diferite de cele cu care se confruntau barbatii si sub aparenta unui discurs nediferentiat s-au introdus premisele unei impartiri pe roluri a societatii, femeilor revenindu-le domeniul privat, iar barbatilor, cel public.

O reexaminare a acestui tip de discurs si a modului in care el s-a configurat este necesara pentru ca premisele sale se perpetueaza cu usurinta, dincolo de contextele istorice. Fara indoiala ca sustinerile pe care le-am (re)examinat aici nu mai semnifica astazi ceea ce semnificau in momentul in care au fost formulate. Nu cred ca am comis eroarea de a le decontextualiza, chiar daca evaluarea mea s-a facut dintr-o perspectiva contemporana. Am demonstrat doar ca, odata cu preluarea discursului liberal modern, sunt preluate si o serie de premise implicite, pe care o perspectiva de gen le recunoaste cu usurinta. Aceste premise se refera la prescrierea unui rolul traditional pentru femei, la dublul standard moral si la excluderea femeilor din viata publica pe baza unor insusiri morale, artificial atribuite, care le-ar predestina activitatilor private. Astfel de perspective sunt necesare pentru ca arata de ce este nevoie de un discurs de gen care sa analizeze provocarile pe care societatea moderna, care si-a inceput evolutia in 1848 le-a adresat, in termeni diferiti, femeilor si barbatilor

Note

[1] Stefan Zeletin, *Burghezia romana. Originea si rolul ei istoric*, editia a II-a, Bucuresti, Humanitas, p. 27.

[2] Barbara Arneil, *Politics and Feminism*, Oxford, Blackwell, p. 3.

[3] Ioan Muraru si Gheorghe Iancu (editori), *Constitutiile Romaniei*, editia a III-a, Bucuresti, Monitorul Oficial, 1995, p. 63.

[4] Textul articolului este reprodus in Petru S. Aurelian, *Opere economice - texte alese*, Studiu introductiv de Costin Murgescu, Bucuresti, Editura Academiei, 1967, p. 26.

[5] Toate datele statistice prezentate aici sunt preluate din excelenta lucrare Gheorghe Iacob si Luminita Iacob, *Modernizare –Europenism*, vol I, Ritmul si strategia modernizarii, Iasi, Editura Universitatii „Al.I.Cuza", 1995.

[6] Pentru mai multe detalii vezi *Idem*, partea I, cap. I.9, „Stiinta de carte. Date despre invatamant".

[7] Citat in N. Balcescu, *Opere, Tomul I, Partea I-ai, Scrieri istorice, politice si economice,* Editie citica adnotata, Introducere de G.Zane, Bucuresti, Fundatia pentru literatura si arta „Regele Carol II", 1940, p. 204. Lucrarea lui Aimé-Martin, *Despre educatia mumelor de familie sau civilizatia neamului omenesc printre femei*, era cunoscuta in epoca in traducerea lui I.D.Negulici si folosita ca referinta si de alti autori, printre care Cezar Boliac sau Mihail Kogalniceanu. Lucrarea argumenteaza pentru o contributie mai ales morala a femeilor la dezvoltarea civilizatiei, idee care a fost preluata cu entuziasm si de ganditorii nostri revolutionari.

[8] A.D.Xenopol, *Istoria prtidelor politice in Romania*, Bucuresti, Albert Baer, 1910, p. 295.

[9] Partidul National Liberal va fi infiintat mai tarziu, in 1875. Documentul program care atesta infiintarea partidului a fost publicat la 4 Iunie 1875, in ziarul „Alegatorul liber" si era semnat de membrii fondatori ai partidului, printre care: I.C. Bratianu, M. Kogalniceanu, A.G.Golescu, G.Vernescu, Al. Candiano-Popescu, A.Stolojan, M.C.Epureanu. Pentru mai multe detalii despre infiintarea Partidului National Liberal vezi Apostol Stan, *Liberalismul politic in Romania de la origini pana la 1918*, Bucuresti, 1996; Gheorghe Clivetti, *Liberalismul romanesc. Eseu istoriografic*, Bucuresti, 1994.

[10] Barbara Arneil, *Politics and Feminism*, Oxford, Blackwell, p. 3.

[11] N. Balcescu, *Opere, Tomul I, Partea I-ai, Scrieri istorice, politice si economice,* Editie citica adnotata, Introducere de G.Zane, Bucuresti, Fundatia pentru literatura si arta „Regele Carol II", 1940, p. 203.

[12] *Idem*, p. 202.

[13] Referinta la Rousseau apartine lui Nicolae Balcescu si mi se pare relevanta pentru conceptia sa despre care ar trebui sa fie functia femeii. In lucrarea *Feminism si Filosofie* (traducere Iasi, Polirom, 2001), Moira Gatens arata ca in modelul lui Rousseau cu privire la viata sociala si politica, natura femeii si functia ei sociala sunt derivate din ceea ce este util unui barbat. Femeile sunt cele de la care se asteapta sa furnizeze

baza „naturala” necesara pentru securitatea si legitimitatea legaturii conventionale a contractului social. Pentru Rousseau, sfera privata si domestica este cea care sustine material si emotional permanenta societatii civile.

[14] Gheorghe Iacob si Luminita Iacob, *Modernizare –Europenism*, vol I, Ritmul si strategia modernizarii, Iasi, Editura Universitatii „Al.I.Cuza”, 1995, p. 204.

[15] N. Balcescu, *Opere, Tomul I, Partea I-ai, Scrieri istorice, politice si economice,* Editie citica adnotata, Introducere de G.Zane, Bucuresti, Fundatia pentru literatura si arta „Regele Carol II”, 1940, p. 203.

[16] C.A. Rosetti, *Scrieri din junete si esiliu*, Bucuresti, 1885.

[17] *Idem*, p. 73.

[18] *Idem*, p. 127.

[19] *Idem*, p. 104.

[20] *Idem*.

[21] *Idem*, p. 73.

[22] *Idem*, p. 131.

[23] *Idem*, p. 132.

[24] *Idem*, p. 133.

[25] *Idem*, p. 89.

[26] C.A. Rosetti, *Prima epistola catre femeile claselor privilegiate*, Paris, Tipografia E.Soye, 1852.

[27] *Idem*, citat in Stefania Mihailescu, *Emanciparea femeii romane*, Antologie de texte, vol.I, Bucuresti, Editura Ecumenica, 2001, p.48.

[28] A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice in Romania*, Bucuresti, Albert Baer, 1910, p. 570.

[29] Jules Michelet, *Doamna Rosetti*, Valenii de Munte, Neamul Romanesc, 1909. Mi se pare relevant pentru receptarea in epoca a femeilor faptul ca lucrarea a fost tradusa pentru “Biblioteca Scolii Secundare” a Liceului din Ploiesti, cu scopul de a oferi elevilor o lectura extrascolara “sanatoasa, atragatoare si ieftina, care sa le formeze gustul si deprinderea de citire”. Modelul feminin propus prin exemplul doamnei Rosetti era unul larg acceptat.

[30] *Idem*, p. 9.

[31] *Idem*, p. 10.

[32] Prescurtare de la Libertate.

[33] Printre acestea, apararea libertatii de exprimare este o constanta a activitatii si gandirii sale politice. Bolliac este convins ca presa libera (pe care o numeste „publicitate”) este o necesitate in regimul politic liberal creat de burghezia secolului XIX. In acest sens, vezi articolul „Despre publicitate” (1844), reprodus in Cezar Bolliac, *Scrieri II*, Bucuresti, Minerva, 1983, p. 107 si urm.

[34] Este vorba despre Cleopatra, fiica banului Mihail Ghica, care fusese maritata cu principele rus Trubetzkoi. Ovidiu Papadima arata in monografia sa despre Cezar Bolliac ca: „Despartindu-se de el [principeleTrubetzkoi], Cleopatra revenise in tara si se stabilise la Baicoi, unde avea un frumos domeniu. Pastrandu-si titlul de printesa Trubetzkoi, Cleopatra ducea o viata de castelana in stil occidental. Era, dupa cat se pare, o personalitate bine conturata si bine cunoscuta, iubindu-si patria si cultivand artele”. (1966, p.59)

[35] Cezar Bolliac, *Scrieri II*, Bucuresti, Minerva, 1983, p. 19.

[36] *Idem*, p. 22.

[37] Ovidiu Papadima, *Cezar Bolliac*, Bucuresti, Editura Academiei, 1966, p. 68.

[38] Cezar Bolliac, *Scrieri II*, Bucuresti, Minerva, 1983, p. 68.

[39] Vol I, nr. 119, 1863.

[40] Cezar Bolliac, *Scrieri II*, Bucuresti, Minerva, 1983, p. 133.

[41] Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, Bucuresti, Fundatia pentru literatura si arta, 1935, pp. 425-426.

[42] Ion Ghica, *Opere I*, Bucuresti, Minerva, 1967, p. 217.

[43] *Idem*, p. 220.

[44] *Idem*.

[45] *Idem*, p. 223.

[46] *Idem*, p. 230.

[47] *Idem*.

[48] Ion Ghica, *Opere II*, Bucuresti, Minerva, 1970, p. 6.

[49] Ion Ghica, *Opere I*, Bucuresti, Minerva, 1967, p. 222.
[50] Ion Ghica, *Opere II*, Bucuresti, Minerva, 1970, p. 5.
[51] Vezi, de exemplu, articolul "Munca", in Ion Ghica, *Opere II*, Bucuresti, Editura Minerva, 1970, p. 49.
[52] Ion Ghica, *Opere II*, Bucuresti, Minerva, 1970, p. 457.
[53] *Idem*, p. 44.
[54] Vezi Gheorghe Iacob si Luminita Iacob, *Modernizare –Europenism*, vol I, Ritmul si strategia modernizarii, Iasi, Editura Universitatii „Al.I.Cuza", 1995.
[55] Ion Ghica, *Opere I*, Bucuresti, Minerva, 1967, p. 410.
[56] Ion Ghica, *Opere I*, Bucuresti, Minerva, 1967, p.162.
[57] *Idem*., p. 232.
[58] *Idem*, p. 140.
[59] Mihail Kogalniceanu, *Opere I* (*Beletristica, studii literare, culturale si sociale*). Studiu introductiv, note si comentarii de Dan Simonescu, Bucuresti, Editura Academiei, 1974, p. 578.
[60] Kogalniceanu a publicat chiar o schita intitulata *Soireés dansantes*.
[61] *Idem*., p. 603 si urm.
[62] Vezi articolul *Vremea cand damele au mai multa treaba* in Mihail Kogalniceanu, *Opere I*, p. 548.
[63] Reprodus in Mihail Kogalniceanu, *Opere I*, p. 547.
[64] Mihail Kogalniceanu, *Opere I*, p. 547.
[65] *Idem*, p. 548.
[66] *Idem*.
[67] *Idem*.
[68] *Idem*, p. 545.
[69] *Idem*, p. 578.
[70] Pentru aceasta analiza am folosit editia Stefan Zeletin, *Burghezia romana*, editia a II-a, Bucuresti, Humanitas, 1991.
[71] Din motive de accesibilitate am folosit editia Stefan Zeletin, *Neoliberalismul*, editia a III-a, Bucuresti, Scripta, 1992.
[72] Stefan Zeletin, *Neoliberalismul*, editia a III-a, Bucuresti, Scripta, 1992, p. 108.
[73] Stefan Zeletin, *Burghezia romana*, editia a II-a, Bucuresti, Humanitas, 1991, p. 25.
[74] Evident, lucrurile nu sunt atat de simple. Nu imi propun insa sa intru aici in detalii asupra procesului prin care nobilii sau boierii se ruineaza din cauza camatariei.
[75] Stefan Zeletin, *Burghezia romana*, editia a II-a, Bucuresti, Humanitas, 1991, p. 178.
[76] *Idem*., p. 181.
[77] Stefan Zeletin, *Neoliberalismul*, editia a III-a, Bucuresti, Scripta, 1992, p.96.
[78] Sustinerile liberalismului clasic, la nivel economic, sunt exprimate in doctrina *laissez faire, laissez passer* pe care Zeletin o respinge considerand, asemeni multor altor cercetatori ai vremii, ca si Martian, Aurelian sau Manoilescu, ca politica necesara pentru dezvoltarea economica, mai ales in sensul dezvoltarii industriei, este *protectionismul*. De asemenea, autorul respinge si prescrierea liberalismului clasic referitoare la interventia minimala a statului in interactiunile indivizilor. In locul liberalismului clasic, Zeletin sustine neoliberalismul. Acesta doctrina este in primul rand una interventionista. Ea sustine necesitatea de a interveni, prin politici protectioniste, in sprijinul industriei nationale. De asemenea, sustine necesitatea de a interveni pentru modificare productiei agricole (1) in sensul impunerii anumitor culturi si anumitor standarde pentru aceste culturi, si (2) in sensul industrializarii agriculturii, prin stimularea cu ajutorul creditelor a spiritului antreprenorial al micilor producatori. Zeletin respinge ca solutie un eventual model de „cooperatie agricola". Din pacate, in afara acestor politici economice, Zeletin nu expliciteaza asupra sustinerilor neoliberale la nivel social. Singura detaliere mai explicita in acest sens este cea referitoare la faptul ca revendicarile socialiste nu sunt justificate pentru ca ele vor fi rezolvate de la sine in momentul in care capitalismul financiar isi va fi incheiat „opera" de organizare a productiei.
[79] Stefan Zeletin, *Neoliberalismul*, editia a III-a, Bucuresti, Scripta, 1992, p. 92.
[80] *Idem*, p. 94.
[81] *Idem*.

[82] Exista putine date referitoare la incidenta femeilor in industrie. Pentru un tablou foarte limitat vezi Gheorghe Iacob si Luminita Iacob, *Modernizare –Europenism*, vol I, Ritmul si strategia modernizarii, Iasi, Editura Universitatii „Al.I.Cuza", 1995.

2. Conservatorii romani: intre patriarhalism si constructia statului modern

Andrei Miroiu

Privirile istoricilor feministi au deseori o conotatie si un ton transant in abordarea pozitiei femeilor in istorie si in ceea ce adesea numesc "istoria barbatilor" in special. Daca istoricii clasici au construit in asa fel disciplina incat sa poata exclude, deliberat sau nu, jumatate din specia umana, istoricii feministi se vad nevoiti, cel putin in scrierile de pionierat ale genului, sa se situeze in directa raportare la existenta barbatilor si la rolul acestora in existenta globala. Constructia lucrarilor istorice, urmand o metodologie feminista refuza dealtfel cel mai adesea organizarea cronologica a demersului istoriografic, preferand mai degraba categorii cum ar fi situarea materiala si functia femeilor in organizarea societatilor perindate in istorie. Bonnie S. Anderson si Judith P. Zinsser fixeaza de altfel, intr-una din cele mai semnificative lucrari de istorie feminista cadrul unui demers teoretic ce va fi urmat in linii mari, cu corecturile si completarile la care voi ajunge, pe parcursul acestui capitol: "Genul a fost cel mai important factor care a modelat viata femeilor europene. Spre deosebire de barbati care au fost studiati ca fiind repartizati in clase, natiuni, epoci istorice, femeile au fost vazute intai ca femei, o categorie separata de fiinte … Faptul de a fi nascuta femeie e primul factor care defineste existenta femeilor, le separa de barbati si da o comunitate de baza tuturor familiilor europene."[1]

Preluand aceasta perspectiva, voi incerca sa-mi axez demersul teoretic pe studierea modului in care o insemnata parte a spectrului politic si intelectual romanesc intelege sa situeze, in cadrul constructiei statului modern, existenta femeilor, incercand sa identific modele patriarhale sau moderne in conceptia conservatoare romaneasca.

O precizare importanta se cere facuta in acest moment. Acest studiu nu este comprehensiv: o intreaga serie de autori care au sustinut, in scrieri, discursuri publice sau in actiunile lor politice sau culturale puncte de vedere pe care astazi le consideram conservatoare, nu vor fi totusi tratati. Mai mult, acest studiu se ocupa in mod expres doar de varfurile interne ale miscarilor conservatoare romanesti; autori conservatori importanti, dar nesituati explicit in cadrul curentului propriu-zis, cum are fi de pilda Gheorghe Asachi, Nicolae Sutu, chiar si Ion Heliade Radulescu, mai degraba un conservator de tip anglo-saxon decat un liberal, nu vor fi tratati, prioritar datorita faptului ca nu evolueaza printre liderii conservatori care au format Romania moderna, sau pentru ca – in cazul lui Heliade Radulescu – ei au "gresit", daca pot spune astfel, tabara.

Voi propune o analiza bazata pe o distinctie destul de larg acceptata[2], chiar daca nu cu limitele temporale pe care le voi sustine aici, intre cele doua mari faze ale conservatorismului romanesc. Atat curentul politic, cat si cel ideatic al conservatorismului romanesc pot fi despartite in doua etape istorice inchegate structural si temporal. Raspunsul la caile de modernizare a statului si in special la calea principala de modernizare aleasa de o parte a elitei politice a Principatelor Romane, **revolutia**, constituie temeiul pe care conservatorii pot fi divizati in doua etape extrem de distincte. Prima etapa a evolutiei curentului conservator romanesc se subsumeaza refuzului modernizarii prin revolutie si construirii statului prin sustinerea unei societati a ordinelor. Simbolic vorbind, aceasta etapa, desi isi are geneza in proiectele de organizare trimise tarinelor si tarilor Rusiei[3], incepe totusi cu opozitia exprimata de purtatorul de cuvant al marilor boieri moldoveni, Mihail Sturdza fata de proiectul constitutiei carvunarilor", considerat o prima manifestare liberala in spatiul romanesc[4]. Caracteristica fundamentala a acestui curent conservator este construirea unui proiect al modernizarii pe baze

neegalitare, in care, asa cum voi incerca sa arat mai jos, preeminenta unei clase asupra alteia din punct de vedere politic, economic si social este afirmata explicit, iar procesul de trecere spre modernitate trebuie facut sub obladuirea marii boierimi, insarcinata istoric cu acest proces. Subordonarea de gen este in acest caz inerenta unei ideologii marcate de respectarea cu sfintenie a unei ordini sociale si politice de tip mai mult sau mai putin patriarhal. Aceasta grupare, istoric vorbind, domina politic pana in anii premergatori Unirii Principatelor, dar sfarseste prin a se recunoaste invinsa de gruparile care adera la proiectele alternative de modernizare si sucomba in 7-8 octombrie 1857, cand se adopta hotararile Divanurilor Ad-Hoc de abolire a rangurilor boieresti si – implicit, se renunta la proiectul neegalitar de modernizare a principatelor.
In a doua sectiune a demersului meu voi analiza reflectia politica ce intereseaza problematica genului a unui conservator de talie, Barbu Katargiu. Situat istoriceste intre cele doua mari etape ale conservatorismului romanesc antebelic, Katargiu pastreaza o serie de caracteristici ale unui discurs neegalitar dar este din multe puncte de vedere mai interesat de o modernizare prin dreptul modern burghez, prin respectul prioritar acordat proprietatii si nu rangului.
A treia sectiune de lucru priveste o parte destul de insemnata a gandirii politice junimiste, mult influentate de anumite valori clar liberale, a carei caracteristica principala din punctul meu de vedere este acceptarea drepturilor cucerite prin lunga revolutie modernizatoare si construirea unui discurs al modernizarii fundamentat pe evolutia organica si respectarea si raspandirea drepturilor civile.
Analiza de fata se sfarseste in pragul secolului XX. Conservatorismul care a urmat a fost in parte un epigon junimist, in parte o miscare politica ce a interferat mult prea puternic cu nationalismul pentru a se defini drept un curent ideologic si politic de sine statator, astfel ca o analiza a sa nu s-ar incadra in specificul cercetarii de mai jos. Am socotit necesar ca pe parcursul studiului meu sa introduc anumite consideratii mai generale vizand anumite caracteristici ale conservatorismelor continental sau anglo-saxon, utile in particular pentru intelegerea anumitelor filiatii ale ideilor politice romanesti si in general pentru o percepere mai larga a curentului conservator.

2.1. Scurta introducere in viziunea conservatoare despre om

Ar fi mult prea complicata aici o discutie despre o geneza istorica afara de orice dubiu a conservatorismului (pe care multi dintre conservatori ar respinge-o din capul locului drept ultra-rationalista). Acceptand insa datarea uzual folosita, trebuie sa accept si celelalte convingeri general impartasite privind destinul marilor ideologii politice. Se considera de obicei ca marele secol al cristalizarii, daca nu chiar al structurarii depline, integrale, ale liberalismului, socialismului si conservatorismului este veacul al XIX-lea. Pe langa expresia practica a acestei cristalizari - aparitia in statele cu regim constitutional a partidelor care clameaza dependenta fata de aceste ideologii - (cazul american este deosebit de special; cele doua mari partide sunt - dupa unii - doar pur liberale, iar dupa altii - liberal-conservatoare), cele trei mari curente de idei devin atat o parte integranta a modului in care e conceputa evolutia politica intr-un regim parlamentar (pe schema nu intotdeauna izbutita a clivajului stanga-dreapta), cat si a identificarii atitudinale personale, altfel spus, o parte a ideaticului (nu imaginarului) politic general.
Conservatorismul politic, oarecum mai doctrinar[5], un conservatorism cu program daca as putea folosi acest termen care ar fi putut parea imposibil inainte de inceputul anilor 1980, difera in linii mari de ceea ce insasi exegetii sai numesc bazele sale teoretice, anume conservatorismul ideologic luat in sensul de conceptie general-reflexiva asupra lumii.

Sigur, aceasta pare un truism, intrucat esenta ambelor fete ale conservatorismului era pana la un moment bine definibil in timp (epoca Reagan - Thatcer) pragmatismul, care ar fi cerut prin sine aceste diferentieri - cele tipice in teoria politica intre idei politice si politici sau, mai larg, practici politice. Dar putem schita inca un set de idei fundamentale care dau seama de ceea ce analistii au numit pana la urma ideologia conservatoare, pentru a o deosebi de spiritul traditionalist. Considerat drept un curent fundamental atitudinal, conservatorismul se caracterizeaza in esenta sa printr-o neincredere si retinere fata de fiinta umana - de fapt, personalizat, fata de "celalalt", vazut drept un permanent posibil adversar. Daca aceasta este un semn al debutului de ideologie este inca neclar, caci si liberalismul porneste, in sensurile dezvoltate mai sus, cel putin in raport cu individualismul, tot de la o viziune asupra omului, dar socialismul mai degraba de la relatiile om-natura si om-societate, dar pentru conservatorism putem spune fara a ne insela ca aceasta este marca sa definitorie[6]. De la Joseph de Maistre si pana la Michael Oakeshott toti teoreticienii ideologiei conservatoare s-au mandrit cu faptul de a cunoaste francezi, englezi, persani, dar a nu recunoaste existenta "omului" in sine, centru al gandirii liberale (de fapt, produs al unor teorii semnificative ale reflectiei politice iluministe, care se intinde pe secolul care ii desparte cronologic pe John Locke si Immanuel Kant). In aceasta respingere teoretica a ideii "pure" de "om" se regaseste atitudinal intregul conservatorism; intr-adevar, daca putem sa definim teoretic integral pe "om", daca admitem existenta lui unitara in limitele si numai in limitele definitiei, oricare ar fi aceasta, atunci putem pe aceeasi cale - cea rationala - pe care am determinat definitia sa - sa ii oranduim intreaga existenta - fie creandu-i asa-zise drepturi si libertati cum fac teoreticienii dreptului natural, fie transformandu-l intr-un servitor al propriei bunastari cum o fac iacobinii de filiatie Rousseau. Grozavia ideii iluministe de “om” este de nedescris pentru un spirit conservator; ea ar insemna calcarea in picioare a intregului trecut, a tuturor structurilor care au modelat pana acum viata oamenilor, atat de lipsite de magica "ratiune". Omul, care pentru conservator nu este un concept teoretic, ci o realitate empirica, nu poate si nici nu trebuie sa fie definit. Omul este explicabil in actele sale cotidiene, care ne dezvaluie mai bine decat orice consideratii teoretice modul sau de a fi, slabiciunea reflectiei sale rationale si a modului cum ratiunea esueaza deseori in contactul nemijlocit cu lumea materiala. Omul, ca pilon principal pe care se ridica intreaga reflectie politica, trebuie surprins mai degraba in actele sale, trebuie inteles dupa actiunile, succesele si esecurile sale decat dupa planuri abstracte, rationale, croite arbitrar pentru el[7]. Omul este pentru conservatori implantat in societate, incastrat in istorie, la urma urmei; tentativele rationale alcatuite pe baza unei evanghelii de tip rousseauist de a dezradacina fiinta umana si de a o plia pe abstractii au esuat, dand inca o data masura neputintei ratiunii de a se confrunta cu intreaga realitate[8]. Viziunea conservatoare despre om se rezuma la ceea ce s-a numit teoria naturii umane imperfecte - atasata pe termen lung de legaturile nemijlocite intre religie si ideologia conservatoare, iar pe termen scurt de respingerea ideilor lui Locke asupra mintii de tip *tabula rassa*; legate de societate, traind in determinarile sale de la nastere pana la moarte, fiintele umane sint legate prin mii de fire invizibile de trecutul lor, astfel incat ar fi de nejustificat ca deciziile politice sa nu tina seama decat de cei contingent aflati in viata la un moment dat, avand in vedere ca societatea este un parteneriat intre "cei care traiesc si cei care au murit"[9].

Numerosi teoreticieni care au abordat problemele modernizarii principatelor romane si ulterior modernizarea de ansamblu a Romaniei mici, au parut sa piarda din vedere faptul ca o perioada insemnata de timp (poate pana chiar spre afirmarea, dincolo de 1840, a generatiei pasoptiste) gruparile boieresti interesate in modernizare au privit-o adesea

drept un proces inegalitar, in care societatea ordinelor sa poata subzista sub formele unor organizari politice si innoiri economice mai aproape de cele afirmate deja in Occidentul european. Una din primele lucrari literare care s-a constituit intr-un indemn la modernizarea structurilor romanesti, apartinand lui Dinicu Golescu, tata a doi dintre membrii marcanti ai generatiei lui 1848 si viitori sefi de guvern ai Romaniei de dupa 1866 debuta asumandu-si misiunea prin ascendenta clasei boieresti in problemele care privesc transformarile sociale: "Asijderea si deosibirea neamurilor si a semanaturilor, cum si apele, si postele, si orice obicei si fapta buna am vazut, spre folosul natii mele am insemnat, aratand si urmarile cele rele ce cunosc ca sa urma in patria noastra, carele nelipsind, hotarat, **nici noi cinste** (sublinierea mea, A.M.), nici norodul fericire nu putem dobandi."[10] Teoreticienii modernizarii au facut cel mai adesea abstractie de proiectul modernizarii politice si economice, asa cum a debutat el in memoriile si rapoartele trimise de boierii moldoveni si munteni la curtea Rusiei, intre care la un loc de cinste se aflau cele ale lui Mihail Sturdza[11], prim lider conservator veritabil, si cum a continuat in extrem de importanta opera institutionala a Regulamentelor Organice si a legilor care le completeaza sub domniile regulamentare dinainte si de dupa Conventia de la Balta Liman (1849). Apartenenta lor ideatica (in cazul lui Eugen Lovinescu) sau formalizata (in cazurile Gherea, Zeletin, Patrascanu) la curente politice fundamental egalitare, in calitatea lor de mostenitori asumati ai credoului Revolutiei franceze, poate sa justifice preferinta acordata autorilor egalitari din perioada pasoptista ca principali artizani ai modernizarii Romaniei. Deseori ei au preferat prea usor, asa cum o face Eugen Lovinescu[12] o tipologie simplista forte revolutionare – forte reactionare (in care sunt cuprinsi bineinteles si inegalitarii la care ma refer), atribuindu-le celor din urma o atitudine refractara la orice tentativa de a scoate principatele din realitatile medievale ale inceputului de secol XIX[13]. Nici tentativele de recuperare a operei reformatorilor antepasoptisti intreprinse de Alexandru Xenopol[14] sau de Nicolae Iorga[15] nu au reusit sa reabiliteze semnificativ in constiinta publica romaneasca proiectele de modernizare neegalitare de la debutul si din prima jumatate a secolului XIX. De-abia mult mai recent, prin contributiile unor autori cum ar fi Vlad Georgescu, Keith Hitchins, Florin Constantiniu sau Ion Bulei se poate articula o imagine mai putin atinsa de retorica istoriografiei de sorginte kogalnicenista sau balcesciana[16].

Interpretarea mea va datora mult asa numitei "critici democratice"[17] a modelului consacrat in studiul istoriei ideilor politice, anume cel contextualist al "scolii de la Cambridge". Voi incerca pe parcursul studiului meu sa consider contributiile scriitorilor neegalitari drept extrem de importante pentru ceea ce a insemnat procesul de modernizare al Romaniei, avand in vedere destul de frecventa transpunere efectiva a lor in politici si reglementari care au modelat evolutia capitalista a tarii noastre. Sigur, o mentiune imediata se cere facuta aici. Pentru studiul patriarhalismului ideilor politice romanesti autorii neegalitari ar fi putut fi o veritabila mana cereasca, daca proiectul lor s-ar fi intemeiat vreodata pe o constructie a statului fie pe baza structurii familiei, asa cum e ea definita de cutumele romanesti, fie pe baza confesiunii ortodoxe, care ar fi adus odata cu principiul "barbatul este cap femeii, precum si Hristos este cap Bisericii, trupul Sau, al carui mantuitor si este"[18] un tip de organizare politica ce ar fi putut exclude explicit patriarhal femeile din viata publica. Dar conservatorii romani de dinainte de 1857 au asezat mai degraba bazele societatii moderne printr-un discurs laic si, nu m-as feri sa o spun, chiar printr-un discurs de filosofie politica in care se admit argumentele egalitatii rationale a fiintelor umane, dar considera ca stabilitatea sociala (principiu fundamental al oricarui conservator) e cel mai bine prezervata prin incredintarea puterii politice clasei

traditional crescuta si asezata pentru exercitarea ei, boierimii (cel mai adesea marii boierimi). Astfel, va trebui sa cercetam mai degraba implicit moduri in care conservatorii neegalitari si-au bazat discursul politic pe o constructie mentala patriarhala, care a impus masuri si politici dupa chipul si asemanarea ei.

Daca republica aristocratica-democratica pe care boierii de dinainte de 1821 pareau sa o favorizeze drept forma de organizare politica potrivita pentru principate era desigur un stat in care autoritatea sa se intemeieze pe posesia averii si pe gen (erau suficient de numeroase vaduve bogate pe care apartenenta la sexul femeiesc le excludea *ab initio* de la exercitarea vreunei functii politice, dar nu le impiedica la semnarea de acte de proprietate), situatia existenta dupa 1831-32 pare un compromis politic intre gruparile marii boierimi autohtone si planurile de modernizare ale Rusiei tariste, cu consecinte firesti si pentru problematica de gen. Reactia marilor boieri moldoveni la "Constitutia carvunarilor", anume respingerea pe baze mai mult sau mai putin traditionale a pretentiei boierimii mici si mijlocii de a se asocia cu drepturi egale la exercitarea puterii politice trebuie vazuta si dintr-o perspectiva patriarhala, desigur nementionata explicit, dar care putea sa aiba ca substrat dorinta de marginalizare a unui gen. Excluderea femeilor din viata publica avea drept substrat invocarea unei "ordini de drept" care ar fi domnit in mod traditional in Tarile Romane, statuand preeminenta barbatului mare boier in alcatuirile politice ale principatelor[19].

Un alt motiv pe care marii boieri il puteau invoca in sprijinul proiectului lor politic viza o realitate conturata inca din ultimele doua decenii ale epocii fanariote si continuata si sub domniile pamantene, anume uriasa explozie a numarului titlurilor boieresti, vandute de domni in propriul beneficiu: "functiile in stat si rangurile boieresti se vindeau pe bani, incalcand legiuirile tarii (...) dreptatea fatis se vinde pre bani, din care pricina saracii, vaduvele si orfanii patimesc si pier."[20] In spatele acestei argumentatii generoase, care parea sa tina seama de obisnuita grija patriarhala a barbatului de stat fata de fiintele mai slabe de sub obladuirea sa, statea mai degraba dorinta de a nu vedea pozitia marilor boieri amenintata cu disparitia intr-o lume in care titlul boieresc putea deveni ceva obisnuit, deschis unui acces destul de cenzitar-democratic. Ce este extrem de interesant de notat aici vizeaza si discursul adversarilor regimului regulamentar, care incrimineaza guvernarea lui Mihail Sturdza plecand tot de la viziunea patriarhala, daca nu chiar biblica, a conducatorului opresiv, care nu si-a facut datoria fata de femeile si copiii neamului sau: "orasul Iasi prezinta cel mai trist aspect. Nu se vad pe strazi decat mame si sotii, cu parul despletit, plangand si cerand cu voce tare copiii lor, sotii lor; dar nenorocitele sunt tratate cu cea mai mare barbarie si izgonite sub lovituri de baionete"[21], scriau prin aprilie 1848 adversarii domnului regulamentar. Viziunea neegalitara a conservatorilor romani din epoca regulamentelor organice razbate cel mai bine din conceptia politica a lui Gheorghe Bibescu, domn al Tarii Romanesti timp de sase ani, care aseza in continuare fundamentele modernizarii romanesti pe bazele progresului treptat spre civilizatie, condus de sus de catre o autoritate traditionala. Bibescu s-a definit drept un adversar al formelor de guvernare "prea constitutionale", nepotrivite pentru un popor prea tanar asa cum este cel roman, care in plus este si molipsit de viciile civilizatiilor inaintate, fara a fi inca un popor realmente civilizat. Capul guvernului ar trebui sa fie, in conceptia domnitorului muntean, un barbat cu mana de fier dar cu inima de aur[22], un parinte patriarhal iesit din sanul clasei inalte pentru a-si conduce poporul prin autoritatea traditionala.

Sumarizand, i-as putea considera pe conservatorii romani neegalitari drept ganditori si practicieni politici care au asezat la baza reflectiei lor politice principiul unei societati a

ordinelor, in care clasa conducatoare, posesoare in mod traditional a puterii politice si in mod patriarhal a unei autoritati parintesti asupra celorlalte clase sau membri ai societatii, isi asuma sarcina unei modernizari treptate, care sa conduca poporul spre civilizatia occidentala.

2.2. Un conservator de falie: Barbu Katargiu

Miscarea conservatoare romaneasca, in masura in care se poate numi miscare ingemanarea unor curente si grupari politice sensibil diferite intre ele sau foarte departate temporal unele de celelalte are inca o caracteristica sensibila ce o departeaza de – sa spunem – marele curent liberal din politica romaneasca. Daca liberalii se pot reuni oricand, de la proto-liberalul Ionica Tautul si de la un prim liberal-national care poate fi considerat Ion Campineanu, trecand prin generatia de aur a lui Mihail Kogalniceanu, Nicolae Balcescu, C.A. Rosetti si Ion C. Bratianu pentru a trece spre grupul Ion I.C. Bratianu si Vintila Bratianu[23], sub stindardul unor mari lideri recunoscuti de aproape toti partizanii ideilor liberale, in cazul conservatorilor lucrurile stau ceva mai complicat. Figurile emblematice ale conservatorismului romanesc sunt – comparativ cu cele liberale, destul de putine, de departate temporal, ideatic si chiar politic una de cealalta. Mai mult, panteonul conservator cuprinde destul de multe personalitati cu o opera politica extrem de insemnata, dar fara o conceptie teoretica articulata direct (si aici se pot gasi nume ca Lascar Catargiu, Theodor Rosetti, generalul Ioan Emanoil Florescu). De aceea consider ca o ascendenta cautata direct dintr-un ganditor intr-altul, in spiritul traditional al istoriei ideilor politice, este destul de putin lucrativa in cazul conservatorilor romani. Il voi considera in cele ce urmeaza pe Barbu Katargiu nu atat un ganditor situat pe falia care desparte pe conservatorii romani neegalitari de junimistii care admit o serie larga de principii liberale, cat mai degraba un teoretician care face trecerea de la retorica tipica anumitor grupari conservatoare din perioada revolutiei modernizatoare a anilor 1840-1866 la discursul pragmatic, orientat pe reformarea si constructia statului modern, care va culmina cu programele politice junimiste din anii 1880. Katargiu va aparea drept autorul care, mostenind o parte insemnata din discursul politic anterior, va reusi sa articuleze un tip de ideologie politica inspirata din multe din principiile deja adoptate de ansamblul clasei politice romanesti, deja una mult mai larga si mai cuprinzatoare decat cea dorita, cu doua sau trei decenii in urma, de marii boieri. Cel dintai prim-ministru al Romaniei avea sa accepte, chiar daca nu cu inima larg deschisa, multe din consecintele actelor din 7-8 octombrie 1857, care au insemnat in fapt recunoasterea principiului egalitatii in fata legii pentru barbati, debut al epocii de largire a acestor drepturi, precum de acordare a drepturilor politice, pentru ambele genuri.

Cum am obisnuit deja, voi incepe insa cu acele parti ale discursurilor lui Katargiu care sunt mai apropiate de vechile conceptii ale claselor boieresti, anume de teoria societatii ordinelor. Structura lumii, asa cum a fost ea conceputa initial de catre Providenta (pe care, sub o influenta franceza vadita, chiar si unii lideri conservatori o numeau ca atare) sau de catre natura are ca fundamente stratificarea sociala in persoane care sa indeplineasca anumite misiuni bine stabilite si specifice, ghidate pe intreg parcursul vietii lor de acele persoane capabile, prin geniul lor, sa intrevada mersul lucrurilor umane si vointa divinitatii: “Dumnezeu, Iehova, Buda, Natura – numiti-l cum il veti numi – Creiatorul omului in sfarsit (…) creand pe om, nu pentru el insusi, ci pentru societatea in care el il destina sa traeasca, a aflat de trebuinta, in a sa misterioasa si nemarginita intelepciune, de a se creia oameni-capete care sa gandeasca, oameni-brate care sa lucreze, oameni-picioare care sa alerge etc… si cu acestea sa compuie acea piramida umana, a

carei baza incepe dela cel depe urma muncitor si al carei varf e format din acele geniuri ce lumineaza ca niste fare si care par ca se inalta pana la Dumnezeire, ca sa se sfatuiasca cu dansa."[24]. Katargiu exclude din aceasta structura a lumii orice atribut femeiesc, lasand aparenta ca, in conceptia sa, atat abilitatile fizice cat si cele intelectuale pot fi exercitate pe plan social numai de catre barbati, femeile parand a lipsi cu totul din piramida sociala alcatuita de Creator, astfel ca rolul lor pe plan politic si social poate fi intrevazut drept unul extrem de limitat. Dar acest prim citat ar putea sa ne duca oarecum in eroare, daca am privi stratificarea sociala superioara, din sfera geniilor, drept una care sa tina de meritul si inzestrarile personale.

Originea sociala ramane si la acest teoretician conservator un bun criteriu al accesului la pozitiile de varf politice si economice: "Este oare o crima de a se trage cineva din vechime? Este o necinste de a purta cineva cu fala numele tatalui sau, cand parintele a fost om de cinste (…) De ce infamia tatalui, si o infamie izvorata din imprejurari nenorocite, sa se reverse pe capul fiului? De ce cel putin fiul sa caute a o ascunde si fii unor parinti onorati sa nu se mandreasca cu numele ce-l poarta, mai vartos cand sunt vrednici de a-l purta?"[25]. Pare destul de evident din citatul anterior faptul ca pentru Barbu Katargiu pozitiile sociale, onoarea, dezonoarea sau mobilitatea sociala par concepte reglementate pe relatia tata-fiu, celalalt gen scapand acestor itemi care ne dau seama de dezvoltarea sociala – si, implicit, parand ca modernizarea nu o priveste in aceeasi masura ca pe barbati. Interesanta in mod deosebit este modalitatea prin care conservatorul roman intrevede modalitatile efective de evolutie sociala a celor nedaruiti cu un nume, un geniu sau cu o avere care sa confere prin sine o anumita pozitie in societate. Percepand intr-un mod aparte filosofia iluminista a adancirii si raspandirii egalitatilor prin educatie, Katargiu, prefigurand conceptiile de mai tarziu ale lui Petre Carp, considera ca educatia, catalizator al dobandirii de noi virtuti si abilitati, este vehiculul prin care clasele de jos pot dobandi (pentru fiecare membru individual) noi drepturi cetatenesti. Altfel spus, nu nasterea ca cetatean este esentiala in cazul celor fara un nume sau fara o avere, ci propriul efort in directia dobandirii drepturilor le poate conferi: "iubite frate, iubite prietene! Tu, tu, poporule roman, cauta de te ridica prin educatie, sileste-te a ajunge prin virtuti si cunostinte la acele drepturi ce s-au pus inainte-ti de legi ca un bold pentru activitatea ta, ca o tinta, ca o rasplata a desvoltarii tale morale si materiale."[26] Sigur, aici se poate citi in substrat si o alta problema, de o deosebita importanta pentru o anumita parte a reflectiei politice a conservatorilor romani. Atat in anii imediat urmatori Conventiei de la Paris din 1858, cat si in cei de dupa adoptarea Constitutiei de la 1866, o buna parte a discursurilor politice conservatoare va urma sa vizeze problema modului in care paturile de jos se vor raporta la drepturile politice conferite lor prin cele doua acte amintite mai sus. In esenta, conservatorii romani au crezut permanent in faptul ca aceste drepturi nu au fost niciodata solicitate in mod direct de catre cei carora li s-au acordat, astfel incat intrarea in posesia lor trebuie sa fie justificata printr-un efort propriu de ridicare morala si materiala. Modernitatea ramane la Barbu Katargiu, un proces la care contribuie ansamblul caracteristicilor psihice, intelectuale si sociale ale celor angrenati in infaptuirea sa: "puterea, dibacia, agerimea trupeasca, agerimea intelectuala, geniul inventiei, geniul perfectiei, toate se leaga impreuna si fiecare din ele se sprijina si sprijineste pe cealalta, si din toate acestea se naste progresul, averea, bogatia, cauza si efectul, alfa si omega al tuturor stradaniilor omului. Rolul averii nu este mai mic decat al celorlalte capacitati."[27]

Pentru discutia noastra vizand problema ideaticii de gen ar fi extrem de interesanta si amintirea consecintelor negative pe care le-ar avea negarea dreptului la proprietate prin exproprierea mosiilor boieresti si impartirea catre tarani a acestora. Importanta

fundamentala sta in conceptia generala conservatoare despre evolutia organica, in speta despre modul in care introducerea de noi reguli sau o noua repartizare a bogatiei din societate se poate face fara sa tulbure linistea sociala, fara de care nici o existenta normala nu poate fi conceputa. Din raportarea lui Katargiu la proiectul opozitiei liberale privind legea rurala ne-am putea edifica si asupra modalitatilor in care conservatorii romani ar fi raspuns unui eventual proiect de acordare de drepturi politice si sociale largite femeilor. In ultimele zile ale vietii sale primul-ministru conservator pronunta o serie de patru discursuri dedicate proiectului de lege rurala propus de guvernul pe care il conducea si contraproiectului opozitiei, sustinut de Mihail Kogalniceanu, cel care avea, peste doi ani, sa devina actul juridic al reformei agrare din 1864. Teza centrala a acestor discursuri ramane urmatoarea: nu poti intemeia o societate moderna dreapta printr-un abuz impotriva proprietatii private; nu se poate crea, in clasele de jos, sentimentul proprietatii plecand de la o negare a acestuia pentru altii. Pe langa faptul ca virtutile muncii vor fi nimicite in acesti oameni, problemele distribuirii proprietatii se rasfrang asupra viitorului si pot duce la dezbinare sociala, la franarea evolutiei sociale si chiar statale: "sa zicem ca am trecut peste toate aceste consideratiuni si ca nu vedem alt mijloc de imbunatatire a soartei taranilor decat dandu-le o catatime de pamant. Cata vreme acesti oameni se vor bucura in liniste de aceasta avere asa capatata? Cata vreme vor fi ei fara dusmani? Cata vreme acesti oameni nu vor fi ei in ochii altora niste rapitori? Eu nu le dau nici 50 de ani. Ati zis ca veti pune majoratul, si ce ati castiga cu aceasta? Iata ce: ati introduce fratricidul, coruptiunea, si iata atunci proletariatul in vestmantul invidiei, pentru ca fratele cel mic, desmostenit, va veni, si cu drept cuvant, va intreba pe cel mare: pentru ce tu stapan pe zece pogoane si eu pe nici unul, si muritor de foame?"[28] Conceptia conservatoare vede, in esenta, o singura modalitate prin care cineva se poate ridica la demnitatea unor drepturi neposedate inainte, anume munca, propriul efort de acumulare, de dobandire a unor atribute care sa indreptateasca pe cineva la anumite pretentii in sferele politice, sociale si economice. Daca nasterea este semnificativa pentru cei nascuti in sferele de sus ale societatii, pentru ceilalti doar propriul demers de ridicare duce la dobandirea de drepturi. Cei neinvestiti prin nastere cu anumite drepturi (si cred ca, largind putin sfera reflectiei lui Barbu Katargiu, putem include aici si femeile) nu devin cetateni egali cu ceilalti decat pe baze meritocratice (posibilitate categoric exclusa in cazul femeilor). Chestiunea care urmeaza din aceasta este urmatoarea: cum se intrevede aceasta evolutie spre modernitate, spre o fireasca egalizare in drepturi, din punctul de vedere al lui Barbu Katargiu? Realitatea este ca nu putem furniza la aceasta intrebare un raspuns pe care sa-l consideram infailibil. Doar credinta pe care ganditorul conservator o afla in cele doua virtuti patriarhale ale poporului roman, anume blandetea si rabdarea[29], care dau seama de intreaga sa evolutie de pana acum, ne este insuficienta. Katargiu isi lasa neimplinita reflectia despre modernizare. In operele junimistilor ar ramane sa caut de acum noi solutii la problema evolutiei romanesti si implicit noi probleme ale raportului intre patriarhalism si modernizare.

2.3. Introducere in conceptia politica junimista

Junimismul constituie, fara doar si poate, partea teoretica veritabila a celei de-a doua faze a conservatorismului romanesc. Desi Barbu Katargiu, analizat mai sus, face parte fara indoiala din cei care deschid faza de acceptare a constructiei statului in sens liberal, ideile sale au o insemnatate legata mai degraba de identificarea celor doua mari etape conservatoare. Glontul din iunie 1862 nu a pus capat doar vietii primului lider al unei

factiuni parlamentare conservatoare, ci si legii rurale propuse de guvernul sau si chiar si unei grupari politice si culturale care sa aiba ca platforma teoriile katargiste.
Dealtfel, conservatorii se afla intr-o prelungita absenta de la guvernare (dar nu si din politica la nivel inalt, vezi lovitura de stat din 11 februarie 1866, elaborarea Constitutiei din 1866), pe care nu o vor exercita cu adevarat decat dupa martie 1871, prin guvernul de cinci ani al lui Lascar Catargiu[30]. Putem numi aceasta o perioada de regasire, de alcatuire a unei identitati conservatoare care sa fie ceva mai mult decat o frana binevoitoare la constructia statului inchipuita de factiunile liberale. Vor trece cinci ani de la moartea lui Barbu Katargiu pana la primele scrieri de critica literara ale lui Titu Maiorescu ce vor fundamenta conservatorismul cultural si nu mai putin de sase ani pana cand, cei care se denumeau „juna dreapta", vor patrunde in parlament, prin reprezentantul si liderul lor pentru mai mult de patru decenii, Petre Carp.
O anumita precizare destul de utila se cere facuta in acest moment. Intai, junimistii sunt, sub aspectul numarului, o fractiune destul de putin insemnata a conservatorilor romani. Mai mult, ei nu se constituie nici un moment in singurii teoreticieni ai miscarii sau partidului, Dimitrie Ghica, Dimitrie Sturdza sau Alexandru Lahovary incercand sa alcatuiasca si alte viziuni conservatoare compatibile cu faza de dezvoltare si modernizare a Romaniei. Motivul pentru care acest studiu se va axa prioritar pe o discutie vizand junimismul politic este dat de acceptarea tezelor junimiste de catre principalele oficioase conservatoare - *Timpul* si *Epoca* - ce exprimau – din motive ce tineau atat de convingerile personale ale redactorilor, cit si de anumite constrangeri pecuniare, punctul de vedere al clubului conservator din Bucuresti. Mai mult, guvernul care avea sa se dovedeasca cel mai productiv in lunga dominare conservatoare din anii 1888-1895, anume guvernul Catargiu-Carp din 1891-1895 avea sa-si insuseasca, cu anumite corecturi ce tineau de administrativ, programul guvernului junimist Rosetti de la 1888, bazat cu totul pe discursul *Era noua*, pronuntat de Petre Carp in plenul Adunarii Deputatilor la 4 decembrie 1884.
Constructia statului in viziunea junimista – si implicit viziunea lor patriarhala sau moderna - nu poate fi separata din nici un punct de vedere de teoria culturala formulata de Titu Maiorescu, anume cea a formelor fara fond. Critica privind trecutul a fost privita adeseori drept singurul punct de vedere politic al conservatorismului. Voi incerca sa arat in cele ce urmeaza faptul ca, departe de a ramane la un asemenea model, critica constructiei statului in viziune pasoptista constituie debutul unei teorii politice conservatoare axate pe prezent si pe alcatuirea unui stat modern, capabil sa faca fata cerintelor viitorului. Teoria formelor fara fond se revendica de la teoria draga intregului conservatorism, anume cea a societatii si cresterii organice. Conservatorismul, ca filosofie a istoriei, sustine unitatea organica a lumii sociale, a omului cu universul propriu, cu propriul trecut. O practica (in sensul rawlsian al termenului sau o institutie in sensul lui Douglass North[31]) isi afla valoarea in modul cum raspunde nemijlocit la nevoile umane; faptul ca ea rezista anilor si uneori chiar secolelor este cea mai buna dovada ca ea a fost si este inca folositoare, chiar daca imaginatia noastra, prea influentata de un rationalism obsesiv, ne face s-o vedem astazi perimata. Astfel, maxima vicontelui de Falkland "atunci cand nu este necesar sa schimbi, este necesar sa nu schimbi"[32], ramane inscrisa pe frontispiciul oricarui posibil discurs conservator. Viziunea conservatoare generala asupra structurii intime a fiintelor umane afirma o rezistenta inerenta la schimbare, o preferinta a "cunoscutului asupra necunoscutului" dupa cum ii placea lui Michael Oakeshott sa spuna, increderea in practicile curente verificate in existenta normala si suspiciunea fata de solutii "de laborator", nascocite rational si prea putin

verificate in practica socio-politica; altfel spus, omul conservator este reticent fata de transformari si neincrezator in putinta mintii de a-i imbunatati viata pe cai neverificate decat rational[33]. Departe de a constitui o simpla miscare a "reactiunii feudale"[34] animata doar de gandul pastrarii propriilor privilegii, conservatorismul nu se opune in mod absolut schimbarii (admitand ca toate institutiile pe care acum le apara au fost create la un moment dat), ci schimbarilor rezultate dintr-o pretentie rationala de modelare a realitatii, care nu tine seama de locul si beneficiile unor institutii si practici sociale demult instapanite. Politic, conservatorismul sustine analiza indelungata a tentativelor de reforme, pentru ca actiunea politica sa nu distruga, intr-un elan pozitivist de transformare, ceea ce mai este inca folosibil din practicile trecutului. Sigur, in acest punct suntem extrem de aproape de locul sensibil in care s-au concentrat atacurile anti-conservatoare ale "progresistilor"[35]: pretinsul reactionarism conservator; inspirat in special dintr-o lectura a lucrarilor lui Joseph de Maistre si Louis de Bonald. Acest atac vizeaza programul conservator de intoarcere integrala la formele si cadrele, daca nu chiar la realitatile trecutului. Raspunsul conservator sta in faptul ca aceasta critica este facuta tot din perspectiva unei teorii a istoriei dupa care timpul este maleabil, o plastilina in mainile celui care vrea s-o transforme dupa propria vointa. In realitate, conservatorismul pretinde doar recuperarea acelor practici ale trecutului care se pot dovedi viabile si in prezent, odata cu pastrarea institutiilor si obiceiurilor inca existente. Schimbarea graduala in locul revolutiei, reforma in locul violentei este raspunsul conservator la progresismul comun atat liberalismului cat si socialismului.

Ca teorie asupra omului si a existentei sale sociale, acestea ar fi liniile mari ale reflectiei conservatoare. Liniile de forta pe care s-au sprijinit guvernarile conservatoare pleaca direct de la principalele aplicari ale gandirii lui Burke: domnia legii, aplicata de curti de judecata independente de puterea politica, un sistem de guvernare reprezentativa, institutia aproape sacrosancta a proprietatii private si, in fine, o politica externa menita sa mentina independenta politica prin sustinerea unei balante a puterii - singura metoda de a asigura pacea internationala.

Revenind in realitatea romaneasca, junimistii fixeaza introducerea formelor care au alterat dezvoltarea organica a societatilor moldovene sau valahe in naivitatea generatiei pasoptiste din timpul studiilor sale peste hotare in deceniile patru si cinci ale secolului al XIX-lea: “Caci nepregatiti cum erau si sunt tinerii nostri, uimiti de fenomenele marete ale culturii moderne, ei se patrunsesera numai de efecte, dar nu patrunsesera pana la cauze, vazura numai formele de deasupra ale civilizatiunii, dar nu intrevazura fundamentele istorice mai adanci, care au produs cu necesitate acele forme si fara a caror preexistenta ele nici nu ar fi putut exista. Si astfel, marginiti intr-o superficialitate fatala, cu mintea si cu inima aprinse de un foc prea usor, tinerii romani se intorceau si se intorc in patria lor cu hotararea de a imita si a reproduce aparentele culturei apusene, cu increderea ca in modul cel mai grabit vor si realiza indata literatura, stiinta, arta frumoasa si, mai intai de toate, libertatea intr-un stat modern”[36]. Unei asemenea practici politice conservatorii din factiunea junimista raspund alcatuind un veritabil program de restructurare al statului modern, intemeiat pe una din principalele considerente ale conservatorismului european de dupa manifestul de la Tammworth al lui Robert Peel, anume acceptarea cuceririlor revolutionare – deci – in planul romanesc, acceptarea Constitutiei de la 1 iulie 1866. Acest program va fi sintetizat de Petre Carp in discursul “Era noua”.

2.4. *Era noua*, manifest institutional al guvernarilor conservatoare

Institutiile, spunea Douglass North, sint "regulile jocului intr-o societate sau, mai formal, constrangerile facute de oameni care modeleaza interactiunea umana"; tot in spiritul sau pot sa consider teoria conservatoare a institutiilor drept una a schimbarii incrementale in raport cu cea revolutionara a schimbarii discontinue. Dupa North, schimbarea incrementala vine din perceptiile antreprenorilor din organizatiile politice si economice dupa care actiunea lor ar fi imbunatatita daca ar modifica ceva din cadrul institutional existent[37]. Tocmai in acest cadru putem analiza unele aspecte ale discursului carpist. In primul rand avem prima acceptare din partea conservatorilor a unei posibile revizuiri constitutionale ca baza a dezvoltarii viitoare; desi plasata intr-un viitor indepartat, la nivel de generatii intregi, viitoarea revizuire constitutionala este perfect admisibila pe scheletul cresterii organice a societatii romanesti in deceniile care vor urma[38]. Totusi centrul doctrinei conservatoare (inteleasa in sensul de ideologie acceptata de gruparile principale ale conservatorilor vremii, junimistii si catargistii) pe care discursul lui Carp o modeleaza definitiv sta in acceptarea comuna de vechii adversari a lipsei de relevanta a disputelor constitutionale, in care diferentele dintre partide s-au sters ca urmare a acceptarii Constitutiei si a revizuirilor ei ulterioare: "De aceea, D-lor, daca D-voastra recunoasteti impreuna cu noi cum ca era luptelor constitutionale s-a terminat, daca recunoasteti impreuna cu noi ca cele dobandite pana acum sunt indestulatoare, atunci sub acest punct de vedere nu va fi absolut nici o deosebire intre D-voastra si noi". Demersul lui Petre Carp se centreaza pe recunoasterea ferma a tuturor libertatilor cuprinse in cadrul constitutional, intelegandu-le, in spiritul asumat al lui Adolphe Thiers, ca baze fara de care este de neconceput existenta societatilor moderne. Insa libertatile deja obtinute sint considerate de liderul conservator drept suficiente, indestulatoarea pentru consolidarea statului romanesc modern. Munca de constructie si intarire a tanarului stat nu mai trebuie intreprinsa in sensul adancirii, largirii acestor drepturi si libertati, caci aceasta cale nu poate duce decat "din sguduire in sguduire, si ca rezultat final ajungem la ura intre clase si la nestabilitate in institutiuni, semne neinselatoare de decadenta ale unui popor".

In cele ce urmeaza voi urmari liniile institutionale directoare ale discursului lui Petre Carp. Clasele fundamentale pe care conservatorii isi propun sa le sustina in cadrul demersului lor institutional sunt clasa taraneasca si cea a mestesugarilor, socotiti baza a structurii sociale, elemente productive, elemente ale ceea ce azi am numi tara profunda. Spre deosebire de retorica liberala (prin care nu vom intelege doar discursurile parlamentare ale deputatilor liberali, ci intreaga istoriografie dominata de obsesia cvasimarxista a claselor neproductive), dupa care clasele superioare – dar in special boierimea - sunt elemente neproductive care se imbogatesc pe seama muncii claselor de jos neaducand nici un beneficiu social, Carp vede in clasele conducatoare un element fertilizator, capabil ca prin expertiza si prin guvernare eficienta sa poata sustine progresul national[39]. Baza colaborarii intre tarani si marii proprietari funciari este data de *rolul proprietatii in sistemul social romanesc*. Proprietatea, asigurand independenta materiala, trebuie sa fie liantul pe care se consolideaza institutiile nationale. Scopul unei guvernari rezonabile trebuie sa fie consolidarea proprietatii in mainile taranilor, iar tendinta care trebuie combatuta este cea a formarii unui proletariat agricol intins, oricand expus tentatiilor emigrarii[40] sau ale deznationalizarii. Chiar forta natiunii sta in prosperitatea materiala a micului proprietar rural: "Luati o natiune care are la baza un element taranesc avut si neatarnat, si puteti fi sigur ca peste capul ei, fara a lasa alte urme (…), furtunile vor trece". Aceasta idee, considerata de Carp national-conservatoare, a constituit si unul din punctele programatice ale partidului liberal, constient de necesitatea intaririi proprietatii taranesti. Desi idee neliberala, in sensul in care proprietatea asupra

pamantului nu se bucura de acelasi statut ca al oricarei alte proprietati dintr-o economie capitalista libera, ea a avut acceptul liberalilor, caci era singura cale care ar fi putut impiedica faramitarea proprietatii si implicit formarea unui larg proletariat agricol. Parerile conservatoare difereau de cele liberale doar in sensul formei efective de aplicare a politicilor de sustinere a inalienabilitatii pamantului; liberalii inclinau mai degraba spre marirea termenului de inalienabilitate prevazut constitutional, in vreme ce conservatorii inclinau spre un principiu al majoratului, altfel spus spre un drept al proprietatii funciare de tip englez (mai in amanunt, proiectul de lege conservator prevedea pe de o parte declararea ca inalienabile si indivizibile a tuturor pamanturilor taranesti din Romania (prin care se intelegeau proprietatile taranilor liberi sau a fostilor clacasi care nu trec de 30 pogoane in Tara Romaneasca si 10 falci in Moldova), iar pe de alta parte introducerea dreptului de primogenitura prin care intreaga proprietate rurala urma sa revina de drept numai fiului celui mai mare, obligat sa intretina pe consortul defunctului si pe fratii minori pana la majorat).

A doua mare problema a constructiei institutionale ridicate de discursul *Era noua* va fi una din temele principale ale gandirii carpiste: *starea administratiei locale*. Cu un buget impovarat de cheltuielile prin care trebuiau sustinute jandarmeria rurala ti persoanele angajate la primarie, comuna nu poate face costurilor modernizarii. Multe din tarele functionarii administratiei sint date de prevederile legii tocmelilor agricole, prin care primarul cu ajutoarele sale – jandarmii, notarii si la nevoie chiar dorobantii – este un instrument de executare in defavoarea taranului a contractelor agricole incheiate cu marele proprietar. Administratia trebuie intarita prin comasarea comunelor rurale in cantoane de cateva ori mai mari, capabile sa sustina cheltuieli mult mai semnificative. Largirea celor mai mici subimpartiti administrativ teritoriale ale tarii urma sa aiba ca efect si imbunatatirea administratiei prin incadrarea ei cu oameni mai putini dar mai priceputi si economisirea de sume importante de la bugetul central prin reducerea birocratiei menite sa gestioneze treburile din mediul rural. Administratia trebuia, in acelasi timp, sa sufere un amplu proces de descentralizare, si in aceasta vedem mai exact amplitudinea modernitatii gandirii lui Petre Carp. Perceputa in dimensiunile reale ale vremii, drept instrument de control si de impozitare al guvernului central, autoritatea locala se complacea in abuzuri care pe de o parte impiedicau exercitarea drepturilor si libertatilor constitutionale, afectand astfel demersul de liberalizare a vietii politice si pe de alta parte impiedicau buna dezvoltare a noilor relatii economice de dupa reforma agrara, nemultumind ca atare atat pe micii, cat si pe marii proprietari.

A treia propunere vizand reforma institutionala pe care o are in vedere liderul junimist este *reorganizarea clasei mestesugaresti*. Masura pe care o propune Petre Carp, nu este cum cu usurinta ar putea parea unei priviri grabite, o politica retrograda. Intr-adevar, prin reinfiintarea corporatiilor mestesugaresti reprezentantul conservator nu avea in vedere nicidecum renasterea vechilor bresle de tip medieval, stavile intr-o societate capitalista a miscarii nestingherite a capitalului si a inventiilor, ci constituirea germenilor a ceea ce avea sa se nasca peste cateva decenii, anume statul corporatist modern[41] (contrar unor pareri des intalnite, nu doar economiile statelor fasciste ale deceniilor trei si patru ale secolului XX sint de tip corporatist. Fie si daca am ignora evolutiile Spaniei si Portugaliei pana spre 1975, precum si a unor state din America Latina, elemente corporatiste, in sensul reprezentarii politice parlamentare si a coordonarii economice se gasesc pe intreaga perioada a evolutiei Uniunii Europene). Corporatiile mestesugaresti au ca principala sarcina asigurarea climatului muncii productive, organizarea ei pe baze rationale: “corporatiunile infiintate (…) nu au decat doua meniri: intaiu, a destepta acel

spirit de solodaritate intre mesteri care usureaza concurenta cu strainul, ridicand totdeodata si prestigiul meseriasului; al doilea, ele vor lua asupra lor crearea scoalelor de meserii". Voi nota scurt, intrucat acesta este subiectul unui alt capitol, faptul ca politica publica de incredintare a scolilor mestesugaresti unor corporatii private este, chiar in sensul cel mai contemporan cu putinta, o masura liberala (astazi am numi-o chiar libertariana), opusa destul de clar unui neoliberalism incipient al partidului lui Ion Bratianu, care sustinea organizarea acestor scoli de catre stat. Tot aici trebuie remarcat insa faptul ca politicile initiate de junimistul Titu Maiorescu in fruntea ministerului Cultelor si Instructiunii Publice in anii 1874-76 si 1888-89[42], desi au sprijinit scolile tehnice nu le-au indepartat de sub tutela statului, ci dimpotriva.

A patra sectiune, mult subdimensionata poate pentru ca asupra ei acordul intre liberali si conservatori era deja stabilit este *reforma justitiei,* conceputa oarecum in cadrul mai larg al descentralizarii administrative. Petre Carp, care isi baza cercetarile si politicile economice pe consideratii sociologice asupra alcatuirii tanarului stat, intelegea ca desi formal accesul la functii este deschis tuturor, conditiile materiale genereaza inegalitati, cu atat mai mult intr-o societate puternic polarizata prin forma a ceea ce am numi (urmandu-l pe Karl Marx) relatii de productie. In contextul deceniului noua al secolului XIX reforma justitiei trebuia privita si ca o cale de reforma a claselor superioare[43]: "nu vom ajunge la telul dorit daca nu vom destepta in clasele superioare, in acele cari, iesite din popor, au ajuns la o stare de cultura mai inalta, daca nu vom destepta in ele acele calitati cari le pun singure in stare a fi aparatorii muncei nationale si aparatorii starilor de jos (aici avem din parte lui Carp o recidivare a teoriei medievale a celor trei ordine). In intaiul rand trebuie sa desteptam in ele simtul justitiei si in aceasta privinta cerem inamovibilitatea magistraturei". Masura propusa de liderul junimist urma sa duca la eficientizarea activitatii puterii judecatoresti prin dobandirea unei autonomizari accentuate fata de puterea executiva si astfel dreptul modern la un proces corect isi putea gasi o mai buna aplicare.

In linii mari, acestea sint propunerile de reforma ale lui Petre Carp[44]; la o prima vedere ele ar soca pe cineva care ar privi aceste pagini prin prisma fie a istoriografiei liberale, fie prin cea a istoriei structural-modernizatoare de dupa 23 august 1944. Intr-adevar, nici urma de incrancenare sau de spirit de revansa a mosierilor sanctionati prin reforma agrara si prin pierderea formala a dreptului unic la exercitarea puterii politice; nici vorba de reactiune impotriva cuceririlor revolutiei din anii 1840-1866. Dimpotriva, avem aici o raliere la cucerirea tuturor grupari politice romanesti din veacul al XIX-lea, anume statul unitar-modern. **Acceptand definitiv atat pactul constitutional de la 1866 cit si considerand legitime pretentiile partidului liberal de a exercita in anumite perioade guvernarea, partidul conservator se raliaza acum si teoretic la construirea si consolidarea prin reforme si politici a statului roman[45]**.

2.5. Considerente de gen privind conceptia junimista

Femeile sint departe de a detine un loc aparte in gandirea conservatoare de filiatie junimista. Nu exista o conceptie structurata vizand locul femeilor in stat, conceptiile patriarhale sau moderne sunt mai degraba enuntate in cadrul ideologiei privind statul si societatea in genere. Nu exista o campanie ideatica sau legislativa in cadrul miscarii conservatoare care sa priveasca in mod special femeile. Acest aspect este un indiciu fundamental, nu doar pentru dezinteresul avut de conservatori fata de orice miscare de emancipare, dar si pentru situarea intregii elite politice fata de problema patriarhalismului: o ignorare ce tine si de o dorinta de a masca relatiile de dependenta.

Exista insa practici politice sau culturale precum si teorii politice privind drepturile femeilor, situarea lor in familie, in societate si in stat. Spre acestea imi voi indrepta atentia in cele ce urmeaza.

Este cunoscuta pozitia lui Titu Maiorescu fata de educatia femeilor. Inca din anii studiilor de la Viena viitorul critic literar preda la institutele dedicate fetelor, activitate pe care o va continua la Iasi[46]. Prelectiunile populare erau deschise femeilor, ca si publicarea in revista Junimii, *Convorbiri literare*. Exista sustinute marturisiri care ne conving de implicarea activa a lui Maiorescu in cariera publicistica a unor autoare romane sau straine cum ar fi Matilda Cugler, Veronica Micle sau Mite Kremnitz[47]. Un amanunt biografic interesant despre ganditorul junimist il ofera Alice Voinescu[48] privind atitudinea sa de sustinere intelectuala fata de viitoarea filosoafa romanca. Palpabile sint mai degraba fragmentele scrise in care Titu Maiorescu face elogiul artistic al unei autoare, considerand-o pe acelasi plan cu autorii barbati: "Placerea noastra – si, poate, nu e exagerat sa zicem: un fel de recunostinta pentru producerile literare ale d-rei Matilda Cugler (astazi d-na Poni) si ale d-lui Serbanescu – va fi cu atat mai usor de explicat…"[49]. Sigur, chiar daca in alt punct al expunerii sale Maiorescu va identifica in opera Matildei Cugler influentele lui Heine si Lenau, aceasta nu va impieta asupra recunoasterii valorii poetei: "Poeziile d-rei Matilda Cugler (mai tarziu d-na Burla) sunt publicate in *Convorbiri literare* si inavutesc multe multe numere ale acestei reviste de la prima ei ivire (…) Ceea ce va fi atras pe cetitorii acestor poezii lirice este eleganta limbagiului lor si, poate, sinceritatea simtirii. Un merit deosebit este precizia cu care sunt compuse si care le fereste de lungile repetitii ale aceleiasi idei ce, de altminteri, se intalnesc in atatea poezii ale literaturei noastre."[50] Rostul acestor citate apare evident pentru orice cititor al criticii literare maioresciene. Matilda Cugler are parte de elogiile pe care le primesc din partea creatorului de paradigma Titu Maiorescu doar Vasile Alecsandri, Mihail Eminescu si – mult mai tarziu – Ion Luca Caragiale, ceea ce da cu siguranta seama de faptul ca, pentru junimisti, cel putin pe plan literar, nu exista manifest o discriminare de gen. Sigur, acesta este inca departe de a fi un argument in favoarea unui egalitarism veritabil al ganditorului roman. Formele prin care un misogin practic admite exceptionalismul anumitor femei sunt binecunoscute si analizate in literatura de specialitate, astfel ca admiratia locala pentru realizarile unei persoane exceptionale nu aduc cu sine o imediata recunoastere a egalitatii de gen[51]. Nu decurge deloc din discutia legata de educatie sau de valoarea literara aparte a unei femei accesul la statutul de cetatenie sau la o forma fie si limitata de drepturi politice. Pentru junimistul Titu Maiorescu, drepturile conferite femeilor de catre Constitutie sau de catre Codul Civil erau absolut suficiente.

Constructia statului este dependenta la junimisti de modalitatea de obtinere a drepturilor cetatenesti. Spre deosebire de conceptia liberala ce se revendica de la teoriile contractualiste si implicit de la doctrina drepturilor innascute, conservatorii prefera o teorie a drepturilor dobandite. Inca din sedintele care au precedat elaborarea si votarea Constitutiei de la 1866 aceste diferente au fost simtite: "In sanul acestui comitet s-a pus atunci in discutiune sufragiul universal si s-a discutat daca drepturile cetatenesti si politice sunt niste drepturi absolute ale omului, afara de orice calitate si de orice dovada ca un om este capabil a le esercita. Cei 12 din stanga au zis ca da; ca drepturile sint *a priori* ale fiecarui om; noi cei din dreapta insa am sustinut contrariul, si am declarat ca drepturile politice sint bunuri ce se castiga, ca toate drepturile, iara nu se nasc cu noi."[52] Singura modalitate prin care cineva se poate ridica la demnitatea drepturilor constitutionale este munca responsabila, singura cale de implinire a unei fiinte omenesti, indiferent de originea ei sociala (dar nu si de genul persoanei!): "Nimeni nu mai pune la

indoiala democratizarea societatii, adica departarea privilegiilor de clasa si egalitatea tuturor inaintea legii, si noi trebuie sa ne intemeiem asemenea pe acea respectare a muncii productive, care este formulata in Constitutiune prin deosebirea colegiilor electorale dupa deosebirea censului."[53] O asemenea structurare a obtinerii drepturilor vine in directa corelare cu teoria comunitatii nationale organice, in care toate persoanele si structurile ce o compun colaboreaza in mod armonios la realizarea unei bunastari generale. Implicit, o asemenea conceptie atrage dupa ea consecinta ca nici un conflict intre clase sociale sau intre genuri nu poate fi sustinut nici din punct de vedere practic, nici teoretic: "Libertatea in ultima instanta nu este decat inlaturarea unor piedici; libertatea pe taramul politic nu este in ultima instanta decat posibilitatea data tuturor claselor unei societati de a participa si de a conlucra la inflorirea tarii lor. Dar daca o fac sau nu, aceasta nu mai atarna de libertatile publice, atarna de munca tuturor, fie pe taramul economic, fie pe taramul politic."[54]

Voi incerca sa arat mai apoi faptul ca aceasta munca priveste cu prioritate pe capii familiei, anume pe barbati. Femeile nu sint indicate printre persoanele care ar putea avea motivatia principala de a munci productiv, pentru ridicarea propriei stari. Junimistii ar fi recunoscut dealtfel faptul ca femeile nu au nici macar cele doua vicii principale care alimenteaza lunga hibernare a claselor de jos romanesti: "Nu cunosc pregatire (de munca, n.m.), afara decat una, si aceea este foarte aspra: este mizeria. Mizeria te invata sa muncesti. Cand va incepe **el** (sublinierea mea, A.M.) a simti ca traiul pe care-l are nu este indestulator, cand el nu se va mai multumi, cum se multumeste astazi, cu oleaca de tutun, cu oleaca de mamaliga si cu un pahar de rachiu, si va incepe a simti ca-i trebuie pentru viata alte apetituri, in ziua aceea el isi va da seama de mizeria de astazi si va incepe a munci, va incepe a economisi si a se pune el singur pe cale de a deveni un om intre oameni."[55]

Intr-unul din discursurile sale in care Petre Carp se afirma drept unul dintre aparatorii drepturilor evreilor din Romania, deseori incalcate teoretic si practic de guvernele celor care clamau universalitatea drepturilor omului – liberalii[56] – liderul conservator stabileste drept drepturi garantabile tuturor pe cele ale libertatii umane si pe cel patriarhal la intretinerea propriei familii: "… fiecare om este destul de civilizat ca sa aiba un loc unde sa-si aseze capul, ca sa nu i se ridice mijloacele de a-si hrani nevasta si copiii si sa se bucure de acel drept pe care-l au cele mai infame fiinte din lume..."[57] Familia se afla, ca in cazul oricarui ganditor patriarhal, in centrul oricarui demers teoretic si practic de analiza a realitatilor sociale, iar orice tentativa de a-i aduce vreo atingere sau modificare intra sub incidenta celor mai drastice principii conservatoare privind organicitatea societatii. Cazul orfelinatelor este graitor in aceasta privinta: "aglomeratia de copiii intr-o scoala dirijata de stat este un lucru vatamator dezvoltarii morale si materiale a copiilor"[58] intrucat "cand d-voastra extrageti pe copil de la caldura naturala care i-o da familia, putem zice *a priori* ca el nu va ajunge niciodata la dezvoltarea aceea la care ar fi ajuns altfel (…) Dar cand noi ca baza sociala avem familia, va intreb cu ce cuvinte veniti d-voastra sa sprijiniti niste asezaminte cari sunt de natura a distruge tocmai baza noastra sociala?"[59]

O analiza de continut intreprinsa asupra volumului de "Discursuri parlamentare" al lui Petre Carp a dus la concluzii inedite, importante de mentionat in acest context. In speta, atata vreme cat femeia se mentine in spatiul familiei ea este fie mama, fie "virgina de 18 ani", fie "virgina imaculata din poezia lui Schiller"[60]. In masura in care ea iese din aceasta sfera, singurele profesii respectabile si cu utilitate sociala pe care le poate urma si pentru care poate eventual sa primeasca si o educatie sunt doar cusatoria si mositul[61]. In

masura in care tipurile de cariera amintite mai sus nu ii convin, singura mentiune care mai este de gasit in privinta femeii ar mai fi cea privind conditia prostituatelor, asezata valoric in societate de catre liderul conservator cam pe aceeasi treapta cu asasinii[62].
Dar viitorul cel mai sumbru al femeilor din perspectiva conservatoare urma sa vina nu din aceste conceptii care puteau, dupa cum chiar junimistii aminteau, sa fie modificate de timp, deci de prefacerile sociale. In momentul in care Petre Carp abordeaza poate cea mai spinoasa chestiune a modernizarii romanesti din secolul al XIX-lea si din prima jumatate a secolului XX, anume problema reformelor agrare, el va trebui sa adopte linia clasica a conceptiei conservatoare, anume cea care admite faptul ca o comunitate este puternica numai atata timp cat membrii sai, prin proprietatile pe care le detin (iar cea mai importanta proprietate este, desigur, pamantul) sunt la randul lor puternici: "Dati-mi un popor care are deja in treptele de jos elemente puternice in cari, pe langa cultul proprietatii, se dezvolta in mod cat de elementar neatarnarea omului ce se administreaza singur, si puteti fi siguri ca insusirile acelor cari se ridica din sanul lui pe treptele superioare ale societatii vor fi de mii de ori mai inalte decat daca ar fi iesit dintr-un popor slabit."[63] Dar proprietatea suficienta, care sa garanteze securitatea si dezvoltarea taranului (deci nu doar subzistenta lui) era departe de a fi un dat sigur, mai ales in conditiile in care reforma de la 1864 a permis faramitarea proprietatilor impartite catre tarani prin dreptul la mostenire aplicat in mod egal tuturor urmasilor celui improprietarit. Amenintarea de care amintea Barbu Katargiu si pe care am citat-o mai sus, cea privind subminarea armoniei sociale prin conflictul generat de numeroasele impartiri ale terenurilor, precum si de dobandirea lor prin reforma politica, nu prin munca si merit tindea sa devina realitate in deceniile de activitate ale lui Petre Carp. Surprinzator sau nu, solutia problemei in conceptia junimista avea sa fie cea criticata de primul sef de guvern conservator la vremea sa, anume o lege a majoratului. Cea mai mare amenintare pentru emanciparea femeilor era limitarea accesului lor la principala resursa a vremii prin statuarea juridica a preeminentei absolute a primului nascut de sex masculin in chestiunile vizand mostenirea terenurilor agricole: "Mostenirea pamanturilor taranesti revine de drept fiului celui mai mare, sau reprezentantului sau direct dupa dreptul de primogenitura, intru cat el este de sex barbatesc."[64] In raport cu o afirmatie atat de transanta, o consolare mult prea mica e conferita de faptul ca pamantul poate fi mostenit de fiica cea mai mare in absenta oricarui urmas direct de sex masculin, sau de faptul ca mostenitorul e obligat, prin aceasta lege, sa intretina pe bunicii sai, pe consortul defunctului, precum si pe fratii sai pana la majorat. O atat de categorica preeminenta acordata unui anumit gen in chestiunea mostenirii inlatura bazele unei emancipari economice a femeilor si conserva si intarea si printr-o norma juridica (in cazul in care ar fi fost adoptata) subordonarea de tip patriarhal a unui gen intreg fata de cativa membri ai celuilalt gen. Faptul ca majoritatea exemplelor din discursurile politice junimiste se refera la conditia locuitorilor mediului rural, faptul ca proiectele lor de reforma vizeaza preponderent acest mediu pot conduce la ideea ca viziunea lor datoreaza mult unei conceptii patriarhale a lumii, in care chiar posibila modernizare datoreaza semnificativ unor valori si unor conceptii nediscutabile, instapanite in si de timp.
Junimistii par astfel sa se aseze in randul conservatorilor patriarhali, pentru care exceptionalismul catorva femei nu face decat sa alimenteze ideea ca subordonarea unui gen celuilalt este o norma a existentei sociale, fara de care evolutia organica prin care se poate produce o modernizare veritabila nu este posibila.

2.6. Cateva concluzii

Conservatorii romani, cu toate diferentele pe care le dau perioadele de timp pe care le acopera, tind in cele din urma sa adopte puncte de vedere principiale, asezand la baza oricarei reflectii politice un set de valori care difera semnificativ de cel al revolutiilor moderne. Proiectele de emanciparea sunt pentru ei un „chimval rasunator", o vorba calpa. Nici libertatea, nici egalitatea, nici cautarea fericirii nu sunt fundamentale pentru un discurs politic al conservatorilor romani, decat ca valori la care omul e indreptatit sa aspire prin nastere, prin avere sau prin meritele sale personale, nu prin calitatea innascuta de om sau de cetatean. Nicolae Filipescu, un produs ideatic al scolii junimiste dar aflat in mari legaturi politice cu practicile curentului politic nationalist de la inceputul secolului XX, incerca astfel sa construiasca setul de principii fundamentale ale reflectiei conservatoare romanesti: „sunt cateva principii de guvernamant, exista cateva institutiuni mari, cum sunt Proprietatea, Religiunea, Monarchia, cari sunt oariscum principiile esentiale ale societatii si care nu pot fi puse zilnic in discutiune si periodic la vot."[65] Discutia de mai sus a dovedit ca o alta serie de valori si principii, cum ar fi evolutia organica, stabilitatea sociala sau familia se pot adauga celor mentionate mai sus de catre viitorul lider al conservatorilor pro-antantisti. Ideea ramane totusi aceeasi, a unui set principial sensibil diferit de cel liberal, puternic apropiat de cel al unei conceptii foarte putin dispuse sa accepte miscari de emancipare si mult mai interesata in mentinerea unei ordini de tip patriarhal. Intr-adevar, valorile enuntate mai sus, in diferitele lor potentari, fac toate mai mult sau mai putin parte dintr-un credo interesat in sustinerea unui stat de tip traditional[66]. Intr-o asemenea structura ideatica, nu pare greu de gasit rolul, pozitia sociala sau perspectivele de emancipare a femeilor. Ne-am putea intoarce spre tezele enuntate la inceputul acestui studiu de catre Bonnie Anderson si Judith Zinsser pentru a fi de acord cel putin partial cu cele doua autoare feministe. Intr-adevar, proiectul de modernizare conservator implica o codificare juridica a cutumelor legate de subordonarea femeilor, adancind si formalizand relatiile de dependenta ale acestora fata de cativa membri privilegiati ai unui alt gen Cei sapte sute de ani de progres spre libertate despre care vorbea Alexis de Tocqueville sunt anii in care barbatii castiga libertatea de a inrobi juridic femeile. In paradisul conservator, femeile au drept cap barbatul si drept fericire truda si subordonarea perpetua, mostenite dupa „caderea in pacat".

Note

[1] *A History of Their Own. Women in Europe from Prehistory to the Present*, vol. I, Harper&Row, New York, 1989, p. xv.

[2] O asemenea distinctie e sustinuta de istoricii care au lucrat la cele doua monografii substantiale dedicate conservatorismului romanesc, anume Anastasie Iordache decriptind intr-o logica marxista vulgara si vulgarizatoare, proprie dealtfel celor mai multi istorici ai generatiei sale, inceputurile conservatorismului romanesc in *Originea si constituirea partidului conservator*, Editura Paideia, Bucuresti, 1999 si Ion Bulei, care ofera in *Sistemul politic al Romaniei moderne. Partidul conservator*, Editura Politica, Bucuresti, 1987 cea mai substantiala si mai echilibrata prezentare a unuia dintre curentele dominante in politica romaneasca inainte de primul razboi mondial.

[3] Dupa cum reiese din documentele publicate de Vlad Georgescu, anumite proiecte cer o constructie a statului care sa aiba in centru o structurare bazata pe divizarea boierime – cler – si o "stare a treia" care sa ii cuprinda pe tarani si pe elementele incipiente ale burgheziei foarte asemanatoare cu opiniile preconservatoare ale nobilimii franceze inalte inainte de Adunarea Starilor din 1789.

[4] O prima si substantiala analiza care a sustinut liberalismul ideilor carvunarilor a facut-o in urma cu opt decenii D. V Barnovschi in *Originile democratiei romane*, Editura Viata romaneasca, Iasi, 1922.

[5] In sensurile sale mai legate de aristocratie, proprietate funciara, monarhie. Vezi pentru aceasta Barbu Katargiu "Starea sociala a Principatelor danubiene" si M. G. Cantacuzino "Conservatismul nostru - liberalismul lor", ambele in *Polis*, vol. 5, nr. 2 - 1998.

[6] Vezi pentru acest punct de vedere lucrarea fondatoare a lui Michael Oakeshott *Rationalismul in politica*, Editura All, Bucuresti, 1994.

[7] Aici putem spune, odata cu Barbara Goodwin in lucrarea sa *Using Political Ideas*, John Wiley & Sons, Chichester, 1995 ca viziunea conservatoare este popperiana *avant la lettre*.

[8] Ma refer in special la esecul conceptiei lui Rousseau din punctul de vedere al practicilor revolutionare intemeiate pe scrierile sale. Vezi reflectarea evenimentelor din Franta anilor 1787-1795 in opera lui Thomas Carlyle *Istoria revolutiei franceze*, 3 vol., Editura ziarului "Universul", Bucuresti, 1945-47.

[9] Edmund Burke citat in Stephen D. Tansey *Politics. The Basics*, Routledge, London, 1996, p. 95.

[10] Dinicu Golescu *Insemnare a calatoriei mele Constantin Radovici din Golesti facuta in anul 1824, 1825, 1826*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1971, p. 13.

[11] Vezi pentru aceasta Anastasie Iordacehe *op. cit.*

[12] In clasicele sale volume care au alcatuit mai apoi *Istoria civilizatiei romane moderne*, Editura Nemira, Bucuresti, 1997.

[13] Clasicul tratat marxist *Istoria Rominiei*, Editura Academiei R.P.R., Bucuresti, 1962-64 in volumul III identifica inceputul sfarsitului relatiilor feudale din principatele romane extracarpatice odata cu reformele lui Constantin Mavrocordat de la mijlocul veacului al XVIII-lea. In interpretarea mea, fara sa neg caracterul modernizator al operei lui Mavrocordat, am admis mai degraba argumentele lui Stefan Zeletin si pe cele ale lui Lucretiu Patrascanu (lucrarile esentiale ale acestuia din urma ramanand *Un veac de framantari sociale 1821-1907*, Editura Politica, Bucuresti, 1969 si *Cursul de economie politica*) privind debutul veritabil al relatiilor de tip capitalist de-abia odata cu Tratatul de la Adrianopole si – deci – cu inceputul epocii regulamentare. O argumentare stricta pe linia lui Patrascanu (care se apropie – surprinzator sau nu – din punctul de vedere al datarii evenimentelor de Eugen Lovinescu) ar fi putut impige granita perioadei capitaliste chiar spre 1866.

[14] In *Istoria romanilor din Dacia Traiana*, ed. a III-a, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti, f.a.

[15] In *Istoria romanilor*, vol. 8, Editura Casei Scoalelor, Bucuresti, 1938.

[16] Vezi o analiza a tendintelor ideologice asumate implicit sau explicit de aceste tipuri de istoriografie in Lucian Boia *Istorie si mit in constiinta romaneasca*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1997.

[17] Vezi pentru aceasa critica Siep Stuurman „The Cannon of the History of Political Thought: Its Critique and a proposed Alternative" in *History and Theory*, nr. 39, mai 2000.

[18] *Epistola catre Efeseni a Sfintului Apostol Pavel* 5,23. Am folosit editia *Biblia sau Sfinta Scriptura*, Editura Institutului biblic si de misiune al Bisericii Ortodoxe Romane, Bucuresti, 1994.

[19] Vezi pentru detalii Keith Hitchins *Romanii 1774-1866*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1998.

[20] Hurmuzaki, Supliment I-6, p. 78-79 apud Anastasie Iordache *Originile si constituirea Partidului Conservator din Romani*, Editura Paideia, Bucuresti, 1999, p. 85.

[21] *Anul 1848 in Principatele Romane. Acte si documente*, pp. 354-355. Corespondenta din Moldova catre *Le National*, 28 aprilie 1848 apud Anastasie Iordache *op. cit.*, p. 99.

[22] Vezi pentru aceasta Gh.Gh. Bibescu *Domnia lui Bibescu*, volumul II, p. 479 apud Anastasie Iordache *op. cit.*, p. 159.

[23] Pentru o interesanta tipologie a curentelor liberale vezi Stefan Stanciugelu *Un secol de liberalism romanesc*, Institutul de Teorie Sociala, Academia Romana, 2000.

[24] Barbu Katargiu *Discursuri parlamentare*, Editura Minerva, Bucuresti, 1914, p. 206.

[25] *Ibidem*, p. 147.

[26] *Ibidem*, p. 171.

[27] *Ibidem*, p. 67.

[28] *Ibidem*, p. 349.

[29] *Ibidem*, p. 267.

[30] Sigur, exista doua guverne considerate conservatoare in perioada care il precede pe cel al lui Lascar Catargiu. Atit guvernul lui Dimitrie Ghica, cit si cel al lui Manolache Costache Epureanu – sub care junimistii participa intiia data la guvernare – au o existenta prea scurta pentru a defini o practica politica conservatoare. Pentru amanunte utile privind perioada amintita, vezi Stelian Neagoe *Istoria guvernelor Romaniei de la inceputuri – 1859 pina in zilele noastre – 1995*, Editura Machiavelli, Bucuresti, 1995.

[31] Definitia poate fi gasita in lucrarea fundamentala a lui Douglass North *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York, 1990, p.3.
[32] Citata in articolul "Conservatorismul" al lui Adrian-Paul Iliescu din Alina Mungiu-Pippidi (ed.) *Doctrine politice*, Polirom, Iasi, 1998.
[33] Viziunea conservatoare asupra schimbarii apare extrem de bine reflectata in articolul lui Robert Nisbet "Social Change" din cartea sa *Prejudices. A Philosophical Dictionary*, Harvard University Press, Cambridge, 1982.
[34] Apud Marin Voiculescu *Istoria doctrinelor politice*, Editura Hyperion XXI, Bucuresti, 1992, pp. 129-135.
[35] Vezi articolul lui Noel O Sullivan <Conservatism> in David Miller (ed.) *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought*, Blackwell, Oxford, 1987.
[36] Titu Maiorescu *Critice*, Editura Pentru literatura, Bucuresti, 1967, p. 147.
[37] Lucrarea esentiala a lui Douglass C. North este *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York, 1990.
[38] Politicile conservatoare europene ale vremii se impotriveau unei reforme in sensul largirii bazei electorale; in acest sens, vezi Robert Salisbury "Camera Comunelor" in *Polis* vol. 5 nr.3 din 1998.
[39] Rolul modernizator al marilor proprietari funciari apare bine subliniat in cartea clasica a lui Barrington Moore jr. *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press, Boston, 1966.
[40] Despre impactul relatiilor capitaliste in agricultura fundamentala ramine vechea lucrare a lui Arnold Toynbee *Lectures on the Industrial Revolutions in England*, 1884.
[41] Aspectele solidaritatii sociale, specifice conservatorismului de sfirsit de secol XIX si chiar de secol XX isi gasesc o explicatia in o idee draga conservatorilor, anume aceea de comunitate opusa societatii de tip industrial. Patru ani dupa discursul lui Petre Carp urma sa apara lucrarea fundamentala in domeniu, anume Ferdinand Tonnies "Comunitate si societate". (Am folosit editia *Communaute et societe*, PUF, Paris, 1944).
[42] Aspecte interesante ale acestora pot fi gasite in Z. Ornea *Viata lui Titu Maiorescu*, 2 vol., Editura DU Style, Bucuresti, 1997.
[43] Reforma a carei nevoie era resimtita de ansamblul nobilimii europene; vezi pentru aceasta Dominic Lieven *The Aristocracy in Europe 1815-1914*, Macmillan, Hong Kong, 1992.
[44] Pentru o abordare sintetica a gindirii economice a lui Petre Carp o lectura utila este Costin Murgescu *Mersul ideilor economice la romani. Epoca moderna*, vol. 2, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 1990.
[45] O lectura sintetica in domeniul dezvoltarii materiale si sociale poate fi lucrarea lui Doru Bratu *7 prelegeri pentru o istorie sociala a romanilor*, Editura INI, Bucuresti, 1998, in special capitolul "Prima societate capitalista romaneasca 1859-1918".
[46] Pentru amanuntele biografice vezi Z. Ornea *Junimea si junimismul*, 2 vol., Editura Minerva, Bucuresti, 1998.
[47] Despre toate acestea ne incredinteaza Z. Ornea in *Viata lui Titu Maiorescu*, 2 vol., Editura DU Style, Bucuresti, 1997.
[48] In *Jurnal*, Editura Albatros, Bucuresti, 1997.
[49] In Titu Maiorescu *op. cit.*, p. 166.
[50] In Titu Maiorescu *op. cit.*, pp. 176-178.
[51] Pentru aceasta observatie, ca pentru multe altele, ii sunt recunoscator Mihaelei Miroiu.
[52] In P.P. Carp *Discursuri parlamentare*, Editura "Grai si suflet - Cultura nationala", Bucuresti, 2000, p. 24.
[53] *Ibidem*, p. 134.
[54] *Ibidem*, p. 184.
[55] *Ibidem*, pp. 459-460.
[56] Considerentele politice – anume implantarea partidului "rosu" in Moldova dupa sfirsitul domniei lui Alexandru Ioan Cuza prin apropierea de "fractiunea" antisemita a lui Nicolae Ionescu – au dus la adoptarea de catre liberalii bratienisti a unei ideologii si practici bazate pe nerecunoasterea drepturilor cetatenesti ale evreilor, de neregasit inainte de 1848. Pentru mai multe amanunte vezi Ion Bulei *Sistemul politic al Romaniei moderne. Partidul conservator*, Editura Politica, Bucuresti, 1987. Un punct de vedere alternativ e oferit in clasicele lucrari ale lui Stefan Zeletin *Burghezia romana. Originea si rolul ei istoric* si

Neoliberalismul. Studii asupra istoriei si politicii burgheziei romane (Editura Nemira, Bucuresti, 1997). Dupa Zeletin, atitudinea antisemita e mai degraba expresia luptei burgheziei de extractie nationala impotriva unui capital romanesc aflat in miinile unor straini, constituindu-se intr-o prima etapa de emancipare a burgheziei romanesti.

[57] P.P. Carp *op. cit.*, p. 13.

[58] *Ibidem*, p. 66.

[59] *Ibidem*, p. 52.

[60] Vezi pentru aceasta P.P. Carp *op. cit.*, de exemplu paginile 313, 428, 444.

[61] Vezi pentru aceasta P.P. Carp *op. cit.*, paginile 389, 506.

[62] P.P. Carp *op. cit.*, p. 31. Fragmentul la care fac aici referire face totusi parte dintr-un discurs in care liderul junimist il combate pe George Vernescu, astfel ca afirmatia lui Carp poate fi privita cumva si drept un simplu efect oratoric si nu o convingere reala.

[63] P.P. Carp *op. cit.*, p. 186.

[64] *Ibidem*, p. 102.

[65] Nicolae Filipescu *Discursuri politice*, vol. I 1888-1901, Editura Minerva, Bucuresti, 1912, p. 105.

[66] Despre aceasta ne incredinteaza Mihaela Miroiu in lucrarea sa *Gandul umbrei*, Editura Alternative, Bucuresti, 1995. Un fragment la fel de important pentru discutarea bazelor patriarhale ale gandirii conservatoare romanesti actuale este de gasit in lucrarea aceleiasi autoare, *Societatea retro*, Editura Trei, Bucuresti, 1999, capitolul "Conservatorism si cripto-conservatorism".

3. Miscarea eugenista si rolurile de gen[iv]

Maria Bucur

Miscarea eugenista din Romania a reprezentat un fenomen semnificativ, desi putin cunoscut, al politicii si culturii romanesti din perioada interbelica. Intre 1918 si 1947, medici, antropologi, biologi, avocati, sociologi si alti specialisti in stiintele sociale au imbratisat teoriile mendeliene ale determinismului biologic in scopul de a reinfatisa rolul normativ al cetatenilor in stat, precum si rolul pe care statul il avea de jucat pentru a asigura progresul umanitatii (mai exact, al natiunii definite biologic) in directia indicata de principiile eugeniste. In centrul viziunii viitorului unei natiuni mai sanatoase si mai prospere se aflau concepte privind rolurile diverse ce urmau a reveni barbatilor si femeilor, roluri definite in functie de diferentele ereditare si biologice. Randurile care urmeaza constituie o scurta analiza a catorva dintre ideile care circulau in spatiul politic (ideologia viitorului stat biopolitic) si, in termeni mai generali, in spatiul public, precum si a unor politici publice din domeniul educatiei si sanatatii.

3.1. Statul biopolitic

Cateva figuri importante ale miscarii eugeniste s-au concentrat asupra definirii unei imagini globale a viitoarei ordini eugenice in spatiul politic. Printre cele mai importante dintre acestea se aflau Iuliu Moldovan, liderul de facto al miscarii eugeniste si presedinte al organizatiei Astra in anii 1930, si Gheorghe Banu, un cunoscut profesor al Facultatii de Medicina din Bucuresti.

Prima lucrare de sinteza semnata de Moldovan a fost o cartulie intitulata *Igiena natiunii* (1925), urmata curand de *Biopolitica* (1926). Cea dintai lucrare descria masuri eugenice considerate imperative si se baza pe o critica a industrializarii si urbanizarii. Analiza lui Moldovan nu respingea aceste fenomene in sine, ci numai excesele lor. Din perspectiva sa, abordarile individualiste si materialiste ar fi scos progresul stiintific si tehnologic de pe traseul sau natural de dezvoltare, transformand industrializarea intr-un proces disgenic. Astfel, conchidea el, "nu suntem si nu putem fi contra industrializarii, cum nu suntem nici contra muncii, dar trebuie sa ramana ca un postulat foarte serios, ca aceasta industrializare sa nu fie in detrimentul ci in folosul biologic al capitalului uman"[1]. Chema, prin urmare, la masuri in domeniul educatiei si "un conservatorism in acceptarea progreselor civilizatiunei"[2]. Invatand din greselile eugenistilor englezi si germani, Moldovan spera sa depaseasca efectele degenerative ale industrializarii occidentale.

Moldovan se separase deja de contemporanii sai in dezbaterea cu privire la dezvoltare si modernizare, construindu-si argumentele pe teza "imbunatatirii biologice a capitalului uman". Politicieni precum Ion Mihalache si Ionel Bratianu, economisti ca Nicolae Manoilescu si intelectuali ca Stefan Zeletin si Eugen Lovinescu, isi puneau intrebarile asupra meritelor modernizarii rapide si asupra rolului statului in termeni diferiti: trebuie statul sa incurajeze sau chiar sa sustina financiar industrializarea, sau, dimpotriva, sa se concentreze asupra agriculturii si a zonelor rurale? Avea Romania nevoie de institutii si structuri politice asemanatoare celor europene sau, mai degraba, de unele "autentice", bazate pe traditii din vechime? Moldovan reprezenta o voce distincta. El parea sa se situeze pe o pozitie de compromis intre modernisti si traditionalisti, argumentand ca

[iv] Fragmente din acest studiu au aparut in *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. The Pitt Series in Russian and East European Studies. Pittsburgh, Pa.: Univeristy of Pittsburgh Press, 2002.

“abia din colaborarea ori coordonarea principiului biologic, individualist si social poate rezulta evolutia optima”[3].
Descriind eugenia ca o abordare moderata a problemei dezvoltarii, Moldovan dorea sa raspunda criticii multor intelectuali sau oameni de stiinta asemenea lui, care se aratau nemultumiti de optiunile politice existente, fiind insa la fel de potrivnici alternativelor extremiste propuse de socialisti, legionari sau de nationalistii conservatori[4]. Limbajul folosit de el nu se asemana tonului mistic al profetiilor legionare si nu exprima propuneri furioase de schimbare radicala. Mai degraba, Moldovan utiliza un limbaj “clinic”, descriind studii de caz si propunand diagnostice obtinute pe baza observatiilor, precum si recomandand tratamentele care se potriveau cel mai bine unei “maladii” anume. Moldovan oferea audientei sale educate o solutie afina pentru frustrarile acestora din urma, caci el parea sa fie rational si neangajat in politicianismul partizan care caracteriza cele mai multe dintre celelalte ideologii.
In plus, scrierile lui Moldovan reflectau moralitatea clasei de mijloc in privinta familiei si a separarii dintre sfera privata si cea publica. Acest tip de argumentare avea sa caracterizeze scrierile sale pe tot parcursul perioadei interbelice, in timp ce tonul sau avea sa devina din ce in ce mai aprins, alternand intre ingrijorare si frustrare. Un asemenea ton poate fi regasit in literatura eugenistilor occidentali din perioada de dupa Primul Razboi Mondial. Acolo insa, retorica eugenista reflecta si intretinea un sentiment de criza. Textele eugeniste pareau un bastion impotriva tendintelor postbelice distrugatoare. In contrast, limbajul folosit de Moldovan, pe de alta parte, propunea crearea unei noi ordini, mai degraba decat mentinerea institutiilor deja existente. Biopolitica oferea un discurs care rima cu cautarile altor oameni de stiinta de generatie recenta in directia unor valori si institutii care sa fie pe masura ambitiilor lor.
Cu toate acestea, scrierile sale timpurii nu contineau decat putine recomandari clare. Ele reiterau necesitatea inducerii unei constiinte biologice (de pilda, responsabilitatea fata de generatiile prezente si viitoare), in special in stratul de mijloc profesional, si propuneau legi care sa permita controlul casatoriilor si al avortului in scopuri eugenice si al sterilizarii. Moldovan nu intra in detalii cu privire la institutiile care ar fi putut pune in aplicare aceste masuri, sau la problemele sociale pe care le-ar fi generat propunerile sale. *Igiena natiunii* a ramas o abordare preliminara a chestiunilor sociale la care Moldovan facea referire. Aceasta lucrare a constituit un mijloc de a testa idei care abia atunci prindeau contur, fara a le duce insa pana la consecintele lor logice.

Biopolitica: *catre un stat eugenist total*
In *Biopolitica*, pe de alta parte, Moldovan a oferit o descriere amanuntita a impactului prerogativelor eugenice asupra fiecarui domeniu al vietii publice si al organizarii statului. Cartea a fost publicata in format mic, ca un volum subtire, de mai putin de 100 de pagini. In dimensiuni si forma, ea semana cu un pamflet sau un eseu extins, mai degraba decat cu o analiza stiintifica. Stilistic si ca organizare, lucrarea avea aspectul unui eseu politic. Moldovan nu a folosit note de subsol si nici nu a oferit o bibliografie, desi ideile sale erau in parte imprumutate de la eugenisti din afara granitelor tarii. Formatul general al *Biopoliticii* sugereaza faptul ca autorul a avut in minte o lucrare de popularizare, iar nu un tratat pentru comunitatea stiintifica.
Biopolitica a fost, de aceea, un manifest care chema la un stat eugenist total, bazat pe principii biologice – o cale complet noua de a organiza viata politica din Romania. Moldovan si-a construit argumentul prin apel la legile biologice ale ereditatii, folosind insa un limbaj simplu, accesibil oricarui cititor educat. A reusit astfel sa prezinte o suma

de idei revolutionare, ale caror implicatii din punctul de vedere al organizarii statului se puteau regasi in fiece colt al vietii publice si private.
Imaginea lui Moldovan cu privire la Romania moderna se concentra pe importanta definirii tuturor atributelor, actiunilor si scopurilor statului in termenii identitatii nationale – o forma de totalitarism national. Pentru el, natiunea era o entitate creata natural, care evolua ca o fiinta vie, in mod organic, guvernata fiind de aceleasi legi ale ereditatii, variatiei si selectiei care defineau si vietile individuale. Nevoile natiunii le depaseau in importanta pe cele ale individului, iar caracteristicile statului derivau din nevoia de a proteja progresul natiunii. Din perspectiva lui Moldovan, institutiile, legislatia si actiunile statului ar fi luat progresiv forma particularitatilor natiunii si ar fi reflectat indeaproape destinul biologic al acesteia. Statul ar deveni o armura croita stramt pe masura natiunii, mai degraba decat un conglomerat de institutii si politici a caror menire e aceea de a proteja pe cetatean ca individ, uneori sustinand simultan pretentii aflate in competitie.

3.2. Genul si cetatenia

Nationalismul corporatist al lui Moldovan se reflecta si in viziunea sa cu privire la relatia dintre gen si statutul de cetatean al statului modern. *Biopolitica* rezerva un intreg capitol "Problemei Feminismului" si solutiilor eugeniste. Interesul autorului fata de problemele femeilor intra in contrast total cu restul analizelor contemporane. Increderea sa in disponibilitatea romancelor de a lua parte la viata politica era, in 1926, foarte mare. Moldovan si-a declarat sprijinul pentru extinderea sufragiului la femei, ca o masura necesara modernizarii. In acelasi timp, a subliniat faptul ca femeile trebuie sa se preocupe ele insele de acest proces, organizandu-se si devenind mai active in domeniul asistentei sociale, tocmai pentru a castiga dreptul de vot[5].
Aceasta atitudine este remarcabila si, prin comparatie cu aceea a eugenistilor din alte parti – in special a celor din Marea Britanie, Franta si SUA – unica. Desi in aceste tari femeile reprezentau o baza electorala importanta, afectata direct de ideile si programele eugenistilor, grupurile din urma nu propuneau activ capacitarea (*empowerment*) femeilor in sfera publica[6]. Anumite sustinatoare ale drepturilor femeii, precum Margaret Sanger (SUA) si Beatrice Webb (Marea Britanie), utilizasera argumente eugeniste pentru a cere accesul la masuri contraceptive. Totusi, in tarile mentionate, femeile se implicasera in activismul social deja de la inceputul secolului XIX si obtinusera drepturi politice depline dupa Primul Razboi Mondial (cu exceptia Frantei), astfel ca interesul pentru eugenie se dezvoltase pe aceasta baza solida.
In Romania, argumentele eugeniste pentru capacitarea femeii promiteau schimbari radicale in rolurile de gen in arena politica, in contextul unei miscari feministe mai restranse si mai slab organizate. Si totusi, entuziasmul lui Moldovan pentru drepturile femeii ar putea sa para mai inflacarat decat era in realitate. La o prima privire, analiza sa pare de-a dreptul feminista. Insa discutia sa cu privire la problemele femeilor s-a dovedit doar o strategie prin care sa atenueze apelul retoricii grupurilor feministe.
Feministele nu reprezentau o miscare de masa in Romania. Reusisera totusi sa se faca auzite prin figuri remarcabile precum Calypso Botez, o luptatoare pentru reforma sociala care a condus, incepand cu 1918, o campanie convingatoare in favoarea extinderii sufragiului. Ea a reusit chiar sa transforme chestiunea intr-un subiect de dezbatere publica in cadrul unei serii de prelegeri cu audienta numeroasa privind forma constitutiei, prelegeri organizate in 1923 de catre cunoscutul Institut Social Roman[7]. Feministe precum Botez se transformasera in voci de autoritate ce exprimau doleantele femeilor,

argumentand ca acestea trebuie sa primeasca dreptul de vot datorita egalitatii tuturor fiintelor umane, principiu inclus in noua Constitutie a Romaniei.
Din punctul de vedere al lui Moldovan, vocile feministe din Romania erau inamicii cei mai de temut ai eugeniei, pozitie pe care autorul o va articula mai clar in anii viitori[8]. In opinia sa, feminismul constituia o forma de individualism care se impotrivea destinului eugenic al femeilor – unul dintre rezultatele nefericite ale exceselor iresponsabile ale individualismului si materialismului proceselor modernizarii si industrializarii din secolul XIX. El percepea aceasta miscare ca pe o amenintare la adresa intereselor mai largi ale comunitatii, caci feministele subliniau capacitatea femeilor de a se impune in orice arie a vietii publice, cu conditia de a li se oferi sansele necesare. Ceea ce ar fi insemnat ca femeile ar fi putut alege orice profesie, in dauna rolului lor de sotie ascultatoare si de mama in familie. Astfel, feministele incurajau femeile sa devina mai asertive, chiar combative, si sa caute recunoasterea de catre barbati a talentelor si capacitatilor lor, chiar daca faptul ar fi dus la conflicte sociale de proportii intre sexe. Moldovan a caracterizat aceasta atitudine ca disgenica, caci ea indemna la utilizarea fortelor creative pentru promovarea conflictului social si politic, contribuind prin aceasta la distrugerea oricarei idei de solidaritate si subminand interesele comune[9].
Mai mult, aceste pretentii feministe amenintau sa reduca separarea pe criterii de gen intre sferele publica si privata pe care Moldovan dorea sa o consfinteasca. Conceptele sale privind valoarea eugenica si virtutea morala se dovedeau strans legate de separatia in cauza. Atitudinea de fata este fara doar si poate familiara celor ce au studiat istoria genului in Europa secolului XIX[10]. Diferenta dintre aceasta imagine si pozitia lui Moldovan consta in statutul sau de pionier al discursului privitor la rolurile de gen din Romania. El a fost primul autor care a facut distinctia intre spatiul public si privat pe criterii de gen, bazandu-se pe trasaturile ereditare, declarandu-si in acelasi timp sprijinul pentru acordarea dreptului de vot femeilor.
Desi Moldovan se arata de acord cu ideea sufragiului pentru femei, el avea sa foloseasca acest argument pentru a valorifica calitatile materne in scopul implinirii binelui comun, iar nu pentru a garanta femeilor accesul la orice ocupatie sau mijloc de capacitare in sfera publica, nu pentru a spori competitia cu barbatii in vederea obtinerii acestor resurse publice. Implicatiile acestei atitudini s-au dovedit a fi adanci: desi eugenistii doreau sa separe spatiul public de cel privat, ei incercau sa le aduca pe ambele in sfera politicului, plasand statul intr-o pozitie de control. Abordarea de catre Moldovan a extinderii sufragiului la femei, care trebuia insotit simultan de controlul capacitarii acestora de catre stat, ilustreaza foarte clar maniera in care autorul incerca sa redefineasca drepturile cetatenesti si puterea statului, in conformitate cu viziunea sa corporatista.
Spre finele anilor 1930, Moldovan si alti eugenisti care credeau ca femeile trebuie mobilizate pentru sporirea bunastarii natiunii si-au schimbat argumentele si retorica. Discutiile cu privire la emancipare au iesit din planul intai, insistandu-se pe faptul ca femeile ar fi atins deja, in mod practic, o stare de egalitate cu barbatii din care lipsea doar sufragiul[11]. De aceea, argumentul eugenistilor a te concentra asupra implinirii acestui ultim obiectiv era un gest frivol atata vreme cat alte chestiuni, precum cresterea cantitatii si calitatii nasterilor, trebuiau urgent avute in vedere. In acelasi timp, argumentele cu privire la drepturile femeilor si la rolul jucat de ele in stat incepeau sa se concentreze mai mult asupra aspectelor negative ale participarii femeilor in sfera publica, precum si asupra necesitatii limitarii sau excluderii acestei participari[12]. Femeile trebuiau sa ramana subiecti ai statului total, mai degraba decat membri deplini cu drept de vot, in timp ce atributiunile statului deveneau din ce in ce mai paternaliste. Discutiile ulterioare cu

privire la politicile reproductive si de control a casatoriilor au dat la iveala masuri extreme de reconfigurare a rolului femeilor, care se transformasera din cetateni deplini ai statului eugenist in subiecti tacuti ai unui regim paternalist[13].

3.3. Femeile in sfera publica: genul si ierarhia sociala eugenista

Desi sprijinul pentru capacitarea politica a femeilor fusese inegal si scazuse in intensitate spre sfarsitul perioadei interbelice, eugenistii ramaneau interesati de mobilizarea femeilor in scopul participarii depline, dar controlate, la viata publica. Mare parte a atentiei lor se indrepta asupra echilibrarii acestor doua obiective contradictorii—mobilizare si control. Rezultatele echivoce nu au cum sa surprinda pe nimeni.

Atunci cand au avut in vedere amenintarile la adresa ierarhiei "naturale" a natiunii, unii dintre eugenisti s-au concentrat asupra rolului minoritatilor etnice care ar fi dat peste cap sanatatea acesteia, in timp ce altii au facut referire cu predilectie la rolul jucat de femei in acest proces. Multi eugenisti din Regat, care scriau despre problemele eugenice cu care se confruntau clasele de mijloc, considerau femeile ca agenti disgenici. Ei descriau in detaliu viata corupta, imorala a femeilor bogate, care isi organizau existenta in jurul unor principii estetice – pastrarea tineretii si a unei forme placute a corpului, prezenta in locurile la moda din oras –, mai degraba decat in functie de prioritati eugenice elementare[14]. Acestor eugenisti nu li se parea important faptul ca femeile amintite detineau prea putin control legal asupra averilor familiei, sau ca tocmai sotii lor erau aceia care incurajau, daca nu chiar impuneau, sa-si pastreze frumusetea fizica.

Scaderea ratei natalitatii in interiorul clasei de mijloc reprezenta, aratau acesti eugenisti, o decizie deliberata, facilitata de cresterea nivelului de educatie printre femei[15]. As adauga ca fenomenul nu era mai putin influentat de dorinta barbatilor de a isi pastra averea familiei intacta. Daca sotiile lor produceau un mostenitor (mascul) sanatos, barbatii burghezi deveneau la fel de putin dornici ca si ele sa aiba si alti copii. Eugenistii, insa, alegeau sa indrepte un deget amenintator catre femei, descriindu-le ca disgenice, iresponsabile, sau chiar criminale.

Majoritatea acestor acuzatii indicau o dorinta de a controla deciziile reproductive ale femeilor din clasa mijlocie pentru a putea exploata potentialul eugenic al acestei clase, potential care parea sa se iroseasca in detrimentul sanatatii viitoare a natiunii. Acest argument era des intalnit nu doar printre eugenisti, ci si in sanul altor miscari reformatoare din Europa occidentala sau din Statele Unite de dupa mijlocul secolului XIX, de cand rata natalitatii in clasa de mijloc incepuse sa scada in mod constant, ramanand relativ ridicata in cazul claselor muncitoare. O tema importanta a discursului cu privire la limitarea accesului la mijloacele contraceptive s-a concentrat asupra acestor doua tendinte, incercandu-se controlarea accesului femeilor la asemenea mijloace in functie de definitia "de clasa" a valorii lor biologice[16]. In Romania, argumente de acest tip au aparut doar dupa Primul Razboi Mondial, iar eugenistii au jucat un rol de varf in construirea semnificatiei rolurilor de gen, atat pe criterii de clasa, cat si pe criterii biologice.

3.4. Familia si rolurile de gen: femeile si factorii disgenici

Un subiect anume parea sa ii preocupe pe eugenisti mai mult decat orice alt aspect al relatiilor sociale din epoca moderna –familia. Intr-un anume sens, relatiile dintre sot si sotie sau parinti si copii se aflau in centrul viziunii eugeniste cu privire la relatiile sociale si politice din interiorul natiunii si statului. Cea mai serioasa problema pentru eugenisti se dovedea a fi distrugerea iminenta a celulei familiei traditionale, ca urmare a efectelor

negative ale modernizarii si industrializarii – de la individualismul in crestere, pana la materialismul larg raspandit in perioada interbelica. Schimbarea sistemului economic generata de industrializare ii determinase pe ambii parinti sa paraseasca caminul, astfel ca insasi ideea de camin devenea invechita[17]. Mai mult, urbanizarea ii impinsese pe parinti sa se mute la oras, obligandu-i sa abandoneze legaturile de familie si traditiile. Cum eugenistii vedeau in familie, iar nu in individ, unitatea sociala de baza, schimbarile acestea erau considerate dezastruoase, caci intreaga tesatura a societatii parea sa se destrame inaintea privirilor lor. Cum mai putea fi garantata sanatatea generatiilor viitoare daca se pierdea tocmai fundatia continuitatii sociale?

Desi familia era una dintre victimele modernizarii generale, eugenistii nu condamnau acest proces in intregime ca fiind o amenintare pentru sanatatea natiunii. Mai degraba, ei preferau sa izoleze anumiti inamici. Tapul ispasitor favorit erau feministele, si in general femeile care fructificasera oportunitatile oferite de modernizare pentru a scapa de responsabilitatile materne de acasa[18]. De vina nu erau industrializarea, nesiguranta economica si piata de munca ieftina, necalificata, care le transformau pe femei in mana de lucru, ci ambitiile acestora sau perspectiva lor mioapa cu privire la problemele economice de zi cu zi. In loc sa caute solutii care sa asigure intai de toate sanatatea familiei si in special pe cea a copiilor, femeile raspundeau presiunilor economice luandu-si de lucru in afara gospodariei. Practic, nici una dintre analizele eugeniste care mi-au cazut in mana nu mentiona problema barbatilor care isi abandonau familiile sau, in general, rolul activ jucat de barbati in crearea de cupluri ilegitime sau instabile. Eugenistii identificau femeile atat de strans cu responsabilitatile casnice, iar pe barbati cu cele publice, incat nu aveau cum sa vada ca cele doua sfere se suprapun in permanenta.

Aceasta viziune asupra femeilor ca factori iresponsabili in gospodarie parea sa fie modelata dupa un grup anume de femei cu care eugenistii intrau frecvent in contact – femeile din clasa de mijloc, educate si cu tendinte feministe[19]. Prin urmare, critica si solutiile care priveau efectele disgenice ale emanciparii economice, sociale si politice a femeilor se adresa unui strat foarte restrans din societate. Mai mult, autorii criticilor traiau ei insisi intr-un mediu social mijlociu si exprimau valori proprii acestui statut. In mod particular, accentul pus de eugenisti pe separarea sferelor publica si privata pe criterii de gen fusese generat de mentalitatea lor de membri ai clasei de mijloc, precum si de contactul lor cu cultura acestei clase, in Romania sau in afara granitelor ei[20].

Criticile vocal anti-feministe par oarecum prost plasate in context romanesc. In Europa de Vest si in Statele Unite, unde femeile trecusera printr-un veritabil proces de desteptare in cele cateva decenii anterioare, atat in privinta vietii economice cat si a celei politice, proces ce constituia o aparenta amenintare pentru ordinea sociala si rolurile de gen prestabilite, atitudinea negativa a eugenistilor fata de grupurile de femei facea parte din categoria discursului de criza care domina sfera publica. In Romania, insa, miscarea feminista isi aduna fortele abia de la inceputul secolului si mai ales de dupa razboi[21]. Criticile agresive ale eugenistilor la adresa feminismului pot fi intelese nu ca o reactie impotriva unei situatii de criza, ci prin prisma accentului pus pe “masuri preventive”. Mai exact, fiindca erau interesati de stimularea participarii femeilor in noua ordine biopolitica, eugenistii se simteau obligati sa sublinieze in repetate randuri primejdia unei aproprieri gresite, de catre femei, a noului lor statut. Aceasta strategie separa, de altfel, cazul romanesc de cel britanic sau american[22].

Asa cum s-a intamplat si cu multe miscari reformiste din Europa Occidentala si din SUA, solutiile propuse de eugenisti in privinta statutului familiei si a rolului femeilor in societate nu au corespuns in mod necesar cu realitatile sociale care depaseau clasa de

mijloc[23]. Faptul este bine ilustrat de perspectiva eugenistilor asupra familiilor taranesti. Mai exact, dat fiind faptul ca tehnicile si uneltele din agricultura nu fusesera modernizate in majoritatea regiunilor, sistemul economic taranesc se baza inca pe participarea intregii gospodarii la diverse aspecte ale productiei. Barbati si femei, parinti si copii munceau, cot la cot sau in sectoare diferite, dar intotdeauna intr-un sistem economic integrat bazat pe venitul familial. Asa incat eugenistii nu erau pur si simplu idealisti atunci cand indemnau femeile de la tara sa petreaca mai mult timp acasa pentru a se ocupa de muncile casnice si de cresterea copiilor, fara sa ofere insa vreo solutie pentru evidentele probleme de productie astfel generate[24]. Mai degraba, ei demonstrau o perspectiva nerealista, de clasa, asupra unei chestiuni ce se dovedea mai complexa decat erau eugenistii gata sa admita, o problema pe care solutiile lor inadecvate nu puteau decat sa o compromita si mai tare.

Daca eugenistii doreau sa asigure o diviziune intre sfera publica, care urma sa fie controlata de barbati, si cea privata, care ar fi fost in covarsitoare masura responsabilitatea femeilor, nu e mai putin adevarat ca ei transformau simultan intelesul acestor doua sfere, politizandu-le. Inainte de Primul Razboi Mondial, atat legislatia cat si practicile culturale sustinusera ferm separarea celor doua zone ale vietii publice. Un cod civil care copia mult din litera si spiritul Codului Napoleonian din 1804 functionase in Romania inca de la 1866. Legislatia care il precedase (Codurile Caragea si Calimachi, in mod special) definise rolurile din interiorul familiei (de sot si de parinte) intr-o limba mai incluziva din punctul de vedere al genului si intr-o maniera mai putin rigida decat codul civil adoptat sub prima Constitutie romaneasca (1866)[25]. Cu toate acestea, atat cei care sprijineau, cat si cei care criticau legislatia civila nu o discutau in mod activ din punctul de vedere al implicatiilor sale politice, si cu atat mai putin al rolului femeii in viata publica, ci se concentrau exclusiv pe problema familiei.

Eugenistii doreau sa supuna acest spatiu supravegherii publice. Desi un mediu intim era de dorit in interiorul caminului, aici aveau loc evolutii fundamentale pentru natiunea viitoare, de la alegerea unui partener la nasterea si cresterea copiilor. Prin urmare, parea natural ca sfera privata sa fie plasata sub un con de lumina si sa se incerce controlarea actiunilor private care aveau consecinte eugenice. Aceasta s-a dovedit de altfel a fi una dintre mostenirile cele mai de durata ale miscarii eugeniste in Romania, intrucat alte miscari (extremistii de dreapta, in primul rand) au preluat tema politizarii sferei private. Regimul comunist a reusit, in cele din urma, sa planifice toate aspectele vietii private, puse sub supravegherea publica prin masuri care se asemanau acelora propuse de eugenisti, printre care dosarele genealogice individuale, divorturile fortate si criminalizarea avortului.

Politizarea sferei private pare sa implice un control sporit asupra vietilor femeilor si, prin urmare, o limitare mai severa a autoritatii si rolurilor lor sociale. Cu toate acestea, cel putin initial, lucrurile nu au stat neaparat asa. Ca si femeile din alte parti (de pilda, Margaret Sanger), lidere ale organizatiilor femeilor precum Maria Baiulescu, care facea parte din Societatea Nationala a Femeilor Ortodoxe din Romania, au adoptat definitii eugeniste ale rolurilor sociale ale femeilor ca un posibil mijloc de a obtine un status social mai pregnant, mai multa putere si o mai clara recunoastere a rolului de mame si sotii.

In scrierile eugeniste timpurii, femeile erau prezentate ca gardieni morali ai viitorului natiunii, intr-un mod care se asemana modelului “maternitatii republicane” din Statele Unite si Franta[26]. Eugenistii descriau aceste roluri nu doar ca naturale, ci si ca o implinire a calitatilor feminine ale femeilor, o sursa de autoritate morala, si una dintre contributiile cele mai importante la sanatatea viitoare a natiunii:

> Familia reprezinta arborele ereditar, pe care se razima intreaga alcatuire a statului, si ca in puterea femeii sta trainicia familiei, pentru ca daca aceasta temelie s'ar sdruncina, va surveni prabusirea ordinei morale a credintei si chiar a existentei unui popor. Mama generatiei de astazi va trebui sa aiba raspunderea a sta la postul ei, cu convingerea ca este imperios trebuincioasa, pentru a invia traditiile in sufletele plapande ale fiilor ei[27].

Acest discurs infocat ilustreaza insa si limitele capacitarii femeilor. El esentializeaza rolurile sociale atribuite acestora, utilizand singularul atunci cand descrie toate femeile din Romania. De asemenea, atunci cand defineste responsabilitatea morala pentru generatiile viitoare, discursul se concentreaza exclusiv asupra fiilor acestor gardiene morale, excluzand implicit potentialele responsabilitati privitoare la educarea femeilor astfel incat acestea sa adopte roluri publice mai active.

Cu toate acestea, atunci cand femeile si-au mutat sfera de interes dinspre solicitarea unei mai adanci recunoasterii a rolurilor lor ca mame si sotii inspre solicitarea dreptului de vot pe baze egale, tonul analizelor eugeniste s-a schimbat si el. In loc sa continue sa inchine ode nobilei institutii a maternitatii si femeilor ca gardiene ale moralitatii, eugenistii au inceput sa se concentreze pe actiunile disgenice ale feministelor, pe abandonarea spatiului casnic de catre femei si pe comportamentul periculos al femeilor care legau casatorii interetnice. Anumite sustinatoare nu si-au retras sprijinul dupa aceasta schimbare de ton intrucat ele continuau sa vada contributia lor la miscarea eugenista ca pe o cale eficienta si adecvata de rezolvare a problemelor femeilor (in context romanesc, mai ales), mai prielnica decat orice organizatie feminista. Un alt factor important ce explica loialitatea eugenistelor era lipsa de optiuni viabile pentru femeile cu ambitii de reformatoare. In Transilvania, unde sprijinul era cel mai puternic, Astra a continuat sa pastreze o reputatie mai buna decat organizatiile de femei, care erau si mai recente, si cu o arie mai restransa de actiune.

In Regat, Scoala de Asistenta Sociala a Veturiei Manuila oferea o cale spre capacitarea femeilor, atat din punct de vedere economic, cat si social. Femeile dispuneau de alternative limitate in privinta angajarii, iar majoritatea absolventelor de universitate nu prea aveau sanse in competitia cu corespondentii lor masculini pentru ocuparea celor mai multe posturi, cu exceptia domeniului incipient al asistentei sociale si al sanatatii publice (si aici, numai intr-o anumita masura)[28].

O alta fateta a relatiilor de gen, aceea a alegerii conjugale, constituia o preocupare contanta a incercarii eugeniste de a crea o noua ierarhie sociala. Multi autori vedeau in mariajele interetnice o amenintare la adresa relatiilor sociale sanatoase. Abordarea lor era dubla. Mai intai, aceste casatorii ar fi diminuat fondul capitalului eugenic uman, caci prin casatoria cu un partener ne-roman se nasteau copii cu sange amestecat si, astfel, cu mostenire biologica redusa[29]. In al doilea rand, sansele ca acesti copii sa creasca identificandu-se pe sine ca ne-romani erau mai ridicate. Argumentatia propusa de Petre Ramneantu era aceea ca, atunci cand o femeie romanca se casatorea cu un ne-roman, ea era pierduta pentru natiune si devenea, in fapt, o tradatoare[30]. Paucitatea valorilor sale morale si a constiintei sale nationale, deja evidente in alegerea conjugala, insemnau ca acea femeie avea sa isi creasca copiii in traditiile si limba sotului. Intr-un anume sens, acest fapt aparea ca o consecinta logica, naturala a unei astfel de casatorii, caci eugenistii se asteptau ca femeile sa calce pe urmele sotilor lor.

Daca acest grup de femei pareau a fi sarace din punct de vedere moral si, astfel, nedemne de increderea acordata ca isi vor creste copiii intr-un mod sanatos si eugenic, Ramneantu descria femeile ne-romance care se maritau cu barbati romani ca fiind puternice si periculoase. El avea in vedere, in primul rand, femeile maghiare care se casatoreau cu romani, numindu-le agenti ai unui complot revizionist ce urmarea sa lase natiunea

romana fara barbati sanatosi si sa transforme copiii acestora in maghiari devotati cauzei revizioniste:

> Diferenta enorma dintre proportiile Romanilor cari se casatoresc cu Unguroaice si dintre Ungurii cari isi iau de sotie Romance, denota ca exogamia care se practica, nu se datoreste unei stari de convietuire reala. Unguroaicele executa un adevarat raptus din neamul romanesc[31].

Astfel, femeile apareau fie nedemne de incredere si responsabilitate, fie seducatoare puternice si malefice. Sub impactul acestor suspiciuni si anxietati intunecate, descrierea maternitatii ca un rol important si pozitiv in societate s-a transformat in timp. Eugenistii au devenit mai interesati sa controleze rolul social jucat de femei si mai putin sa valideze impactul pozitiv pe care acestea din urma il puteau avea asupra sanatatii natiunii[32].

3.5. Definindu-l pe "Celalalt". Devianta sociala si normalitatea eugenica

Caile prin care eugenistii identificau femeile ca potentiali actori disgenici angajati in mariaje interetnice exemplifica o strategie mai larga de identificare a indivizilor si grupurilor a caror blamare si excludere din randurile structurilor sociale sanatoase, normale, ar ajuta la solidificarea restului societatii. Aceasta tema a aparut in mod recurent in analizele societatii moderne, in special in randul miscarilor intelectuale care au incercat sa construiasca modele de comportament social. Definirea celor ce puteau fi inclusi intre granitele normale ale societatii a fost intotdeauna insotita de imaginea in oglinda a celor ce trebuiau exclusi. Excluderea devenea astfel conditia continuitatii normalitatii[33].

In cazul eugeniei, aceasta strategie era importanta pentru justificarea excluderii diferitelor grupuri din ceea ce ar fi devenit, in circumstante ideale, natiunea sanatoasa. Strategia era si o cale de a crea coeziune intre straturile sociale din interiorul natiunii. Aspectul care ne intereseaza in mod special din punctul de vedere al lucrarii de fata este acela referitor la criteriile de selectie si la rigiditatea granitelor sociale. Caci, desi eugenistii identificau mai multe categorii de indivizi ca fiind periculoase pentru sanatatea natiunii, ei nu sustineau in mod necesar excluderea lor irevocabila si obliterarea grupurilor disgenice. Dimpotriva, in multe cazuri eugenistii sprijineau politici si programe (de stat sau private) care sa medieze relatiile dintre proscrisi si restul societatii, tocmai datorita faptului ca doreau sa controleze vietile celor dintai. De pilda, un eugenist afirma ca "femeia prostituata trebuie protejata si scapata din mana exploatatoare a stapanului si souteneurului hraparet, grijind de sanatatea ei"[34]. Aceasta atitudine pare inconsecventa cu ideea impartasita de majoritatea eugenistilor cu privire la ceea ce reprezinta cheltuieli eficiente pentru sanatatea natiunii (de pilda, ignorarea persoanelor disgenice, precum prostituatele, ca posibili beneficiari ai programelor publice). La urma urmelor, ce sens avea sa cheltuiesti atatia bani pentru un grup catalogat deja ca disgenic? Se pare, totusi, ca, in ciuda aparentelor, eugenistii nu tineau cu orice pret la rigiditatea granitelor din interiorul societatii. Problema centrala era aceea a distinctiei dintre trasaturile ereditare si cele dobandite. Atata vreme cat eugenistii nu dispuneau de metode care sa le permita sa distinga in mod ferm intre aceste doua categorii, ei ramaneau constienti de riscul de a diagnostica si exclude permanent din natiunea sanatoasa persoane care manifestau simptome degenerative, fara a suferi de fapt de patologii ereditare. Aparent, acest comportament putea inca fi corectat prin eliminarea caracteristicilor disgenice si prin reintegrarea unora dintre aceste persoane in sfera normalitatii, sporind astfel capitalul uman.

3.6. Genul si reforma invatamantului

Ideile eugeniste cu privire la rolurile diverse pe care femeile si barbatii aveau sa le joace in statul si societatea eugenica viitoare dictau pozitii radicale atat in privinta scopurilor si a continutului educatiei publice, cat si a manierei in care sistemul de invatamant trebuia restructurat in functie de parametrii eugenici. Un punct de plecare important in discutia privitoare la semnificatia diferentelor de gen in planurile de reforma a invatamantului a fost relatia dintre gen si ereditatea inteligentei si a unor aptitudini. In aceasta privinta, de fapt, eugenistii nu s-au putut pune de acord. In *Biopolitica*, Moldovan enuntase in mod hotarat faptul ca fetele trebuie sa primeasca o educatie diferita de cea a baietilor, nu numai datorita viitoarelor roluri lor de gen, ci si datorita trasaturilor lor intelectuale si vocationale innascute[35]. Multi alti autori sprijineau acest punct de vedere. Ovidiu Comsia, care a scris foarte mult despre relatiile de gen, afirma ca "Pe langa diferentele biologice inerente individului, vin in cumpana si diferentele inerente sexelor… Alta e structura [lor] biologica, si, mai ales, menirea lor viitoare"[36]. El a mers pana la a sustine ca femeile erau in general mai putin capabile sa gandeasca analitic decat barbatii si ca doar acele femei anormale din punct de vedere biologic puteau sa atinga un anume grad de excelenta intelectuala. "Anormalitatea" aceasta era legata de optiunea femeilor de a nu se casatori si de a nu avea copii[37].

Nu exista, la vremea respectiva, dovada stiintifica a unei corelatii genetice intre caracteristicile sexuale si inteligenta. Cu toate acestea, argumentul care lega identitatea de gen de sex, inteligenta si anumite aptitudini mostenite, era o unealta puternica in operatiunea de controlare a socializarii rolurilor de gen prin sistemul de invatamant. Se ofereau astfel multor reformatori garantii sporite ca generatia urmatoare avea sa creasca identificandu-se mai indeaproape cu limitarile si potentialul biologic individual in functie de gen.

O alta tabara eugenista afirma ca "nu exista deosebire de inteligenta intre baieti si fete"[38]. Alexandru Rosca, psiholog la Universitatea din Cluj, oferea o analiza sofisticata a factorilor culturali ce explicau aparenta diferenta de inteligenta dintre femei si barbati. El recunostea ca femeile constituiau o minoritate printre mintile luminate ale istoriei. Cel mai adesea, afirma Rosca, femeile "au ajuns la faima datorita frumusetei lor, o soarta tragica, filantropie"[39]. Totusi, el contesta ideea ca aceste fapte puteau fi considerate o dovada a inferioritatii genetice a femeilor fata de barbati. Mai degraba, dezechilibrul de gen ilustra practici sociale si culturale, discriminarea din educatie si din sfera oportunitatilor economice, care dusesera in mod traditional la o diminuare a sanselor implinirii intelectuale a femeilor:

> Simpla constatare ca numarul femeilor de geniu este cu mult mai mic decat al barbatilor de geniu nu poate constitui insa o dovada despre inferioritatea femeilor. Acest lucru s'ar putea afirma numai daca am putea face dovada ca oportunitatile sociale, educationale, etc., au fost egale pentru cele doua sexe… Programul [de invatamant al] fetelor era diferit de al baietilor,… se dadeau mai putine informatiuni stiintifice… o multime de profesiuni ii erau ingradite femeei… Chiar cand era admisa… era mai slab platita. [40]

Chiar si asa, acest din urma grup nu mergea atat de departe incat sa insiste ca fetele trebuiau sa se bucure de aceleasi sanse in educatie ca si baietii. Acesti critici pareau a fi prinsi intr-o dilema: pe de-o parte, ei sperau sa sporeasca nivelul de educatie al femeilor cu inteligenta superioara, astfel incat natiunea sa poata valorifica mai eficient acest "capital uman"; pe de alta parte, ei continuau sa defineasca conceptele utilitatii sociale in termenii diferentei de gen. Altfel spus, femeile cu diferite grade de talent si inteligenta trebuiau selectate fara prejudicii fata capacitatile lor intelectuale si plasate intr-un sistem de invatamant care sa reflecte nevoile natiunii. In cazul femeilor, aceste nevoi erau

identificate in primul rand cu reproducerea, educarea si ingrijirea generatiilor urmatoare de copii, in spatiul casnic si in spatiile publice adecvate[41].
Aceasta conceptie cu privire la educatie si gen ducea la institutii si programe diferite pentru cele doua genuri, ca si la un proces de selectie ce separa in mod clar pe baieti de fete in doua grupuri cu nivele diferite de inteligenta. Asadar, critica adresata de putinii inamici ai prejudecatilor de gen tezei capacitatilor intelectuale diferite ramanea fara un impact important asupra politicilor concrete.
Eugenistii utilizau diferentele biologice de gen ca si criterii pentru selectia elevilor, bazandu-se pe premisa ca aceste caracteristici vizibile reprezinta trasaturi morale si intelectuale de adancime. Sanatatea fizica si aspectul estetic placut jucau un rol important in procesul de selectie[42]. Elevii sanatosi si a caror infatisare exterioara semana cu aceea a unui roman "tipic" primeau o atentie speciala in decursul acestui proces. Conceptiile normative cu privire la rolurile de gen erau importante si in definirea unor corpuri bipolare ideale. Corpurile tinerelor femei erau studiate atent pentru a se observa semne ale potentialului reproducator si ale instinctelor materne. Soldurile inguste, sanii mici si prezenta parului pe corp erau interpretate ca semne ale unui potential reproducator suboptim[43].
Nici barbatii tineri nu erau feriti de asemenea intruziuni ale intimitatii. Eugenistii recomandau ca selectia lor in scoala sa se faca in functie de criteriile normative ale masculinitatii, care includeau dinamismul, vigoarea, spiritual provocator si agresiv: "abstinenta voluntara a barbatului se plaseaza la o inaltime morala mult superioara inaltimei morale a abstinentiei feminine… castitatea fortata e resimtita de barbat ca o tragedie organica"[44]. Un tanar cu umerii ingusti, fara musculatura puternica si cu par subtire si moale era calificat ca efeminat si avea, prin urmare, mai putine sanse de a fi selectat pentru o scoala de elita[45]. Incercand sa controleze constructia identitatii de gen in jurul imaginii corpului, eugenistii contribuiau in mod agresiv la polarizarea semnificatiei infatisarii fizice pe linia unei dihotomii masculin-feminin.

3.7. Mobilizarea femeilor de la tara: genul si educatia pentru adulti in mediul rural

Astra, cea mai importanta institutie care a promovat in Transilvania programe eugeniste, destinate mai ales zonelor rurale, si-a inceput eforturile in directia educatiei pentru femei la finele anilor 1920, odata cu crearea Sectiei Femenine Biopolitice. Activitatea acesteia a constat, in primul rand, in atragerea altor organizatii autonome pentru femei in reteaua Astra[46]. Cea mai importanta organizatie de acest tip a fost Reuniunea Femeilor Romane. Acest forum cultural si de asistenta sociala se adresa femeilor de etnie romana din Transilvania care apartineau paturii de mijloc, punand accentul pe morala crestina si pe sentimentul comunitar. Inainte de intrarea in reteaua Astra, activitatile Reuniunii se adresasera femeilor din zona rurala doar in maniera necoordonata si ocazionala. Uniunea incercase sa obtina locuri de munca sigure pentru tarancile tinere ce migrasera in mediul urban, carora le gasea familii din clasa mijlocie in cautare de servitoare. Incercase, de asemenea, sa infiinteze scoli comerciale pentru aceste femei si sa le ofere astfel o pregatire ca croitorese sau in alte meserii asa-zis feminine. In fine, organizatia facuse tentative de a educa femeile de la tara in privinta obligatiilor lor ca mame, prin cursuri ocazionale si demonstrati practice (de pilda, cu privire la igiena postnatala).
Toate aceste eforturi fusesera depuse in primul rand la nivel local, ca raspuns inaintea unor necesitati specifice sau in functie de ideile, energia si finantarea organizatoarelor. Reuniunea Femeilor Romane era mai degraba un soi de organizatie umbrela ce oferea un spatiu in care organizatoarele sa se poata intalni pentru a isi impartasi experienta

fiecareia, mai degraba decat un cadru pentru elaborarea unui plan comprehensiv de rezolvare a problemelor femeilor. Incepand cu 1927 insa, atunci cand aceasta institutie a fost inghitita de Astra, activitatile sale in interiorul Sectiei Femenine Biopolitice s-au indreptat tocmai spre un plan integrat de actiune. Planul ar fi trebuit sa reflecte perspectiva eugenista a conducerii Astrei si sa rezolve problemele pe termen scurt si lung legate de rolurile eugenice ale femeilor: "pastrarea puritatii si integritatii focarului familiar [sic!], educatia, asistenta sociala, ocrotirea mamei si copilului"[47].

Sectia Femenina Biopolitica s-a concentrat asupra educarii tarancilor in spiritul atentiei acordate de Astra taranimii ca sursa naturala a vitalitatii biologice a natiunii. Laolalta cu actiunile deja existente, descrise pe scurt mai sus, Sectia Femenina Biopolitica a demarat si organizarea unei scoli pentru femeile de la tara, modelata dupa institutiile similare dedicate barbatilor. Organizatoarele au descris aceste eforturi ca pe unele de pionierat, sustinand ca activitatea organizatiilor feministe din Romania se concentrase exclusiv asupra femeilor de la oras. Conform spuselor organizatoarelor de la Astra, "femeia de la tara aproape ca nu exista" in programele organizatiilor feministe[48]. Organizatia de femei a Astrei pretindea sa inteleaga si sa reprezinte interesele acestui segment important al populatiei din Romania mai bine decat grupurile feministe.

Retorica lor negativa si distantarea deliberata de feministe tradeaza sentimentul unei nesigurante in privinta obiectivelor si autoritatii Sectiei Femenine Biopolitice. Se pare ca membrele acesteia din urma vedeau relatia cu grupurile feministe ca un joc cu suma zero: toate organizatiile se aflau in competitie pentru interesul si loialitatea unui grup scazut de femei educate, mai degraba pentru a oferi alternative diferite dar care nu se excludeau reciproc[49]. Organizatia de femei a Astrei pretindea sa ofere solutia ideala, totala, pentru problemele specifice femeilor de la tara, facand imposibil orice efort cooperativ cu gruparile feministe.

Scopurile si programele specifice acestor scoli pentru persoanele de la tara sustineau accentul pus de eugenie pe indreptarea educatiei pentru femei spre rolurile reproductive si de educatoare ale copiilor in spatiul caminului. Prima grija a organizatoarelor a fost sa inlature viziunea romantata a orasului ca spatiu al tuturor posibilitatilor, inlocuind-o cu o imagine mai realista a ceea ce le astepta pe tarancile care s-ar fi mutat acolo. Iata ce afirma o participanta la acest dialog despre reforma:

> Trebuie sa i se scoata din capul tarancei noastre gandul, ca adevarata fericire ar fi numai viata dela oras… Satul poate oferi o adevarata viata de sanatate fizica si morala:[50]

Aceasta afirmatie tradeaza si o semnificativa schimbare la nivel normativ – nevoia de a avea in vedere in primul rand nu fericirea personala, ci sanatatea colectiva, ca un scop imperativ pentru educatia femeilor.

Potrivit eugenistilor, literatura populara a vremii, care descria viata de la oras ca un spatiu al aventurii, idilei si oportunitatilor, ar fi penetrat spatiul rural si ar fi transmis tinerelor femei mesaje atragatoare dar periculoase. E mai probabil ca cei care migrasera in spatiul urban reveneau cu povesti si obiecte care erau extrem de ispititoare pentru tinere. Oricare ar fi fost sursa acestor semnale, in ochii reformatorilor imaginile ademenitoare ale orasului reprezentau cauza fluxului sporit de femei nemaritate inspre orase. Ei considerau, de asemenea, ca acest gen de migratie, motivata de dorinta de idila, aventura si bunuri materiale, jucase un rol important in cresterea dramatica a prostitutiei dupa sfarsitul Primului Razboi Mondial[51].

Acest punct de vedere e semnul prejudecatilor de clasa ale reformatorilor, in ciuda dispretului lor pentru feministele din clasele de mijloc, dispret datorat unei intelegeri gresite a problemelor femeilor. Citatul anterior ilustreaza maniera instrumentala in care

reformatorii reificau problemele femeilor ("Trebuie sa i se scoata din capul tarancei noastre…"). In primul rand, migratia urbana era motivata numai partial de imaginile romantate din literatura populara, caci doar un numar redus de femei de la tara erau alfabetizate si aveau acces la asemenea texte. Povestile transmise oral aveau fara doar si poate rolul lor in constructia mitului privitor la viata in marile orase, dar impactul lor nu era neaparat atat de pozitiv pe cat credeau reformatoarele. De fapt, astfel de imagini erau atat de straine de universul in care crescusera majoritatea tinerelor taranci si atat de indepartate de identitatea si asteptarile lor sociale, incat aceste imagini ar fi putut foarte bine sa sporeasca trainicia legaturilor cu mediul rural. Cu toate acestea, datorita faptului ca majoritatea reformatorilor aveau contact doar cu femei care ajunsesera deja in spatiul urban, mai ales in postura de bucatarese sau servitoare in gospodariile burgheze, perspectiva lor cu privire la migratia urbana era de fapt o reflectare a acestei imagini incomplete.

In planurile sale privind scoala pentru femei, Sectia Femenina Biopolitica a Astrei a ignorat in intregime problema care juca, probabil, rolul determinant in migrarea femeilor spre zonele urbane – aceea economica. Caci, chiar si dupa reforma funciara care a urmat Primului Razboi Mondial, multe taranci aveau greutati financiare la finele anilor 1920 si mai ales la inceputul anilor 1930, in timpul Marii Crize[52]. Unele isi trimiteau copiii, baieti sau fete, la oras, sperand ca acestia vor gasi un loc stabil de munca. In multe cazuri, atat barbatii cat si femeile isi incercau norocul in mediul urban, datorita incapacitatii comunitatii locale de a le oferi sansa de a isi castiga traiul, absorbind intreaga forta de munca. Femeile care cautau de munca nu abandonau in mod intentionat rolurile lor "naturale" in cautarea unor scopuri materialiste, dezechilibrand astfel structura sociala "traditionala" a satului, asa cum sustineau reformatorii eugenisti. La urma urmelor, femeile de la tara munceau de obicei toata ziua, nu doar acasa, ci si la camp sau in micile ateliere mestesugaresti. Fuga lor la oras era semnul structurii economice in schimbare, care nu le mai permitea femeilor sa isi indeplineasca rolurile in interiorul economiei familiale, in contextul in care veniturile familiei de la tara nu mai reuseau sa tina pasul cu viata din ce in ce mai costisitoare[53].

Reformatorii de la Astra nu au avut in vedere acest aspect important al problemelor economice ale femeilor. Obiectivele si programele scolilor pentru femei erau extrem de diferite de cele ale scolilor pentru barbati, care puneau accentul in primul rand pe imbunatatirea abilitatilor economice ale elevilor prin intermediul unor cursuri speciale. Nu era vorba de o simpla omisiune, ci de un principiu intern, care urmarea sa impuna in mod mai eficient ceea ce Astra vedea ca fiind rolurile eugenice naturale ale femeilor. Astfel, in loc sa le invete pe femei diverse meserii care sa le ajute sa devina independente din punct de vedere economic, scolile pentru femeile de la tara puneau accentul pe "selectionarea, intarirea si conservarea capitalului biologic uman al neamului nostru"[54].

Pentru a trai in conformitate cu obiectivele eugenice, tarancile trebuiau sa studieze notiuni elementare de ereditate si sa invete despre semnificatia eugenica a familiei. Ele trebuiau sa se pregateasca in mod stiintific pentru rolul lor de mame, invatand cum sa se ingrijeasca de sanatatea fizica si spirituala a copilului. De aceea, aceste femei urmau sa primeasca informatii elementare cu privire la bolile sociale (de pilda, alcoolismul, tuberculoza, bolile venerice si prostitutia), la epidemii si la igiena individuala[55]. Un raport al Sectiei Femenine Biopolitice descrie programa unei astfel de scoli in modul urmator:

> Gospodaria—pregatind impreuna mancarea de fiecare zi a saptaminii. Cusutul la masina, "facindu-si sorturile de bucatarie" si rochite de copil si altele. Vapsitul lanii, dapanatul, urzitul si tesutul in gherghefuri scoarte cu motive romanesti. Croitul, tivitul, « ajuratul » si cusutul cu

> motive romanesti…Dansuri nationale frumoase. Coruri minunate, cu cantece poporale. Cursuri de limba romana—scris—cetit—literatura. Igiena femeii. Istoria si geografia Romaniei[56]

Cu alte cuvinte, toate lucrurile pe care femeile din clasa mijlocie le considerau ca facand parte din educatia minimala a viitoarelor sotii si mame. Programul nu includea nici un fel de pregatire care le-ar fi ajutat pe femei sa iasa din sfera caminului, cu exceptia croitoriei. Chiar si in acest din urma caz, insa, raportul numea cu atentie obiectele "potrivite" care pot sa rezulte in urma acestei deprinderi, cum ar fi sorturile si hainele copiilor, limitand aria croitoriei la sfera nevoilor legale de familie si camin.

Nu au existat discutii serioase cu privire la relatia dintre alfabetizarea femeilor si capacitatea lor de a se ingriji de bunastarea fizica si spirituala a copiilor lor. De fapt, intr-un mod oarecum asemanator aceluia in care Theodore Roosevelt descria cu doua decenii inainte "sinuciderea rasei" in Statele Unite, eugenistii din Romania dadeau vina pe dezvoltarea intelectuala anormala a femeilor educate pentru rata din ce in ce mai mica a natalitatii in interiorul clasei mijlocii[57]. A incuraja dezvoltarea intelectuala a tarancilor le parea acestor reformatori un lucru cu atat mai periculos. Desi considerau educatia ca cea mai buna cale inspre progresul pe linie eugenica, eugenistii romani erau pe deplin constienti de cele doua taisuri ale acestei unelte a schimbarii sociale, cu atat mai mult atunci cand era vorba de educatia pentru femei. Prin urmare, ei simteau nevoia de a o controla atent si in mod deplin, astfel incat elevele sa nu fure focul sacru si sa il transforme intr-o arma cu care sa isi cucereasca propria capacitare. Asa incat o cantitate restransa de informatie despre istorie si literatura era socotita suficienta in scolile taranesti.

3.8. Educatia eugenica si noua profesie pentru femei: asistenta sociala

Acelasi tratament atent al mobilizarii si controlarii talentelor "ereditare" specifice femeilor se regasea si la baza unei alte institutii private de invatamant, Scoala de Asistenta Sociala. Institutia a fost creata la sfarsitul anilor 1920 prin efortul unui numar de reformatori sociali importanti, printre care multi sustinatori ai eugeniei. Ea se bucura de patronajul Casei Regale prin intermediul Printesei Ileana, directoarea onorifica a scolii[58]. Scopul acesteia era crearea unui nucleu profesional format din femei cu educatie solida, pregatite sa lucreze in agentiile de asistenta sociala create dupa Primul Razboi Mondial. Diverse fundatii filantropice incercasera deja sa ofere scurte cursuri si pregatire elementara pentru personalul viitor al unor asemenea organizatii de asistenta, dar eforturilor lor le lipsise profesionalismul.

Scoala beneficia de conducerea dedicata a Veturiei Manuila, care primise o pregatire aprofundata in domeniul asistentei sociale nu doar in Romania, ci si in Statele Unite. Ea calatorise peste Ocean cu o bursa a Fundatiei Rockefeller impreuna cu sotul ei, Sabin Manuila, bine-cunoscutul statistician, fost student al lui Moldovan. Veturia Manuila a studiat si scris o teza de doctorat in asistenta sociala la Universitatea John Hopkins; ea a calatorit de la Baltimore la New York si Chicago pentru a castiga experienta de teren observand activitatile unor organizatii de asistenta sociala publice sau private. O admiratoare infocata a lui Jane Addams si a Octaviei Hill,[59] Manuila s-a intors la Bucuresti hotarata sa creeze o scoala de asistenta sociala care sa profite de cea mai recenta expertiza si noile progrese in domeniu.

Scoala avea intr-adevar o programa ambitioasa. Oferea dupa o perioada de studiu de 3 ani o diploma, pe care Manuila spera sa o poata echivala cu o diploma universitara pentru barbati. Scopul era acela de a pune la dispozitia femeilor cu ambitii profesionale o alternativa atractiva in locul facultatii[60]. Cursurile predate ofereau o educatie solida in

discipline precum biologia, psihologia, igiena publica, puericultura si nutritia, ca si seminarii speciale de eugenie. In afara acestor discipline de stiintele naturii, studentele trebuiau sa urmeze o serie de cursuri de stiinte sociale, de la stiinta politica la sociologie, precum si sa deprinda concepte de baza din drept si economie. Ele urmau sa primeasca un numar de cursuri cu orientare mai practica, de la tehnici de asistenta sociala colectiva la managementul institutiilor si programelor de asistenta sociala. In decursul celor sase semestre petrecute in aceasta scoala, studentele trebuiau sa parcurga 92 de cursuri necesare dobandirii unei diplome.

Calitatea curriculei se putea observa nu numai din programa ambitioasa, ci si din profesorii care predau acolo, de la Mircea Vulcanescu (economie) si Henri Stahl (sociologie) la Francis Rainer (anatomie), Sabin Manuila (demografie), Gheorghe Banu (puericultura) si Eugeniu Botez (drept civil). Multi dintre acestia se numarau printre sustinatorii activi ai eugeniei. Iuliu Moldovan si Dimitrie Gusti erau membri ai conducerii scolii. Printre membrii mai tineri ai colegiului profesoral se aflau persoane care beneficiasera de burse importante[61]. Astfel, Xenia Costa-Foru obtinuse o bursa a Fundatiei Rockefeller pentru a participa la cursuri de specializare in domeniul sociologiei si asistentei sociale in Statele Unite.

Aceasta institutie, care a trecut pana acum neobservata in marile istorii ale sanatatii publice si asistentei sociale din Romania, a creat practic o noua profesie in tara –aceea a asistentei sociale. Oferea exclusiv femeilor o cale de acces la o ocupatie respectabila, care aducea implinire si era viabila din punct de vedere economic, caci studentele scolii erau selectate numai dintre femei. Cu toate acestea, desi incerca educarea si capacitarea femeilor, scoala dorea si sa restranga posibilitatile de implinire profesionala a studentelor. In primul rand, candidatele proveneau aproape in exclusivitate din mediul urban. Nu exista un program de "actiune afirmativa" pentru fetele defavorizate de la tara. Scoala educa, de fapt, aproape numai tinere femei din clasa de mijloc. In plus, Manuila si alti profesori prezentau asistenta sociala ca unicul tip de activitate publica potrivita femeilor, in afara de acela de a pregati pe viitorii asistenti sociali. Manuila, in mod special, nu era nicicum simpatetica fata de feministe, ale caror eforturi de ajutorare a femeilor le considera pervertiri ale adevaratei naturi a acestora[62]. Astfel ca, desi Scoala de Asistenta Sociala a devenit o cale pentru a educa si a capacita femeile din punct de vedere economic, institutia incerca in acelasi timp sa controleze fortele intelectuale si profesionale pe care le producea.

3.9. Genul si reforma in domeniul sanatatii publice

Pe langa reforme semnificative in educatie, eugenistii se concentrau si asupra unei noi filozofii si unor noi programe in domeniul sanatatii publice. Ca si in alte arii de activitate, anumite presupozitii referitoare la rolurile de gen erau centrale in cazul multora dintre aceste masuri. Femeile se aflau in centrul ideilor eugeniste privind controlul practicilor conjugale prin studierea insistenta a problemelor congenitale si a efectelor acestora rezultate din reproducerea populatiei "disgenice", a controlului reproducerii (in special in cazul avortului), precum si a puericulturii. Desi barbatii, ca parteneri de facto, nu ar fi trebuit sa ocupe un loc mai putin semnificativ in privinta primelor doua chestiuni, eugenistii nu dadeau mare atentie comportamentului lor, neincercand sa deduca roluri normative pentru barbati in acelasi mod in care o faceau pentru femei.

Un punct de interes special pentru masurile eugeniste din domeniul sanatatii publice era acela al cresterii populatiei. Eugenistii aveau in vedere mai multe aspecte ale chestiunii, de la rata natalitatii la cea a mortalitatii infantile. Ei atacau scaderea ratei de crestere pe

ambele fronturi. Impactul acestor masuri trecea dincolo de demografie si medicina, in zona politicului, redefinind insasi ideea de cetatenie. Legislatia menita sa imbunatateasca calitatea si cantitatea reproducerii redefinea drepturile si obligatiile persoanelor in privinta alegerii unui partener si a masurilor contraceptive, sporind prerogativele statului, care impunea un control mai strict asupra comportamentului indivizilor. Anumite masuri de control social isi vor gasi mai tarziu o continuitate ironica dupa 1945, in restructurarea puterilor statului in raport cu drepturile individuale.

Una dintre dezbaterile timpurii cu privire la problema controlului populatiei s-a concentrat asupra necesitatii implementarii, si chiar a obligativitatii, certificatelor prenuptiale pentru toate cuplurile tinere. In 1923, mai multe articole au aparut in doua ziare importante, *Universul* si *Adevarul*, in care autorii dezbateau importanta acestor certificate si legalizarea avortului. Medicul evreu "Ygrec", care avea o rubrica periodica de sfaturi medicale in *Adevarul*, lauda politica germana de impunere a certificatelor prenuptiale si indemna doctorii sa propuna legi similare Parlamentului roman, ca un mijloc de "imbunatatire a rasei umane"[63]. In articolele sale, el ataca fatis un alt contributor la *Universul*, deschizand o polemica care avea sa continue timp de o intreaga luna pe prima pagina a celor doua ziare si sa transforme subiectul intr-unul de interes general. In timp ce preopinentii sai vorbeau despre probleme sociale si morale (ar fi controlul asupra casatoriei si reproducerii diferit in cazul claselor de sus fata de cele de jos?), "Ygrec" revenea la sprijinul acordat initial certificatelor prenuptiale si legalizarii avortului "din perspectiva igienei raselor"[64].

Chestiunea consultatiilor prenuptiale a continuat sa fie dezbatuta public in anii 1930, mai ales datorita eforturilor anumitor eugenisti care au publicat numeroase articole cu privire la "nevoia imperativa" de a da legi care sa limiteze capacitatea persoanelor de a face propriile alegeri conjugale[65]. In timp ce, in trecut, aceasta chestiune fusese subiectul unui control public minimal, eugenistii considerau ca libertatea de alegere matrimoniala reprezenta un potential abuz al libertatii individuale, caci, spuneau ei, permitea celor suferinzi de boli ereditare sa afecteze sanatatea altei persoane si a generatiilor viitoare. Ei credeau ca statul trebuie sa actioneze ca un agent protector al generatiilor viitoare si sa controleze comportamentul individual in aceste privinte. Argumentele eugeniste impingeau discutia cu privire la casatorie in parametrii biologiei si identificau eugenia, fara nici un fel de ezitare, cu un raspuns normativ dat acestei probleme: "Trebuie pornit dela principiul ca libertatea desavarsita a procreatiei nu se mai poate admite astazi"[66].

Unul dintre aspectele alegerii conjugale asupra caruia eugenistii incercau sa impuna un control mai strict era acela al puritatii etnice, in special in privinta populatiei urbane din Transilvania. Inainte de 1918, orasele din regiune fusesera in marea lor majoritate maghiare si germane. Eugenistii erau de parere ca populatia de etnie romana trebuia sa ii ajunga pe maghiari si germani pentru a asigura viitorul comunitatii lor etnice si, de aceea, utilizau o retorica negativa, de criza, pentru a ii descuraja pe romani de la casatoria cu alte etnii, mai ales cu maghiari[67]. Argumentele eugeniste privitoare la efectele disgenice ale acestui tip de casatorii le infatisau pe femei ca fiind slabe, atunci cand se casatoreau cu ne-romani, sau ca fiind prefacute, atunci cand, maghiare fiind, se casatoreau cu barbati romani. In ambele cazuri, se sustinea controlul sporit al capului familiei (tatal) asupra alegerilor conjugale ale femeilor[68]. Mai vechea incredere in capacitatea femeilor de a actiona in mod responsabil si autonom disparuse.

Identificand numai femeile ca agenti disgenici, eugenistii sperau sa poata reda increderea in capacitatea barbatilor de a isi exercita libertatile individuale in mod responsabil. Conceptia lor despre libertatea individuala se definea nu doar genetic, ci si etnic. In mod

ironic, insa, tocmai capacitatea barbatilor de a isi alege sotiile a devenit subiectul unor restrictii legislative. In 1938, Codul Penal continea o lege care interzicea ofiterilor romani sa se casatoreasca cu femei ce nu erau de etnie romana, ca o garantie a reproducerii unei "stirpe sanatoase".

Un alt articol al Codului Penal (Art. 377) criminaliza casatoria cu o persoana sanatoasa a unei persoane care suferea de o boala venerica sau epidemica. Un astfel de gest era pedepsibil cu inchisoare de la unu la trei ani si o amenda de la 2000 la 5000 lei (suma semnificativa la acea vreme)[69]. Infractiunea consta, intr-un astfel de caz, in primejduirea sanatatii unei alte persoane si a viitorului natiunii. Orice persoana care suferea de o boala venerica si care transmitea aceasta boala in mod constient alteia avea parte de o pedeapsa asemanatoare. Este interesant de observat, totusi, ca in acest din urma caz pedeapsa era mai mica, probabil datorita faptului ca persoana vinovata nu incerca sa angajeze o relatie de lunga durata cu victima[70]. Cu alte cuvinte, era mai probabil ca persoana bolnava sa afecteze sanatatea comunitatii si "capitalul" biologic al acesteia prin casatorie decat prin relatii sexuale intamplatoare. Ambele actiuni apareau la rubrica infractiunilor impotriva sanatatii publice si erau pedepsibile datorita impactului lor asupra sanatatii prezente si mai ales viitoare a corpului national.

Efectul de intimidare al pedepselor era insa slabit de prevederea ca statul putea pedepsi astfel de persoane doar la cererea expresa a victimei. Ceea ce insemna ca era mai probabil ca anumite persoane sa-si exercite acest drept decat altele, in functie de statutul lor social si de puterea detinuta in relatia conjugala. Cu alte cuvinte, ar fi fost relativ improbabil ca o femeie saraca sa dea in judecata un barbat bogat pentru a o fi infectat cu sifilis sau o alta boala venerica printr-un contact sexual intamplator. Ea se putea compromite astfel mai tare decat barbatul, caci risca sa fie acuzata si chiar judecata pentru prostitutie. In mod similar, in cazul casatoriei dintre o persoana sanatoasa si una bolnava de o afectiune venerica, victima femeie nu ar fi avut prea multe de castigat dandu-si in judecata sotul, intrucat in cazul unui divort ar fi avut putine sanse de a se recasatori si, in calitatea sa de tanara divortata cu un trecut patat, ar fi avut si mai putine sanse de a gasi un loc de munca respectabil[71].

Victima barbat a unei asemenea infractiuni avea o sansa mai mare de a termina victorioasa. Curtile si opinia publica tindeau sa treaca cu vederea aventurile sexuale ale barbatilor, ramanand in acelasi timp neiertatoare in privinta unui comportament de acest gen din partea unei femei. De aceea, o femeie care s-ar fi casatorit cu un barbat stiind ca sufera de o boala venerica nu doar ca ar fi divortat probabil fara sa castige nimic, dar ar fi putut sfarsi cu o amenda ridicata si chiar si o condamnare la inchisoare. Legislatia le impiedica deci pe femei, mai mult decat pe barbati, sa se casatoreasca atunci cand sufereau de o boala venerica. Comportamentul public al femeilor si libertatile individuale erau, in aceasta privinta, subiectul unei analize mai severe decat in cazul barbatilor.

Pe langa legislatia care controla alegerea conjugala, eugenistii au initiat si o serie de programe locale de examinare prenuptiala. Prin publicatiile si congresele Astra, ca si prin incurajarile personale ale lui Moldovan, un numar de medici de la sate si-au inceput propriile programe de educare a tinerilor cupluri de tarani cu privire la nevoia de a avea in vedere probleme de sanatate ereditara atunci cand isi faceau planuri de casatorie. Un asemenea doctor, Aurel Tinis, a publicat un raport in prestigioasa revista *Ardealul Medical*, in care descria initiativa sa de a introduce examinari prenuptiale obligatorii in zona in care practica, concentrandu-se initial pe controlul bolilor venerice, pentru a extinde apoi aria la alte boli "disgenice". El sustinea ca majoritatea persoanelor se

aratasera dornice sa ii urmeze sfaturile si incepusera sa actioneze cu responsabilitate eugenica sporita de la introducerea programului sau de examinare prenuptiala[72].

In anii treizeci, Gheorghe Cosma, medic responsabil cu igiena in regiunea Hategului, a initiat un program similar, continuandu-si eforturile si pe parcursul razboiului. In 1944, el a examinat 102 cupluri si a interzis casatoria in 13 cazuri pe care le-a catalogat ca disgenice[73]. Asadar, impactul ideilor eugeniste si a necesitatii examenelor prenuptiale s-a extins dincolo de legislatia la nivel national. Aceste idei au fost adoptate de catre medicii locali doritori sa joace un rol semnificativ in "corectarea" a ceea ce era numit "capitalul" ereditar al natiunii.

O problema inrudita privitoare la controlul populatiei a fost dezbatuta aprins de la mijlocul anilor 1920 si pana la sfarsitul deceniului urmator: criminalizarea si mai apoi legalizarea avortului in cazurile in care acesta era considerat rational din punct de vedere eugenic. Acelasi doctor "Ygrec" care sustinuse certificatele prenuptiale in paginile *Adevarului* a scris si o serie de articole despre avort. El sprijinea legalizarea avortului, intrucat aceasta forma de control al nasterilor era deja practicata pe scara larga si costa in mod zadarnic vietile multor femei tinere[74]. "Ygrec" era de parere ca statul nu putea spera sa imbunatateasca cantitativ si calitativ rata de crestere a populatiei prin criminalizarea avortului, ci avea nevoie de masuri de descrestere a mortalitatii infantile prin protejarea sanatatii mamelor si nou-nascutilor in primul an dupa nastere, in perioada cea mai vulnerabila a dezvoltarii. Argumentul sau in favoarea legalizarii dar si reglementarii avortului se concentra mai intai de orice pe impactul acestor actiuni asupra sanatatii viitoare a natiunii. Si totusi, "Ygrec" considera ca este important sa insiste asupra cailor prin care criminalizarea avortului afecta femeile, nu numai ca purtatoare ale altei vieti, ci si ca persoane cu drepturi si obligatii in interiorul statului. Discutia sa asupra efectelor criminalizarii avortului infatisa urmatoarea imagine: "Din cauza acestei absurditati a legislatiei noastre, vedem cimitirele pline de cadavre de femei tinere pe urma avorturilor clandestine practicate de femeile sarace"[75]. El spera astfel sa obtina simpatia pentru femei ca victime, mai degraba decat pentru natiune in intregime.

Alti interlocutori in aceasta dezbatere infocata pe tema criminalizarii avortului, chiar si din randurile eugenistilor dedicati, reluau interesul lui "Ygrec" pentru drepturile femeilor. De pilda, Sabin Manuila a publicat un lung articol in 1936 in care insista asupra nevoii de a negocia un modus vivendi intre interesul statului pentru cresterea ratei natalitatii si responsabilitatile sale pentru protejarea sanatatii si drepturilor cetatenilor:

> Aceste doua interese opuse trebuiesc conciliate. Trebuie sa se gaseasca un mijloc, care sa pastreze intreaga libertate pentru femei si intreaga libertate a medicului de a executa avortul, fara ca prin aceasta sa se pericliteze sporul normal al populatiei tarii[76].

Conceptia lui Manuila cu privire la avort era in primul rand pragmatica. El considera ca aceasta forma de control al nasterii ar continua indiferent de criminalizarea sa, caci ar fi dificil ca practica sa fie deplin controlata.

Legalizarea si reglementarea avortului, credea el, ar permite autoritatilor si mai ales medicilor specializati in sanatatea publica si eugenie sa inteleaga motivatiile din spatele acestor practici si sa inceapa sa educe femeile cu privire la efectele negative pe care avortul le avea asupra sanatatii lor, ca si a comunitatii in general. In plus, o astfel de abordare a reglementarii avortului ar fi adus indivizii mai des la examinari pentru boli ereditare, i-ar fi determinat sa se supuna singuri unor masuri preventive de control al nasterii pentru a preveni astfel reproducerea unui bagaj ereditar disgenic. Principala sa premisa in contextul sustinerii avortului ca forma de control contraceptiv era aceea ca doctorii vor fi manati de sentimentul responsabilitatii cu privire la sanatatea pacientilor si,

mai mult, la sanatatea natiunii viitoare. El nu si-a exprimat nici o grija cu privire la un posibil abuz financiar al medicilor aflati in pozitia unor persoane care reglementeaza avortul.
Alti sustinatori ai eugeniei atacau direct avortul, considerat o practica periculoasa si destructiva pentru societate intrucat ea incuraja neglijarea unor prioritati de sanatate comune si plasa interesele egoiste ale individului deasupra acelora ale natiunii[77]. Ioan Manliu credea ca selectarea celor ce au sau nu au voie sa se reproduca in conformitate cu prioritatile eugenice trebuia sa aiba loc inainte de conceptie. Cuplurile urmau sa consulte un doctor cu privire la bagajul lor ereditar si la potentialele probleme ale copiilor inainte de a se decide in privinta reproducerii. In maniera si mai radicala, el sustinea sterilizarea acelor persoane ale caror patologii ereditare le faceau periculoase pentru sanatatea natiunii[78].
Multi alti sustinatori ai eugeniei de concentrau asupra chestiunii daca doctorii trebuie sa utilizeze masuri coercitive preventive precum sterilizarea, sau masuri corective precum avortul (ca optiune legala, iar nu obligatorie) pentru a asigura calitatea urmasilor. Totusi, majoritatea eugenistilor din Romania erau atenti la natura intruziva a sterilizarii, ca si la masura in care aceasta practica aducea cu sine o pierdere completa a autonomiei individuale. Desi Gheorghe Banu a incercat sa minimalizeze aceste consecinte descriind sterilizarea ca "o operatie chirurgicala inofensiva", el s-a dovedit reticent in a sustine implementarea sa fortata. Mai degraba, Banu a sugerat ca "idealul ar fi generalizarea sterilizarii voluntare"[79].
Conform eugenistilor din Romania, educatia si propaganda preventiva prin birourile de consiliere prenuptiala ramaneau o politica mai eficienta si adecvata decat sterilizarea. Promovand aceasta solutie aparent moderata in scopul de a curma libertatea individuala a alegerilor conjugale si reproductive, acestia incercau sa gaseasca echilibrul dintre control social si mobilizare, in masura in care doreau sa implice membrii statului in crearea unei ordini eugeniste. Eugenistii doreau sa faca apel la constiinta si sentimentul responsabilitatii cetatenilor in acest proces, depunand in acelasi timp eforturi pentru a spori puterea statului asupra membrilor sai.
Dupa mai bine de un deceniu de dezbateri asupra avortului, Parlamentul a aprobat in cele din urma o lege care criminaliza aceasta practica in toate cazurile, cu exceptia sarcinii intr-un cuplu in care unul dintre parinti suferea de o boala mintala grava, sau atunci cand era "cert" ca copilul va suferi de o boala mintala similara[80]. Legea nu definea foarte clar sensul sintagmei "boala mintala grava". Multi eugenisti si alti reformatori, in special avocati, ramaneau ingrijorati de faptul ca legea le-ar da femeilor puterea sa-si controleze corpurile. Ei sugerau ca prevederile legii permiteau femeilor sa pretinda ca sufera de o boala ereditara imaginara pentru a avorta. De aceea, legea stipula ca un medic specializat in asemenea boli ereditare trebuia sa dea o aprobare finala pentru operatie. Asadar, controlul asupra comportamentului individual si al reproducerii s-a intors la specialistii imputerniciti de stat – medicii.
Statisticile incomplete si inconsecvente privitoare la rata natalitatii fac astazi foarte dificil sa evaluezi eficienta acestor politici in imbunatatirea cantitatii si calitatii cresterii populatiei in anii 1930. Inexistenta statisticilor pe durata razboiului, alaturi de probleme precum mobilizarea majoritatii barbatilor maturi si cresterea ratei mortalitatii ca rezultat direct al conflictului, fac evaluarea eficientei oricaror politici de sanatate publica si de control al natalitatii imposibila pentru perioada in cauza. Pentru perioada interbelica ramane posibil, cu toate acestea, sa se masoare macar in parte evolutia ratelor natalitatii si mortalitatii. Conform unei surse, la inceputul anilor 1920 Romania avea o rata a

natalitatii de 44/1000 in zonele rurale si 32/1000 in cele urbane, depasind astfel rata europeana de 38/1000 si 19,5/1000, respectiv[81]. La inceputul anilor 1930, rata natalitatii ramanea cea mai crescuta in Europa – 35,9/1000. Cu toate acestea, acelasi studiu observa ca, daca se imparte rata natalitatii pe mediul rural si urban, cresterea acesteia la tara era responsabila pentru 93,8% din "surplusul natural"[82].
Aceste statistici ii ingrijorau pe eugenisti, caci ei vedeau in astfel de diferente de rata a natalitatii o dovada a "sinuciderii rasei" prin intermediul elitelor sociale[83]. Ca alti eugenisti din Statele Unite si Europa Occidentala, ei interpretau rata scazuta a natalitatii in mediul urban ca un rezultat al practicarii abuzive, printre femeile din clasa mijlocie, a avortului ca forma de control contraceptiv. Astfel, argumentele lor in favoarea criminalizarii avortului se concentrau, de fapt, asupra populatiei educate de la oras, si mai ales asupra femeilor instarite.
In ceea ce priveste rata mortalitatii infantile, cifrele au ramas in Romania foarte ridicate in raport cu media europeana, plasand tara pe penultimul loc, inaintea Ungariei, in 1932, cu 18,5 decese infantile la 100 de nasteri[84]. Totusi, statisticile indicau si ca cifrele mortalitatii scazusera semnificativ de la 20,2% in 1901. Ele au continuat sa scada la 17,4% in 1933 si 13,9% in 1940[85].
Rata de crestere a populatiei plasa Romania intr-o pozitie favorabila in Europa. In 1932, tara se afla pe locul doi pe continent dupa Bulgaria, cu 13,3/1000 de locuitori[86]. Cifra a scazut la 12,9/1000 in 1934 si 10,3/1000 in 1940. Desi aceste date continuau sa aseze Romania intr-o pozitie de frunte in Europa, descresterea progresiva sugereaza ca un numar din ce in ce mai ridicat de persoane practicau diferite metode de contraceptie, intrucat in aceeasi perioada rata mortalitatii infantile a scazut si ea foarte abrupt. De aceea, se pare ca incercarile eugenistilor de a reglementa avortul au fost frustrate de incapacitatea sau lipsa de vointa a autoritatilor (politia si medicii) de a respecta si aplica legislatia anti-avort. Prinse intre coruptia generalizata printre autoritati, pe de o parte, si lipsa de comunicare dintre nivelurile administratiei centrale si locale, pe de alta, multe legi se nasteau deja moarte.

3.10. Legaturi intre eugenie si practicile pronataliste comuniste

Ideile eugeniste au reaparut la suprafata odata cu dezbaterile privind avortul din anii 1960, ca o relansare a discursului eugenist din anii 1920 cu privire la relatia dintre stat si individ[87]. In perioada comunismului timpuriu, controlul avortului nu era foarte strict. Practica a fost de altfel complet decriminalizata la sfarsitul anilor 1950, atunci cand regimul a legalizat avortul la cerere prin Decretul nr. 463 din 30 septembrie 1957[88]. Totusi, la mijlocul anilor saizeci conducerea comunista a inceput sa fie preocupata de rata in scadere a natalitatii, care ameninta sa afecteze forta de munca in decurs de o generatie. Intr-o vreme in care industrializarea rapida era unul dintre obiectivele principale ale conducerii si in special ale Secretarului General proaspat numit, Nicolae Ceausescu, tendinta amintita venea ca o veste alarmanta.
In timp ce Ceausescu si ceilalti lideri ridicau aceasta problema in mod public, Petre Ramneantu, vechiul discipol al lui Moldovan, a inceput la randul sau sa trimita diverse memorandumuri si sa ceara audiente la Ministrul Sanatatii si la Comitetul Central in aceeasi chestiune. El descria scaderea ratei natalitatii in Romania ca pe un fenomen degenerativ, sugerand o serie de reforme menite sa remedieze problema care ar fi afectat direct "interesele vitale ale viitorului patriei."[89] Limbajul si masurile lui Ramneantu semanau indeaproape cu ideile interbelice privitoare la controlul accesului femeilor la mijloacele reproductive si la promovarea unui comportament "responsabil" (in sens

eugenic) la cuplurile mature sexual. Memorandumul insista asupra educarii mai eficiente a femeilor in privinta responsabilitatilor lor de mame, precum si asupra introducerii unei constientizari "genetice" la toate nivelurile de invatamant. Fapt relevant, Ramneantu solicita criminalizarea avortului si controlul tuturor formelor de contraceptie de catre stat[90]. Recomanda pedepsirea severa atat a mamelor, cat si a personalului medical care asista la avorturi. In fine, el sugera asigurarea unor stimulente pentru reproducere prin sporirea cuantumului alocatiilor pentru copii odata cu cresterea numarului lor[91].
Acest memorandum detaliat a fost trimis Ministrului Sanatatii si lui Ceausescu in vara lui 1965. Este greu de spus daca analiza a determinat vreun raspuns direct din partea celor doi. Cert este ca Ramneantu nu a fost pedepsit pentru propunerile sale sau pentru determinismul sau ereditar pronuntat[92]. In fapt, la data de 1 octombrie 1966 parlamentul a promulgat faimosul Decret nr. 770, care re-criminaliza avortul. In timp, aceasta lege a devenit una dintre cele mai intruzive forme de control al privatitatii persoanei sub regimul comunist. Resentimentul extrem de raspandit generat de acest abuz este bine ilustrat de faptul ca abrogarea decretului care interzicea avortul a fost una dintre primele masuri luate de Frontul Salvarii Nationale dupa revolutia din decembrie 1989[93].
Pentru ceea ce ne-am propus in aceasta lucrare, este important sa atragem atentia asupra limbajului folosit in Decretul nr. 770, care aminteste de Codul Penal din vremea lui Carol al II-lea, aprobat pe atunci din ratiuni eugeniste: "Intreruperea cursului sarcinii reprezinta un act cu grave consecinte asupra sanatatii femeii si aduce mari prejudicii natalitatii si sporului natural al populatiei"[94]. Avortul era legal numai in anumite cazuri: daca viata femeii era pusa in pericol, daca „unul din parinti sufera de o boala grava, care se transmite ereditar, sau are malformatiuni congenitale grave," daca "femeia insarcinata prezinta invaliditati grave fizice, psihice, sau senzoriale," daca femeia avea peste 45 de ani sau nascuse patru copii pe care ii avea in ingrijire, sau in caz de viol/incest.
Cu o singura exceptie (varsta), toate celelalte puncte seamana izbitor cu legislatia anti-avort eugenista din 1938, pana intr-acolo incat se foloseste chiar acelasi limbaj. Fara sa se fi exprimat vreun punct de vedere eugenist in decret sau in literatura care l-a dezbatut, legea a reprezentat in fapt o reluare a conceptiilor eugeniste.
Moldovan si colaboratorii sau ar fi fost incantati sa vada ca, de data aceasta, legislatia anti-avort era implementata cu mai mare "eficienta" de catre institutiile responsabile ale statului, pana in punctul in care ea ajunsese sa terorizeze majoritatea cuplurilor tinere si mai ales pe femei. Intre 1966 si 1989, Decretul nr. 770 si cateva alte legi adiacente au reusit sa impuna un control tiranic asupra corpurilor tuturor femeilor mature sexual, de la verificari de rutina la examene lunare in perioada ovulatiei[95].

3.11. Concluzie

Genul a reprezentat o categorie centrala in universul intelectual al miscarii eugeniste, chiar si atunci cand aceasta categorie nu aparea clar in scrierile autorilor eugenisti. Semnificatia genului ca aspect al ereditatii umane devine chiar mai evidenta atunci cand avem in vedere politicile specifice sustinute de eugenisti in legatura cu educatia si reforma sanatatii publice. Privind la aceste discutii, devine clar ca nu doar particularitatile biologice ale femeilor, ci si cele ale barbatilor, urmau sa determine accesul indivizilor la anumite resurse (de pilda, accesul la educatia superioara sau la anumite programe de sanatate publica) si la pozitii in ierarhia sociala. Corpul se afla, in dimensiunea sa de gen, in centrul scrutarii eugeniste. Un fapt important in aceasta incercare de control social absolut este acela ca presupusa "superioritate" biologica nu garanta o imixtiune mai redusa din partea statului. Dimpotriva, cei sanatosi trebuiau controlati la fel de mult ca cei

care nu erau considerati sanatosi. In realitate, insa, tehnocratii insarcinati cu implementarea ierarhiilor eugenice erau exclusiv barbati. Asa incat, nu e surprinzator faptul ca limitarea puterii femeii si definirea rolului ei viitor de mama si sotie erau dezbatute mult mai decat rolul barbatilor. Cu toate acestea, multe femei au gasit satisfacatoare chiar si aceste conceptii restrictive asupra puterii sociale si au aderat la miscarea eugenista ca sustinatoare loiale si infocate. Aceste femei erau, in felul lor, adevarate lidere, desi se considerau intotdeauna subordonate unor autoritati institutionale, sociale, sau intelectuale mai inalte – grupul select de barbati care conduceau miscarea eugenista.

Note

[1] Iuliu Moldovan, *Igiena natiunii* (Cluj, 1925), pp. 62-3.

[2] Ibid., p. 53.

[3] Iuliu Moldovan, *Biopolitica* (Cluj, 1926), p. 71.

[4] Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel* (Boulder, Co.: Columbia Unviersity Press, East European Monographs, 1989), Armin Heinen, *Die Legion 'Erzengel Michael' in Rumänien* (Munich, 1986), si Nicholas Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania* (Stanford: Hoover Institution Press, 1970).

[5] *Biopolitica*, pp. 75-76.

[6] Atinna Grossman, *Reforming Sex. The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920-1950* (New York: Oxford University Press, 1995); Diane Paul, *Controlling Human Heredity, 1865 to the Present* (Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press, 1995).

[7] Calypso Botez, "Drepturile femeii in constitutia viitoare," in Institutul Social Roman, comp., *Constitutia din 1923 in dezbaterile contemporanilor* (Bucuresti: Humanitas, 1990) [1923]; Paraschiva Cancea, *Miscarea pentru emanciparea femeii in Romania* (Bucuresti: Editura Politica, 1976).

[8] Iuliu Moldovan, "Familia ca unitate biologica", *Sora de Ocrotire* 2, nr. 3-4 (1944) pp. 25-31.

[9] *Biopolitica*, p. 52.

[10] Eleonore Davidoff si Catherine Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* (Chicago: Chicago University Press, 1987), Robert Shoemaker, *Gender and English Society, 1650-1850. The Emergence of Separate Spheres* (New York: Longman, 1998).

[11] Iuliu Moldovan, "Familia taraneasca si familia burgheza. Biologia lor." *Transilvania* 73, nr. 10 (oct. 1942), pp. 735-41.

[12] Maria Bucur, "In Praise of Wellborn Mothers. On Eugenicist Gender Roles in Interwar Romania." *East European Politics and Societies* 9, no. 1 (Winter 1995), pp. 123-42. Tendinte similare se puteau intalni in acel moment in Franta, Germania si Uniunea Sovietica, motivate fiind de o agenda pro-natalista orientata spre aparare.

[13] Ovidiu Comsia, "Biologia familiei. VI. Din biotipologia femeii." *Buletinul Eugenic si Biopolitic* 7, nr. 1-2 (ian.-fab. 1936), pp. 32-37.

[14] George Strat, "T.R. Malthus si principiul poporatiei" [extras din *Liberatea*] (Bucuresti, 1934); I. Facaoaru, "Pagina eugenica. Selectiunea sociala negativa prin denatalitatea elementelor superioare." *Transilvania* 68, nr. 3 (mai-iunie 1937), pp. 193-96.

[15] P. Ramneantu, "Solutiuni in legatura cu problema declinului etnic al populatiei romanesti din Banat." *Revista Institutului Social Banat-Crisana* 4, nr. 14 (1936): 1-40; C. Grosforeanu, "Femeia la rascruce." *Revista Institutului Social Banat-Crisana* 6, nr. 22-23 (apr.-sept. 1938), pp. 96-98.

[16] Acest fenomen era descris de multi eugenisti de peste hotare, in special in Marea Britanie, unde teama ca cei saraci ar putea sa se reproduca intr-atat incat sa elimine clasa mijlocie era o constanta a dezbaterilor eugeniste. Vezi Pauline Mazdumar, *Eugenics, Human Genetics and Human Failings. The Eugenics Society, Its Sources and Its Critics in Britain* (New York: Routledge, 1992); si Paul, *Controlling*.

[17] Aceasta temere era impartasita de multi eugenisti din afara tarii, din Germania si pana in SUA. Persoane ca Margaret Sanger, care saluta nou-gasita independenta economica si personala a femeilor, se afla intr-o minoritate foarte redusa a sustinatorilor eugeniei. Vezi Paul, *Controlling*.

[18] Veturia Manuila, "Situatia femeii in societatea moderna si feminismul." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 2, nr. 6 (iunie 1928), pp. 189-92; Strat; Traian Braileanu, "Feminizare si efeminare." in *Sociologia si arta guvernarii. Articole politice* (Cernauti: Editura Insemnari Sociologice, 1937).

[19] Veturia Manuila, "Rolul femeilor in asistenta sociala a familiei." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 1, nr. 1 (ian. 1927), pp. 24-26; Braileanu, "Feminizare."
[20] Pentru o discutie clasica a temei separarii sferei private si publice si a dimensiunii de gen a acestei separatii, a se vedea Mary Ryan, *Cradle of the Middle Class: The Family in Oneida County, New York, 1790-1865* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983). A se vedea si Nancy F. Cott, *The Bonds of Womanhood:"Woman's Sphere" in New England, 1780-1835*, 2nd ed. (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1997).
0[21] Cancea; Elena Bogdan, *Feminismul* (Timisoara: Tip. Huniadi, 1926); Calyso Botez, "Problema feminismului – o sistematizare a elementelor ei." *Arhiva pentru Stiinta si Reforma Sociala* 2, nr. 1-3 (apr.-oct. 1920), pp. 25-84.
[22] Vezi discutia cu privire la Mary Stopes si Margaret Sanger in Paul, *Controlling*, pp. 91-96.
[23] Davidoff si Hall.
[24] Valeria Caliman, *Mama generatoare de vieata romaneasca* (Sibiu: Editura Subsectiei eugenice si biopolitice a Astrei, 1942).
[25] O discutie asupra impactului acestor coduri civile asupra drepturilor femeii in familie si societate e de gasit in Botez, "Problema."
[26] Linda K. Kerber, *Women of the Republic. Intellect & Ideology in Revolutionary America* (New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1986).
[27] "Dare de seama despre activiatatea Sectiei femenine-biopolitice a "Astrei," pe anul 1931 pina la iunie 1932." *Transilvania* 63, nr. 1-8 (ian.-aug. 1932), p. 36.
[28] Vezi cap. 6.
[29] Maria Bucur, "In Praise."
[30] Petru Ramneantu, "Problema casatoriilor mixte in orasele din Transilvania in perioada dela 1920-1937." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 8 (oct.-dec. 1937), pp. 317-38.
[31] P. Ramneantu, "Influenta casatoriei asupra fertilitatii si etnicului unui neam." *Transilvania* 68, nr. 5 (sept.-oct. 1937), p 400.
[32] Ovidiu Comsia, "Biologia familiei. II. Familie si ereditate." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 5, nr. 11-12 (nov.-dec. 1934), pp. 301-308.
[33] Sara Friedrichsmeyer, Sara Lennox si Susanne Zantop, eds., *The Imperialist Imagination. German Colonialism and Its Legacy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998); Elizabeth Hallam si Brian V. Street, eds., *Cultural Encounters. Representing Otherness* (New York: Routledge, 2000).
[34] Dominic Stanca, "Lupta contra prostitutiei." *Societatea de Maine* 2, nr. 32-33 (9-16 aug., 1925), p. 573.
[35] Moldovan, *Biopolitica*, pp. 36-37.
[36] Ovidiu Comsia. "Pagina biopolitica. Biopolitica si invatamant." *Transilvania* 69, nr. 2 (mar.-apr. 1938), p. 102.
[37] Comsia, "Biologia."
[38] Florin Stefanescu-Goanga, *Selectiunea capacitatilor si orientarea profesionala* (Cluj, 1929), p. 30.
[39] Alexandru Rosca, *Copiii superior inzestrati* (Cluj, 1941), p. 114.
[40] Ibid., pp. 114-15.
[41] Stefanescu-Goanga, pp. 68-69.
[42] Dominic Stanca, "O ancheta sanitara la un liceu. [partea I]" *Societatea de Maine* 1, nr. 32 (23 nov. 1924), p 641-44.
[43] Comsia, "Biologia familiei. VI," p. 35.
[44] Ovidiu Comsia, "Biologia familiei. IV. Biologia sexelor." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 6, nr. 4-6 (apr.-iunie 1936), pp. 127-35.
[45] Ovidiu Comsia, "Biologia familiei. V. Problema intersexualitatii." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 6, nr. 10-12 (oct.-dec. 1935), pp. 372-73.
[46] Maria Bucur, "Awakening or Constructing Biological Consciousness? "Astra" and Biopolitics in Interwar Romania," *Colloquia. Journal of Central European History* (Cluj) 2, nr. 1-2 (ian.-dec., 1995), pp. 172-85.
[47] Iuliu Moldovan, "Colaborarea intre Astra si Uniunea Femeilor Romane." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 1, nr. 4 (apr. 1927), pp. 119-22.
[48] N. Caliman, "Scoala taraneasca pentru femei." *Transilvania* 67, nr. 2-3, (mar.-apr. 1936), pp. 511-24.

[49] Moldovan, "Colaborarea."
[50] Ibid., p. 515.
[51] Ibid.
[52] Keith Hitchins, *Rumania*, *1866-1947* (Oxford: Clarendon Press, 1994), pp. 356-8.
[53] Milovan Gavazzi, "The Extended Family in Southeast Europe." *Journal of Family History* (1982); pentru o imagine generala a evolutiilor europene, a se vedea Louise Tilly si Joan W. Scott, *Women, Work, and Family* (New York: Routledge, 1987).
[54] Caliman, "Scoala taraneasca," p. 515.
[55] Caliman, "Scoala taraneasca," p. 515.
[56] "Din activitatea Sectiei femenine." *Calendarul Asociatiunii* (Sibiu: Editura Asociatiunii, 1938).
[57] Valentin Puscariu, "Selectia sexuala la om." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 2, nr. 11-12 (nov.-dec. 1928), pp. 323.
[58] Pentru o lista completa a persoanelor care patronau scoala, ca si a profesorilor, *Asistenta Sociala* nr. 1 (1929).
[59] Veturia Manuila, "Evolutia ideii de asistenta sociala." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 1, nr. 7-8 (iulie-aug. 1927), pp. 242-44.
[60] "Cuvant inainte." *Asistenta Sociala*, nr. 1 (1929), p. 10.
[61] "Asociatia pentru Progresul Asistentei sociale." *Asistenta Sociala* 5, nr. 1, pp. 38-41.
[62] Veturia Manuila, "Femenismul si familia." *Buletin Eugenic si Biopolitic* 2, nr. 3 (mar. 1928), pp. 92-96.
[63] Doctorul Ygrec, "Casatorii cu certificat medical si... "monta" cu permisiunea Statului." *Adevarul* 36, nr. 12098 (10 iulie 1923): 1-2 [citat de la p. 1].
[64] Doctorul Ygrec, "Iarasi despre avorturi provocate si medicii avortori." *Adevarul* 36, nr. 12152 (8 sept. 1923), pp. 1-2.
[65] G. Manicatide, "Certificatul de sanatate pentru contractarea casoriei." *Revista de Igiena Sociala* 2, nr. 1 (1932), p. 9.
[66] Gheorghe Banu, "Eugenie, ereditate, rasa. Conferinta tinuta in 29 ianuarie 1935." *Revista de Igiena Sociala* 5, no. 2 (1935), p. 105.
[67] Ramneantu, "Problema..."
[68] Ibid., p. 336.
[69] *Codul Penal "Regele Carol II" din 18 Martie 1936* (Bucuresti: Editura Librariei "Universala," 1936), p. 74.
[70] Ibid., article 376.
[71] Basile Stanesco, *La capacite civile de la femme mariee en Roumanie apres la nouvelle loi du 20 avril 1932* (Paris, Domat-Montchrestien, 1937).
[72] Aurel Tinis, "Examenul prenuptial obligator in mediul rural." *Ardealul Medical* 2, nr. 10 (oct. 1942), p. 451.
[73] Gh. Cosma, "Miscarea populatiei dela 1930-1944 in Plasa sanitara Hateg si activitatea acesteia pe anul 1944." *Sora de Ocrotire* 4, nr. 4-6 (1946), p. 34.
[74] Doctorul Ygrec, "Medicii avortori si 'facatoarele de ingeri'." *Adevarul* 36, nr. 12125 (6 aug. 1923), p. 1.
[75] Ibid.
[76] Sabin Manuila, "Reglementarea avortului." *Asistenta Sociala* 5, nr. 1 (1936), p. 33.
[77] I. Manliu, "Un pericol social. Discutii." *Adevarul* 36, nr. 12135 (18 aug. 1923), pp. 1-2.
[78] Ibid., p. 2.
[79] Banu, "Eugenie, ereditate…," pp. 106, 107.
[80] *Codul Penal "Regele Carol II" din 18 Martie 1936*, art. 484, pp. 89-90. Legea nu specifica cum se va determina in mod cert ereditatea bolii, lasand aceasta in seama doctorilor.
[81] Selskar M. Gunn si W. Leland Mitchell, "Public Health in Rumania. [Report]. July, 1925," dosar 4, cutia 1, seria 1.1, Rockefeller Foundation Archives, Rockefeller Archive Center, North Tarrytown, New York.
[82] C. Georgesco, "La fertilite defferentielle en Roumanie," in *XVIIe Congres International d'Anthropologie et d'Archeologie Prehistorique. VIIe session de l'Institut International d'Anthropologie Bucarest 1-8 Septembre, 1937* (Bucuresti, 1939), p. 644.

[83] Eugenistii din Romania nu utilizau aceasta terminologie. Am folosit-o aici datorita temerilor similare exprimate, in perioada in cauza, de discursurile lui Theodore Roosevelt cu privire la reglementarea imigratiei si avortului.
[84] Gheorghe Banu, "Mari probleme actuale de igiena sociala." *Revista de Igiena Sociala* 5, no. 2 (1935), p. 100.
[85] Pentru cifrele din 1933, vezi Banu, "Mari," p. 101; pentru 1940, vezi "Raport lunar demografic-sanitar, judetul Brasov, pe luna februarie 1940, comune rurale," p. 1, Arhivele Nationale, Filiala Bucuresti, Fond Ministerul Sanatatii si Ocrotirii Sociale, 1939. Aceasta ultima cifra se refera la o regiune anume si nu la intreaga tara. Totusi, ca raport cu privire la o zona rurala, cifrele se apropie probabil de limita superioara a mortalitatii pe tara.
[86] Banu, "Mari," p 100.
[87] Subiectul politicilor pronataliste ale comunistilor din Romania a trezit un interes crescand printre istorici, antropologi si psihologi. Cea mai importanta lucrare existenta ramane Gail Kligman, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania* (Berkeley: University of California Press, 1998).
[88] Ibid, pp. 46-49.
[89] Petre Ramneantu, scrisoare adresata Prof. Dr. Ioan Morariu, Secretar General al M.S.P.S., datata 20 iulie, 1965, p. 10, obtinuta gratie arhivei personale Romeo Lazarescu, Bucuresti.
[90] Ibid., p. 3.
[91] Ibid., p. 4.
[92] La un moment dat, Ramneantu a identificat politicile pronataliste ale lui Ceausescu cu ideile lui Iuliu Moldovan. O afirmatie ca aceasta, facuta intr-un moment in care eugenia era incriminata ca ideologie fascista, reprezenta un gest curajos. Autorul nu a fost vreodata pedepsit. Vezi scrisoarea sa adresata editorii Academiei RSR din data de 23 ianuarie 1978. Obtinuta gratie arhivei personale Romeo Lazarescu
[93] Kligman, *Politics*.
[94] "Decretul nr. 770 pentru reglementarea intreruperii cursului sarcinii. Publicat in Buletinul Oficial al R.S.R. nr. 60 din 1 oct. 1966," in Ministerul Justitiei, comp., *Colectie de Legi, Decrete, Hotarari si alte acte normative*, nr. 5 (1 Septembrie-31 Octombrie 1966) (Bucuresti: Editura Stiintifica 1967), pp. 30-31, sublinierile mele.
[95] Kligman, *Politics*.

4. Femeia in gandirea nationalista romaneasca: patriarhalismul indiferentei

Valentin Nicolescu-Quintus
Radu A. Pirca

4.1. Preliminarii

O cercetare a mediului de gandire politica romaneasca intreprinsa in vederea unei detasari clare si constiente a atitudinilor masculine relative la problemele de gen si a unei evidentieri a reflectarii rolului politic, social si cultural al femeilor in acest spatiu intelectual intr-o perioada precum este cea dintre anii revolutiei pasoptiste si cei premergatori instaurarii regimului comunist nu poate face abstractie de exponentii gandirii aferente dreptei politice si culturale nationaliste. Dar, pentru a intelege mai bine importanta acestora si relevanta unui studiu al elementelor ce compun corpusul de idei al dreptei nationaliste, o sumara privire asupra contextului general al epocii se impune, pentru a putea fixa un minim decor ideilor – exprimate sau implicite – ale teoreticienilor romani.

Inainte de a trece insa la schitarea acestor coordonate, trebuie sa subliniem faptul ca in prezenta cercetare am incercat utilizarea vocabularului epocii mai degraba decat a celui modern in analiza programelor si operelor ganditorilor dreptei nationaliste. Sintagme precum „femeia", „barbatul", „romanul" etc. sunt indisolubil legate nu doar de un nivel superficial al vocabularului, ci practic de aparatul mental al epocii. Aceste instrumente intelectuale, mai mult sau mai putin precise, mai mult sau mai putin esentialiste, nu pot fi evitate atunci cand incercam sa intelegem gandirea unei epoci; ele ii apartin in intregime si faptul ca sunt utilizate este probabil la fel de semnificativ ca si continutul propriu-zis al respectivelor texte. Din aceasta cauza, termenii epocii vor fi utilizati in continuare mult mai frecvent decat cei contemporani. Desi poate parea confuz, vom prefera in general sa nu utilizam ghilimele pentru aceste sintagme pentru a evita pericolul inducerii in eroare a cititorului privind intentiile autorului respectiv, care ar putea astfel parea ironice. De altfel, nu avem de-a face cu o epoca – sau, mai mult, cu un tip de gandire – obscure si ininteligibile pentru contemporaneitate, ci dimpotriva, cu instrumente mentale ce adesea persista pana astazi, nefiind deci inaccesibile si inacceptabile cititorului. Pe de alta parte, este evident ca problemele pe care incercam sa le identificam sunt contemporane sau, mai precis, li s-a acordat importanta doar relativ recent; in schimb, termenii in care sunt ele exprimate in cadrul domeniului nostru de cercetare nu apartin epocii actuale si ar fi gresit sa vorbim, de exemplu, despre „gen" in dezbaterile interbelice romanesti, atata vreme cat el nu exista in universul intelectual al participantilor la aceste dezbateri. Incercam astfel a urma principiile metodologice expuse de teoreticienii „paradigmei de la Cambridge", conform carora istoricul trebuie sa reconstruiasca gandirea politica a trecutului „ca pe o secventa de acte discursive desfasurate de catre agenti intr-un context creat in ultima instanta de catre structurile sociale si situatiile istorice dar si – chiar mai imediat, in multe situatii – de catre limbajele prin intermediul carora aceste actiuni sunt realizate"[1].

Privind retrospectiv, observam existenta unei perceptii aparte a clasei politice dominante din Vechiul Regat. Aceasta perceptie este legata de destinul istoric si politic al tarii noastre, axata fiind pe prezenta unui model exceptionalist definit printr-un accent puternic pus pe ideea exprimarii *specificului national* si a transpunerii in practica a nivelului teleologic al acestuia, *idealului national*. Intr-un interval de un secol cele doua principate vor trece prin transformari profunde, rod al eforturilor a mai multor generatii de oameni politici, care vor formula programe vizand pe de o parte implinirea idealurilor nationale si, pe de alta parte, dezvoltarea unor modele cat mai eficiente si mai rapide privind strategiile

modernizarii unui spatiu aruncat de perioada dominatiei turcesti in prapastia subdezvoltarii[2]. Putem distinge, in functie de aceste coordonate, doua mari directii ale gandirii politice romanesti: pe de-o parte, o miscare extrem de vie de cautare a specificului national, mentionata si mai sus; pe de alta parte, o serie de teorii incercand sa dea un raspuns la intrebarea "De ce suntem o tara subdezvoltata?" si, eventual sa ofere cai de iesire din impas. Prezenta tentativa de analiza este centrata in jurul catorva dintre ganditorii primului curent mentionat mai sus, cel nationalist

Destinul aparte al idealului national romanesc a fost marcat de afirmarea sa pe doua cai si in doua spatii. Initial, formarea constiintei nationale are loc in cadrul Transilvaniei, prin actiunea Scolii Ardelene; or aceasta se percepe ca reprezentanta unui grup etnic traind "sub asediu", obligat permanent sa lupte impotriva unor competitori agresivi si, chiar mai rau, coalizati, fie ei maghiari, austrieci sau evrei[3]. Aceasta imagine este adusa in bagajele intelectualilor transilvaneni refugiati in Principate. Pe de alta parte, in arcul extra-carpatic, afirmarea unicitatii etnice in contextul unui mediu inconjurator predominant slav, dar prea putin amenintator si competitiv, era prea slaba pentru a rezista in fata bine conturatelor idealuri nationale importate de peste munti. Astfel a inceput a se impune, in viziunea intelectualitatii si a clasei conducatoare, in primul rand, necesitatea realizarii dezideratelor fundamentale precum unitatea teritoriala ori independenta statala, dar si perceperea altor grupuri etnice ca adversari, perceptie in general supradimensionata in raport cu amenintarea reala datorita amprentei puternice lasate de importul din Ardeal. Accentul pus pe factorul etnic va favoriza in acelasi timp pe plan intern o intrepatrundere a planului politic si a celui cultural, extrem de evidenta atat in secolul XIX cat si in veacul trecut, dand nastere mai intai unei intregi literaturi angajate ideologic in slujba marilor idealuri nationale, iar ulterior unui discurs politic definit de acelasi tip de elemente, sustinut insa de literatura stiintifica latinizanta, de interminabile peroratii jurnalistice ce tinteau direct aducerea in agenda politica a problematicii respective, si mai ales de angajarea politica activa a personalitatilor culturale, precum Eminescu, Iorga, sau Goga. O expresie clara a acestei conceptii exceptionaliste ce traverseaza spectrul politic al istoriei moderne romanesti o reprezinta spusele lui Nicolae Iorga, definind trasaturile de fundament ale doctrinei sale politice: "a existat, fara sa fi (fost) imprumutat de nicaieri, un foarte vechi nationalism instinctiv al poporului roman"[4], si chiar "a fost un instinct nationalist si democratic la insisi incepatorii intemeierii celor doua domnii ale noastre"[5], moldoveana si munteana. Mai tarziu, la inceputul lui 1940, Iorga capta perfect esenta acestei conceptii: "Am crescut si trait doua mii de ani in marginea pustiului si a salbataciunii. Peste noi s-a aruncat cine a vrut. Am vazut trecand toate neamurile care erau, cu lacomia si cruzimea lor, in starea celor mai de jos animale. Am trait. A fost nu o minune a soartei, ci o *minune a noastra*"[6].

Se poate observa, mai ales dupa venirea pe tron a lui Carol I si, deci, indeplinirea unei parti a dezideratelor asociate idealului national, precum unirea, principele strain[7] ori cucerirea independentei, ca disputele politice tind sa-si mute parte a centrului de greutate catre problemele interne, subiectul predilect fiind conflictul de metode privind strategiile modernizarii. Fie ca este vorba de pasii marunti ai conservatorilor, fie de strategia voluntarista "prin noi insine" a liberalilor rosii sau de teoriile mensevico-anarhiste ale primilor nostri socialisti, problema acapareaza paginile ziarelor, transformandu-se nu de putine ori in pura balacareala politica piperata cu acuze dure de coruptie si rea-vointa, insa in permanenta ramanand asociata ideii de propasire nationala, de implinire a unui destin menit a ne aduce in locul de mult visat - in randul statelor civilizate ale occidentului.

Perioada interbelica surprinde Romania intr-o noua etapa, in care aspiratiile nationale erau practic realizate, astfel incat idealurile ce animasera atata timp intreaga suflare politica de la noi pareau a fi concretizate facand ideea nationala caduca. Insa acest lucru nu se va intampla, caci Romania intregita era pusa in fata unor noi probleme. In urma Unirii, care dublase suprafata teritoriala si numarul locuitorilor, tara devenise una de marime medie in Europa: a opta pe continent dupa numarul populatiei si a unsprezecea ca suprafata[8]. Dar aceasta "mediocritate" putea fi perceputa si ca o prada perfecta pentru vecinii sai, Romania nemaifiind astfel prea mica pentru a fi neinteresanta - si protejata de marile puteri, si nici suficient de mare pentru a se putea apara impotriva unui dusman serios. Or, dupa rearanjarile politice produse la sfarsitul deceniului 2 al secolului XX, acesti dusmani pareau sa se fi inmultit. Acest mare tort care devenise Romania nu putea trece neobservat, astfel ca vechile idealuri au fost rechemate din istorie, de data aceasta pentru a apara cuceririle a secole de lupta populara. Pierderile teritoriale aduse de anul 1940 pe de-o parte vor consfinti fragilitatea constructului statal romanesc iar pe de alta parte vor realimenta modelul exceptionalist pomenit mai devreme. In aceste, nu este deloc uimitor ca problemele femeilor - si in general, cele ale emanciparii – au trecut in planul secund sau chiar au iesit de pe agenda politica a celor interesati de prezervarea fiintei nationale. A aparut astfel un patriarhalism al indiferentei, caracterizat nu atat prin refuzul tratarii oricarei probleme legate de femei, ci prin desconsiderarea acestor probleme.

In acelasi timp, Romania patrundea intr-o noua epoca, in care se observa un proces de trecere a aspiratiilor romanesti din planul practic si constructiv al realizarii idealurilor teritoriale - acesta transformandu-se intr-o lupta diplomatica de ariergarda avand drept scop mentinerea si intarirea sistemului versaillez - intr-unul abstract, axat pe (re-)descoperirea unei identitati culturale si nationale indelung oprimata de valurile unei istorii mult prea ostile, pe accesul catre universalitate politica si culturala. Aceasta miscare s-a inchegat in jurul dreptei, fie ca la nivel politic aceasta se numea L.A.N.C. ori Legiunea Arhanghelului Mihail, fie ca in plan cultural purta pecetea unor nume precum Nae Ionescu, Eliade, Cioran, Iorga, Goga, etc. Elementul de fundament ramane in fiecare dintre cazurile amintite mai sus credinta intr-un destin aparte al Romaniei, destin care acum, dupa realizarea sa in planul idealurilor originare, trebuie sa se manifeste si in cel al implinirii spirituale, asigurand intrarea noastra pe o mare scena a culturii si civilizatiei mondiale ce pana atunci ne-ar fi fost refuzata.

Problema care iese imediat in evidenta este insa aceea ca gandirea dreptei nationaliste nu era deloc rupta de contextul politic general. Ea poate fi critic privita chiar ca un import de "forme fara fond" din tari precum Italia ori Germania[9]. Dar poate nu catre cadrul partidelor politice romanesti si al programelor acestora trebuia indreptata prezenta cercetare; poate ar fi fost necesar un demers care sa porneasca de la examinarea scrierilor politice ale personajelor ce reprezentau in plan practic si in cel intelectual aceste partide, oameni care spre deosebire de organizatiile pe care le sustineau, aveau o influenta mult mai mare in societatea romaneasca. Vorbim aici de marile nume ale culturii romane inregimentate in lupta politica – Eminescu, Iorga, Goga, Eliade. Ceea ce se constata si in cazul acestora, in ciuda trecerii de la lupta nationala concreta la cea de idei, este mentinerea, cu rare exceptii, a aceluiasi patriarhalism al indiferentei.

In cele ce urmeaza, va fi analizata mai intai pe larg pozitia in raport cu problemele femeilor si ale emanciparii acestora a doi mari scriitori si ganditori politici nationalisti romani – Mihai Eminescu si Mircea Eliade, care au structurat, in epoci diferite, spatiul intelectual al nationalismului romanesc. Vor fi apoi trecute pe scurt in revista conceptiile politice ale liderilor partidelor nationaliste. De ce am ales o analiza care sa-i vizeze mai

ales pe oamenii de cultura si nu pur si simplu pe cei politici? Sa nu uitam ca in realitate nu exista o demarcare clara intre lumea politica si cea culturala, rarissime fiind cazurile cand o mare personalitate a culturii nu era in acelasi timp afiliata ori implicata in politica; pentru ca ei reprezinta "varful de lance" al gandirii politice al epocii. Marile polemici aveau loc de regula intre acesti intelectuali, capabili de a se exprima coerent si critic in legatura cu problemele epocii, fiind capabili a le remarca in primul rand; erau principalii creatori de opinie ai momentului, datorita intensei activitati publicistice pe care o depuneau, nu o data in paginile mai multor publicatii concomitent. Ei reprezentau in fapt curentul conducator in societatea romaneasca.

Trecand insa efectiv la parcurgerea scrierilor jurnalistice si/sau politice ale exponentilor de marca ai nationalismului, se constata ca - desi exista nici vagi referiri la situatia politica a femeii si la necesitatea unei reglementari a acesteia - se remarca prezenta unei *atitudini* vizavi de femeie, atitudine care este insa in mod cert una creatoare de opinie. In continuare, incercam a inventaria elementele definitorii ale acestei atitudini, in speranta unei explicari a situatiei de fapt din domeniul drepturilor femeii in tara noastra.

Accentul principal in cazul acestor scriitori angajati politic este pus, dupa cum am mentionat, pe opera lui Eminescu si pe cea a lui Eliade, acest fapt avand motivele sale concrete.

In cazul primului, desi articolele sale nu au avut un efect semnificativ asupra agendei politice in momentul aparitiei lor, au capatat in schimb o mare greutate in epoca interbelica, influentand miscarile nationaliste cu caracter mai mult sau mai putin extremist[10]. Acestora, Eminescu la va furniza elementele care se vor constitui in puncte de plecare ale discursul politic legionar, oferind exact incarcatura de nationalism, de izolationism si antisemitism de care avea nevoie o tanara miscare extremista de dreapta aflata in cautarea unei identitati coerente, capabila de comparatie cu teoriile din Italia ori Germania care isi manifestau influentele pana in tara noastra. Relevanta scrierilor politice eminesciene ca piatra de temelie a gandirii politice, sociale, economice si culturale de dreapta romanesti este admirabil sintetizata jumatate de secol mai tarziu prin pana lui Eliade: "Acest filosof hranit de cultura universala, acest pesimist ce visa la repaosul absolut, era, cand se gandea la poporul sau, patriot fanatic. Pretuia mai presus de orice integritatea rasiala si spirituala a poporului roman. Detesta hibriditatea rasiala, morala si politica si nu respecta decat tipul roman ce se apropia de stramosii daco-latini: tipul carpatic, frumos exemplar masculin, cinstit, sincer si leal. Imitatorii, fanfaronii, frivolii, cosmopolitii au fost mereu victimele preferate ale articolelor politice ale lui Eminescu.[…] Eminescu stia foarte bine ca Europa nu ar fi interesata de un popor care ar fi maimutarit ultima moda de la Paris sau de aiurea. A luptat pentru a dovedi in toate manifestarile geniul autentic al poporului roman; in arta ca si in politica, in filosofie ca si in economie, Eminescu s-a straduit sa impuna realitatile nationale.[…] Scrierile politice ale lui Eminescu au contribuit, astfel, enorm la fundamentarea patriotismului roman modern. Este un rar privilegiu a fi, in acelasi timp, cel mai mare poet al poporului sau si creatorul doctrinei sale nationaliste…"[11]

Pe de alta parte, Eliade, copilul minune al anilor dintre cele doua razboaie mondiale, mostenind ceva din vehementa eminesciana, s-a declarat si a fost receptat ca lider al generatiei sale, pe care a proclamat-o ca fiind libera de orice mare ideal national si gata de a urca pe o noua treapta, aceea a universalitatii, de care cultura noastra avea, in opinia sa, atata nevoie pentru a-si consolida si dezvolta identitatea unitara abia cucerita[12]. Eliade este cel care introduce hotarat conceptul de "generatie", subliniind ruptura fundamentala pe care "razboiul cel mare" o produsese in societatea romaneasca. Raspunzand intrebarii

lui Em. Bucuta – "Ce-ti mai face generatia, domnule Eliade?"[13] afirma necesitatea cautarii unor noi "experiente", impuse "printr-o fatalitate istorica "[14] de faptul ca, spre deosebire de inaintasii care traisera sub imperiul idealului intregirii nationale, contemporanii nu mai aveau "un ideal de-a gata facut la indemana"[15]. Insa, asa cum vom vedea, experientele la care isi indemna Eliade colegii de generatie nu includeau si dezvoltarea unei noi perceptii asupra fiintelor pe care el insusi de altfel le aprecia atat de mult, femeile, ci rarele referiri pe care le face in legatura cu acest subiect vor fi invariabil, pe parcursul intregii sale vieti, caracterizabile ca misogine, daca nu chiar injurioase.
Este drept insa ca uneori, asa cum este cazul eseului "Despre tinerete si batranete", aparut prin 1934, Eliade isi recunoaste extremismul, la cateva zeci de ani dupa aceea solicitand eliminarea unei fraze incriminante din textul original: "Nu mai vorbesc de femei, care atunci cand incearca sa para altfel decat au dreptul sa para - sunt hotarat dezgustatoare."[16].

4.2. Eminescu politic si femeia romana

Asa cum aminteam mai devreme, scrierile politice ale lui Eminescu au in primul rand relevanta prin greutatea pe care au capatat-o in alimentarea curentului nationalist interbelic, insa mai exista si o a doua calitate a acestora: ne ofera o imagine, adesea deformata, dar semnificativa, a conceptiilor perioadei anilor `70 si inceputul anilor `80 ai secolului XIX, a modului in care se gandea si se facea politica epocii care ne-a adus independenta si regatul, dar si primele cai ferate (sau, cum spune Eminescu insusi intr-unul dintre articolele sale: "Caci o comoara de idei mari nu sunt coloanele *Timpului*; chiar si adversarii nostri vor trebui sa recunoasca insa, ca ele sunt un material pretios pentru istoriograful care-si va pune odinioara de gand sa studieze viata ideilor in zilele noastre."[17].
Desigur, trebuie de la bun inceput remarcate anumite particularitati ale operei politice eminesciene, prima si cea mai importanta fiind agresivitatea si exagerarile articolelor sale ca si stilul nu o data injurios la adresa figurilor politice ale momentului. Polemicile cu redactiile ziarelor "Romanul" ori "Pressa" abunda de etichetari injurioase; vorbindu-le liberalilor despre transformarea principiilor politice - fie ele liberale ori conservatoare - in actiune concreta politica, Eminescu taxeaza dur: "sunteti mincinosi, neonesti, perversi, ignoranti; in concret sunteti oameni de nimic"[18]. Evreimea de la noi ucide poporul lent, "prin *vitriol*", cu totii fiind o adunatura de "lipitori si precupeti" ori de "venetici neproductivi"[19]. Exemplele pot continua cu o lista foarte lunga a acestui stil de o "neintrecuta virulenta"[20] cum il caracteriza Titu Maiorescu.
De-a lungul intregii sale cariere publicistice, Eminescu nu abordeaza decat extrem de rar vreun aspect legat de sexul opus, cu exceptia unor foarte scurte scrieri cu caracter pedagogic, vizand problemele sistemului de invatamant de la noi. Desigur, nu se putea cere dreptul la votul feminin in conditiile in care nici macar intreaga populatie masculina nu beneficia de acest "privilegiu", in virtutea sistemului de vot cenzitar (asa cum ne arata statisticile, de exemplu, in 1901, la o populatie de cca. 6.5 milioane locuitori, participau direct la vot pentru Adunarea Deputatilor 93.250 de cetateni, adica nici mai mult nici mai putin de 1,3 % din totalul populatiei, iar pentru Senat doar 27.260 de cetateni, adica 0,24 % din total [21]), iar minoritati precum cea evreiasca erau cu totul lipsite de drepturi ! Eminescu sesizeaza si combate neajunsurile sistemului: "dar cine vorbeste de popor? El nu voteaza *direct*. Nimeni nu va putea sa strige inaintea a o mie de insi: Iata oameni buni unde mergeti. O nu! O mie nu vor fi nicicand la un loc. Grupusoare, adunate sub supravegherea politiei, vor alege…un delegat pe spranceana, om al stapanirii, credincios,

trecut prin toate. Apoi delegatii acestia vor majoriza colegiul I si al II-lea si vor alege pe cel recomandat de Excelenta Sa d. subprefect"[22]. Nici pe plan international situatia nu era neaparat mai buna, insa Eminescu – un atat de inversunat iscoditor al scrierilor perioadei - nu putea trece cu vederea prezenta evidenta a unor opere ce se inscriau in aria problematicii feministe (desi din punctul de vedere al stangii, pe care publicistul roman il critica inversunat), ca de exemplu articolele din a doua jumatate a anilor 1870 din revista pariziana "Revue Politique" semnate B. Gendre (in realitate doamna Nikitin, provenita din Rusia) ce militau pentru dreptul femeii la instructie[23].

Realitatile de la noi ii provocau insa lui Eminescu reflectii de o natura cu totul diferita. Adevaratele probleme ale femeilor Vechiului Regat nu erau legate, pentru el, de dobandirea drepturilor politice ori imbunatatirea si largirea admiterii lor in invatamantul mediu si superior, ci pur si simplu de a-si apara dreptul la viata in fata unui sistem caracterizat de scopuri diferite de cele ale supusilor sai: "o foae din Targoviste ne spune ca o biata femee, pentru o dare de 10 franci, pretinsa cine stie sub ce titlu, a fost batuta de un perceptor si ca a murit din acea bataie. In Bucuresti o alta femeie, scutita de o amenda comunala de 5 franci, a fost batuta de perceptor pentru ea."[24]. Deci biata femeie mananca o bataie sora cu moartea pe strazile capitalei unui stat european pretins civilizat pentru - nici mai mult nici mai putin - neplata unei amenzi *de la care fusese scutita* ! Iar in Targoviste se pare ca exista intr-adevar o scara extrem de bine definita a valorilor, din moment ce viata unei femei se situeaza pe undeva in jurul sumei de zece franci…Asemenea tratamente revoltatoare nu faceau decat sa aduca o pata de culoare (si nu de rosu liberal) in paginile cotidianelor si periodicelor romanesti.

Nici un simt civic nu se simte vizat in momentul in care femeile romance si asa lipsite de orice drepturi sunt batute pana la moarte pe strazile oraselor noastre! Nimeni nu se intreaba daca nu cumva dovezile de maxima barbatie si "eroism" in campul muncii ale perceptorilor nostri sunt ilustrarea unor tare latente prezente la niveluri mai largi si care, din dorinta de a ne vedea cu adevarat respectati in exterior, ar trebui combatute public la nivel general? Chiar Eminescu, minte luminata si sensibila la suferintele celor din jur, are o reactie limitata doar la critica guvernarii liberale, aceasta "epoca a noilor fanarioti"[25], si nu catre metodele de "lucru" ale administratiei, care nu au nimic de-a face cu partidul rosiilor, ci cu anumite mentalitati prezente la scara larga in societatea romaneasca a timpului. Analiza lui Eminescu are insa un motiv foarte intemeiat pentru a nu cobori in profunzime si a nu vedea acest caz ca pe un revelator al patriarhalismului romanesc: incapacitatea autorului de a sesiza insasi existenta acestei chestiuni.

Regasim in opera politica a lui Eminescu problematica femeilor in discutia asupra „formelor fara fond". Una dintre principalele cauze ale acestei dezvoltari anormale a societatii romanesti sta in deficienta sistemului de invatamant. „Invatatori, care nu stiu nici a scrie bine, dau in mana copiilor carti, scrise intr-o limba, pe care ei n`o inteleg si`i pun sa invete fila cu fila lucruri, pe care ei nu si le pot inchipui, incat cand baetii au ajuns la capat cu invatatura, raman cu capul plin de cuvinte, al caror inteles nu l-au stiut nici odata, si neputandu-se folosi nici intr`un fel de acele cunostinte moarte si fara de pret, raman cu zilele incurcate si taind cainilor frunza, pana ce prin intrigi si umiliri, care darama si restul de caracter, ce le mai ramasese dat dela natura, ajung persoane publice spre a continua asupra generatiei viitoare, sistemul vechiu de stricare a mintii si a inimei"[26]. La randul sau, principala problema a invatamantului este lipsa personalului calificat si promovarea in loc a unor persoane incompetente, care mimeaza formele unei educatii occidentale. In locul unei dezvoltari organice, urmand "calea prin munca" datorita careia, pornind de la infrastructura existenta, sa se ajunga, dupa o perioada ce-i

drept destul de lunga - cca. 30 de ani - sa avem "scoli destul de multe si bune si o generatie sanatoasa, care ar sti sa gandeasca limpede si cu temeiu si sa-nsire doua cuvinte potrivite pe hartie"[27], s-a ales drumul contrar, care prezenta avantajul inselator al progresului instantaneu, manifestat din pacate insa doar pe hartie: "pe vechii profesori de liceu i-am prefacut in profesori de universitate, de si nu se potriveau de loc, caci nu se ocupase toata viata c`un singur obiect, apoi am facut o multime de scoli secundare, pe care le-am umplut cu care cum ni-au esit inainte, apoi mii de scoli primare, la numirea personalului carora chiar de cap ne-am facut. Afirmam ca sunt sute de invatatori care nu stiu sa desparta cuvintele unul de altul, nici sa pue punct si virgula unde trebueste. Nu mai pomenim de sintaxa sau de ortografie, caci in privinta aceasta e Vavilonie curata, si fiecine crede ca poate scrie cum ii place."[28]

In tot haosul acesta care cuprinde invatamantul romanesc Eminescu stie sa caute si sa remarce acele realizari care lucreaza in spiritul calitatii procesului educational, eludand modelul "consacrat" la scara nationala al formelor fara fond. Iar cand barbatii, ca in gospodarie, sunt incapabili a fi organizati si coerenti, femeile vin si pun ordine in lucruri. Asa se face ca vedem pe Eminescu evidentiind laudativ Pensionatul Normal de Domnisoare condus de doamna Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu. Conducand o institutie bine pusa la punct, doamna Humpel aplica, in educarea tinerelor domnisoare metoda intuitiva, al carei mare admirator este Eminescu. Sa il lasam deci chiar pe autor sa ne ilustreze capacitatea doamnei Humpel de a construi pe baze solide: "in privinta instructiei, putem sustine ca in timpul nostru poate sunt putine lucruri despre care sa se vorbeasca asa de mult si cu atata interes, ca de metoda cea mai priincioasa, dupa care sa se deie scolarilor invatatura cuvenita. Cu totii stim astazi ce insemneaza metoda intuitiva, insa la noi sunt foarte putini care s-o stie aplica bine si inca mai putine sunt scolile in care acea metoda a devenit familiara si folositoare intr-adevar. Una din aceste putine scoli este Institutul d-nei Humpel. Invatarea pe de rost cu scop de a dobandi noi cunostinte este aproape cu totul esclusa, memorizarea regulelor (regula generala la noi) este inlocuita printr-o invatatura minutioasa, treptata si sigura a materiei de invatamant; istorie si stiinti naturale se propun astfel ca scolaritele nu raman cu vorbe goale in minte sau cu gandiri incalcite si idei nemistuite, dar, ceea ce-au invatat, si stiu intr-adevar. […] Despre educatie se face la noi asemenea multa vorba, anume despre modul cum ar trebui imbunatatita educatia sexului femeiesc prin scoale. in urmarea vorbei multe, a regulamentelor si pararegulamentelor, avem doua directii, in practica, si amandoua gresite; anume, sau un respect extrem, in fond insa fals, sau o familiaritate fara margini. Efectul directiei intai este fatarnicia, efectul celei din urma lipsa de caracter si nesupunere. D-na Humpel intruneste calitatile cele mai proprii pentru sadirea si cultura unei educatii solide. Manieri familiare, care totodata impun respect, un mod minunat de-a indemna scolaritele la implinirea datoriilor lor prin fapte si masuri pedagogice, nu prin cuvinte moralizatoare: iata mijloacele, cu ajutorul carora d-na Humpel a cautat, cu mult succes, a forma moralitatea fetelor incredintate d-sale."[29] In primul rand, trebuie admirat succesul cumnatei lui Maiorescu in a manageria o institutie de invatamant si totodata de a se implica amanuntit in procesul educational propriu-zis intr-o perioada in care marea majoritate a "minunilor" in privinta sexului femeiesc veneau ori de la cratita ori –asa cum am vazut mai devreme - de la rezistenta lor nebanuita in fata altoielilor aplicate de reprezentantii autoritatilor.

Este necesar, totodata, sublinierea pozitiei lui Eminescu, care ridica problema educatiei femeii la noi fie ea chiar si generala, "de salon", cum este in cazul pensionului doamnei Humpel. Sa nu uitam ca in perioada respectiva, femeile romance care aspirau la o

oarecare emancipare aveau drept exemplu pe cel al principesei Elisabeta care, dincolo de activitatea ei literara remarcabila, si pana la momentul Razboiului de Independenta de la 1877, cand se va implica total in organizarea retelei de suplinire a activitatii Crucii Rosii prezidata de printul Dimitrie Ghica, retea care practic mobiliza pentru prima oara elementul feminin de la toate nivelurile societatii (stiind "sa destepte in femeile romane o activitate fara seaman intru alinarea suferintelor"; "dame si domnisoare din toate treptele, dar mai ales si mai neasteptat din cele de sus, multe prin indemnul compatimirii, altele prin magulirea de a lucra alaturi de Doamna Tarii, se devoteaza celor mai grele indatoriri"[30]) evita implicarea in orice actiune politica, limitandu-se la mici "interventii" cu iz patriotic si cultural, precum "ingrijirea de a face sa se pastreze frumosul port national al tarancelor romane, care incepea sa dispara, staruinta de a-l introduce la curte si de a obliga damele romane si straine sa se impodobeasca la certe ocazii cu el. Si gustul, si mica industrie casnica, si intarirea simtamantului etnic au castigat prin buna initiativa"[31]. Numai ganduri bune pentru mica industrie casnica de margele si costume populare, insa ne intrebam care au fost foloasele pe care femeile Vechiului Regat le-au obtinut in urma initiativei principesei? Probabil ca au contribuit la construirea imaginii de creatura exotica si misterioasa a femeilor romance, fascinand ochiul si inimile strainilor pasageri. Caci, in privinta drepturilor civice ori in privinta educatiei, lucrurile erau departe de a fi lamurite; spre exemplu, vor mai trece doi ani de la Razboiul de Independenta, care coagulase intr-o asemenea masura energiile feminine la chemarea principesei Elisabeta, pana cand prima studenta va calca in salile de curs ale Universitatii din Iasi - Ana Manastireanu Botta[32]. Trecerea timpului vede si aparitia primelor licentiate, la jumatatea decadei a zecea – in 1896 avem nici mai mult nici mai putin de sapte licentiate ale universitatii iesene; "acestora le-au urmat, apoi, altele si altele, ajungand dupa ani si la anumite facultati (litere, stiinte) *sa concureze chiar baietii*."[33] (sublinierea noastra). Deci cum oare ar fi putut femeile din societatea noastra sa devina constiente de existenta propriilor nevoi si revendicari, de necesitatea augmentarii conditiei lor social-politice in momentul in care accesul la structurile de invatamant superior – mijloc de certa emancipare - le era ingradit ori refuzat, iar nationalistii nostri se aflau in primele randuri ale acestui patriarhalism ?

Revenind la gandirea politica eminesciana, pozitia marelui scriitor si gazetar nationalist fata de femei se defineste si prin locul pe care acestea – sau mai precis atributele lor – il ocupa in discutia asupra "paturii superpuse", care practic a intervenit intre nivelul de jos, al populatiei, si cel de sus, al exercitarii puterii, dominand cu autoritate clasa politica si influentand in mod direct si nefast actul de guvernare. Punct central al sistemului de idei eminescian, teoria paturii superpuse reprezinta marca degradarii si coruperii vietii noastre politice, economice si culturale, interactionand cu celelalte linii definitorii expuse mai devreme si, in acelasi timp, ca reactie, alimentand conceptia xenofoba si antisemita a lui Eminescu. "Avem de-o parte rassa romana, cu trecutul ei, identica in toate tarile in care locuieste, popor cinstit, inimos, capabil de adevar si de patriotism. Avem apoi deasupra acestui popor o patura superpusa, un fel de sediment de pungasi si cocote, rasarita din amestecul scursaturilor orientale si occidentale, incapabila de adevar si de patriotism, rassa Caradalelor, pe care Moldovenii din eroare o numesc Munteni"[34].

Pe de alta parte, pozitia xenofoba a lui Eminescu nu se vrea a fi una intemeiata pe asumptiile irationale ori pe ideile preconcepute care definesc in general atitudinile similare la nivelul simtului comun, un inventar atent al scrierilor politice ale poetului reveland faptul ca nu apartenenta etnica este combatuta, ci calitatea inferioara a specimenelor umane "importate[35]. Astfel ia nastere acea "noua America" dunareana pe

care Eminescu nu oboseste s-o critice, formuland insa si contraponderea teoretica a paturii superpuse, panaceul care ar putea reprezenta punctul axial de la care pornind, tara noastra se va inscrie pe o traiectorie ascendenta in drumul sau spre modernitate – este vorba de aplicarea unei grile elitist-aristocratice asupra sistemului politic romanesc, grila care sa se origineze in traditia nationala, in capacitatea genetica a marilor familii autohtone de a conduce si trasa destinul national intr-un mod concordant cu spiritul poporului nostru, asa cum ii apare el lui Eminescu. Ganditorul roman refuza insa biologicul – asa cum o vor face mai tarziu si succesorii sai intelectuali, legionarii. O selectie pe considerente biologice ar fi mult prea asociata cu femininul, cu slabiciunea; or pentru a ameliora „rasa" romaneasca criteriul trebuie sa fie unul barbatesc. Legitimitatea dreptului marilor de a conduce tara nu va fi deci determinata de „principiul sangelui", ci de factorul istoric, de acea scoala a istoriei care a creat conducatorii potriviti pentru poporul potrivit. Aristocratia romaneasca, dezvoltata organic – dar nu biologic - de-a lungul evolutiei neamului s-a dovedit depozitara idealurilor si virtutilor nationale sacre: "de sase sute de ani […] viata Romaniei e legata de proprietatea istorica, de proprietari istorici. De sase sute de ani acestia, in timpi de cadere, aproape numai ei au tinut sus ideea statului si a nationalitatii Romane. Respectul de sine, dispretul, poate naiv, dar justificat in contra innoiturilor straine, au facut cu putinta ca poporul sa se redestepte din somnul de o suta de ani, somn care s`a inceput cand cel din urma dintre Basarabi au cazut pe esafod si care s`a sfarsit abia in secolul nostru"[36].

Produs al dominatiei indelungate fanariote, dar si al metodelor liberale, clasa superpusa marcheaza, prin aparitia ei, o schimbare a elitelor in cadrul unei miscari de circulatie. Insa acest proces de circulatie a elitelor are, in cazul societatii noastre o trasatura aparte – nu este vorba de o improspatare a elitelor conducatoare care sa se fi petrecut in mod organic si conform unui acelasi criteriu de selectie si promovare, ci de o ruptura marcand utilizarea altor seturi de reguli, rezultand intr-o indepartare a elitelor autohtone si inlocuirea acestora cu patura superpusa a veneticilor hulpavi si lipsiti de patriotism: "Da! Familiile vechi sunt menite a se stinge, pentru ca n`a vrut Dumnezeu ca un copac al padurilor sale sa creasca pana la cer. Da! in locul stejarului secular, stejarul cel tanar se inalta in sus – neam vine si neam trece - aceasta e legenda veacurilor. Dar nu e indiferent pentru un popor ce rasare in locul stejarului, nu indiferent, cand plantele parazite, oricat de trecatoare ar fi ele, isi infig radacinile in trunchiu si ajung mai repede sus decat stejarul. Nu e indiferent pentru un popor carui *principiu* se datoreaza ridicarea unui om in mijlocul lui: daca ea se datoreste tariei, curajului, energiei - tot atatea numiri diverse pentru principiul puterii de munca si pentru barbatie, sau daca ea *se datoreaza speculei, apucaturilor, instinctelor feline si oarecum femeesti* ale omenirii. Nu e indiferent pentru viata unui popor ca, in loc de stejar, sa rasara slabul si pururea de vant leganatul mesteacan. Nu e indiferent daca cei ce se ridica au sau nu radacini adanci in pamantul tarii. Nu e, c`un cuvant, indiferent daca soarta unei tari e condusa de oamenii ei proprii, sau de aristocratia diferentelor de pret si diferentelor de opinii, de aristocratia cursului de bursa si a limbutiei"[37].(sublinierea noastra).

Citatul de mai sus, pe langa relevanta sa in ceea ce priveste gandirea politica a autorului, exprima in subsidiar insa si acea atitudin*e* de care aminteam in partea introductiva a studiului, in privinta sexului opus. Desigur ca se poate accepta, din solidaritate cu tragedia nationala prin care trecea tara in opinia lui Eminescu, "cocotele" ce insotesc clasa superpusa corupta si exploatatoare[38], ca simbol al decaderii si luxului in care acesti oameni isi duceau existenta. Faptul ca termenul este injurios nu are legatura cu conceptiile personale ale autorului, ci se vrea doar ca subliniere a unei realitati politice

conexe subiectului central – patura alogenilor venali ce sug energiile tarii in scopul satisfacerii propriilor interese. Insa, in cazul fragmentului reprodus anterior, vedem ca avem de-a face in mod direct cu o atitudine personala a lui Eminescu, exprimandu-i parerile intime vizavi de partea femeiasca. Desigur, s-ar putea crede ori spune ca limitele interpretarii sunt impinse mult prea departe, ca schilodim opera politica eminesciana in scopul satisfacerii nevoii de a gasi o problema acolo unde nu exista. Din pacate nu este adevarat. Aplicarea unui proces analitic asupra scrierilor politice eminesciene in vederea decantarii atitudinilor sale in privinta problematicii feministe a perioadei nu face decat sa releve doua fapte fundamentale: in primul rand reflectarea conceptiilor epocii in articolele poetului, in gandirea si teoria sa politica, iar apoi, prin prisma deja amintita a creatorului de opinie, evidentierea importantei si impactului pe care mesajul transmis prin intermediul acestor articole le-a avut asupra publicului cititor, la randul lui capabil de a genera aducerea in agenda a unei astfel de problematici si, deci, capabil de a produce schimbarea necesara la nivel politic. Pura asociere pe care Eminescu o face intre patura superpusa – in toate scrierile sale aceasta nefiind nici macar o data prezentata intr-un mod pozitiv - si feminitate pune cititorul in pozitia de a valoriza negativ nu doar clasa veneticilor jupuitori de tara, ci si persoanele de sex opus, mai precis atributele principale ale feminitatii. Vedem deodata ca mamele copiilor nostri sunt niste firi de speculante josnice, asemeni Caradalelor infierate de penelul cronicarului de la "Timpul", ca e rau sa pui femeile la treburi politice sau care sa implice un nivel organizatoric ridicat, datorita instinctelor lor feline, care le fac sa nu fie…barbate. Ele nu sunt decat niste persoane slabe si mladioase, incapabile prin natura lor a se ridica la nivelul concurentilor lor masculini. Sa fie vorba aici si de ecourile romantismului tarziu care se faceau auzite in creatia poetica a lui Eminescu, cu iubiri cavaleresti dedicate micilor domnite inchise in donjoane ce le protejeaza de ale vietii valuri, si cu zburatori masculini ce coboara nemuritori si reci din inaltimile intangibile ale sferelor superioare?

Trecand de la acele elemente ce structureaza exclusiv discursul public catre cele ce tin mai mult de conceptiile personale ale autorului, putem completa informatiile deja obtinute asupra adeziunii lui Eminescu la acest patriarhalism al indiferentei ce caracterizeaza nationalismul romanesc. Aluziile pe care Eminescu le face referitor la femei si feminitate se dovedesc a nu fi cazuri izolate, ci componente ale viziunii sale coerente de ansamblu asupra relatiilor intre sexe, construct axat pe doua directii – cea a societatii, a modalitatii in care erau aceste relatii percepute la nivel general in plan social, si cea a influentelor intelectuale ale romantismului si ale gandirii filosofice a epocii, dezvoltate pe baza studiului intensiv literar ori al marilor curente de idei. Atitudinea protectoare fata de femei, plecand de la ideea febletei lor naturale si a inadecvarii lor in rezolvarea problemelor ce tin in genere de competenta barbatilor, Eminescu o are si in cadrul relatiilor sale intime, aici referindu-ne in special la cea cu Veronica Micle. Un exemplu in acest sens constituie schimbul de scrisori dintre cei doi care abordeaza si problema pensiei viagere pe care Micle spera sa o obtina de la stat in urma decesului sotului sau. Prin 1879, subliniind schimbarile de natura sociala produse de decesul sotului in viata Veronicai, Eminescu afirma ca acestea sunt schimbari "pe care o natura sfioasa de femee nu le poate prevedea, nici suferi"[39]. Iata deci diferentele structurale intre sexe expuse sumar, lucru care insa nu le face sa fie mai putin relevante. Femeia lui Eminescu-omul este slaba, neajutorata, necesitand sprijinul masculin pentru a face fata greutatilor vietii. Exista dar o diferenta de natura intre cele doua sexe pe care Eminescu o considera a priori. Pe de-o parte avem barbatii, care sunt cei insarcinati cu sustinerea familiei prin munca lor, tot ei fiind si cei care, in conformitate cu statutul de cap de familie, se implica

in viata politica si economica; de cealalta parte sunt femeile, responsabile cu administrarea veniturilor barbatului in vederea intretinerii gospodariei si cu cresterea si educatia primara a copiilor (fapt pentru care ele pot deveni uneori si invatatoare). Datorita rolurilor lor specifice, diferite de cele masculine, femeile nu pot interfera cu sfera activitatilor politice, iar in ceea ce priveste economicul, contacte exista doar la nivelul procurarii hranei ori obiectelor casnice de la piata. Pe langa toate cele de mai sus, femeia trebuie sa fie si instruita pentru a fi un bun companion al barbatului, domeniile deschise fiind cel literar ori cel al artelor frumoase, scena pe care femeia evolueaza fiind cea a saloanelor, balurilor ori a ceaiurilor, unde isi asuma indeobste rolul de animator cultural al lumii mondene (din nou aici exemplul reginei Carmen Sylva fiind unul relevant).
Iata de ce ii aparea normal lui Eminescu faptul ca pensionul de domnisoare sa fie condus de o femeie, cine altcineva ar putea fi mai bine pregatit in a educa tinerele fete decat o persoana de acelasi sex, buna cunoscatoare a cerintelor sociale fata de sexul frumos? Aceasta rol al femeii ii pare lui Eminescu a fi totodata cel mai potrivit cu natura adesea superficiala feminina, care pune un mare accent nu pe interioritate si intelect, asemeni barbatului, ci pe aspectele efemere si exterioare ale existentei, cum ar fi propriul aspect fizic – de la imbracaminte pana la pomezile de fata. Din aceasta cauza, emanciparea femeilor nu este, pentru Eminescu, o cerinta primordiala pentru modernizarea Romaniei; dimpotriva, pentru ca aceasta sa se faca organic, este indispensabil mai degraba ca femeile sa-si pastreze vechile roluri sociale si culturale.

4.3. Eliade si femeia hotarat dezgustatoare

Daca Eminescu reprezinta o figura emblematica pentru ilustrarea gandirii nationaliste a ultimei treimi a secolului XIX, Mircea Eliade apare pe de-o parte in rol de continuator al discursului de tip eminescian in spiritul sau, iar pe de alta parte ca exponent activ al unei noi modalitati de relationare cu domeniul politic[40], abordata din punctul de vedere al generatiei care se identifica, in conceptia sa de reinnoire a politicului, cu Romania intregita si renascuta din cenusa Vechiului Regat, o Romanie cu o Constitutie noua, cu o reforma electorala ce aducea cu sine votul universal masculin, si cu o problema agrara care, datorita “Regelui Taranilor” Ferdinand, parea a se apropia de solutionarea indelung dorita.
Insa aceasta noua era in care pasea tara noastra aduce cu sine, pe de-o alta parte, noi reactii si abordari in privinta politicului, unele fiind continuari si aprofundari ale vechilor idei antebelice, altele afirmandu-se ca originale, chiar revolutionare. Un astfel de exemplu este aparitia gruparilor si partidelor politice anti-sistem, la stanga Partidul Comunist, iar la dreapta miscarea legionara. Caracteristica principala a acestora consta in anti-parlamentarismul lor declarat, lupta sustinuta atat in planul discursului politic cat si in cel al actiunii concrete impotriva sistemului democratic, afirmarea necesitatii dezvoltarii in plan politic a specificului national (in cazul legionarilor) ori a integrarii in structurile internationaliste, in vederea concretizarii idealurilor marxiste (in cazul – evident - al comunistilor).Privite in general ca reactii si consecinte ale Primului Razboi Mondial (mai ales in privinta emergentei dreptei extremiste la nivel european), curentele anti-democratice castiga teren rapid in detrimentul vechilor democratii, dezvoltandu-se astfel un clivaj politic bine definit la nivelul intregului continent, intre suporterii pluralismului democratic si adversarii acestuia. Dreapta acuza vechile regimuri de incapacitate de guvernare, de coruptie, de reprimarea potentialului creator al natiunii, creionand imaginea unui sistem erodat care, la nivel istoric (utilizandu-se drept argument teorii asimilate superficial ori transpuse in forme autohtone precum cea hegeliana,

spengleriana etc. sau favorizand o forma de darwinism social extrem de dur), este depasit, trebuind a lasa locul noilor viziuni ale dreptei asupra organizarii sociale.
Saltul calitativ pe care dreapta dorea sa-l faca in cadrul politicului este bine rezumat de Cioran, influentat in mod direct de national - socialismul german[41], in a sa "Lume a politicului": "Regimul democratic, cu al sau sistem parlamentar, dand posibilitatea fiecarui cetatean sa participe activ la viata publica, a dezvoltat latura meschin politica din fiecare individ, o megalomanie a omului. *Rezultatul* a fost ca democratia a scos la iveala o serie de talente si, in intreaga lume, doar doua-trei genii politice. Un mare geniu politic trebuie sa fie prin excelenta *un dominator*.[…] Democratia, admitand controlul si interventia din afara in actele sefilor, le anuleaza orice prestigiu mistic si-l incadreaza in randul muritorilor, explicandu-le ridicarea numai prin *sansa*. Fluxul si refluxul destinelor nu este vazut in functie de vreo chemare intrinseca, ci de accidentul intamplarilor exterioare."[42]
Caile prin care procesul schimbarii, declarat ireversibil, putea prinde contur real insa variau si ele, in functie de diferitele orientari prezente in cadrul dreptei. Si aici descoperim o linie de ruptura, delimitand adeptii schimbarii din interiorul sistemului, efectuata prin utilizarea mijloacelor democratice ale sistemului politic parlamentar, odata atinsa pozitia de putere elementele constitutive fiind modificate sau eliminate in conformitate cu programul revolutionar al miscarii sau al partidului, de cei care considera ca puterea politica trebuie acaparata prin mijloace revolutionare, violente, eludand jocul politic electoral in favoarea presiunilor de strada. Desigur, linia aceasta de demarcatie este clara doar la nivel teoretic, pentru ca, de exemplu, national-socialistii germani au combinat cele doua metode de-a lungul timpului, pe de-o parte prezentandu-se regulat in alegeri iar pe de alta utilizand presiunea politica si violenta stradala[43].
Aceste mari linii directoare se regasesc si la noi, cu deosebirea ca discursul de dreapta pastreaza intr-o oarecare masura liniile trasate deja de antecesori[44], radicalizarea petrecandu-se insa foarte pregnant la nivelul actiunii politice. Intr-o incercare rapida de clasificare, vedem pe de-o parte ganditorii adepti ai luptei din interiorul sistemului, cum sunt Iorga, Goga, A.C. Cuza, Gh. Bratianu etc., iar pe de alta pe adeptii mijloacelor violente precum Corneliu Zelea Codreanu, Vasile Marin, Horia Sima, etc. Exista aici si o a treia categorie, de mijloc, care, desi afiseaza un anti-parlamentarism declarat, se limiteaza numai la sfera discursiva, aderand insa formal la una dintre organizatiile politice de dreapta – este cazul lui Eliade ori al lui Cioran, aderenti ai Miscarii Legionare insa cu o activitate politica propriu-zisa foarte limitata ori inexistenta, compensata insa in planul luptei de idei. Manifestul "programatic" al generatiei al carei exponent si luptator de frunte se declara Eliade, seria de articole "Itinerariu spiritual", afirma printre altele ca "voim sa biruiasca valorile ce nu sunt izvorate nici din economia politica, nici din tehnica, nici din parlamentarism."[45]. Practic, putem spune ca aceste ultime doua categorii alcatuiesc un intreg, avand pe de-o parte organizatia politica a Legiunii, axata pe actiunea politica propriu-zisa, si pe de alta parte curentul intelectual ce oferea substanta doctrinara miscarii prin intermediul scrierilor si polemicilor din ziare.
Insa cazul celor doi amintiti la urma, ca de altfel si cel al lui Constantin Noica, este esentialmente legat de angajarea si pozitionarea politica a mentorului si profesorului lor, Nae Ionescu. Figura emblematica a perioadei interbelice, adopta totusi pozitii oarecum tulburi in actiunea sa politica, parand a-si satisface nu o data propriile orgolii, si nelasand impresia ca ar urma o linie clara, programatica, fapt mentionat mai tarziu de Cioran, intr-o convorbire cu Gabriel Liiceanu: "la inceput, Nae Ionescu era personajul cel mai important dupa rege, adica avea influenta cea mai mare. Si la un moment dat, nu stiu

precis din ce cauza, a rupt cu regele, sau regele a rupt cu el. Din clipa aceea n-a avut decat un singur gand: sa se razbune. Asa se face ca s-a apucat sa sustina Garda de Fier. Aceasta angajare a fost in primul rand una personala si in al doilea rand una politica. Cert este ca ne-a antrenat in aventura lui personala, iar jocul lui politic a avut drept ultim mobil razbunarea. Nu se putea impaca cu ideea ca el, care l-a adus pe rege…Singurul lui gand era acuma sa-l sape, si gandul asta l-a pierdut, in cele din urma, l-a lichidat"[46]. Oricare ar fi fost pozitiile adoptate de Nae Ionescu insa in raport cu jocul politic, cert este faptul ca datorita lui dreapta romaneasca –si in special ma refer aici la Miscarea Legionara - a beneficiat de aportul doctrinar al unor condeie precum cel al lui Eliade ori al lui Cioran.

Nici in cazul romanesc liniile de demarcatie nu functioneaza in totalitate, pe de-o parte legionarii candidand repetat in alegeri, chiar schimbandu-si denumirea in urma interzicerii miscarii, dar concomitent recurgand la violente si la asasinatul politic, iar de cealalt parte, exemplul lui Iorga, desigur, admirator al legionarilor intr-o perioada (vezi si articolul "Doi baieti viteji: Mota si Marin" dedicat memoriei celor doi legionari ucisi in Spania: "Luptand pentru credinta lor crestina si pentru cinstea poporului lor, pentru ce este etern, scump si curat in latinitatea nebolsevizata, doi tineri romani, doi baieti viteji, Mota si Marin, au cazut inaintea Madridului aparat de Rosii"[47] etc.), dar si al metodelor de lupta politica mussoliniene, asa cum ne-o arata inca din 1931, intr-un ciclu de conferinte asupra Italiei: "dar inca un lucru se cerea pe langa aceasta monarhie, represintand unitatea italiana [..]; trebuia participarea reala, nu parlamentara, nu intr`o forma imprumutata din Anglia sau din Franta, ci in forme organice, a intregului popor italian.[…] Asa incat aparitia d-lui Mussolini, cu conceptia sa, sprijinita pe traditiile istorice ale poporului italian, pe necesitatea aceasta ca oamenii sa se simta nu ca niste indivizi isolati, ca niste vagi figuri abstracte, inscrise in registrele de contributii si in listele de alegatori, cand s-a ajuns in toata Italia la o concentrare, acest sentiment, cerand a se organisa altfel viata poporului italian, a se farama deosebirile, nenaturale, dintre clase pentru a se pune in loc solidaritatea la munca, a produs miscarea fascista, pe care multi, la noi, cred ca o imita atunci cand n`au inteles nici cea d`intaiu pagina din catechismul acestei mari opere de refacere nationala. Caci aceasta nu inseamna o formula pe care o inveti pe de rost, aceasta nu inseamna un ambitios, caruia ii incredintezi realisarea acestei formule, aceasta nu inseamna revolutia pentru placerea de a avea o revolutie, ci cu tot debutul violent, de care era nevoie tocmai pentru ca disarmonia, violenta sa dispara cu desavarsire din viata nationala, si, in loc sa fie linistita, tacuta munca a oamenilor consacrati acelorasi ocupatii, crearea formatiunilor firesti, care de sine sa alcatuiasca Statul."[48] Iar cand, la inceputul anilor treizeci, lui Iorga ii vor fi oferite fraiele puterii, vom vedea, asa cum remarca si Nae Ionescu, ca actiunea politica a marelui istoric va fi una neasteptat de moderata in raport cu discursul sau nationalist anterior: "Profesorul Iorga avea, in adevar, perspective de vizionar, larga intelegere, istorica si as zice conaturala, a realitatilor Romanesti si insufletire profetica de mare reformator. D. Iorga a preferat totusi sa fie un gospodar cinstit, care sa faca in aceasta tara de oameni necajiti "putintel bine". Nu a avut suflul pe care i l-am banuit noi ? […] Fapt este ca profesorul Iorga nu ne-a dat marea guvernare revolutionara in care noi, uneori, timid nadajduiam"[49].

Putem spune ca in cazul romanesc, un al doilea tip de clasificare este posibil, care sa surprinda cu o mai mare claritate trasaturile caracteristice ale dreptei, in functie de criteriul pe care chiar Eliade ni-l furnizeaza – cel generational, elementul central al unei astfel de taxonomii reprezentandu-l razboiul mondial, care vine sa traseze linia de clivaj ce separa generatia de la 1900, cum o numeste Eliade, de cea afirmata dupa incheierea

conflictului, in cadrul Romaniei intregite. Vedem ca diferentele ce despart cele doua generatii nu tin doar de elementele superficiale, precum varsta, ci de aspecte precum modalitatea de relationare cu politicul; "batranii", desi vor trece, asa cum vom vedea, printr-o schimbare de discurs odata cu inceputul epocii interbelice care aduce cu sine implinirea idealului national, vor ramane insa produsele unei lumi moarte, cea a Vechiului Regat, manifestandu-se ca atare si in planul luptei politice, unde vor putea fi caracterizati ca avand un discurs dur, dar dublat de o actiune politica cel putin moderata, in timp ce tinerii, preluand elemente de doctrina ale precursorilor, le vor imbraca in noi haine discursive, conferind totodata si noi dimensiuni praxis-ului politic ca de exemplu, introducerea practicii asasinatului politic ori mistica liderului, asa cum apare ea in cazul lui Codreanu. Astfel putem spune ca in ceea ce-l priveste, discursul dur politic este dublat si de o actiune politica pe masura. Ilustrarea cea mai buna a incompatibilitatii intre generatiile sus-amintite este oferita de relatia politica dintre A.C. Cuza si fostul sau student si, mai apoi, mana dreapta in organizatia lancierilor, Corneliu Zelea Codreanu. Diferendele dintre cei doi, care mergeau mult mai adanc decat simplele diferente de opinie, vor duce catre ruptura ce va constitui piatra de temelie a infiintarii Legiunii, prin acel celebru si laconic Ordin de zi nr.1, diferit de tot ceea ce cunoscuse pana atunci discursul politic romanesc: "Astazi, vineri 24 iulie 1927 (Sf. Ioan Botezatorul), ora zece seara, se infiinteaza: "Legiunea Arhanghelului Mihail", sub conducerea mea. Sa vina in aceste randuri cel ce crede nelimitat. Sa ramana afara cel ce are indoieli."[50]. In capitolul urmator se va vedea ce importanta avea problema generationala in gandirea legionara – si cu ce consecinte pentru dimensiunea de gen a acesteia.

Vom incerca, in cadrul acestei parti a examina activitatea publicistica a sustinatorilor ideologici ai "noii generatii", ganditorii antebelici si interbelici, radicali si moderati, a caror activitate literara se limiteaza la veleitati (cu exceptia lui Octavian Goga) dar care au jucat un rol politic semnificativ in dreapta nationalista constituind subiectul capitolului urmator.

Regasim cel mai bine aceasta "noua generatie", in ilustrul sau exponent si doctrinar, Mircea Eliade. El a ridicat stindardul luptei de idei in a doua jumatate a anilor `20, mai intai printr-o serie de articole critice la adresa intelectualitatii vremii si a prestatiei lor in plan cultural si stiintific, iar mai apoi prin publicarea "Itinerariului spiritual", crez al tinerimii ridicate dupa razboi. Atacand mai intai metodologia si bibliografia primului volum al sintezei de istorie universala scris de Nicolae Iorga si aparut in 1926[51] ("Essai de synthese de l`histoire de l`humanite") – desi, in general, tanarul si, mai tarziu, autorul matur Eliade va manifesta, de-a lungul vremii o reala si sincera admiratie fata de omul si opera care sunt Nicolae Iorga[52] -, Eliade porneste pe drumul spinos al conflictului intre generatii, provocand cele mai variate reactii din partea cronicarilor vremii, de la cea negativa a lui Vasile Bogrea ("Domnul Mircea Eliade, 'Student Filosofie' si Essai de synthese de l`histoire de l`humanite a dlui N.Iorga, sau Ce n-a cetit d. Iorga si a cetit d. Mircea Eliade –O gluma trista" din revista "Societatea de maine", 22 august 1926) ori a lui Alexandru Elian ("Iarasi 'Noua Generatie'", in "Vlastarul", mai –iunie 1928) pana la cea plina de admiratie a lui Serban Cioculescu ("Un 'Itinerariu spiritual", in "Viata literara", 26 mai 1928).

In primul rand, reactia lui Eliade si mai apoi a celorlalte mari nume ce au aderat la curentul "generationist", cum l-a numit Liviu Antonesei[53], curent centrat in jurul asociatiei „Criterion", pornea de la ideea de „generatie tanara", opusa celei vechi, burgheze, pozitiviste si mediocre[54]. Ca urmare, ei considerau ca toate problemele culturale si politice, asa cum erau ele definite inca de la Eminescu - politicianismul,

coruptia, formele fara fond etc. - isi vor gasi rezolvarea in urma schimbului de generatii, prin implicarea in plan civic a tineretului, singurul capabil in virtutea fortelor sale creatoare de a rupe cu tarele acumulate de-a lungul a mai mult de jumatate de secol de Vechi Regim ("Lupta dintre generatii ni se parea a fi cheia tuturor conflictelor si principiul explicativ al tuturor evenimentelor"[55]). Oamenii politici formati la scoala Romaniei antebelice nu puteau fi cei care sa propuna noi constructe ideatice, fiind – in cel mai bun caz - doar motorul nedorit al perpetuarii si propagarii vechilor metehne. Singura personalitate a epocii recuperabila pentru „generationisti" este, desigur, Eminescu. Atata vreme cat, depasind nationalismul idealist si limitat al generatiei pasoptiste, „ei erau dornici sa asimileze intreaga cultura mondiala in cultura romana si in acelasi timp sa <impuna> activitatea romaneasca in patrimoniul cultural general al omenirii, [...] Eminescu era singurul care implinise ambele obiective"[56]. Intreaga atitudine adoptata de catre Eliade in cadrul scrierilor sale jurnalistice, vizand toate elementele vietii sociale – de la cultura si arta pana la manifestarile civice - are la baza o conceptie axata pe disocierea planurilor material-exterior si interior-spiritual, coagulata la nivelul politic intr-un corpus ce evidentiaza primatul evolutiei interioare ca factor funciarmente esential in articularea oricarui demers analitic centrat pe elaborarea unei noi intelegeri - coerente - a climatului politic si social: "primatul politic presupune lupta pentru o noua ordine sociala si pentru instaurarea unei noi ierarhii. Dar oricat de abil ati suci si ati rasuci definitia "primatului politic", va loviti de notiunea de ierarhie; notiune care o presupune pe cea de *valoare*. Orice noua ordine sociala, orice noua creatie statala –nu se poate cladi decat pe notiunea de *valoare.* Si trebuie sa recunoasteti ca "valoarea" presupune forta creatoare; ca este, deci, un criteriu *spiritual*, iar nu unul *politic*. Singurul lucru care conteaza in orice ierarhie din lume este *creatia*; facultatea de a produce, provoca sau restaura *valori.*"[57]

Arhitectura spirituala romaneasca pe care o creioneaza pana lui Eliade in "Itinerariul spiritual" si in scrierile ce-i urmeaza consista, dincolo de elementele generale deja expuse, intr-o suma de linii directoare ce definesc atitudinea radicala a tinerimii intelectuale postbelice: elitism; virilitate/vitalitate; ageism; anti-politicianism; spiritul de sinteza; anti-pozitivism; misticism; patrunderea in universalitate. Ortodoxia, pe de alta parte, se regaseste si ea, insa distilata gratie spiritului argumentativ caracteristic lui Eliade, reprezentand acel stadiu final catre care tinde dezvoltarea spirituala a tinerimii romane; "calea cea dreapta" are, pe langa atributele initiale religioase, si rol de validare a drumului parcurs catre imbogatirea demersului spiritual si intelectual, intr-o interpretare larga, ce indreapta ortodoxia catre o perspectiva cvasiprotestanta, aflata oarecum in contradictie cu ideile profesate in contemporaneitate[58]: "…experienta religioasa ni se impune atat ca o implinire, o armonizare a functiunilor noastre sufletesti – cat si ca un element de unitate al culturii", desi "acceptarea metodei stiintifice alaturi de rolul filosofiei, al artei si experienta religioasa –e imprudenta"[59]; "Asadar, noi, cei tineri – vom ajunge, nu ne intereseaza cand, crestini ortodocsi. Nu va lipsi nici unul, dintre acei care au gustat sensul metafizic al vietii.[…] Nu ne e teama sa gresim, pasind alaturea de drum. Pentru ca stim ca exista un drum drept, care ne e menit. De altfel, ceea ce e frumos in noi e faptul *cautarii.* Noi cautam – si suferim pentru aceasta - ceea ce altii se multumeau a primi de la preoti, nu intotdeauna de isprava, si uitau apoi intr-un fund de suflet. Noi voim un crestinism efectiv – adica rezultatul unei experiente, proaspat, greu de sensuri, cald de viata, stralucitor de daruri. Care sa ne prefaca, *sa ne faca din oameni – oameni de ai lui Dumnezeu*, adica suflete in trupuri, suflete ce cauta sa asimileze si sa raspandeasca valori Dumnezeiesti in lumea valorilor bestiale sau, rareori, a valorilor omenesti."[60].

Atitudinea lui Eliade fata de aspectul religios in general si fata de ortodoxie in special, deja caracterizata ca fiind marcata de amprenta propriului sistem de idei, cu un inteles atat de larg incat greu se poate decela linia de demarcatie dintre ea si filosofie, tinde a se estompa mai tarziu, mai ales gratie unui altfel de itinerariu – cel indian -, integrandu-se in conceptia sa mai larga, a unitatii culturale eurasiatice. Religiosul insa va continua sa reprezinte un factor de prima importanta in agregarea sistemului de idei la Eliade, finalmente intervenind in definirea aspectului cultural si civilizational in raport cu etnicul si nationalul, pornind de la filiera spengleriana atat de uzitata in perioada: " Ca exista culturi rezemate pe o baza etnica – faptul e dovedit istoriceste.[…] Iata insa un amanunt care nu trebuie scapat din vedere: nu exista cultura indiana, ci cultura brahmana si cultura budista. De asemenea, nu exista o cultura greaca. Exista o *civilizatie* greaca, o continuitate de valori economice, materiale –ca sa folosim gandirea lui Spengler, atat de mult falfaita in ultimii ani. Va sa zica – in cadrele aceleiasi mase etnice, ceea ce produce *cultura* nu e insasi fibra etnica. Ci un manunchi de germeni spirituali, dezvoltati de cele mai multe ori de *religie*."[61]. Iar in acest sens subliniaza Eliade relevanta factorului religios: "de aceea cultura se intemeiaza ori pe o religie – a carei experienta mistica este *nisus formativus*, catalizatorul si structura echilibrului spiritual - ori pe o *didactica.*[…] atunci cand vorbim de didactica ne gandim la multimea constiintelor, la acea "sfanta mediocritate" a bisericii romane" [62].

Un alt element care iese in evidenta in cadrul constructului ideatic dezvoltat de Eliade este axarea definitorie pe elita, demers trecut insa din nou prin prisma viziunii sale specifice; descoperim in primul rand echivalenta dintre conceptul de "generatie" si cel de "elita"[63], in contextul istorico-politic al perioadei definibil prin reactia in fata crizei, adica a abia sfarsitului razboi mondial[64]. Eliberarea de povara unui ideal national concret, definibil in termeni clari politici, culturali si istorici face ca generatia studioasa postbelica sa aibe misiunea aparte de a recalibra discursul national catre noi dimensiuni, spirituale, ce tintesc in mod direct catre accederea prin planul cultural catre universalitate, catre conturarea unei identitati romanesti coerente si afirmarea acesteia in lumea marilor idei, iar acest lucru singur justifica accentul pus pe elita: "pentru cine intelege – noi suntem generatia cea mai binecuvantata, cea mai fagaduitoare din cate s-au randuit pana acum in tara. Trebuie sa tinem seama numai de elita."[65] Conceptul de elita are insa la Eliade o puternica amprenta proprie, concordanta cu ansamblul teoretic constitutiv al gandirii sale politice de sorginte spiritualista: "mi se pare, de asemenea, inutil sa amintesc […] rolul pe care l-au avut elitele si marile experiente spirituale in crearea istoriei. Sa amintesc "omul nou" al lui Alexandru cel Mare, al Crestinismului, al Renasterii –"om nou" care a fost intai valorificat si experimentat de catre elitele spirituale ale timpului. Elite care nu inseamna nici clasele bogate, nici clasele culte – ci toti oamenii cu o puternica viata sufleteasca, toti oamenii care credeau in suflet, in gand, in libertate[…] Caci "intelectualul" nu inseamna omul cu diploma sau cu stiinta de carte, ci omul care crede in valorile sufletului, omul hranit de marile izvoare sufletesti, omul intotdeauna "nou", pentru ca e intotdeauna viu si concret."[66]

Insa generatia de elite a domnului Eliade, atat de perfect definita in raporturile sale cu celelalte elemente ale viziunii sale politice, exclude cu nonsalanta elementul feminin. Nu este vorba aici de o pura intamplare, si nici de cauze legate de preconceptiile sociale general-valabile, ca in cazul lui Eminescu. Este vorba despre pozitie clar definita si constient abordata, avand drept fundament teoria virilitatii masculine atat de des evocata de Eliade - dar si de Cioran (intr-un mod insa mai voalat, fapt relevant pentru cel care era "cel mai excesiv spirit polemic al generatiei sale"[67])-, teorie prin care sunt exagerate

anumite componente si trasaturi considerate a fi tipic masculine in virtutea unei energizari a actiunii cultural-politice nationale, elementul de referinta utilizat fiind, in mod evident, cel feminin. Insa nu avem de-a face cu femeia cu care intelectualitatea tanara de la noi intra in contact zilnic si care – probabil - ii servea la masa si le pastra hainele curate, ci cu multitudinea de preconceptii prezente la nivelul simtului comun, coagulate intr-o imagine a unei femei virtuale, ale carei calitati relative la trasaturile esentiale ale feminitatii ei nu sunt decat reflectarea raului social, cultural ori intelectual. Teoria virilitatii conturata de Eliade nu este nici pe departe un element fugar, efemer in cadrul gandirii sale politice. Este unul dintre punctele de plecare pe care il gasim prezent in toate scrierile si articolele sale, indiferent de tematica lor initiala - religioasa, politica, culturala, artistica. Forma de *weltanschauung* pe care aceasta teorie a luat-o in conceptia lui Eliade este recunoscuta finalmente si de autor, sub rezerva insa a faptului ca marele istoric al religiilor de mai tarziu tindea a-si musamaliza intr-o oarecare masura actiunile si convingerile din trecut. Vorbind, in "Memoriile" sale despre articolul care s-a constituit in piatra de temelie a teoriei pomenite - "Apologia virilitatii", aparut in ziarul "Gandirea"-, Eliade scrie: "era o incercare de a face din "virilitate" - cliseu pe care il imprumutasem din *Maschilita* a lui Papini - un mod de a fi in lume, totodata un instrument de cunoastere, si deci de stapanire a lumii.[…] Amestecul de asceza, exaltare metafizica si sexualitate (amestec care iar aminteste India) era derutant. Aproape nimeni n-a stiut ce trebuie sa creada despre acest text. Din cand in cand, in revistele si ziarele de provincie citeam critici sau aluzii rautacioase. Stelian Mateescu parea destul de interesat, dar nu putea accepta ceea ce numea el "sexualizarea Spiritului". Lui Paul Sterian i-a placut mai ales pentru "poezia" pe care o descoperise in proza aceea naravasa. Era un fragment in care autorul isi urla furia de a nu putea fi *tot* si in *acelasi timp*." [68]. Desi "Apologia virilitatii" se dorea a fi manifestul doctrinar al lui Eliade, nu acest text este cel mai reprezentativ, fiind mai degraba –asa cum o recunoaste si autorul - unul "pretentios si confuz, scris in stiluri diferite - eseu filosofic, diatriba, litanie"[69]; pentru a reconstitui teoria virilitatii la un nivel la care ea sa devina inteligibila, trebuie sa privim in ansamblu scrierile lui Eliade din epoca, regasind acele elemente care alcatuiesc nucleul dur al teoriei.

De la bun inceput descoperim ca "virilitatea" lui Eliade se afla strans legata de toate celelalte caracteristici ale viziunii sale politice - elita, cultura, creatie, generatie tanara, spirit de sinteza, unversalitate. Insasi aceasta enumerare, odata trecuta in revista, sugereaza patternul; ca intr-un joc de puzzle vedem cum brusc se ordoneaza, revelandu-ne modelul ideal de dezvoltare conceput de Eliade, model care este aplicabil nu doar cadrului politic ori celui cultural, ci si ansamblului de fapte si actiuni care definesc viata cotidiana. Scopul final este atingerea armoniei, fie ca este ea sociala, fie ca este individuala, chiar in plan metafizic. In spirit si in trup, romanul se va indrepta catre o implinire creatoare, rod al teoriei spiritualiste profesata de Eliade[70]: "Natiunea fiind un instrument cultural, rolul statului nu poate fi decat acela de a ajuta pe fiecare cetatean sa *creeze.*[…] Despre ce fel de creatie poate fi, insa, vorba ? Evident, nu de o creatie exprimata prin *opere* (de arta sau de gand). Ci de o creatie de *fapte*, de rodire sufleteasca a fiecarui cetatean cuprins intre granitele tarii; adica, intr-un cuvant, de armonizarea omului cu lumea si cu sufletul sau, de crearea unui echilibru firesc si fertil. Nu fiecare individ este dator sa creeze *cultura*; toti sunt datori, insa, sa-si creeze echilibrul lor interior prin *fapta*. Contemplatia este instrumentul de lucru al elitelor; prin contemplatie acestea cuprind lumea, o rastoarna in sufletul lor, o imbogatesc prin creatia lor.[…] Pentru ceilalti oameni, insa, contemplatia nu poate fi un instrument de lucru; caci din

contemplatie ei ar face inactiune, reverie, lene – intr-un cuvant, "oprire pe loc". Pentru ceilalti, *fapta* ramane instrumentul lor de creatie, de impacare cu ei insisi"[71]. Deosebim aici si principala trasatura a elitei in conceptia lui Eliade, care practic reaseaza conceptul pe bazele propriilor sale linii directoare teoretice, definirea elitei facandu-se nu in functie de calitatile sale, ci de rolul sau: "…Semnalul timpului nu ne indeamna deci la politica, la fapta stimulata, la fapta provocata de altii. Semnalul timpului ne indeamna la *cultura*, pe unii, si la *fapta proprie*, pe altii"[72]. Deci deosebirea existenta intre elite si restul lumii consta in aceea ca prima categorie are dulcea sarcina de a se manifesta creator in plan cultural, in timp ce ceilalti se limiteaza doar la creatia materiala, aceasta reprezentand calea de inaltare si implinire spirituala.

Elita se deosebeste de rest prin aceea ca izbuteste a reuni in cadrul sau suma de caracteristici care o fac apta de a crea cultura (vezi enumerarea de mai sus), insa toate acestea devin acel corpus viu cultural inchegat doar in prezenta liantului fundamental, privit ca sol fertil pe care samanta creatiei trebuie aruncata, in prezenta virilitatii. Nu te declari elita, nu esti declarat elita, mai ales intr-o societate mediocra precum cea romaneasca, ci esti sau devii elita. Este vorba despre o caracteristica interioara, independenta de exterioritate, iar virilitatea este elementul si catalizatorul esential, fara de care nu se poate ajunge decat o personalitate spoita, plina de falsitate si de lasitate, incapabila de a-si defini cu claritate si putere propriul univers interior si incapabil de o veritabila proiectare a acestuia in exterior prin intermediul creatiei. Elita care sa duca neamul si cultura romaneasca spre universal are datoria interioara de a se defini in mod viril la nivel interior, prin singura metoda care poate fi rodnica – acumularea de experiente, cat mai numeroase si cat mai variate: "hotarati-va si meditati asupra singurei *opere* pe care suntem [datori] s-o cream: *constiinta, personalitatea*. Opera ce nu se implineste cu zambete, cu nostalgii, cu literatura, cu filosofie de *five of clock*, cu misticism feminizat. Opera cu nesfarsit purgatoriu de patimi mediocre. Cristal luminat in pestera adancita de izvoare repezi, de paraiele culese din experiente. *Personalitatea* se lumineaza in sufletele celor bogati in ciocniri, in nelinisti, in sinteze precipitate si mereu depasite. Iata care trebuie sa fie gandul nostru in acest ultim an pe care il mai avem de trait: sa cautam experientele, sa le intensificam, sa le disciplinam in asa fel incat nici un strop sa nu se piarda. Sa fim mereu noi – si totul sa fie al nostru."[73]. Din interior catre exterior – acesta este drumul fundamental catre valoarea autentica. Experiente acumulate si valorizate corect, pozitiv si creator, intr-un cuvant – viril. Eliade este, de altfel, extrem de acid cand se ajunge la disocierea autenticelor valori, a elitei, si pospaiala intelectuala atat de caracteristica multora dintre figurile publice ale contemporaneitatii: "se confunda "intelectualul" cu "belferul". Se confunda cu furie, cu rea-credinta, cu incapatanare. Se confunda un Eminescu sau Hasdeu cu un biet licentiat in drept. Se confunda un Nicolae Iorga cu un inocent belfer de provincie, imbatranit alaturi de programa analitica. Se confunda elitele spirituale ale unei tari, creatorii de istorie, cele mai splendide exemplare ale unei rase – cu bietii "intelectuali" de cafenea sau de club politic, cu trepadusii redactiilor, cu spertarii licentiati si doctorii in santaje. Se confunda larva erudita si abstracta, mediocritatea si impotenta, suficienta si decrepitudinea, lasitatea si imbecilitatea – cu elitele creatoare de valori, cu marii clarvazatori ai unei rase, cu purtatorii unei rase, cu purtatorii destinelor unui neam."[74]

Articolul "Bucuresti, centru viril" aduce o definire a trasaturilor esentiale ale barbatiei, aplicata insa nu unui individ, ci metropolei, privita pe de-o parte ca element de selectie a elitei, iar pe de-alta parte, idee prezenta de altfel si in scrierile lui Cioran, ca punct iradiant al intregii zone balcanice, nou Constantinopol ilustrand destinul hegemonic al

Romaniei in sud-estul european[75]: "Bucurestiul poate si trebuie sa fie un centru reprezentativ al barbatiei romanesti; cu toate aparentele sale frivolitati, si oboseli, si fracturari. Este vorba de o barbatie reala, nu stimulata. Barbatie – adica rezistenta impotriva deznadejdilor, a umilintelor, a infrangerilor; rezistenta impotriva excesului de sentimentalism moldovenesc, impotriva nostalgiei, a scepticismului, a fanatismului. Barbatie – adica deplina constiinta a propriei sale puteri, tarie nefalsificata si nestimulata"[76]. Intalnim in definitia de mai sus principalele caracteristici ale virilitatii, asa cum apare ea de-a lungul operei politice a lui Eliade: tragismul, eroism, critica sentimentului "moldovenesc" al fiintei - vazut ca element paradigmatic al structurii mentale romanesti. La toate acestea se mai adauga si conceptul oarecum neobisnuit de "compromitere" si cel de efort intelectual sustinut: "compromiterea e o insusire a virilitatii. O femeie compromisa e anulata. Un pseudo-mascul compromis e neurastenizat. Un mascul coplesit sub compromiteri – e excitat, e redus intr-o consumanta si rodnica turgescenta, preludiu al reinsirii, al perfectiunii, al creatiei. Cand te vei simti obosit, sleit in acea munca de optsprezece ceasuri pe zi – care e cea dintai conditie a virilitatii - arata-te la lumina asa cum esti. Fara indoiala, o noua compromitere. O compromitere care te va odihni mai mult decat o vilegiatura sau un sarut de logodnica.[…] Laudele aduse nu sunt o dovada a originalitatii. Compromiterea, insa, *este*. Un nume compromis in lupta dovedeste superioritatea zdrobitoare, dovedeste prezenta unor insusiri care uimesc prin ineditul lor, si care se ridica de la originalitatea superficiala pana la geniu."; "a fi compromis inseamna a fi *viu*, tanar, harnic, nelinistit, cu ochii fascinand a tinta, cu pumnii stransi, cu genunchii palpitand in asteptarea semnalului de fuga. Nu se pot compromite batranii, castratii, efebii, poetii, oamenii binecrescuti si intelectualii de rasa. Compromiterea e rezultanta celor doua cardinale linii de forta din campul magnetic al Republicii noastre: *libertatea si originalitatea.* E cel dintai pas catre *aflarea de sine.* Nu te poti intelege decat meditand asupra atitudinilor pe care un imperativ launtric te-a hotarat sa le afirmi; si asupra impresiilor penibile pe care aceste atitudini le-a ridicat in juru-ti"[77].

Prezenta acestei caracteristici a virilitatii exprima, in subsidiar, necesitatea atitudinii eroice, acel eroism tragic al celui care se sacrifica pe sine si intimitatea sa in scopul mai inalt al autoperfectionarii prin experiente. Compromiterea presupune abandonarea confesiunii, intr-un act de suprema barbatie: "cele mai penibile experiente trebuie impartasite public, unei multimi pe care niciodata nu o vei cunoaste, care te va citi, poate, cu dusmanie, si nu te va pricepe. Aceasta este o dovada de curaj masculin, de curaj eroic. Trebuie sa cautam pretutindeni actualizarea eroismului. Si, d-ta vei recunoaste – este cu adevarat eroic sa te umilesti fata de necunoscuti, fara a fi totusi vrednici de umilire. Curajul acesta implineste adevarate transfigurari in suflet"[78] Iar acest eroism trebuie exacerbat datorita tendintei curente de estompare a trasaturilor similare de caracter in cadrul societatii, odata cu acest proces inregistrandu-se si o diminuare a calitatilor elitei creatoare. La nivel explicativ, Eliade devine extrem de clar in a delimita cauzalitatea ce a condus catre aceasta stare de fapt: elementul feminin este vinovat de toate patimile elitei: "feminitatea care a pervertit adesea geniul masculin, in loc sa-l fecundeze – a creat acea falsa conceptie a *demnitatii*"[79]. Eliade blameaza femeia pentru neajunsurile masculinitatii, iar aceasta este, in fapt, o dovada de slabiciune si de lasitate. Prietenia calduroasa si empatica este condamnata ca rezultanta a influentei spiritului feminin asupra societatii - care deja se intrevede ca fiind destinata a fi una dominata de barbati -, Eliade ajungand pana acolo unde demite actul memorialistic in sine. Indemnandu-si conlocutorul fictiv sa nazuiasca "eroicul, tragicul masculin"[80], invocand patetic zeul atributelor barbatesti

(“pogoara in suflet vantul virilitatii”[81]), Eliade - mai tarziu el insusi autor al mai multor scrieri cu caracter memorialistic !- critica dur: “socotesc o lasitate rafinata publicarea “confesiunilor” sau “Jurnalelor” *post-mortem*. Pentru ca toate acestea sunt izvorate dintr-o criza, iar criza ar fi luat proportii eroice daca *ar fi existat inca*, daca ar fi fost contemporana cu opera. Tot ce nu e poezie e literatura, adica mozaic de pozitii spirituale, mai mult sau mai putin lucide. Iar literatura e intotdeauna intrecuta de marile fapte de curaj. Ele sunt un ajutor, o franghie intinsa celor ce vor sa gaseasca sensul eroic al vietii; adica sensul tragic, agonia cotidiana. Pentru ca - nu e asa ?- traim ca sa ajungem eroi, ca sa ne nastem din nou, in viata duhului.”; ”Toti acei care si-au scris “Jurnalul” in caiete mari […] - au fost timizi, delicati, feminini. Noua nu ne sta bine sa vadim aceleasi atitudini. Invata sa-ti cunosti sexul. Invata cu curajul confesiunilor masculine, fara a-ti insusi cinismul”[82]. Seria de sageti trimise catre literatura memorialistica are drept punct de plecare acea atitudine amintita mai devreme vizavi de conceptia despre prietenie ca intermediara confesiunii, considerata de Eliade ca inlantuind capacitatile creatoare; concluzia nu putea fi decat una: “si acest aspect al prieteniei e o modificare datorita feminitatii”[83] ! Iar vehementa lui Eliade se extinde si asupra altor genuri si specii literare, cum ar fi cazul eseului: “eseul insusi este un gen inferior, o forma hibrida. Menit izbanzii - in toate sensurile - din pricina feminizarii si democratizarii culturii”[84].

Aceeasi atitudine regasim si in cazul altei critici, indreptata aparent impotriva barbatilor de data aceasta, si nu a oricaror barbati, ci cei moldoveni, ca exponenti ai unui spirit aparte ce contribuie negativ la definirea virila a elitei romanesti. Insa descoperim ca nu barbatii sunt cei de condamnat de fapt ci, din nou, acea blestemata feminitatea ! Elogiind insingurarea creatoare, ferment al genialitatii, ca modalitate de dezvoltare a vietii interioare potente, Eliade inteapa dur inca din primele randuri ale articolului “Impotriva Moldovei”: “am venit, asadar, indarjit si insetat de acea aspra viata care incepe odata cu zorii si se sfarseste dupa miezul noptii, si incepe in fiecare zi, si dureaza saptamani, luni ani, fara tihna si fara sfarsit: viata omului singur. Viata pe care femeile si imbecilii o socotesc monotona si lasa […] cand e ametitor de variata si inspaimantatoare in curajul ei”[85]. Iata, dar, cine sunt cei care intineaza ataraxia intelectuala a tanarului istoric al religiilor – femeile si imbecilii ! Metafora singuratatii si a vietii interioare tumultoase nu poate fi inteleasa de catre aceste doua categorii umane lipsite cu desavarsire de orice fior creator (desi pare greu de inteles de unde si-a luat Eliade imbecilii); aceasta asociere a femeii cu imbecilitatea - adica a unei clase definibile clar conform criteriului sexual cu una definibila printr-un criteriu calitativ - nu face decat sa sporeasca dimensiunile si asa extinse pe care misoginismul lui Eliade le are.

Continuand a parcurge articolul sus-amintit, furia cu care Eliade ataca “sentimentalismul” moldovenesc creste gradat, iar caracteristicile negative ce definesc sindromul combatut tin – toate - de o tipologie feminina excerbata si voit rau inteleasa: “am urat Moldova - pentru ca ne surprinde aproape copii, pentru ca ne infiltreaza otrava nostalgiei cand noi nu ne-am inteles rosturile si nu intelegem umilinta sufletului prins in gheara straina. Ne invata sa cultivam melancolia, idilele, amintirile - fara sa ne invete si arta de a le stapani. Viciata in rosturile ei launtrice, Moldova altoieste in constiintele neorganizate germenul unei feminitati capricioase si adorabile”[86]. Importanta rolului negativ jucat de feminitate este funciara in ceea ce priveste dezvoltarea elementul primar al constructiei interioare, personalitatea: feminitatea - “inconstienta, seamana cele dintai indoieli, acele sentimente de abdicare, de bagatelizare ironic-sentimentala, care se ancoreaza nestiute intr-un colt de suflet si intervin funest in marile imprejurari ale vietii”[87]. Reunind toate elementele constitutive ale teoriei virilitatii, Eliade sintetizeaza

criticile sale (care, prin raportare, ofera o buna definitie a virilitatii) in cateva fraze: "am urat Moldova pentru ca e lipsita de eroism[…]. Personajele ei se predau, umilite, in fata durerii, in fata dragostei. Crestem in atmosfera acestor personaje invinse, le valorificam viata, ne contopim cu ele din poza sau autosugestie, fara sa intelegem ca strangem la san o feminina si ispititoare mediocritate. Neavand alte pilde, socotim ca ceea ce se petrece in literatura trebuie sa se petreaca si in viata. Familia e mediocra (eticeste), societatea e (in cel mai bun caz) mediocra, literatura e de o exaltata mediocritate (*spirituala*, nu *artistica*). Absenta totala de virilitate, de eroism, de tragic dur."[88]. Moldova "n-a inteles niciodata, nici nu va putea intelege valorile si elanurile virilitatii. Pentru un moldovean de rasa – virilitatea inseamna bestialitate, sau parvenitism, sau maimutareala nietzscheana sau cruzime deplasata, sau poza, inferioritate celebrala, sau insuficienta sentimentala."[89]
Pentru a incheia expunerea dedicata teoriei virilitatii, sa cautam si o ilustrare diferita de cele de pana acum - prin raportarea negativa - a calitatilor barbatului din elita spirituala, si cel mai bun exemplu este cel oferit de articolul "La moartea lui Blasco Ibanez". Aici intalnim prototipul masculului pe care viziunea lui Eliade il meneste ca pastor spiritual natiei, intr-o exprimare oarecum patetica – "tristetea noastra nu trebuie sa ajunga niciodata deprimata, definitiva, dizolvanta ca o criza intr-o sarmana constiinta feminina"[90](!!!)
Ibaniez –"ucis in febra muncii lui de mascul robust"[91]- concentreaza in personalitatea si viata lui de "homme couvert des femmes"[92] elementele care fac din masculinitate acea calitate indispensabila oricarui adevarat caracter creator: "admiram, noi doi, in el – masculul intaratat, neodihnit, aspru cu el insusi, sfidand surmenajul in cele saisprezece ore de munca pe zi, sfidand timiditatea si snobismul, intr-o permanenta creatie si critica a slabanogilor, mobil, complex, proaspat, intunecand prin depasiri mediocra lumina a generatiei lui"[93]; "am iubit renuntarea lui eroica, inchis la vila de la Menton, cunoscand tot si muncind la cinci romane"[94]. Iata, asadar, proiectia virilitatii masculine ce l-a macinat pe Eliade, eroismul aproape masochist cu care elita trebuie sa se sacrifice pe altarul muncii, urmarind acelasi unic scop de omniscienta carturareasca definitorie, autenticitatea suferintei tragice in fata lumii mediocre, incomprehensibilitatea adancimilor spirituale interioare ce dau consistenta personalitatii proteiforme a veritabilului creator. Si nu este vorba despre un discurs flamboaiant referitor la conditia geniului, caci stadiul de evolutie intelectuala si spirituala la care ne arata Eliade ca s-a ridicat Ibanez este accesibil absolut oricarei persoane capabile si dornice – adresandu-se provincialului sau, Eliade spune: "Iti trimit numai incredintarea ca moartea lui trebuie inlocuita cu viata altui erou. Eu iti insinuez ca nimic nu te impiedica de a fi acel *alt* – chiar d-ta. Lectia cea mare a lui Don Vincente nu e literatura – asupra careia se pot face atatea rezerve - ci viata lui. Insuseste-ti-o. Aminteste-ti de curajul si munca barbatului cu umeri de taur"[95].
Sfaturi de viata, indrumari de auto-perfectionare insotite de exemple din viata si activitatea unor mari personalitati. Astfel s-ar putea rezuma demersul lui Eliade. Plin de bune intentii, concentrandu-se catre educarea unei intregi generatii in spiritul studiului intens si fecund, care sa dea Romaniei Innoite elitele spirituale capabile a-i asigura patrunderea in universalitate. Aici este insa si problema: demersul lui Eliade abunda - asa cum am observat - de valorizari negative la adresa femeii si a feminitatii. Mesajul este, practic, urmatorul: daca vrei sa devii un adevarat reprezentant al noii elite cultural-politice, *atunci fii tot ceea ce nu este feminin ori feminizat*. Calitatile intelectuale, esentele veritabilei vieti creatoare sunt, toate, atribute ale masculinitatii. Denigrarea femeii in opera lui Eliade - element care poate parea a avea o importanta secundara - are insa

repercusiuni directe asupra problematicii de ansamblu a miscarii feminine - pe de-o parte prin aceea ca ambalajul ideatic ce insoteste misoginismul lui Eliade are o forma persuasiva direct indreptata catre convingerea si atragerea de prozeliti, astfel influentand convingerile social-politice ale unei mari parti a tinerimii romane, iar pe de alta parte, datorita publicarii lor in presa de larg tiraj (in locul unor volume de tiraj restrans, cu un impact sensibil mai mic, de exemplu), conditia de creator de opinie pe care Eliade si-a asumat-o favorizand raspandirea conceptiilor negative legate de sexul opus la nivelul maselor largi. Cioran, pe vremea aceea liceean intr-un oras de provincie, isi amintea mai tarziu cum erau asteptate articolele lui Eliade in societatea tinerilor, dar si caracterul lor persuasiv: "pretuiam in ele mai ales harul cu care tanarul Eliade umplea de freamat orice idee, o facea *molipsitoare*, o impresura cu un nimb de isterie, dar o isterie pozitiva, stimulatoare, sanatoasa"[96](sublinierea noastra). Pozitiva, stimulatoare, sanatoasa - iata cum era privita efervescenta misogina a lui Eliade…Si influentele acestei atitudini se vor face prezente - constient ori nu - si in scrierile celui care se referea la Eliade ca fiind "mentorul nostru spiritual"[97]. In 1947, scriind pentru prima oara direct in limba franceza, in al sau "Precis de decomposition" - aparut in 1949 -, Cioran se exprima clar in "Avantajele debilitatii" citand parca pe Eliade: "bogatia launtrica rezulta din conflicte pe care le intretii in sinea ta […]. In masculul pe care il moleseste o doza de feminitate se infrunta doua tendinte: prin ceea ce are pasiv, el intelege o intreaga lume de delasari; prin latura autoritara, isi converteste vointa in lege. Cata vreme instinctele ii raman nealterate, el nu intereseaza decat specia; e destul sa se strecoare in ele o insatisfactie, si iata-l devenit *cuceritor*. Spiritul il justifica, il explica si-l scuza si, consacrandu-l in categoria prostilor superiori. il abandoneaza curiozitatii Istoriei - investigare a stupiditatii in mers…"[98]. Si, parca pentru a se face mai bine inteles, Cioran ne trateaza cu o doza de soc: "femela pura, pe care n-am putea s-o suspectam de nici o anomalie sexuala si nici psihica este mai goala launtric decat un animal"[99].

Eliade adopta uneori aceeasi atitudine superioara fata de femei si in viata sa personala, dand dovada unei reale intolerante. Sa ne intoarcem din nou la Cioran, pentru a participa la geneza articolului "Omul fara destin", scris de catre Cioran ca sub impulsul unei intamplari avandu-l drept erou pe Eliade: "fara indoiala ca nu m-as fi incumetat sa scriu "Omul fara destin" daca o imprejurare deosebita nu m-ar fi hotarat s-o fac. Amandoi aveam o prietena comuna, o actrita de mare talent, care, spre nenorocirea ei, ere obsedata de probleme metafizice. Aceasta obsesie avea sa-i compromita si cariera, si talentul. Pe scena, in mijlocul unei tirade sau al unui dialog, preocuparile ei esentiale o cotropeau pe neasteptate, o invadau, puneau stapanire pe spiritul ei, si, brusc, tot ce debita in clipa aceea i se parea de o nerozie inadmisibila. Asta s-a resimtit in jocul ei; era prea integra ca sa poata sau sa vrea sa triseze. N-au concediat-o, s-au multumit sa-i dea mici roluri insignifiante care n-aveau cum s-o mai stanjeneasca. A profitat de aceasta pentru a se dedica interogarilor si gusturilor ei speculative in care punea toata patima pe care inainte o risipea in teatru. Cautand raspunsuri, s-a indreptat spre Eliade, iar dupa ceea, mai putin inspirata, spre mine. Intr-o buna zi, nemaiputand sa reziste, Eliade a izgonit-o si a refuzat s-o mai vada. Ea a venit sa-mi povesteasca dezamagirile. Ne-am intalnit apoi deseori, o lasam sa vorbeasca, ascultam. Era uluitoare, e drept, dar atat de acaparatoare, atat de insistenta, incat dupa fiecare intalnire a noastra, istovit si fascinat, ma duceam sa ma imbat in prima crasma. O taranca (era autodidacta venita dintr-un sat uitat de lume) dar care iti vorbea despre Neant cu un brio si o fervoare nemaipomenita ! Invatase cateva limbi straine, cochetase cu teosofia, ii citise pe marii poeti, traise destule deceptii, nici una totusi n-o mahnise atat de tare ca aceasta din urma. Meritele, ca si chinurile ei, erau

atat de mari, incat, la inceputul prieteniei noastre, mi s-a parut inexplicabil si inadmisibil faptul ca Eliade a putut s-o trateze cu atata aroganta. Felul cum s-a purtat cu ea fiind de neiertat in ochii mei, am scris, ca s-o razbun, "Omul fara destin". Cand articolul a aparut pe pagina intai a unui saptamanal, a fost incantata, l-a citit cu glas tare in prezenta mea, ca si cum ar fi fost vorba de cine stie ce monolog prestigios si l-a analizat apoi paragraf cu paragraf. "[100]

Astfel de conceptii discriminatorii par a fi un loc comun pentru tanara generatie afirmata intre cele doua razboaie mondiale; acesta este si cazul lui Constantin Noica, desi viitorul mentor al scolii de la Paltinis se va mentine pe pozitii oarecum modeste, neatingand niciodata virulenta unui Eliade ori Cioran. Pentru Noica nu prezinta vreo importanta reglementarea statutului femeii, ci decriptarea misterului care este feminitatea, perceperea diferentelor de natura interioara care separa cele doua sexe si le fac sa para atat de neintelese unul in fata celuilalt. Iar elementul caracteristic fundamental al femeii este dragostea, pasiunea. Publicand, in "Universul literar" "Insemnarile despre feminitate", Noica argumenta: "exista, printre virtutile ei [ale feminitatii], o anumita luciditate, pe care niciodata un barbat n-o poate atinge: o luciditate pasionala. Intr-un barbat pasiunea creeaza aproape intotdeauna dezastre; la femei ai impresia ca, dimpotriva, da certitudini."; "feminitatea se defineste, poate, tocmai prin aceasta virtute de a se transfigura prin dragoste; de a se spori pe sine, iar nu imputina. Farmecul fizic, resorturile vointei, antenele inteligentei, fiinta insasi, totul e augmentat prin dragoste."[101]. Femeia are la Noica un specific clar definit, deosebit de cel masculin fapt care se repercuteaza si asupra destinului creator, asa cum apare si la Eliade. In opera sa de tinerete Noica se raliaza intr-o masura teoriei virile profesata de Eliade, considerand ca fiind de preferat actiunea, verbul *a face* - intocmai ca la liderul "generationistilor" -, in detrimentul spiritului feminin inactiv si lipsit de creativitate: "omul tanar regaseste aici o nota din esenta feminitatii, esenta care e tocmai de a nu produce. […] Venus, spunea un ganditor, poate fi sculptata dormind; e mai ea insasi, mai aproape de esenta ei, atunci cand doarme. Dar Apolo – Apolo trebuie sa fie sculptat treaz, activ, creator, in mana *macar* cu o lira. Asa e tot ce tine de masculinitate: productiv si purtand un caracter social. Un barbat trebuie sa imbrace o uniforma si sa-si puna pe piept decoratii. O femeie n-are nevoie decat de valuri. Republica franceza e personificata de o fata inalta, cu fruntea mare, intr-o rochie alba, simpla, lunga. Cateodata are si o diadema, dar atunci artistul e de prost-gust. Spiritul feminin *este*; spiritul feminin ramane in ordinea lui *a fi*. Singur spiritul masculin produce, patrunzand in ordinea lui *a face*. […] Poate ca intreg "miracolul grec" ar trebui inteles asa: nu drept triumful spiritual al singurului popor in stare de a plasmui o cultura, ci drept vocatia speciala de oameni maturi si plini de masculinitate, vocatie care facea din greci rostitorii si creatorii unor valori, traite, poate in spirit - pe masura lor, fireste - si de alte popoare."[102]. Iata, deci, argumentul ultim conform caruia se justifica atitudinea discriminatorie la nivel politic fata de femei nu doar in cazul unui Noica, ci si in cel al intregului grup "generationist" - prin natura sa pasiva, spiritul feminin este impiedicat de a lua un contact veritabil cu problematicile cetatii, aflandu-se deci intr-o reala si naturala incapacitate de a actiona si reactiona coerent in acest domeniu. Dualitatea de tip yin/yang, pasiv/activ pe care ne-o reveleaza Noica ori Eliade in privinta naturii celor doua sexe vine sa sublinieze primatul patriarhatului in privinta politicului. Activul si masculinul barbat este cel care, in spiritul lui Pericle, este dator de a se preocupa de viata comunitatii, actionand in cadrul sferei publice, in timp ce femeia este cea care domina sfera privata, relationarea ei cu problemele publice avand loc doar in mod indirect, prin intermediul barbatului, conform "principiului"- in spatele fiecarui mare barbat se afla o femeie…[103].

Problema femeii deci este, in aceasta ordine de idei, una cel putin de importanta secundara, conform unei conceptii precum cea expusa mai sus fiind de-a dreptul abuziva acordarea de drepturi civice femeilor, prin aceasta incercandu-se nu remedierea unei stari de profunda inegalitate, ci o ilicita si brutala atacare - in sensul modificarii - a naturii umane insasi. Probabil ca acesta este si unul dintre motivele care au facut ca femeia sa nu figureze explicit printre temele conferintelor "Criterionului" interbelic, grupare dominata profund de prezenta activa a tinerilor "generationisti". Se va vedea mai jos cum reactionau la aceeasi problema oamenii politici romani de orientare nationalista; dar este deja evident ca raspunsul lor nu putea fi decat coerent, daca nu chiar copiat, dupa cel al oamenilor de cultura erijati in ganditori politici.

4.4. Politicienii nationalisti fata in fata cu femeia

Importanta studierii gandirii dreptei nationaliste romanesti la nivelul oamenilor politici propriu-zisi se rezuma practic, in urma unei priviri succinte asupra perioadei studiate, la constatarea aproape tautologica faptul ca politicienii romani au situat acest tip de gandire intr-o pozitie centrala, definitorie, lucru care ne indreptateste a cauta cu precadere in aceasta arie ideile care sa impulsioneze aparitia si dezvoltarea elementelor capabile a favoriza augmentarea perceptiilor social-politice asupra statutului femeii. In acest sens prezenta cercetare a pornit mai intai de la studierea documentelor programatice ale principalelor miscari si organizatii politice de dreapta de la noi, in special fiind vizate L.A.N.C.-ul (Liga Apararii National Crestine) a profesorului iesean A.C. Cuza (dar si Partidul Nationalist - Democrat infiintat de Cuza alaturi de Nicolae Iorga in 1910), apoi, din 1935, P. N. C. (Partidul National Crestin, mai cunoscut si ca "gogo-cuzisti"), Legiunea Arhanghelui Mihail a fostului discipol cuzist Corneliu Zelea Codreanu ori obscura F.N.R (Fascia Nationala Romana) a lui Padeanu si Panaitescu Vifor – si nu numai[104]. Din nefericire (dar nu in mod neasteptat), situatia femeilor romane nu figureaza in majoritatea documentelor respective, fiind in viziunea combativilor oameni politici de pe la noi mai putin importanta ca - sa spunem - "combaterea alcoolismului, bolilor venerice, prostitutiei"[105] (desi, privind statisticile, vedem ca de exemplu bucurestenii anului 1906 consumau 2.377.000 kg bauturi alcoolice - vin, alcool, tuica, bere - fata de peste proaspat - 361.501 kg, unt -167.000 kg ori branza 328.890 kg[106], astfel incat devansarea problemei femeii de catre cea a alcoolismului poate parea oarecum justificata…). Vom marca in continuare exceptiile de la aceasta regula. Cititorul nu trebuie insa sa se astepte la revelatii extraordinare: fata in fata cu problema emanciparii femeii, politicienii romani manifestau exact atitudinea patriarhala si instrumentalista la care ne asteptam, avand in vedere atitudinea generala din epoca.

Pe de o parte, marile texte ale politicienilor legionari (oamenii de cultura de orientare legionara au fost deja tratati si nu vor mai aparea ca figuri principale in acest capitol) precum "Carticica sefului de cuib" ori doctoratul asupra "Fascismului" al lui Vasile Marin se prezinta dominate de o abordare din perspectiva juridica, arida si nerelevanta in privinta realitatilor exacte ale scopului urmarit. Legionarul este prin excelenta barbat, dragostea nu are practic niciodata conotatii sexuale ci doar patriotice[107], familia nu este decat o instanta de reproducere a miscarii Capitanului; femeia nu-si gaseste practic locul in marile manifeste legionare nici macar ca „tovarasa de lupta" a martirului gardist. Rasfoind (mult prea) stufoasa literatura legionara, cercetatorul are sansa sa nu gaseasca nici un personaj feminin. Dintre mentiunile intamplatoare de companioane feminine ale figurilor principale, artistice si politice, ale Garzii de Fier, am ales-o la intamplare pe Elena Farago, cunoscuta mai degraba drept autoarea unor poezii macabre pentru copii

decat ca indrumatoare literara a inceputurilor lui Radu Gyr – care se detaseaza din indiferenta generala prin recunostiinta pe care i-o adreseaza poetei, „care a asternut catifele peste inceputurile mele literare”[108]; si pe Iridenta, sotia lui Ion Mota. Iridenta a fost initial eroina unui episod penibil, relevant insa pentru reticenta gandirii legionare fata de un biologic caruia ii este preferata interpretarea mistica, episod care avea sa duca la casatoria Iridentei cu Mota. In cuvintele liderului legionar: “Desi viata mea si a Iridentei e si a fost curata ca a unor ingeri si Iridenta e cea mai nevinovata fecioara, ni se pare ca dansa prezinta simptomele unei sarcini! […] O multime de semne prevestitoare, extraordinare, dovedesc existenta unui lucru cu totul supranatural. […] O mare minune se va intampla”[109]. Peste ani, lasand-o, la plecarea sa in Spania, in grija Capitanului, Mota este perfect convins ca Iridenta nu se va ridica la inaltimea asteptarilor intelectuale ale lui Codreanu. In „Testamentul” sau, devenit document public al unui martir al Legiunii, Mota afirma destul de explicit aceasta inferioritate a sotiei sale fata de Capitan: “Cu Iridenta te rog sa fii ingaduitor si iertator. Stiu ca nu va veti putea intelege totdeauna. Dar nu incerca, inutil, s-o schimbi in felul vederilor tale. Nu spun sa nu te interesezi de o blanda supraveghere si indrumare a lor [a Iridentei si a copiilor]. Dar in conflictele care stiu ca se vor ivi, fii tu cel ingaduitor. Gandeste-te la durerea si la pierderea lor, la nervii ruinati ai Iridentei si la tot ce nu se poate schimba oricat te-ai necaji. Ea incolo e econoama, cinstita, traieste numai pentru copii, e devotata si nu trebuie lovita si mai mult, chiar daca ar avea vina”[110]. Acest document, care si-a pierdut caracterul personal, ne-o arata pe Iridenta Mota ca ideal al femeii legionare ascultatoare si devotata, care nu se gandeste decat la a isi scuti gloriosul sot de grijile cotidiene si a ingriji viitoarea generatie de micuti gardisti – insa numai din punctul de vedere al nevoilor lor materiale. De educatia, indrumarea spirituala atat a copiilor cat si a femeii, care la acest nivel le este asimilabila, se va ocupa barbatul – in acest caz Codreanu. Problema generatiilor viitoare are, de altfel, un loc de frunte in publicistica legionara si este strans legata de scopurile prezentei cercetari: ea porneste de la constatarea, comuna atat activistilor politici precum Mota sau Marin, cat si intelectualilor “generationisti” din grupul “Criterion”. Generatia noua – si cele care ii vor urma, si pe care are misiunea sa le pregateasca – este adevaratul motor al istoriei in epoca contemporana in viziunea teoreticienilor dreptei nationaliste interbelice romanesti. Vechea generatie este stapanita de decadenta si decrepitudine: “generatia in mainile careia se afla fraiele colectivitatii nationale, trage sa moara; nu de batranetea implinirii misiunii sale, ci din neputinta, fizica si morala. Ea moare prin ea insasi; moare din lipsa de respiratie, din incapacitate de intelegere a vremurilor si din paralizarea vointei creatoare”[111]. Din aceasta cauza vechea generatie trebuie inlocuita de cea tanara, care “a inteles momentul istoric al chemarii sale. Cu incredere nedestramata de indoiala a realizat direct si din plin cu riscul vietii insasi. *"Vivere pericolosamente"* este formula dinamica a tineretii, turnata in cea mai lapidara concretizare a virilitatii creatoare”[112]. Dar cum a putut aparea aceasta noua generatie minunata, nietzscheana, din mizeria celei vechi? Prin negarea biologiei: “In zamislirea unei fapturi omenesti, eu cred ca intaietatea, preeminenta, apartine sufletului si numai apoi vin influentele biologice. [...] Eu cred ca la inceputul creatiei unei fapturi de om este viziunea profetica, este visul unui om exceptional, a unui om mare, este imaginea ce si-o inchipuie omul mare despre faptura omeneascã, traind pe linia vremurilor”[113] afirma Alexandru Cantacuzino. Generatia este astfel formata si nu nascuta, iar rolul acesta de formare ii revine, cel putin in momentul interbelic, miscarii legionare. Biologicul este aruncat pe un plan secundar al discutiei, se incearca chiar eliminarea sa. „Opera de educatie a reformatorului inspirat de iubirea si respectul de om, cum a fost Corneliu Codreanu, tinde sa reduca la strictul necesar, la minimum biologic rational, sfera

trebuintelor inferioare, animalice. Si din contra, sa intensifice si sa normalizeze sfera trebuintelor superioare, specific umane”[114]. Omul legionar este mai putin nascut de o femeie, cat produs de rasa si de mediul spiritual in care traieste; omul nou va fi „un om in care sa fie desvoltate, pana la maximum toate posibilitatile de marire omeneasca ce se afla sadite de Dumnezeu in sangele neamului nostru. Tot ce-si poate imagina mintea noastra mai frumos ca suflet, tot ce poate rodi rasa noastra mai mandru, mai inalt, mai drept, mai puternic, mai intelept, mai curat, mai muncitor si mai viteaz, iata ce trebue sa ne dea scoala legionara! Acest erou, acest legionar al vitejiei, al muncii, al dreptatii, cu puterile lui Dumnezeu infipte in suflet, va duce neamul nostru pe caile marirei lui”[115], scrie Codreanu. Determinismul orb, pe care ganditorii legionari il identificau cu domeniul biologicului si cu femeia, asociata acestui nivel mai degraba decat celui spiritual, este refuzat: „Romanul de maine lasat sa fie om al intamplarii, nu va fi omul menirilor romanesti”[116]. Singura determinare biologica acceptabila este cea a rasei, pentru ca „rasa” romaneasca are, desigur, un „destin istoric manifest”. In aceste conditii, rolul femeii ca mama, deci in calitate de *parinte biologic*, este limitat la a da nastere copiilor, fie si printr-o imaculata conceptiune precum Iridenta Mota; iar apoi a asigura satisfacerea necesitatilor lor materiale si a se estompa apoi in fata adevaratilor educatori, *parinti spirituali*, deci autentici, Capitanul si camarazii sai. Doar astfel va putea aparea „romanul nou”, „romanul de maine” propovaduit de Corneliu Zelea Codreanu.

Totusi, majoritatea documentelor legionare raman relativ opace la o cercetare din perspectiva de gen ceea ce nu este, in acelasi timp, lipsit de relevanta; pentru ca, daca pe de o parte aceste miscari incearca sa se apropie de caracterul pseudo-revolutionar al fascismului sau national-socialismului[117], ele „rateaza”, in acelasi timp, „sansa” coerentei cu totalitarismul, a carui logica nu poate eluda un control strict inclusiv asupra femeii – si deci o prezenta a acesteia in programele miscarii. “Carticica sefului de cuib” acorda un spatiu redus femeilor, mentionand ca sexul, ca si varsta, constituie criterii de departajare pe “fratii de cruce“ (pana la 20 de ani) iar apoi pe “cuiburi”, care pot fi deci formate din barbati sau din femei – dar nu mixte[118]. „Cuiburile de fete sau doamne” se numesc „cetatui”[119] (ratiunea acestei denumiri ne scapa astazi, poate ea ar trebui sa ne duca cu gandul la „cetati ale virtutii?); mai precis, insa, „cetatuile” sunt cuiburile formate din fete de la scolile superioare[120]. „Carticica” da sugestii asupra activitatilor care s-ar putea desfasura in aceste cuiburi:

“1) Rolul femeii legionare in Romania noua.
2) Drepturile si datoriile femeii legionare.
3) Sora legionara ca mama.
4) Sora legionara ca sotie.
5) Sora legionara ca luptatoare.
6) Sora legionara si disciplina.
7) Femeia legionara si femeia moderna.
8) Cum s-ar putea da o masa mai hranitoare familiei.
9) Cat mai multa si variata initiere in arta gatitului asa de putin cunoscuta in lumea satelor.
10) Curatenia casei si ingrijirea copiilor.
11) Cum s-ar putea ca imbracamintea intreaga sa se faca in casa.
12) Cresterea copiilor. La Biserica. Spovedania si Sf. Impartasire. Iubirea de carte si de lumina, de munca, de tara”[121].

Ca si omologii lor masculini, membrele „Cetatuilor” „trebuie sa se obisnuiasca a pleca in mars”[122] pentru a isi cunoaste tara si in primul rand mediul rural; aceste marsuri se vor face, desigur, „in pas barbatesc”[123]. Toate aceste activitati sunt in mod destinate evident

dezvoltarii si prezervarii dimensiunii patriarhale si dependente a femeii in cadrul unei societati traditionale; rolul lor in activitatea politica efectiva a miscarii este practic nul: „ajuta Legiunea cu munca lor si cu propagarea ideilor legionare”[124] fiind excluse deci complet de la marile lupte si sacrificii, care raman privilegiul barbatilor. De altfel, la o analiza mai atenta se remarca faptul ca „cetatuile” si in general cuiburile de femei nu sunt simetrice cu echivalentele lor masculine: in vreme ce cuiburile de barbati discuta probleme politice, economice, sociale, „doamnele si fetele” sunt trimise, dupa cum ama vazut, „la cratita” la modul propriu, facand interesante schimburi de retete de mancare legionare. La nivel organizatoric, „cetatuile” nu sunt echivalente, ci inferioare „Fratiilor de Cruce” masculine, care constituie in realitate adevaratul schelet al miscarii legionare la nivelul adolescentilor, al viitoarei generatii a Garzii de Fier, si care au primit o atentie speciala de la inceput din partea lui Codreanu si a lui Mota[125], spre deosebire de oricare dintre organizatiile de femei, care au pur si simplu „acelasi scop de educatie”[126]. In realitate insa, intreaga organizare a femeilor legionare este clar subordonata unui scop ultim, care se releva atunci cand C. Z. Codreanu vorbeste despre educatia fetelor legionare. Telul acestei educatii este unul instrumental in raport cu femeile: „Ele maine vor fi mame. Si copilul va fi dupa cum il creste mama lui”[127]. Femeia legionara este deci servitoarea unui singur scop: acela de a produce strict biologic noi generatii si de a permite sa se reproduca in aceste generatii modelul legionar al celei actuale. Nici textele politice scrise de membrele Cetatuilor nu ne conduc catre o viziune diferita. Desi ele nu fac obiectul prezentului studiu, credem ca merita citat in extenso un pasaj apartinand Luciei Trandafir[128]: „In voi, femei, arde tineretea unor nadejdi romanesti, viitorul unui neam. Si fii neamului romanesc vor fi ceeace sunt femeile lui, femeile cu sufletul biruitor, cu sufletul inchinat. O singura biruinta exista [...], aceea legionara. Capitanul a definit-o [pe femeia legionara, personificata probabil in Nicoleta Nicolescu]: ‚O femee, dar cu atitudine de mare barbatie’. Sufletul ei adanc a simtit chemarea de lupta, s’a patruns de ea, s’a transfigurat prin suferinta si prin jertfa, la rascrucea destinului romanesc [...]. Cautarea ei e dreapta si mandra, ochii ei sunt rascolitori de dragoste si de nadejde”[129]. Pana la acest punct am avut de-a face cu o apologie a femeii legionare si a spiritului ei de sacrificiu pentru idealurile nationale, comparabil cu cel al barbatului legionar. Este insa acest sacrificiu simetric cu cel masculin? Nu, pentru ca el nu are loc pe planul imediat al marii lupte, ci in domeniul la care limita insusi Codreanu activitatea si sacrificiul femeii: reproducerea, necesara de aceasta data nu inlocuirii vechii generatii ci nasterii de soldati (suntem in 1940). „Ea a cunoscut examenul durerii, al rabdarii si credintei si n’a cunoscut teama. Acum, pasul ei e energic, linistit si sigur. Capitanul n-a spus intr-o scrisoare: ‚Eu consider cea mai mare glorie la care poate sa aspire o femee, gloria de a fi Mama’. Neamul romanesc, in ceasul acesta hotarator pentru soarta sa, are nevoie de mame. Mame de Romani. Cu tendinta noastra ferma de a face mame de romani eroi. Ele, aceste mame, la nevoie, vor putea si muri cu arma in mana, aparandu-si cu salbaticia fiarelor din padure, ‚puii si neamul’ ”[130].

In cazul miscarii legionare avem de-a face cu o organizare - si o gandire - copiate dupa modelul miscarilor occidentale. Legionarii si-au tras insa inspiratia mai putin de la “fasciile de lupta” sau “arditi” italieni, organizatii de fosti combatanti, deci exclusiv masculine. Modelul lor este mai degraba cel al miscarii national-socialiste germane, care pornind de la organizarea obisnuita a unui partid democratic se dezvolta in imensul mecanism totalitar al NSDAP. In Germania nazista, de exemplu, regasim organizatii care incadreaza nu doar femeile mature, ci deja fetele incepand de la varsta de la 10 ani, cand sunt admise in Jungmädel, apoi de la 14 ani in Bund Deutscher Mädel; pentru persoanele

majore exista organizatia pentru femei a NSDAP, Nationalsozialistische Frauenschaft. Mai mult, intre primele scoli speciale de cadre ale celui de-al Treilea Reich, NAPOLA, succesoare ale exclusivistelor scoli de cadeti imperiale, existau 4 scoli speciale pentru fete. Femeile national-socialiste par astfel a primi un rol social superior celui al „fetelor si doamnelor" legionare. Pe de alta parte, ideologia patriarhala din spatele acestor organizatii, predestinate subordonarii fata de echivalentele lor masculine – ideologie care nu a fost straina nici teoreticienilor romani - este clar exprimata de Hitler intr-un discurs tinut in septembrie 1934 in fata membrelor Nationalsozialistische Frauenschaft: „Sloganul <*emanciparea femeilor*> a fost inventat de intelectualii evrei. Daca lumea barbatului trebuie sa fie Statul, lupta sa, pregatirea sa pentru a isi dedica toate eforturile slujirii comunitatii, atunci poate ca ar trebui sa spunem ca locul femeii este intr-o lume mai mica. Fiindca lumea ei este sotul ei, familia ei, copii ei si casa ei. Dar ce ar deveni lumea mare daca nimeni nu s-ar ingriji de cea mica? Ea nu ar putea supravietui daca lumea mica nu ar fi stabila. Nu credem ca este corect ca femeile sa interfereze cu lumea barbatilor. Credem ca este natural ca aceste doua lumi sa ramana distincte"[131]. In acelasi timp, Hitler va expune, un an mai tarziu si in fata unui public masculin, o conceptie chiar mai evident instrumentala asupra femeii. „Asa-numita garantare a drepturilor egale pentru femei, ceruta de marxism, nu garanteaza in realitate drepturi egale ci inseamna o deprivare de drepturi, atata vreme cat arunca femeia intr-o sfera in care ea va fi cu necesitate inferioara. Femeia are propriul ei camp de lupta. Cu fiecare copil pe care il aduce pe lume ea isi poarta propria ei batalie pentru natiune"[132]. Aceasta este adevarata ideologie national-socialista asupra femeilor, de la care se vor inspira in anii '30 ganditorii nostri de dreapta[133].

In cazul national-socialismului este insa vorba despre politici care, bune sau rele, au fost puse in aplicare in momentul sosirii la putere, de masuri reale si nu doar de programe. Ce au facut practic legionarii in problema femeilor in momentul in care au dobandit, chiar daca efemer, puterea politica? Raspunsul este cel asteptat: nimic, pentru ca intregul corp doctrinar al legiunii sta sub semnul unei indiferente fata de conditia femeii, daca nu chiar ostilitate fata de posibilitatea emanciparii acesteia. Pentru a imita totalitarismul german, au fost fondate doua organizatii – "Corpul legionarelor" si "Corpul doamnelor legionare" – al caror scop era, desigur, acela de a controla, si nu de a emancipa[134]. Ca si "cetatuile", acestea nu au indeplinit nici macar un rol de socializare politica, nereusind sa se "ridice" la nivelul echivalentelor lor naziste.

De la cazul extrem al Legiunii Arhanghelului Mihail se poate trece la o scurta inventariere a modului in care celelalte miscari politice nationaliste romanesti – sau, mai precis, teoreticienii lor - s-au confruntat cu problema femeilor. Este evident faptul ca partidele noastre – si aici nu ma refer numai la cele din aria dreapta a spectrului politic - constientizau intr-o oarecare masura necesitatea acordarii unor drepturi civice femeilor romance, fapt stipulat si - de exemplu - de articolul 6 al Constitutiei de la 1923 care, la paragraful doi consemneaza: "legi speciale, votate cu majoritatea de doua treimi, vor determina conditiunile sub cari femeile pot avea exercitiul drepturilor politice", iar la paragraful 3:"drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalitati a celor doua sexe"[135]. Intr-adevar, partidele noastre nationaliste aveau organizatii de femei (fie ele si "subsectii anexe"[136]), iar programele lor vizau acordarea de drepturi politice „sexului frumos". Demersul ramanea insa la un nivel pur declarativ, lipsit nu doar de intentia punerii in practica a respectivelor programe, ci mai ales de completa lipsa de interes pentru includerea pe agenda politica a partidelor nationaliste a oricarei probleme legate de femei. Minimul de atentie acordat acestora era, probabil, rezultatul dorintei de a evita

aparitia unei Emmelin Pankhurst autohtone care sa scuture sistemul pana la coborarea din inaltele sfere juridice a unei legislatii coerente care sa trateze si cu doleantele 'cocoanelor' de pe la noi. Iar, mai ales in privinta dreptei antisemite, apeluri la trezirea constiintei politice a romancelor veneau de peste hotare, din lumea care incepuse deja a culege roadele luptei pentru drepturi. Astfel este cazul scrisorii trimise in decembrie 1926 de catre Liga Femeilor Evreice de la Geneva Consiliului National al Femeilor Romane, si publicat in "Judische Presszentrale", in care femeile de la noi sunt indemnate a lua pozitie in plan politic impotriva exceselor dreptei: "Este vorba de miscarea antisemita agresiva care de la 1920, se intinde din ce in ce mai mult si ia caracterul si dimensiunile unui razboi cronic, in contra populatiei evreiesti fara aparare. Ceea ce este mai deplorabil este ca el este condus de catre profesori universitari, si studenti, dintre care celebrul profesor Cuza este seful. Ura a devenit ideea-forta, care continua actiunea sa nefasta, dupa propriile sale legi, fara a fi infrant de nici un elan de dragoste umana frateasca. Valul urii si al crimei se raspandeste in tara. Daca aceasta nebunie nu este infranta de o miscare de fraternitate si solidaritate intre toti cetatenii din Romania, primejdia este iminenta, caci cine seamana ura, recolteaza furtuna. De aceea va adresam un grabnic apel voua femei romane. Nu este femeia prin instinct o fiinta de dragoste si protectie? Vocatia sa materna nu a destinat-o oare misiunii sacre de educatoare si pacificatoare a popoarelor? Va rugam deci, a lucra in acest sens fara zabava pentru opera pacii sociale si pentru binele patriei noastre"[137]. Femeia romana incepe a realiza importanta implicarii sale politice, atat in privinta propriilor scopuri si interese, cat si in beneficiul unor cauze diferite care sa le solicite suportul. Cat priveste atitudinea lui A. C. Cuza acuzata aici, ea aminteste izbitor de ceea ce avea sa declare si Führer-ul german doua decenii mai tarziu despre un moment similar din Germania: „Urasc femeile care se baga in politica. [...] In nici o sectiune a Partidului nici o femeie nu a avut vreodata dreptul de a detine cele mai marunt post de raspundere. Dar, brusc, in 1924, am avut o izbucnire a interesului femeilor pentru politica. Ele vroiau sa intre in Reichstag, spunand ca astfel vor inalta nivelul moral al acestei adunari. Le-am spus ca 90 la suta din problemele discutate in parlament sunt chestiuni masculine, in privinta carora opiniile lor nu au nici o valoare. Buna-crestere ne impiedica sa le lasam femeilor posibilitatea de a se pune in situatii in care s-ar face de ras"[138].

Insa din nou apare aceeasi problema. Agenda politica romaneasca include in aceasta perioada o seama de puncte ce vizeaza dezvoltarea si emanciparea politica si culturala, insa face o totala abstractie de problematica feminista. Avem de-a face cu o lume dominata de barbati, iar acestia au preocupari ce exclud femeia (nu intr-un mod constient insa), considerand ca stadiul respectiv de dezvoltare al societatii romanesti, cat si situatia politica atat interna cat si internationala nu permite aducerea in agenda a unei probleme de rang secundar precum este cea a femeii. Desi existau o seama de eforturi concentrate pe acest subiect, reactiile vor fi permanent ori de completa ignorare (probabil ghidata de conceptia lui Jules Simon: "Daca exista ceva despre care natura sa ne invete, fara putinta de tagada, atunci aceasta se refera la faptul ca femeia este facuta spre a fi protejata, pentru a trai ca fata alaturi de mama sa, sotie, sub paza si autoritatea sotului ei[…]. Femeile sunt facute spre a-si ascunde viata"[139]!) ori de mirare - ce ne trebuie noua asa ceva? Un exemplu fortuit gasim cercetand numerele din 1912 ale "Vietii Romanesti". In cel aparut in noiembrie/decembrie, la rubrica "Recenzii", este remarcata aparitia cartii lui I. Novicov, "Emanciparea femeii". Trecand dincolo de aparenta unui demers binevoitor fata de problema emanciparii femeilor, comentatorul pare a fi preocupat de altceva: "dar nu despre lucrarea lui Novicov, prea veche pentru ca sa mai poata fi astazi obiectul unei recenzii, ne-am propus sa vorbim aice. Lucrarea aceasta apare tradusa in limba romana si

asta e ceia ce ne intereseaza acum. Aparitia ei trezeste intrebari felurite si poate nu tocmai lipsite de temei.[…] pentru cine traduce d. Goilav cartea intr`o tara care nici chiar in lucrarea mai recenta a d-rei Alice Zimmern nu e macar pomenita – cat Serbia si Bulgaria - ca avand cel putin un inceput de miscare feminista ?"[140]. Vorba ceea, avem socialisti de care vrem sa scapam[141], avem rezbel balcanic la poarta casei, si sa ne arda noua de cestiile damelor!

Oricat de fascinanta ni s-ar parea activitatea politica a unora dintre numele mari ale culturii romane din epoca, precum O. Goga, N. Iorga ori chiar A.C. Cuza, in privinta extragerii unei pozitii clare in raport cu situatia femeii nu vom gasi decat aluzii, in genere formulari care nu vizeaza in mod direct problematica studiata. Asa cum este cazul articolului lui Iorga, "Noi nu suntem o tinta de turism", din 1940, in care elementul feminin apare oarecum ironic, in raport cu tonul scrierii - marcat de razboiul mondial abia izbucnit, parca joaca exclusiv masculina: vorbind despre turistii indelung ceruti de propaganda romaneasca, Iorga spune ca "vin cu palariutele in varful capului, cu ciorapii de lana prinsi pe pulpa, cu bocancii batuti in cuie la capatul picioarelor. Femei, nu, ci barbati, - voinici barbati." [142]. Absenta elementului feminin vine probabil sa sublinieze in mod antitetic (ca simbol al pacii ?) criza militara ce debutase odata cu initierea invadarii Poloniei de catre Germania, imaginea masculina fiind in mod cert expresia bavarezului ori a prusacului plecat in vacanta intr-o Europa ce i se pare propria mosie.

Mergand pe traseul clasic al discursului nationalist fundamentat de scrierile eminesciene, adeptii dreptei nationaliste parlamentare valorizeaza elementele deja mentionate: idealul national, accentul pus pe etnicitate, antisemitismul, cultul eroilor, cautarea si dezvoltarea specificului national in detrimentul importului de forme exterioare, organicitate, agenda politica neoferind insa in viziunea lor si spatiu pentru abordarea unor subiecte atat de nesemnificative precum cel legat de situatia femeii. In fond, cu aceasta atitudine nu suntem foarte departe de conceptiile expuse de catre Führer, asupra „lumii mici" a femeilor, care sustine material si da stabilitate lumii scopurilor mari ale barbatilor, dar care nu poate invada "lumea mare" a scopurilor si actiunilor masculine printr-o emancipare nesabuita.

Idealul national sufera, asa cum am mai amintit, o transformare dupa sfarsitul razboiului, din vis de veacuri al unirii si independentei intr-o cautare interioara, avand drept subiect consolidarea actului politic prin realizarea unitatii culturale si afirmarea ei in spatiul european. Diferentele de discurs dintre cele doua generatii sunt vizibile, ganditorii antebelici trecand la o "ajustare" a pozitiilor lor, reflectand schimbarile majore prin care trecuse tara, intr-o incercare de "a tine pasul" cu mersul noilor realitati politice si culturale romanesti, incompatibile cu experientele castigate in timpul Vechiului Regat.

In 1915, Octavian Goga scria revazand un articol mai vechi, publicat in "Romanul" din Arad, cu doi ani mai devreme, si tratand tema razboiului balcanic: "se va vedea cum *ideia unitatii* a fost singurul nostru crez politic si se va desprinde ca un ecou departat speranta neclintita ce-o puneam noi in oastea Romaniei.[…] Nu numai dorobantii regelui Carol au trecut Dunarea, ea a fost trecuta de intreg sufletul romanesc.[…] Vom aduce cu noi ceva din fiorul acestei pribegii, accente razlete din strigarea de triumf a cetelor dornice de lupta si vom aduce mai ales *constiinta ca sufletul romanesc de pretutindeni are puterea de a se uni intr`un singur lagar, - ori si unde ar fi el, - atunci cand bate ceasul si rasuna goarna de chemare"*[143] (sublinierea autorului). Pentru ca, mai apoi, in 1924, sa vedem un discurs schimbat in sensul aratat mai sus: "Care ne-a fost, deci, in acest timp dogma calauzitoare, la adapostul careia s-au desfasurat in mod pragmatic credintele unui manunchi de intelectuali ? Caietele noastre saptamanale o certifica si-o

pun la indemana oricui. Dincolo de bariera unei politici de partid, dincolo de raza unor interese de clase sau de persoane, noi am afisat de la inceput problemele mari ale vietii de stat, grija permanenta de-a pastra nestirbit un patrimoniu rascumparat cu sange si de-a inchega intr-o unitate indisolubila o mostenire cercetata inca de manifestarile postume ale stapanirii daramate si ale influentelor culturale disparate. Unicul mijloc menit sa asigure o izbanda definitiva ne-a aparut din primele momente un crez national bine fixat, ideea coeziunii noastre de rasa, sentimentul precis al diferentei etnice care, introdus in toate constiintele, s-a afirmat pretutindeni ca cel mai puternic element alcatuitor de stat"[144]. Iar lista exemplelor poate continua si cu articolele lui Iorga, insa nu neaparat si cu cele ale lui A.C. Cuza, in cazul caruia se poate observa doar o crestere in grad a atitudinii sale antisemite in cele doua perioade amintite si nu o modificare de substanta a discursului politic propriu-zis.

In privinta lui Cuza, ni se dezvaluie o traiectorie ascendenta a violentei discursive antisemite si nationaliste inspirate de Vasile Conta si de Eminescu, incepand din 1910, cand infiinteaza Partidul Nationalist-Democrat alaturi de Nicolae Iorga, trecand prin L.A.N.C. si pana la perioada de sfarsit a anilor `30, cand formeaza partidul National-Crestin, alaturi de Octavian Goga, devenid un mic dictator, desi in realitate actiunea sa politica a fost modesta, neincercand nici o clipa a rasturna sistemul parlamentar, adulat ca un erou si proslavit in versuri care mai de care mai stupide: "Te slavim azi, A.C. Cuza/ Ca ne iei pe Strul din carca/ Si la toti ne rade buza/ Ca scapi tara de naparca"[145]. Acest personaj excentric al politicii romanesti isi va continua cruciada anti-iudee de-a lungul intregii sale vieti, fie prin versurile sale din "Apararea Nationala" si de aiurea (care sunau cam ata "Vrajmasii ne bantuie/ Credinta ne mantuie/ roman cu jidanii/ Robie satanei/ E harta in toi/ Nu dati inapoi/ Navala tot creste/ Luptati vitejeste/ Pe goana paganilor/ Romania romanilor"[146]), de la inaltimea catedrei de economie politica a Universitatii din Iasi ori de la tribuna parlamentara, unde "este o adevarata delectare intelectuala sa-l vezi in dezbaterile parlamentare pe mosneagul care numara 76 de ani cum manuieste cu tinereasca sprinteneala floreta cuvantului.[…] Riposta lui prompta si usturatoare ii asigura aproape intotdeauna succesul. Un duel oratoric cu el e cat se poate de primejdios. De cele mai multe ori adversarul iese ciopartit"[147]. A.C. Cuza este mult prea acaparat de pericolul evreiesc si de polemicile in care acesta il angrena pentru a mai acorda minima atentie femeii si drepturilor sale.

Acest lucru il face, desi mai degraba indirect, Octavian Goga. Din punctul de vedere al poetului, amenintarea semita vizibila mai ales in arta; iar arta romaneasca interbelica era poluata de "marfuri de import" evreiesti care atacau "punctul central al intregului esafodaj […], gandul romanesc cu toate dispozitiile lui creatoare"[148]. In ce constau insa aceste asalturi atat de periculoase incat Goga credea ca Academia trebuie sa devina "o transee de aparare nationala"[149] inaintea lor? In poezii de dragoste, glorificand virtutile lipsite de barbatie ale nomadei rase semitice, punand femeia, mai mult sau mai putin iubita, inaintea sacrificiului eroic si barbatesc pentru patrie. Scrie poetul Sergiu Dan "mai placut: moartea pentru rochie / decat pentru steag"[150]. Or poezia, dupa cum afirmase deja A. C. Cuza, ca teoretician al miscarii national-crestine, in *magnum opus*-ul sau, "Nationalitatea in arta", "poezia e product al nationalitatei"[151]. Nationalitatea semita, desigur inferioara, nu poate fi insa decat purtatoarea unor valori inferioare. Cuza identifica in primul rand o serie de valori politice – umanitarism, ateism, pacifism, socialism, toate reunite sub emblema "democratiei cu perciuni"[152]; cat despre "poezia lui David", aceasta "nu-i 'poezie' in intelesul propriu al cuvantului, care e tocmai INALTARE, mai presus de preocuparile egoiste – ci e adevarata INJOSIRE"[153]. Din

aceasta cauza, ne spune Goga, ea se si asociaza cu valorile josnice, inferioare, lipsite de perenitate, "de-o strigatoare diferentiere etnica"[154]; or una dintre aceste valori este, dupa cum s-a vazut, femeia. Nu orice femeie, desigur: poetul il trimite pe unul dintre confratii sai evrei sa vada adevarata romanca, taranca trudita de pe camp: "sa vezi femei care-si alapteaza copilul la snopul de grau"[155]. Creatura aceasta primitiva, straina de modelele modernitatii, care isi sacrifica altruist intreaga viata unui sot semi-troglodit si cresterii copiilor acestuia, este femeia romanca autentica, superioara; si nu femeia decadenta si distrugatoare a valorilor nationale pe care poetul evreu o prefera unui sfarsit eroic in razboiul pentru patrie (care patrie?) fiindca, dupa cum stim, "poezia lui David, ca poezie jidoveasca […] nu poate fi decat egoista"[156]. Ce poate atunci femeia sa caute in preocuparile teoreticienilor national-crestini? Ea trebuie sa se sacrifice pentru barbat, si nu invers, ea este obiect si nu subiect, astfel incat absenta din programele cuziste si gogo-cuziste este perfect indreptatita.

Pe de alta parte, inca inaintea Primului Razboi Mondial, Iorga s-a aratat totusi mult mai deschis catre ideea de emancipare, cel putin culturala, a femeii. Relevant in acest sens este ciclul de conferinte de popularizare a istoriei romanilor organizate special pentru femei care, dincolo de o latura condescendenta, tin de o preocupare reala si au meritul ca, pentru prima oara in istoriografia noastra, reliefeaza si o serie de figuri istorice feminine[157]. Aceasta nu era insa o tendinta, ci mai degraba o metoda ad hoc de captare a bunavointei publicului feminin; Iorga nu va mai comite aceasta „abatere", lasand-o in seama lui N. Gane, autorul unei opere prinse intre condescendenta masculina si un real sentiment de simpatie fata de soarta „trecutelor doamne si domnite". In schimb, Iorga a avut o atitudine mai transanta prin 1926, insa subiectul scrierii sale abordeaza femeia in scopul atacarii protagonistilor scenei politice, in special a tinerilor (Iorga simtea si critica tarele produse de gapul generational cu un an inaintea lansarii manifestului lui Eliade). Abordarea politicului suferea schimbari profunde, iar Iorga, in profund dezacord cu aceasta noua fata a jocului, sarjeaza lipsa de barbatie si maturitate a noii generatii: "tinerii care bat femeile in numele 'ideii nationale', intelectualii cari pentru triumful 'cauzei romanesti' murdaresc cu cerneala bietele rochite ale fetelor care au pacatul de a voi sa invete carte"[158]. Parca ar fi presimtit domnul profesor Iorga iminenta aparitiei teoriei virilitatii dezvoltata de catre Eliade, cu toata trena sa de invective la adresa feminitatii.

Un punct de vedere diferit, aproape excentric, a avut un alt istoric, Gheorghe Bratianu, care la randul sau, in calitate de lider de partid, a avut oportunitatea sa puna problema conditiei femeii in primul program al gruparii pe care a condus-o afara din PNL (1936). Dincolo de o serie de revendicari adesea contradictorii sau chiar ridicole, reflectand disonanta dintre o dreapta liberala si una nationalista, autoritara ("respectarea libertatilor constitutionale si asigurarea tuturor mijloacelor necesare actiunii guvernului", "organizarea 'natiunii armate'" etc.), Bratianu este printre foarte putinii lideri romani de orientare nationalista care introduc pe agenda politica a partidului lor prevederi precum "extinderea drepturilor politice pentru femei" si "protejarea maternitatii si copiilor"[159]. Fara a cadea intr-un determinism simplist, trebuie mentionat totusi faptul ca liberalii georgisti erau un partid mai degraba elitist, grupand un numar impresionant de personalitati intelectuale ce refuzau (cel putin pe moment) inregimentarea la stanga sau la dreapta: C. C. Giurescu, Mihai Antonescu, Radu Vulpe, Victor Papacostea, Istrate Micescu etc. Indiferent insa cum ne explicam atitudinea "liberalilor georgisti" – acceptare a modernitatii, demagogie, simpla parte a unui program mai larg de reforma sociala si economica in spirit autoritarist sau doar eficientizarea instrumentalizarii femeii

pe care o promovau si partenerii de dialog national-socialisti ai lui Bratianu – realitatea este ca disidenta sa liberala nu a avut nici o sansa reala de a ajunge la guvernare, astfel ca programul sau politic a ramas la nivelul de editorial de prima pagina al "Miscarii".
Practic, rezumand, agenda politica a dreptei in perioada imediat urmatoare razboiului mondial face totala abstractie de problematica femeii, desi acestia sunt anii in care miscarea feminista la nivel european isi vedea primele roade ale eforturilor sale trecute, cum este cazul in Anglia, unde miscarea sufragetelor condusa de Emmeline Pankhurst intre 1905-1912 reusise obtinerea dreptului la vot al femeilor in 1918, odata cu sfarsitul razboiului. Dreapta de la noi nici nu pomenea subiectul in actele sale programatice, principalele puncte fiind de o cu totul alta natura, gasindu-le rezumate intr-un studiu comparativ al Serviciului Special de Siguranta datat 30 august 1923: „1. Consolidarea nationala; 2. Ridicarea economica a elementului roman; 3. Combaterea birocratiei abuzive; 4. Infranarea speculei; 5. Introducerea art.7 in Constitutie; 6. Numerus Clausus si satisfacerea revendicarilor studentesti; 7. Expulzarea strainilor asezati in tara dupa razboi; 8. Combaterea viciilor; 9. Imbunatatirea situatiei demobilizatilor, invalizilor, orfanilor de razboi; 10. Lupta in contra politicianismului; 11. Contactul cu armata; 12. Nationalizarea armatei; 13. Cultul eroilor"[160]. Se poate observa clar ca dreapta politica milita nu pentru includere ci pentru excludere, sustinand introducerea in noua Constitutie a acelui articol 7, legat de problema evreiasca, articol care a fost de asemenea subiect de aprinse dispute in secolul XIX, unul dintre sustinatorii ferventi ai acestei masuri fiind Eminescu[161]. In aceeasi ordine de idei se inscrie si punctul vizand expulzarea strainilor din Romania. Deci iata, dincolo de atitudinile razvratite si revolutionare ale dreptei care se situeaza in opinia noastra doar la suprafata, filonul conservator - originat in conceptiile politice antebelice - care explica intr-o oarecare masura atitudinile moderate ale marilor figuri ale dreptei puse in fata actului de guvernare sau parte din indiferenta cu care era privita problema femeii.
Mai mult, regasim practic in toata gandirea nationalista romaneasca asupra femeii (poate cu exceptia lui Iorga), ideile patriarhale expuse si de catre teoreticianul national-socialist: femeile au o lume a lor, inferioara marii lumi a idealurilor si actiunilor masculine si guvernata de alte reguli; deci ideea de drepturi egale este absurda. Or, in spatele acestei constructii nu sta, dupa cum am aratat, decat ideea necesitatii instrumentalizarii femeilor, tratate ca „masini de reproducere si animale de povara pentru sporirea gloriei Reich-ului"[162].

4.5. Concluzii

Constructul ideatic propus de dreapta romaneasca pe parcursul perioadei scurse intre Unirea Principatelor si sfarsitul celui de-al doilea razboi mondial ne apare acum, la incheierea excursului, ca fiind caracterizat in mod remarcabil de continuitate, dovedindu-se la nivelul de ansamblu politico-istoric a fi extrem de bine adaptat la realitatile romanesti. Demersul nostru insa reflecta si o alta fateta a conceptiilor dreptei, cea referitoare la pozitia extrem de conservatoare pe care aceasta o adopta de-a lungul timpului in privinta aducerii in agenda politica si, finalmente, a reglementarii problemei femeii. Daca pana la reforma constitutionala adusa de sfarsitul primului razboi mondial votul feminin nici nu putea fi pus in discutie - datorita sistemului electoral cenzitar -, perioada interbelica surprinde anumite modificari de ordin formal in aceasta privinta, realizandu-se acceptarea egalitatii in plan civil intre cele doua sexe, insa aceasta mentinandu-se doar la un nivel superficial declarativ. Adevarata lupta pentru emancipare trebuia sa aiba loc in aceasta situatie, in primul rand la nivelul mentalitatilor, printr-un set de actiuni coordonate care sa provoace, prin ralierea creatorilor de opinie politica,

modificarile si rasturnarile preconceptiilor inradacinate in auto-perceptia sociala romaneasca. Iar la acest nivel, dreapta s-a dovedit a fi in genere refractara, continuand a promova fie probleme de o cu totul alta natura, fie - ceea ce este mai grav - o viziune patriarhala asupra raporturilor sociale inter-sexe, in virtutea pe de-o parte a unei organicitati a dezvoltarii romanesti care azvarlea din start problema femeii in subsolul agendei politice, iar pe de alta parte, datorita unei conceptii clar discriminatorii asupra naturii „sexului frumos", conform careia datele constitutive fizice si spirituale ale acestuia fac din femeie un membru inapt din punct de vedere al implicarii in plan social si politic – sau, mai precis, inapta de a se implica in "marea dezbatere" politica masculina, in "marile probleme" care sunt apanajul barbatilor. Rezumand, se poate spune ca avem in primul rand un termen comun tuturor ganditorilor nostri nationalisti: inferioritatea femeii, caracterul ei de obiect mai degraba decat de subiect. Pornind de aici se diferentiaza trei mari tipuri de raspuns la provocarea emanciparii:

1) raspunsul negativ – femeia este "hotarat dezgustatoare", a ii da drepturi politice ar fi o greseala fundamentala, periclitand forta unei natiuni. Acesta este mai ales raspunsul oamenilor de cultura "generationisti" in frunte cu Eliade;

2) raspunsul pozitiv – este absolut necesar pentru dezvoltarea societatii si culturii romanesti ca femeia sa se emancipeze. Raspunsul trebuie insa nuantat, in functie de modalitatea realizarii acestei emancipari:

   a) sa se emancipeze in orice conditii, actuala situatie fiind incompatibila cu modernitatea. O asemenea pozitie aparau Gheorghe Bratianu si, probabil, Nicolae Iorga, fara a realiza insa nimic concret;

   b) sa se emancipeze, dar fara a afecta fondul nostru national – fie el si patriarhal. Aceasta emancipare se va face in mod organic. Fiind deci o evolutie conservatoare, ea va tine cont de caracteristicile feminine – si in primul rand de o inferioritate care nu este doar un construct social, ci un dat – si va adapta drepturile date femeilor la aceste caracteristici. Aceasta este in primul rand pozitia lui Eminescu.

3) indiferenta – exista probleme mai insemnate, "lumea mica" a femeilor este prea "mica" pentru a atrage atentia barbatilor politici, societatea patriarhala isi are rostul ei si rolul servil femeii in aceasta societate este firesc. Majoritatea oamenilor politici romani interbelici, de la liderii legionari la A. Cuza, au aderat la aceasta conceptie, extrem de comoda. Este destul de evident ca, in fond, acest patriarhalism al indiferentei este raspunsul pe care l-au dat toti ganditorii nostri nationalisti, incercand apoi sa-l nuanteze sau sa il "indulceasca". Or, din punctul de vedere al consecintelor practice, patriarhalismul indiferentei nu se diferentiaza prin nimic de raspunsul negativ al problema emanciparii. Mai mult, acest el contine un puternic grad de ipocrizie: daca am da drepturi femeilor, nu ar sti ce sa faca cu ele si si-ar putea face rau lor sau altora: astfel ca mai bine le ferim de acest pericol. Or, dupa cum am aratat, asemenea conceptii nu au fost straine de formele cele mai extreme ale dreptei nationaliste; si ne putem intreba, cat de departe sunt politicienii nationalisti romani in discursul lor asupra femeii de ideile unui Goebbels, care afirma ca „daca noi am indepartat femeia din viata publica, am facut-o pentru a-i reda demnitatea"[163]...

Note

[1] J. G. A. Pocock, „The Reconstruction of Discourse: Towards the Historiography of Political Thought", MLN (Modern Language Notes), Vol. 96, nr. 5 (decembrie 1981).

[2] Din punct de vedere economic, dupa inchiderea Marii Negre de catre turci (1538) dominatia otomana se caracterizeaza printr-un regim de monopol al pietei Imperiului (ori, mai degraba, monopson?) producand o grava subdezvoltare atat la nivelul economiei celor doua tari romane cat si in plan social, politic, cultural – subdezvoltare pe care generatiile pre-pasoptiste o constientizau dureros. Cea mai recenta abordare a problemei in Apostol Stan, Independenta Romaniei. Detasarea de piata otomana si ratasarea de Europa. 1774-1875, Editura Albatros, Bucuresti, 1998.

[3] Vezi, in acest sens, Sorin Mitu, "Geneza identitatii nationale la romanii ardeleni", Editura Humanitas, Bucuresti, 1997.

[4] N.Iorga, "Doctrina nationalista", conferinta tinua la Fundatia Universitara "Carol I", 10 decembrie 1922, Editura Cultura Nationala, p.2.

[5] *Ibidem*, pp.3-4.

[6] Articolul "Nu vroim compatimire", in "Neamul romanesc", 1 februarie 1940, in N.Iorga, "Ultimele", Editura Scrisul romanesc, Craiova, 1978, p.68. Aceeasi idee de miracol o intalnim si la un cercetator cu pretentii mult mai mari de obiectivitate, Gheorghe Bratianu, care se pastreaza totusi mai rezervat in raport cu "exceptionalismul" sau "destinul istoric manifest" al poporului roman. Bratianu va fi mentionat si mai tarziu in acest studiu, el fiind asimilabil mai usor dreptei nationaliste decat liberalismului, macar si pentru simplificarea orientarii in complexitatea spectrului politic interbelic. Nu poate fi *complet* nerelevant faptul ca Gh. Bratianu a fost primul politician roman care s-a intalnit cu Hitler si ca a fost considerat o persoana de incredere de catre mai multi lideri de la Berlin; astfel ca, dincolo de revizuirile din istoriografia anilor '80, este probabil mai avantajos sa-l asimilam pe autorul "Marii Negre" dreptei nationaliste moderate, parlamentare. Astfel procedeaza, de exemplu, A. Hillgruber, plecand de la ideea ca Bratianu era mai degraba un om de legatura intre Bucuresti si Berlin ("Hitler, Regele Carol si Maresalul Antonescu", Editura Humanitas, Bucuresti, 1994, pp. 44-45, 65, 77, 129.

[7] Aparent paradoxal, aceasta manevra politica a fost privita initial ca mijloc de asigurare si intarire a recunoasterii internationale a actului de la 1859,deci ca parte integranta, cel putin pentru un interval strategic, a realizarii idealului national. O arata, de exemplu, A. D. Xenopol in articolul "Regele Carol I", publicat in 1912 in Viata Romaneasca de la Iasi: "insusi primirea Principelui Carol de a se urca in scaunul Romaniei (…)a fost pentru Romania o fapta mantuitoare; caci si daca odrasla Hohenzollernilor ar fi raspins cinstea, precum o facuse comitele de Flandra, unirea Moldovei cu Muntenia putea fi primejduita, precum o aratase miscarea de la 3 Aprilie 1866 de la Iasi; *munca si stradania poporului roman erau sa fie pierdute si viitorul lui compromis*"[sublinierea noastra], A.D. Xenopol, "Regele Carol I", in "Viata Romaneasca", nr. 10/1912, p.6.

[8] De unde la inceputul secolului XX "Romania mica" era pe locul 11 ca populatie, dar pe locul 10 ca suprafata – tarile mai mari decat ea (cu exceptia uniunii Suedia-Norvegia) fiind insa puteri a caror expansiune europeana era neplauzibila, afectand echilibrul continental; situatia se schimba dupa Razboaiele Balcanice, cand dimensiunile si puterea statelor sud-est europene devin mai echilibrate; vezi A. L. Hickmann, "Atlas Universel. Politique, Statistique, Commerce", G. Freytag & Berndt, Viena, 1903, pl. 16, 18 si A. L. Hickmann, "Geograpisch-Statistischer Universal-Atlas", G. Freytag & Berndt, Viena, 1929, pl.47, 48; vezi si Ioan Scurtu, "Viata politica din Romania -1918-1944", Editura Albatros, Bucuresti, 1982, p.12.

• Desigur, daca nu acceptam teoria "ticluita" de A. C. Cuza potrivit careia "svastica, semnul distinctiv al L.A.N.C., […] desi este identica cu cea a Partidului National Socialist German, a fost adoptata de catre dl. A. C. Cuza inainte de 1910, deci inainte de formarea partidului german. Prin urmare, din identitatea acestor semne nu trebuie sa se presupuna ca exista vreo legatura intre partidul lui Hitler si national-crestinii romani". Aceasta teorie a aparut in vara 1935 in cel putin 2 ziare ("Tara Noastra", 17 iulie 1935, "Izbanda", 18 iulie 1935). Trei ani mai tarziu, un cotidian maghiar a recunoscut ca "Romania e leaganul crucii incarligate!", citat in Cristian Sandache, "Doctrina national-crestina in Romania", Editura Paideia, Bucuresti, 1997, p. 65.

[10] A se vedea si prefata la M.Eminescu, "Opere Complete", Editura Libraria Romaneasca, Iasi, 1914, semnata de A. C. Cuza, mai ales in privinta continuitatii gandirii de dreapta pe filonul ei antisemit, de la Eminescu la Lancierii cuzisti de mai tarziu.

[11] Mircea Eliade, "Eminescu-poetul neamului roman", in M. Eliade, "Despre Eminescu si Hasdeu", editie ingrijita de Mircea Handoca, Editura Junimea, Iasi,1987, pp. 41-42.

[12] Vezi articolele cuprinse sub titlul "Itinerariu spiritual", aparute in ziarul "Cuvantul" la sfarsitul anului 1927, reeditate in "Profetism romanesc", vol. I, Editura "Roza vanturilor", Bucuresti, 1990, pp.19-62, ori in volumul de "Memorii", Editura "Humanitas", Bucuresti, 1997, p.138.
[13] M. Eliade, "Memorii", *op. cit.*, p.138.
[14] *Ibidem*, p.137.
[15] *Ibidem*, p.137.
[16] In M. Eliade, "Oceanografie", editia 1934, p.166, citat in "Oceanografie", Editura Humanitas, Bucuresti, 1991, p.5 -'Nota asupra editiei".
[17] In articolul "Reactionarismul partidului conservator", in "Timpul", 11 noiembrie 1879, in M. Eminescu, "Opera politica", vol I, ed. Georgescu Delafras, editie ingrijita de I.Cretu, Bucuresti, p.561.
[18] Articolul "Pomelnicul pacatelor 'rosii'", articol de fond in "Timpul", 29 noiembrie1879, in M. Eminescu, *Ibidem*, p.570.
[19] Articolul "Iarasi evreii", in ziarul "Curierul de Iasi ", 5 decembrie 1876, in *Ibidem*, pp.97-98
[20] Titu Maiorescu, "Istoria politica a Romaniei sub domnia lui Carol I", Editura Humanitas, Bucuresti, 1994, nota subsol p.109..
[21] Gh.Iacob, Luminita Iacob, "Modernizare-Europenism. Romania de la Cuza Voda la Carol al II-lea",Editura Universitatii Al. I. Cuza", Iasi, 1995, vol. I, pp.260-261
[22] Articolul "Dictatura d-lui Bratianu", in "Timpul", 4 noiembrie 1882, reprodus in M.Eminescu, *op. cit.*, vol.II, p.502.
[23] Vezi in B. Gendre, "Etudes sociales, philosophiques et morales", Editura Nouvelle Revue, Paris, 1886, in prefata semnata de Ch. Letourneau, p.VII.
[24] articolul "Fiscalitate excesiva", in "Timpul", 13 iulie 1882, in M. Eminescu, *op.cit.*, vol II, pp. 467-468.
[25] *Ibidem*, p.468.
[26] Articolul "Introducerea unei civilizatii pripite", in "Timpul", 11 decembrie 1877, in M. Eminescu, *op.cit.*, vol I, p.123.
[27]Articolul "Icoane vechi si icoane noua", IV - "Ilustratii administrative", in "Timpul", 18 decembrie 1877, in M. Eminescu, *op.cit.*, vol.I, p. 141.
[28] *Ibidem*, p.141.
[29]articolul "Pensionatul normal de domnisoare", in "Curierul de Iassi", 24 iunie 1877, in M. Eminescu, "Scrieri pedagogice", Editura Junimea, Iasi, 1977, pp. 136-137.
[30] T. Maiorescu, *op.cit.*, p. 115.
[31] *Ibidem*, p. 114.
[32] Vezi in S. Neagoe, "Triumful ratiunii impotriva violentei",Editura Junimea, Iasi, 1977, p. 45.
[33] *Idem.*
[34] Articolul "Patura superpusa - I", in "Timpul", 29 iulie 1881, in M.Eminnescu, "Opera politica", *op. cit.*, vol. II, p. 293.
[35] Vezi, de exemplu, articolul "Calea ratacirii noastre", in "Timpul", 4 august 1879, in M. Eminescu, *op. cit.*, vol. I, p.527.
[36] Articolul "Schimbarea legii electorale ori imbunatatirea moravurilor ?", in "Timpul", 14 aprilie 1883, in M. Eminescu, *op. cit.*, vol II, p. 531.
[37] *Idem.*
[38] Vezi citatul din "Patura superpusa", cu nota de subsol 49.
[39] Scrisoare datata 10 august 1879, in "Dulcea mea doamna/Eminul meu iubit. Corespondenta inedita Mihai Eminescu – Veronica Micle", editie ingrijita de Christina Zarifopol – Illias, Editura Polirom, 2000, p20.
[40] "Era pe atunci idolul "noii generatii" – formula magica, pe care noi o invocam cu mandrie", in Emil Cioran, "Eseuri", Editura Cartea Romaneasca, 1988, p.256.
[41] Cu care a intrat in contact direct la Berlin si Munchen, aparandu-i ca "un nou stil de viata" (in articolul "Aspecte berlineze", in "Calendarul", 5 decembrie 1933, in Gabriel Liiceanu, "Itinerariile unei vieti: E.M.Cioran/Apocalipsa dupa Cioran", Editura Humanitas, Bucuresti, 1995, p.28), care il fascineaza prin accentul pus pe exaltarea iratonalului si a vitalitatii (*Idem*).
[42] Emil Cioran, "Schimbarea la fata a Romaniei", Editura Humanitas, Bucuresti, 1990, pp. 159-160.

[43] Vezi si in Hans Rogger, Eugen Weber, "Dreapta europeana-profil istoric", Editura Minerva, Bucuresti, 1995, unde emergenta miscarilor de dreapta este analizata pe tari, insa capitolul dedicat Romaniei din pacate lasa de dorit.

[44] "[…]Ca tot ce se intampla astazi in cultura si politica romaneasca, si aceste preocupari fata de "destinul istoric" al neamului nostru isi gasesc izvorul central in scrierile politice ale lui Emimnescu, si in continuatorii gandirii eminesciene: Nicolae Iorga si Nae Ionescu", Mircea Eliade, articolul "Mantuire, istorie, politica", in "Vremea", 26 aprilie 1936, in Valeriu Rapeanu, "Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Nae Ionescu", Editura Arta Grafica, Bucuresti,1993, p.167.

[45] Articolele din "Cuvantul" sub titlul "Itinerariu spiritual", "1.Linii de orientare", 6 septembrie 1927, in Mircea Eliade, "Profetism Romanesc",ed "Roza vanturilor", Bucuresti, 1990, vol. I, p.21.

[46] Gabriel Liiceanu, *op. cit.*,p. 86.

[47] Articol citat de Ioan Scurtu in prefata lucrarii lui Vasile Marin, "Fascismul", Editura Majadahonda, Bucuresti, 1997, p. 9.

[48] N.Iorga, "Poporul italian in trecut si in present-cinci conferinti", Bucuresti, 1931, pp. 104-105.

[49] Nae Ionescu, articolul "A fost o <formula>, nu o <combinatie>", in "Roza vanturilor", Editura Roza vanturilor, Bucuresti, pp.287-288.

[50] Corneliu Zelea Codreanu, "Pentru legionari", Editura Totul pentru Tara, Sibiu, 1936, pp. 295-296.

[51] "In acest prim volum, sunt capitole in care lipsurile coplesesc dureros insusirile", in articolul "Sinteza istorica a dlui Iorga", aparut in "Revista universitara", 3 martie 1926, in Valeriu Rapeanu, *op. cit.*, p. 35.

[52] Articolele in care Eliade va conduce ofensiva pro-Iorga (desi acesta din urma se va manifesta nu o data in mod critic la adresa conceptiilor si teoriilor profesate de catre Eliade) pot fi cautate mai degraba direct in sursele bibliografice, numarul lor fiind atat de mare incat un inventar succint nu ar fi capabil de o reala cuprindere…

[53] ***, "Cultura si societate", volum ingrijit de Al.Zub, Editura Stiintifica, Bucuresti, 1991, p. 367.

[54] In revista asociatiei Mircea Vulcanescu va si publica un articol cu rol programatic numit „Generatie" („Criterion", anul I, nr. 3-4); vezi si Keith Hitchins, „Mit si realitate in istoriografia romaneasca", Editura Enciclopedica, Bucuresti, 1997, eseul „Eminescu si intelectualitatea romaneasca intre cele doua razboaie mondiale".

[55] Emil Cioran, "Eseuri", ed.cit., p. 256.

[56] K. Hitchins, *op. cit.*, pp. 289-290.

[57] Articolul "Paradoxele primatului politic. O partida de sah in transee …", in "Vremea", 8 decembrie 1935, in Mircea Eliade, *op.cit.*, vol.II, pp. 139-140.

[58] Vezi "gandiristii" autohtonisti din jurul lui Nichifor Crainic si Radu Dragnea ori, la cealalta extrema, crestinismul universalist profesat de un Petru Manoliu.

[59] Ciclul de articole "Itinerariu spiritual", articolul "Teozofie?", in "Cuvantul", 22 octombrie 1927, in Mircea Eliade, "Profetism Romanesc, ed.cit, vol.I, p. 47.

[60] "Itinerariu spiritual", articolul ""Ortodoxie", in "Cuvantul", 12 noiembrie 1927, in Mircea Eliade, *op. cit*., vol.I, p. 59.

[61] "Itinerariu spiritual", articolul "Cultura", in "Cuvantul", 4 octombrie 1927, in Mircea Eliade, *op. cit.*, vol.I, p. 40.

[62] *Ibidem*, p. 41.

[63] Cum vedem in articolul de debut al "Itinerariului spiritual" – "Linii de orientare", in "Cuvantul", 6 septembrie 1926: " generatie – si inteleg, fireste elita", in Mircea Eliade, *op. cit.*, vol.I, p. 19.

[64] *Idem.*

[65] *Ibidem*, p. 20.

[66] Articolul "Simplu intermezzo", in "Vremea", 30 iunie 1935, in Mircea Eliade, *op. cit.*, vol.II, p. 103.

[67] Liviu Antonesei, "Un model de actiune culturala: grupul "Criterion"", in ***,"Cultura si societate", ed.cit, p. 372.

[68] Mircea Eliade, "Memorii", ed.cit, p. 139.

[69] *Ibidem*, pp. 138-139

[70] Raspunzand unor critici venite din stanga, formulate de Miron R.Paraschivescu, Eliade raspunde, in articolul "Intelectualii e fascisti", delimitand teoria sa politica de formula mussoliniana: "autonomia spiritului inseamna a nu explica viata spirituala prin altceva decat legile spiritului. Adica, a nu confunda "spiritul" cu sangele (cum fac rasistii), nici cu sexul (cum face Freud), nici cu fenomene economice (cum

fac marxistii). Stiam ca atitudinea aceasta se numeste "spiritualism"", in "Vremea", 24 martie 1935, in Mircea Eliade, "Profetism Romanesc", ed.cit, vol.II, p. 73.

[71] In articolul "Cultura sau politica ?", in "Vremea", 21 februarie 1935, *Ibidem*, p. 64.

[72] *Ibidem*, p. 65.

[73] Articolul "Anno domini", in "Cuvantul", 2 ianuarie 1928, in Mircea Eliade, *op. cit.*, vol.I, p. 126.

[74] Articolul "Simplu intermezzo", in "Vremea", 30 iunie 1935, in Mircea Eliade, *op. cit.*, vol.II, pp. 102-103

[75] "[…]nu se poate vorbi deat deschis: *fi-va Romania tara unificatoare a Balcanului, fi-va Bucurestiul Noul Constantinopol ?*[…] Sud-estul Europei, fara un focar n-are nici o realitate. Sofia, Atena si Belgradul nu iradiaza mai mult decat au nevoie tarile respective. Daca Bucurestiul nu va deveni un centru de atractie pentru toata aceasta margine a Europei, atunci mai bine l-am darama de acum. Centrul de greutate este destul de mobil in istorie. Pe deplasarile lui ne vom intemeia noi sperantele" –Emil Cioran, "Schimbarea la fata a Romaniei", Editura Humanitas, Bucuresti, 1990, pp. 203-204

[76] Articolul "Bucuresti, centru viril", in "Vremea", 12 mai 1935, in Mircea Eliade, *op .cit*., vol.II, p. 86.

[77] Ciclul de articole "Scrisori catre un provincial", articolul "Elogiul compromiterii", in "Cuvantul", 18 decembrie 1927, in Mircea Eliade, *op. cit.*, vol. I, pp. 84-85.

[78] Ciclul de articole "Scrisori catre un provincial", articolul "Despre confesiuni", in "Cuvantul", 22 decembrie 1927, *Ibidem*, p.87.

[79] *Idem.*

[80] *Ibidem*, p. 88.

[81] *Idem.*

[82] *Idem.*

[83] *Idem.*

[84] Articolul "Gandire minora si ganditori paraziti", in "Cuvantul", 8 ianuarie 1928, in Mircea Eliade, *op. cit.*, p .89

[85] Articolul "Impotriva Moldovei", in "Cuvantul", 19 februarie 1928, *Ibidem*, p. 95.

[86] *Ibidem*, p. 97.

[87] *Idem.*

[88] *Idem.*

[89] *Ibidem*, p. 98.

[90] Articolul "La moartea lui Blasco Ibanez", "Cuvantul", 7 februarie 1928, in Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 92.

[91] *Idem.*

[92] *Idem.*

[93] *Ibidem*, pp. 92-93.

[94] *Ibidem*, p. 94.

[95] *Idem.*

[96] Emil Cioran, "Eseuri", ed.cit., p. 259.

[97] *Ibidem*, p. 256.

[98] Emil Cioran, "Manual de descompunere", Editura Humanitas, Bucuresti, 1996, p.135.

[99] *Idem.*

[100]"Exercitii de admiratie" – "Mircea Eliade", in Emil Cioran, "Eseuri", ed.cit, pp. 261-262.

[101] Articolul "Insemnari despre feminitate", in "Universul literar", 8 octombrie 1938, in Constantin Noica, "Eseuri de duminica", Editura Humanitas, Bucuresti, 1992, pp. 70-71.

[102] Articolul "Cultura si omul tanar", in "Universul literar", 13 aprilie 1940, in Constantin Noica, *op. cit.*, pp. 91-92.

[103] Vezi si in scrierile ulterioare ale lui Noica, precum "Despre partea femeiasca sau dincoace si dincolo de ins", in "Cuvant impreuna despre rostirea romaneasca", Editura Eminescu, Bucuresti, 1987, p. 178: "barbatul este cel care pana mai ieri a facut istorie si cultura – cel putin la suprafata, caci in adanc lucrurile se intamplau invers".

[104] Desigur ca afara de acestea existau si alte miscari, precum Liga "Vlad Tepes" sau chiar Partidul National Socialist din Romania condus de Stefan Tatarascu, fratele premierului carlist, fost ofiter german. Tatarascu a fondat P. N. S. R. in 1932, dar un an mai tarziu, gasind probabil numele prea putin pitoresc, l-a romanizat in "Pavaza de Otel National-Socialista Fascista" (vezi Cristian Troncota, "Mihail Moruzov",

Editura I.N.I., Bucuresti, 1996. Avea oare o miscare ca aceasta un program specific axat pe femei, sau o sectie de femei? Intrebarea este mai degraba retorica. Relevanta unor asemenea miscari este redusa, ca si documentatia referitoare la dimensiunea doctrinara a acestor partide nationaliste "de buzunar".

[105] "Statutele Fasciei Nationale Romane", Art.3, in Ioan Scurtu, Cristian Troncota, "Totalitarismul de dreapta in Romania", Editura Institutul National pentru Studiul Totalitarismului, Bucuresti,1996, p. 525.

[106] Gh.Iacob, Luminita Iacob, *op. cit.*, vol. I, p. 164.

[107] "Moartea, numai moartea legionara/Ne este cea mai scumpa dintre nunti" afirma un poet legionar anonim in "Moartea legionara", in "Dacia", 15 decembrie 1940.

[108] Radu Gyr, „Studentimea si idealul spiritual" (conferinta organizata de Cercul Studentesc Doljan), Tipografia I. N. Copuzeanu, Bucuresti, p. 3.

[109] Scrisoare catre C. Z. Codreanu, citata in Mihai Fatu, Ion Spalatelu, "Garda de fier, organizatie terorista de tip fascist", Editura Politica, Bucuresti, 1980, p. 44.

[110] Scrisoarea lui Ion Mota catre C. Z. Codreanu din Bucuresti, 22 noiembrie 1936; testamentul lui Mota este alcatuit practic din aceste scrisori catre familie si prieteni lasate lui Nae Ionescu la plecarea in Spania pentru a fi deschise in cazul mortii sale.

[111] Vasile Marin, „Crez de generatie: Ideologia faptei", in Axa, 22 ianuarie 1933.

[112] *Idem.*

[113] Alexandru Cantacuzino, „Romanul de maine", conferinta tinuta de Congresul General studentesc de la Craiova, aprilie 1935, Editura "Serviciul Propagandei Legionare", Bucuresti, 1940, pp. 4-5.

[114] Prof. Ioan Gavanescul, „Etica legionara", in „Almanahul ziarului *Cuvantul*", Bucuresti, 1941, p. 63.

[115] C. Z. Codreanu, „Pentru legionari", Editura Totul pentru Tara, Sibiu, 1936, pp. 286-287.

[116] Al. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 6.

[117] Vezi, in acest sens, "legionarismul proletar" al lui Dumitru Grozea, conducatorul Corpului muncitoresc legionar, adesea confundat din aceasta cauza cu Petru Groza.

[118] Vezi C. Z. Codreanu, "Carticica sefului de cuib", partea a II-a, punctele 22-23 (nu ar avea sens citarea o editie anume in cazul unei asemenea carti clasice).

[119] *Ibidem*, partea I-a, punctul 12.

[120] *Ibidem*, partea a II-a, punctul 23.

[121] *Idem.*

[122] *Ibidem*, partea I-a, punctul 16 bis.

[123] *Idem.*

[124] *Ibidem*, partea a II-a, punctul 23.

[125] Nicolae Rosca, „Ce este Fratia de Cruce? Origini-organizare-doctrina", Editura Miscarii Legionare, Madrid, 1987.

[126] C. Z. Codreanu, „Carticica…", *op. cit.*, partea a II-a, punctul 23.

[127] *Idem.*

[128] Lucia Trandafir, sora decemvirului Ion Trandafir, a fost sefa Cetatuilor dupa retragerea Nicoletei Nicolescu in 1936; de profesie medic, a devenit profesor universitar in Statele Unite.

[129] Trandafir Lucia, „Tineretea arde", in „Cuvantul", 14 octombrie 1940.

[130] *Idem.*

[131] Citat in Michael Burleigh, „The Third Reich. A New History", Hill & Wang, New York, 2000, p. 336. In acest sens, extrem de interesanta, dar (inca) inaccesibila este si cartea Gertrudei Scholtz-Klink, fosta sefa a Nationalsozialistische Frauenschaft, „Femeia in Al Treilea Reich" („Die Frau im Dritten Reich", Grabert, Berlin, 2000, prima editie - 1978).

[132] M. Burleigh, *op. cit.*, p. 338.

[133] Aceasta conceptie nu ramane deloc doar la nivel ideologic, cum nu a facut-o nici anti-semitismul national-socialist. Subordonarea femeii in al Treilea Reich este vizibila chiar si in evolutia salariilor nominale in Germania. In vreme ce lucratorii barbati calificati cistiga din ce in ce mai mult incepand din 1933 (o crestere de aproape 15% in 1941 fata de 1933), lucratoarele calificate sufera o radicala scadere a salariului in 1934, pentru a nu mai reveni niciodata la nivelul din 1933; vezi Charles Bettelheim, L'économie allemande sous le nazisme", Librarie Marcel Rivière et Cie, Paris, 1946, p. 210.

[134] M. Fatu, I. Spalatelu, *op. cit.*, p. 270.

[135] Gh. Iacob, Luminita Iacob, *op. cit.*, p. 269.

[136] "Statutul Fascia Nationala Romana (F.N.R.)", Art.3, in Ioan Scurtu, Cristian Troncota, *op. cit.*, p. 333.
[137] Apel publicat in "Judische Presszentrale", 30 decembrie 1926, si inclus in culegerea de texte coordonata de Ioan Scurtu, Cristian Troncota, *op.cit.*, p. 584.
[138] Citat in M. Burleigh, *op. cit.*, p. 339.
[139] Jules Simon, "L`Ouvriere", 1861, citat in Philippe Aries si Georges Duby, "Istoria vietii private", vol.7, Editura Meridiane, Bucuresti, 1997, p. 266.
[140] In "Viata Romaneasca", nr.11-12/1912, pp. 392-393.
[141] Cum a fost cazul "atentatului" la viata primului ministru Ion I.C.Bratianu din 8 decembrie 1909, pura inscenare pusa la cale de Siguranta in ideea de a crea un pretext pentru luarea de masuri exceptionale contra miscarii socialiste. In urma unor neconcordante cu planul initial, Gh. Stoenescu Jalea trage direct in primul ministru (si nu in aer, cum se convenise), gravitatea actului conducand finalmente la dura campanie anti-socialista ce va culmina cu "legea scelerata"(Orleanu).
[142] Articolul "Noi nu suntem o tinta de turism", in "Neamul Romanesc", 5mai 1940, in N.Iorga, "Ultimele", *op. cit.*, p. 96
[143] Articolul "Zile mari", in ziarul "Romanul" din Arad, 1913, in Octavian Goga, "Strigate in Pustiu – cuvinte din Ardeal intr`o tara neutrala", Editura Librariei Scoalelor C. Sfetea, Bucuresti, 1915, pp.17-20.
[144] Articolul "Raspuns unor provocari", in ziarul "Tara noastra", 4 mai 1924, in Ioan Scurtu, Cristian Troncota, *op. cit.*, pp. 414-415.
[145] Versuri de Radu Barda, aparute in "Porunca Vremii", 21 ianuarie 1938, citat in Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 24.
[146] In "Apararea Nationala", 5 ianuarie 1930, in Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 10.
[147] Sterie Diamandi, "Galeria oamenilor politici",Editura Eurosong & Book, 1998, p. 196.
[148] O. Goga, "Infiltratii straine in literatura romana", discurs rostit la Academia Romana in 1937, in * * *, "Teoria formelor farar fond", Editura Porto-Franco, Galati, 1996, p. 238.
[149] *Ibidem*, p. 256.
[150] *Ibidem*, p. 255.
[151] A. C. Cuza, "Nationalitatea in arta", Bucuresti, 1908, p. 7.
[152] *Ibidem*, p. 149.
[153] *Ibidem*, p. 113.
[154] O. Goga, "Infiltratii straine…", *op. cit.*, p. 253.
[155] *Ibidem*, p. 252.
[156] A. C. Cuza, "Nationalismul...", *op. cit.*, p. 114.
[157] N. Iorga, „Istoria romanilor in chipuri si icoane", Editura Humanitas, Bucuresti, 1991.
[158] Articolul "Mai multa omenie", in "Neamul Romanesc", 1 aprilie 1926, in Valeriu Rapeanu, *op. cit.*, p. 39.
[159] Programul PNL-Gheorghe Bratianu in "Miscarea", 20 aprilie 1936, citat in Mircea Musat, Ion Ardeleanu, "Romania dupa Marea Unire", vol. II, partea a II-a, Editura Stiintifica si enciclopedica, Bucuresti, 1988, pp. 154-157.
[160] Studiu comparativ intocmit de Serviciul Special de Siguranta, privind prevederile programatice ale organizatiilor politice de dreapta din Romania, 30 august 1923, in Ioan Scurtu, Cristian Troncota, *op .cit.*, pp. 373-374.
[161] Vezi articolele aparute in toamna lui 1879, in "Timpul", ca de exemplu, "Triumful cauzei Romanesti in chestia art.7" ori "Intocmirea viitoare a statului Roman", publicate in numerele din 7, respectiv 14 octombrie 1879, in M. Eminescu, "Opera politica", ed. citata, vol.I, pp. 545-549.
[162] Robert S. Wistrich, „Who's who in nazi Germany", Routledge, New York, art. *Gertrud Scholtz-Klink*, p. 228.
[163] Citat in Joachim C. Fest, „Stapanii celui de-al III-lea Reich", Editura Politica, Bucuresti, 1969, p. 384.

5. Constantin Dobrogeanu-Gherea si Lucretiu Patrascanu - intre patriarhalismul conformist al traditiei autohtone si strapungerile doctrinare emancipatoare

Gabriel Gherasim

5.1. Consideratii introductive

Depasind greutatile inerente pionieratului, socialismul romanesc s-a nascut in registru utopic si a depasit, treptat, crizele anticipabile ale cresterii. Constantin Dobrogeanu - Gherea a fost martorul catorva dintre acestea, s-a identificat cu ele, iar meandrele vietii sale s-au impletit organic cu cele ale unui curent de gandire extrem de activ pe plan european, desi nu foarte atractiv in mediul romanesc al vremii. "Fata cu reactiunea", mentorul a ales drumul neted, dar nu facil, al unui evolutionism moderat plasat la limita dintre pesimismul etico-social reprimat si credinta in triumful unei cauze considerate nobile.

Dupa un scurt interludiu, care in Europa a insemnat triumful ideologiei marxiste in cadrul tuturor partidelor socialiste, Romania reintregita a produs un ganditor, Lucretiu Patrascanu, sensibil la noul spirit polemic, exclusivist, al epocii si sustinator al unei deplasari spre extrema a unei stangi si asa insuficient adaptate exigentelor unei natiuni care-si recupera membrele despartite, uneori, timp de multe veacuri. Victima a propriilor idei si actiuni politice, el a lasat insa posteritatii o opera a carei coerenta ideatica este greu contestabila.

Astfel, avem de-a face cu doi ganditori si cu doua opere care, desi priviti/privite dintr-un unghi de incidenta particular, mai pot purta si astazi un dialog fructificant, la mai multe nivele, cu orice lector interesat.

Dialogul vizeaza, in acest caz, dez-echilibrul dintre o viziune patriarhala asupra lumii, o *weltanschauung* dominanta, si o strapungere a ideilor emancipatoare, mai intai in orizont doctrinar, cu palide sperante de materializare imediata.

Fondata pe mitul "clasei alese", gandirea celor doi autori romani, oricat de diferiti altminteri, putea decela prin paradigma conflictuala clasica a marxismului ca relatia dominatie-supunere nu se manifesta doar la nivelul claselor sociale care poseda sau nu poseda mijloace de productie. Modelul este, *de facto*, si o rezultanta a "masculinizarii negative" a unei societati, cea romaneasca, in care, uneori, locul barbatilor adulti, in calitate de agenti activi ai patriarhatului, este preluat de statul modern in curs de edificare si consolidare.

Din pacate, fondul aperceptiv si metoda nu s-au intalnit la timpul potrivit. Astfel, numai demantelarea unor cercuri concentrice impregnate de arhaicul patriarhalism – respectiv cel al viziunii asupra lumii, al procesului continental de modernizare, al avatarurilor acestui proces la noi si al anatomiei societatii autohtone – lasa loc, cum voi sublinia, germenilor ideologici ai emanciparii plasati in context doctrinar-polemic. Meritul "primilor pasi" exista si nu poate fi contestat. Insa nu este suficient. Exiguitatea condamna la tacere, iar tacerea la evanescenta ideatica. Ce s-ar fi intamplat daca autorii "Enciclopediei" ar fi ales tacerea? Am mai fi vorbit noi astazi despre revolutia de la 1789? Cu siguranta ca nu. Semn evident ca, la noi, istoria vazuta prin prisma contrafactualitatii nu a fost niciodata o moda, iar modelul analitic aproape maniheist relevat de E. Lovinescu devine inoperant, lasand mai degraba locul unui model paradigmatic-tranzactional, de felul celui semnalat, eseistic, de Mihai D. Ralea in aceeasi epoca, si reluabil, gratie recurentei ciclice specifice, pe urmele eternelor noastre angoase existentiale.

Pornesc de la ipoteza ca autorii studiati, desi au formulat idei emancipatoare in domeniul relatiilor de gen, nu au utilizat totusi genul drept categorie relevanta de analiza. Imi propun, metodologic, sa privilegiez explicatiile locale, specifice, celor generale, cultivand abordarile de tip calitativ. In aceeasi directie intentionez ca, pe trama ideatica reconstituita analitic dintr-o perspectiva epistemica dinamico-structurala (diacronica si sincronica), sa semnalez, secvential fireste, distorsionarile pe care un discurs nediferentiat, "de ambe sexe", nu le poate evita.
Astfel, datorita caracterului amplu-sistematic in care s-au structurat reflectiile celor mai importanti ganditori ai stangii romanesti dintotdeauna si a faptului ca ei nu mai fac parte astazi, dar au facut parte vreodata?, din fondul comun de cunoastere al celor mai multi dintre noi, am optat pentru o prezentare cat mai detaliata, didactica uneori, a principalelor idei pe care acestia le-au sustinut, urmarind permearea etapizata a celor patru cercuri concentrice amintite. Optiunea nu va arunca in arierplan, cred, demersul meu esential.

5.2. Patriarhat si emancipare in conceptia lui C. Dobrogeanu Gherea

Personalitate multidimensionala, **Constantin Dobrogeanu-Gherea** a navigat cu mare astutie prin mai toate domeniile culturii, a fost implicat in mai toate disputele de idei care au cuprins spiritele cele mai elevate ale epocii sale, emitand puncte de vedere care, uneori, au facut o lunga cariera in posteritate, fiind fertile chiar si astazi.
Ipostaza de ganditor politic (adica de economist, politolog, sociolog si filosof in slujba cetatii) - s-a dovedit pe baze statistice[1] - domina de departe pe aceea, foarte sonora, de estetician si critic literar. Ambele au fost insa amplu discutate intr-o extrem de documentata analiza critica, tip de exegeza destul de rar intalnit in peisajul nostru editorial de ieri si de astazi[2].
Un marginal - prin datele biografiei - in cadrul unei societati insuficient maturizate, avand de luptat cu prejudecati adanc incetatenite, Gherea a fost nevoit sa-si construiasca o strategie de legitimare intelectuala care ar putea cuprinde urmatoarele aspecte: **a**. structurarea operei in functie de dezbaterile ideologice si stiintifice majore ale vremii; **b**. afilierea la traditia stiintifica in domeniile abordate si asocierea prestigioasa cu autorii consacrati pentru a facilita legitimarea operei; **c**. folosirea polemicii cu adversari semnificativi ca mijloc de penetrare a vederilor autorului in publicul vremii; **d**. utilizarea tiparelor de gandire ale intelectualitatii romanesti din epoca pentru omologarea generala a ideilor sale; **e**. folosirea serialului publicistic ca tehnica de acces spre constiinta publicului[3]. Aceasta dorinta de a fi citit, discutat si ascultat, "de a vorbi aceeasi limba" cu proprii contemporani, a conditionat si asimilarea, mai mult sau mai putin constientizata, a principalelor trasaturi ale gandirii patriarhale, sau mai precis "androcratice", de circulatie curenta atunci: distinctia public/privat (care, este drept, abia se nastea la noi in epoca respectiva) cu privire la rol-status-urile femeii, predilectia pentru studiul personalitatilor barbatesti ca agenti ai istoriei, ignorarea in discursul analitic a *toposurilor* femeiesti si, lista nu este exhaustiva, inclinatia spre constructii teoretice de amploare/generalitate, care domina materialul empiric aferent explicatiilor locale, specifice, detaliate.
Ambitiile proiectului sau teoretic - eclectic uneori - se pot explica insa si prin pozitia sa de constiinta critica a realitatii sociale contemporane fondate pe o cultura caracteristica intelectualilor romani din secolul XIX, intelectuali la prima generatie[4], si inavutita organic prin activitati sustinute de autodidact. Acesta este oare motivul atractiv pentru care a fost plasat in pozitia de emul maiorescian din perspectiva cunoasterii realitatilor autohtone? S-a considerat, pe acest taram, ca studiul lui Titu Maiorescu "In contra

directiei de azi in cultura romana"(1868) contine "premisele de baza ale pozitiei lui Gherea in privinta dezvoltarii tarilor ramase in urma"[5].
Asimilabila ca strategie legitimizatoare – altfel autorul "nu ar fi fost serios luat in seama"[6] - ideea nu este sustenabila, iar argumentele contrare ei nu lipsesc: **a**. Gherea era dotat cu o remarcabila inteligenta sociala si un spirit de observatie iesit din comun; **b**. de asemenea, studiul lui T. Maiorescu si critica junimista la randul ei "n-au pornit dintr-o cunoastere adanca a trecutului nostru national " ci de la stimuli exteriori si n-au depasit stadiul unor ebose[7]; **c**. metodologia si filosofia istoriei spre care se avantasera cele doua personalitati culturale erau suficient de diferite[8]. Oricum, intreaga controversa certifica un adevar palpabil: intre elitele intelectuale de la sfarsitul secolului al XIX-lea exista, acceptat tacit, un pact al abordarii patriarhale a lumii si vietii, care nu excludea, se pare, intr-o viziune critica ulterioara, dimensiunile modelului competitiv.
O data conturat cadrul general al discutiei, imi propun sa relev principalele dimensiuni ale unei opere remarcabile, inserand, unde este cazul, si vom vedea ca nu arareori, conceptiile autorului despre relatiile dintre stat si cetatean, relatiile de gen si rolul familiei in societate. O selectie se impune totusi. Ma voi opri, astfel, la studiul "Ce vor socialistii romani. Expunerea socialismului stiintific si programul socialist" (1885-1886), document doctrinar si programatic totodata, la "Conceptia materialista a istoriei"(1892), la "Neoiobagia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare"(1910), opera fundamentala a lui Gherea si, nu in cele din urma, la studiul "Asupra socialismului in tarile inapoiate"(1911), ultima lucrare de amploare redactata de autor in amurgul vietii, o prefata la proaspata traducere in romaneste a lucrarii lui Karl Kautsky, "Bazele social-democratiei".
Redactand, in 1885-1886, studiul "Ce vor socialistii romani", Gherea intentiona, pe de o parte, sa realizeze o expunere "ortodoxa" a socialismului stiintific, si, pe de alta parte, sa demonstreze ca existenta unei miscari socialiste este, la noi ca si in Europa, justificata de realitati obiective. Discursul, ce-i drept, expozitiv si, poate, rudimentar - semn ca autorul nu-si ascutise inca suficient instrumentele conceptuale si stilistice - a fost privit cu simpatie de unii exegeti[9]. Iar modul in care el a prezentat esenta "invataturii" marxiste, fara haine de gala terminologice, nu a alunecat, oricum, spre vulgarizare chiar daca, astazi, lectura ei pare putin desueta. Numai ca, evident, modelul marxist, interesat cu predilectie de mecanismele exploatarii ca parghii de generare a plusvalorii si de adorarea unei singure divinitati, universale, proletariatul, nu putea sa conduca la o analiza de gen a dimensiunii sociale. Dimpotriva, o data ce revolutia proletara era o solutie generala, un panaceu universal, o miscare individualizata a femeilor nu se justifica. In acest caz, Gherea ne rezerva totusi o surpriza, obligat sa tina cont de segmentul cronotopic in care scria. Dar pentru relevarea ei este necesar un amplu excurs printre meandrele rationamentelor sale.
Analizand, astfel, din punctul de vedere al intereselor economice evolutia sociala a omenirii, Gherea realizeaza o clasificare imbratisand trei mari faze: "1. robia - era antica; 2. servajul - era feudala si 3. salariatul - era burgheza moderna"[10]. Dupa cum se vede, societatea primitiva nu apare in aceasta clasificare si, in 1892, poate pentru a compensa lacuna, Gherea o trateaza pe larg in conferinta asupra "Conceptiei materialiste a istoriei"[11]. Rolul familiei si al femeii sunt reconstruite aici pe baza unor surse mai bogate: Marx, Engels, Morgan si J. J. Bachofen, nume cunoscut mai ales prin lucrarea "Mutterrecht", carte importanta pentru antropologia sociala moderna.
Preluand rezultatele cercetarilor celui din urma, Gherea accepta ideea ca pozitia femeii in familia primitiva era preeminenta, ca ea era "capul familiei" si nu barbatul. Explicatia sa

cuprinde, in esenta, doua argumente: "...in familia primitiva (…) prin felul organizarii familiale se putea sti cu siguranta cine e mama copiilor din trib, nu insa si cine e tatal. Evident dar ca femeile trebuiau sa aiba o pozitie superioara in familie fata cu barbatii. Pe de alta parte, factorul material, economic, viata materiala a triburilor primitive, nu se opunea, ci chiar lucra in aceeasi directie, cata vreme munca a fost foarte putin productiva, cata vreme n-au existat instrumente mai puternice, atata vreme cat munca barbatului in afara de casa n-a fost mai rodnica, mai importanta decat munca femeii din casa; (…) astfel, dar, femeia in gospodaria triburilor era un factor economic tot asa de important - daca nu si mai important - ca si barbatul "[12]. Aici, Gherea preia *tale quale* o idee pe cat de raspandita in epoca, pe atat de eronata. Ginocratia fundamentata economic, de care aminteste, tine, cred, de domeniul "iluziei optice". De fapt, confuzia rezida in coextensivitatea a doua aspecte sociale clar diferentiabile, ginocratia si ginomorfismul. Cel din urma, materializat sub forma matriarhatului, nu instituie o relatie de dominatie/supunere defavorabila barbatului, ci mai degraba o matrice de evolutie sociala in care orice relatie de forta este exclusa, totul reducandu-se la un registru mitico-simbolic (fertilitate, renastere, continuitate).

Cu timpul, faza matriarhatului, sau a "gynoikokratiei" cum o numeste impropriu Gherea, este depasita. Se petrec mutatii economice care fac din barbat un factor mai important. Mostenirea sotilor se face acum pe linie masculina - idee preluata de autor, printre altele, din " Originea familiei a proprietatii private si a statului", binecunoscuta lucrare a lui F. Engels - si "astfel se savarsesc robirea si aservirea sexului femeiesc prin sexul barbatesc, aservire care dureaza de mii de ani". Afirmatia ultima este memorabila deoarece ea demonstreaza ca autorul a perceput directia androcratica pe care a evoluat omenirea timp de milenii. Interesanta este urmarirea argumentelor pe care le aduce in sprijinul afirmatiei sale, iar acestea nu cred sa conteste premiza patriarhala a exegezei lui Gherea.

Era patriarhala - si cu aceasta revin la "Ce vor socialistii romani" - se continua in antichitate, unde "baza familiei era robia, nevasta si copiii erau robii tatalui de familie, care putea sa faca din femeie si copii orice ar fi vrut, ca si din robi"[13]. In Evul Mediu, tabloul vietii cotidiene rurale era, pentru autorul socialist, aidoma cu cel din satele romanesti contemporane: " Nevazand cateodata decat satul sau, traind din neam in neam tot intr-un fel, orizontul intelectual si moral al taranului era cat se poate de ingust, conceptiunile intelectuale si morale ale taranului nu puteau fi decat brute si pline de credinte neintemeiate; taranul nu putea decat sa se teama de innoiri sociale, nu putea fi decat conservator, caci traia toata viata in conditiile tampitoare ale satului din varsta de mijloc. Relatiile patriarhale "in familie erau foarte firesti si relatiile, iarasi patriarhale, intre stapini si servi se faceau cat se poate de statornice"[14]. Evident, in citatele reproduse mai sus se poate observa ca distinctia de gen nu opereaza, ca taranul este un personaj generic, masculinizat si bestializat, incapabil sa propaseasca civilizational. Lipsa de nuante anihileaza o parte din bunele intentii. Totusi, "in familia patriarhala din varsta de mijloc, desi cu temelie de asemenea autoritara, capul familiei nu avea atata putere asupra femeilor si copiilor, dupa cum nu avea nici asupra servilor". Iar "alaturi de legaturile de autoritate s-au dezvoltat si cele sentimentale-religioase, care idealizau despotismul sotului si al tatalui...".

O data evul de mijloc depasit, zorii capitalismului si emergenta burgheziei nasc sperante proaspete. Noua clasa, sustine Gherea, dizolvand abrupt relatiile de productie anterioare, feudale, a rupt si legaturile patriarhale de familie, ca si "valul sentimentalo-religios" ce le acoperea. Femeia ajunge si ea salariata, insa departe de a se emancipa, ingroasa randurile monoliticului proletariat.

Familia se restructureaza pe o alta baza, interesul material, cu corolarele sale: conventionalism, adulter si prostitutie. Numai ca germenii emanciparii feminine incep sa apara: femeia devine, lucrand in industrie ca si in diferite profesiuni liberale, un "factor economic la fel de important ca si barbatul", de aici pornind o miscare de eliberare, " miscare ce, desigur, se va incorona cu un deplin succes, insa intr-o alta organizare sociala"[15]. Iar aceasta noua organizare sociala nu putea fi decat cea socialista. Abia atunci, dupa disparitia claselor sociale si a inegalitatilor de orice fel, "femeia va fi si ea libera si egala cu barbatul". Familia socialista va fi monogama, fondata pe dragoste reciproca si va elimina toate tarele familiei burgheze. Gherea aluneca usor, patrunzandu-i anatomia, in registru utopic: " In aceasta familie intemeiata pe iubire, libertate si respect, in aceasta familie din care vor disparea lupta de interese si atarnarea economica intocmai ca si din societatea intreaga, in aceasta familie vor creste si se vor dezvolta oameni cu simpatii universale; in asemenea familie si societate se vor forma cei ce vor alcatui acea societate ideala pe care o prevede chiar Spencer printre norii prezentului, acea societate in care actele individului vor fi folositoare societatii si ale societatii, la randul lor, folositoare individului; cand orice cuget se va naste in om, orice sentiment va fi in armonie cu interesele omenirii"[16].Tabloul este idilic, insa mesajul sau suficient de insidios ca sa nu imi retina atentia. Gherea, interiorizandu-si izvoarele ideologice, ne comunica vagile sale impresii despre o eventuala familie socialista in care interesele materiale vor disparea, libertatea si egalitatea vor trona maiestuos, si, prin urmare, disparitia inegalitatilor de clasa va antrena si disparitia discriminarii de gen. Perspectiva este, cu siguranta marxist-ortodoxa. Totusi o astfel de societate ar putea inlatura si controlul barbatesc prin constrangerile "familiei monogame", ale "dragostei reciproce" si ale – autorul nu ia in calcul problema – subordonarii femeii in privinta „serviciilor" casnice, producatoare de venit la randul lor, si sexuale"? Raspunsul la aceasta intrebare nu poate fi decat negativ. Totusi, germenii emanciparii trebuie raspanditi, iar acest lucru este consubstantial constructiei programatice.

In cazul Romaniei - in care existenta unui partid socialist se justifica pe deplin in viziunea autorului – programul "partidei socialiste muncitoresti", desi eclectic ca surse de inspiratie, ambitiona sa apropie societatea de acest ideal social. Structurat in doua parti - partea politica si partea economica - programul plasmuit de Gherea "e adecvat si nelipsit de realism politic, cu intelegerea cumpanita intre tactica si strategie, intre doctrina si ideologie"[17].

El cuprindea, in prima sa parte, cateva puncte esentiale: 1. "votul universal direct" (orice cetatean sau *cetateana* (s.n. G.G.) ajungand la 20 de ani sa aiba drept de vot); 2. desfiintarea armatei permanente si inlocuirea sa cu o militie populara; 3. autonomie locala; 4. libertatea de asociere, de intrunire, de expresie; 5. autofinantarea cultelor; 6. invatamant liber si gratuit; 7. magistratura electiva; 8. inlocuirea penitenciarelor prin case de corectie; si 9. *egalitatea femeii* (s.n. G.G.).

Partea economica cuprindea, printre altele, urmatoarele puncte: 1. trecerea proprietatilor statului in stapanirea comunelor; 2. rascumpararea treptata a proprietatilor mari si trecerea lor in patrimoniul comunal; 3. desfiintarea tuturor impozitelor indirecte si inlocuirea lor printr-un impozit progresiv pe venit; 4. taxe de mostenire progresive; 5. facilitati fiscale si de credit pentru societatile de lucratori si comunele rurale etc.[18].

Programul este important din unghiul relatiilor de gen, prin faptul ca este primul document programatic de la noi in care se face distinctia intre cetateni si cetatene si, mai mult, in el se insereaza expres prevederea egalitatii intre sexe. Numai ca aici intervine surpriza de care pomeneam intr-unul dintre paragrafele anterioare. Gherea leapada, din

aceasta perspectiva, straiele socialiste, imprumutand ilicit elemente caracteristice programului feminismului liberal. Curentul, raspandit tocmai in epoca 1860-1920, si-a facut un tel din realizarea, pe baze rationale, a egalitatii civice si politice intre sexe. Toate acestea vor conduce la obtinerea dreptului de vot pentru femei, lucru pe care autorul a indraznit sa-l insaileze intr-un program politic oferit Romaniei sfarsitului de secol XIX. Totodata, in opera lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, programul reprezinta cel mai consistent capitol care trateaza aceasta problematica, deoarece, cu trecerea timpului, ganditorul roman a fost din ce in ce mai absorbit de chestiunile evolutiei capitalismului in statele ramase in urma si a regimului neoiobag introdus la noi ca efect al legii rurale din 1864. El a construit, utilizand o metoda *sincronic-structurala*, foarte moderna pentru acea vreme, dublata de un consistent demers inductiv, de generalizare teoretica a evolutiei istorice specifice societatii romanesti (cu inferente in mediul sud-est european) in procesul dezvoltarii ei capitaliste, o lege sociologica de relevanta universala: *legea orbitarii*.

Astfel, "tarile ramase in urma intra in orbita tarilor capitaliste inaintate; ele se misca in orbita acelor tari si intreaga lor viata, dezvoltare si miscare sociala este determinata de viata si miscarea tarilor inaintate, e determinata de epoca istorica in care traim, de epoca burghezo-capitalista. Si aceasta determinatie a vietii si miscarii sociale a tarilor inapoiate prin cele inaintate le este insasi conditia necesara de viata; si in aceasta alergare ele sunt nevoite sa faca de multe ori in ani ceea ce celelalte, care le-au distantat asa de mult, au facut in secole; *tempo* deci, si de multe ori insusi caracterul miscarii lor trebuie sa fie altul decat al tarilor inaintate capitaliste, de aceea miscarea lor si toate manifestatiile vietii lor sociale se fac de multe ori prin sarituri, prin zigzaguri, sunt sau par a fi anormale"[19].

O data introduse institutiile burgheze, insa, trebuia sa existe, dupa Gherea, o concordanta intre ele si relatiile de productie. In materie agrara, aceasta presupunea existenta alternativei a doua tipuri de organizare: unul bazat pe marea proprietate, celalalt pe mica proprietate. Ce s-a intamplat insa la noi? Legea rurala de la 1864 a creat "un organism economico-social neviabil, incapabil de o dezvoltare ulterioara", in fapt, "un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos, care nu era nici in folosul bine priceput al micii proprietati, nici in al celei mari, ci in paguba amandurora".

Modelul romanesc al reformei agrare[20], afin celui prusac, a fost impus de sus in jos, de teama miscarilor taranesti si a presiunilor puterilor garante (1858). El a presupus, consemneaza Gherea, improprietarirea taranilor cu un sfert din pamantul arabil disponibil. Numai ca rezultatele sale pozitive au intarziat sa apara deoarece: **a**. cei mai multi tarani au primit prea putin pamant pentru a-si croi o autentica mica gospodarie taraneasca si **b**. pamantul primit era de cea mai proasta calitate, departe de vatra satului si imprecis delimitat (de unde au rezultat numeroase litigii). Si aici, ca si alta data, obiectul reformei agrare este genericul "taran", adult, cap de familie, si de loc taranca, consoarta asupra careia s-au rasfrant cele mai multe efecte negative ale legii. Perceptia este explicabila, cred, printr-o trasatura suplimentara a societatii patriarhale romanesti, anume ca relatia dintre barbati si mijloacele de productie era directa, pe cand cea dintre femei si aceleasi mijloace era mediata de catre cei dintai. Tendinta implicita a reformei este insa, dupa autorul socialist roman, de a face viata independenta a micii proprietati rurale imposibila si de a-i face pe proaspetii improprietariti dependenti de marii proprietari. Acum se impune pe esichierul istoriei noastre economico-sociale conceptul de *neoiobagie*, definibil drept sistemul care "imbina in sine forme semifeudale de productie cu relatii capitaliste aflate in continua dezvoltare"[21].

Noul regim de exploatare agricola - incurajat de doi factori conjuncturali, recolta slaba din 1865 si seceta din anul urmator - avantaja in mod clar pe marii proprietari si pe arendasi, deoarece: **a**. ei nu aveau capital suficient; **b**. nu dispuneau de instrumentar agricol; **c**. nu aveau expertiza in domeniu. Toate se grefau, insa, pe inapetenta taranilor pentru statutul de salariati agricoli[22]. Cum s-a consolidat totusi acest regim? In primul rand, prin inalienabilitatea pamantului, taranul, lipsit de posibilitati de miscare, devine din nou "legat de glie". In al doilea rand, legea terenurilor agricole (1866) introducea munca silita[23] si, implicit, violenta in relatiile dintre cetatean si autoritatile statului construit dupa un model patriarhal, o constanta a istoriei noastre de atunci si pana astazi.

Pe de alta parte, regimul neoiobag a generat rezultate economice negative: **a**. munca subevaluata a taranului; **b**. proletarizarea sa neoiobaga (conditionata de inmultirea populatiei, insuficienta pamantului, arendarile pamanturilor taranesti si vanzarile ilicite); **c**. "agricultura pradalnica" (agricultura care saraceste an de an pamantul, deoarece arendasii nu doresc sa investeasca, in acest sens, pe termen lung); **d**. formarea latifundiilor si extinderea trusturilor arendasesti[24]. Toate acestea au concurat, desigur, la pauperizarea si inrautatirea situatiei taranimii care, la rigoare, s-a rasfrant cu predilectie asupra statutului femeilor, lucru pe care Gherea pare sa-l ignore. Obligate sa lucreze mai mult, atat in camp cat si acasa, insuficient alimentate, supuse bolilor de tot felul, ele au fost victimele numarul unu ale acestui regim detestat si detestabil. Aspectul trebuia subliniat deoarece constituie debutul unei cascade cu consecinte inhibitorii pentru emanciparea viitoare a femeii in mediul rural.

Rezultatele economice ale regimului neoiobag sunt, firesc, insotite de consecintele sale morale, culturale si politice. "Primul rezultat al acestei anomalii a fost intronarea la sate a *regimului de ilegalitate*"[25], in care oligarhia utiliza violenta institutionalizata in raport cu "cei mai mici si mai umili". O a doua consecinta este reprezentata de existenta, suprapusa, a trei stari de drept: "legea fundamentala occidentala pe baza careia se legifereaza, - chipurile, baza vietii noastre legale; apoi legea cutumiara, cea reala, care izvoraste din adevaratele relatii de productie si de forta, - va sa zica pana acum doua stari de drept, care se contrazic atat de profund incat se anihileaza reciproc; si in sfarsit, o lege de exceptie, pe baza careia se legifereaza, de asemenea, si care, la randul ei, le contrazice mai mult sau mai putin pe primele doua"[26]. Gherea face aici distinctia, atat de plastic definita ulterior de catre Mihail Manoilescu, intre "tara reala si tara legala", fapt ce conduce la ultimele consecinte pe planul amintit ale regimului neoiobag: "hipertrofia legiferarii" (cu scopul linistirii si subordonarii opiniei publice) si revoltele taranesti (intre care se numara cele de la 1888 si, mai ales, 1907)[27].

Autorul devine, in acest context, un critic acerb al institutiilor patriarhale, deceland, neexplicit insa, caracteristicile statului patriarhal, masculinizat, care absoarbe modelul autoritar al lui *pater familias*, fenomen ale carui rezultate sunt semnalate cu destula acribie in multe pagini ale "Neoiobagiei". Dar nu acesta este motivul care-l face sa respinga oferta de solutii din contemporaneitate. Cele poporaniste ii repugna, autorul socialist demonstrandu-le, rand pe rand, inadecvarea. Astfel, bancile populare nu sunt o solutie pentru ca: **a**. pamantul este inalienabil iar marimea creditului de care se poate bucura taranul este mica; **b**. taranul lucreaza mai mult pamantul marii proprietati, neputand utiliza creditul in mod productiv. La fel, casa rurala nu reprezinta o solutie, ci un paleativ, deoarece: **a**. ea va trebui, in final, sa scoata la vanzare parcelele debitorilor insolvabili; **b**. lipsite de cumparatori, parcelele ii vor ramane in patrimoniu, transformand-o in cel mai mare latifundiar al Romaniei si amplificand procesul de proletarizare neoiobaga a taranimii.

Obstile satesti sunt si ele un paleativ inutil deoarece este o contradictie flagranta sa realizezi o cooperativa semisocialista cu un taran care este, in acelasi timp, proprietar individual pe pamantul sau. De asemenea, obstea ar fi si mai mult subordonata proprietarului decat fiecare taran in parte, acesta avand posibilitatea sa-i impuna un pret de monopol, independent de legile pietei.

Paleativele poporaniste nu sunt operationale, iar metodologia prin care Gherea le infirma la modul cel mai general izvoraste din legea relatiilor de forta. Formulata in epoca de catre Spiru Haret si C. Dimitrescu-Iasi[28], ea a fost aplicata de autorul "Neoiobagiei" intr-unul dintre aspectele sale cheie. In mecanica legea actioneaza in felul urmator: daca unui corp in miscare A i se opune o forta B, miscarea lui A se va diminua proportional cu forta de contrapondere B. In sociologie, sustine Gherea, apare un "efect invers" - efect pervers i-am spune astazi - dupa care, daca unui corp in miscare A i se opune o forta B, rezultatul nu este A-B, ci A+B. Astfel, remediile si paleativele nu numai ca nu opresc viata sociala din mersul ei initial, ci dimpotriva amplifica uneori acest trend. "Prin aceasta, releva Gherea, legea sociologica se deosebeste de cea mecanica, in aceasta din urma, oricat de mica ar fi forta opritoare, ea totusi intru-atata nu misca forta initiala, pe cand in sociologie se poate intampla contrariul: s-o ajute, s-o mareasca"[29].

Iata, insa, factorii care concureaza, dupa Gherea, la configurarea solutiei reale (care se pozitioneaza "in linia si directia dezvoltarii noastre"), in chestiunea neoiobagiei: **a**. dezvoltarea economica a oraselor; **b**. dezvoltarea agriculturii sistematice; **c**. proletarizarea in masa a taranimii; **d**. legaturile noastre cu statele capitaliste; **e**. dezvoltarea noilor clase (proletariatul industrial, intelectual si mica burghezie urbana); **f**. edificarea statului de drept si **g**. transformarea marii proprietati in proprietate mica (similara cu cea din Occident[30]. Prin urmare, "neoiobagia si statul care o sustine merg impotriva evolutiei firesti, expunand tara la cele mai amenintatoare pericole si dezastre. (...) Realizarea institutiilor democratice si domnia legilor vor deveni posibile numai prin disparitia neoiobagiei, inlocuita prin raporturile economice burghezo-capitaliste. Asta e indiscutabil"[31]. Solutiile pe care Gherea le ofera cu scopul anihilarii organice a regimului neoiobag, intre care emanciparea de gen nu apare, nu reusesc totusi sa evite perspectiva patriarhala. Nici n-ar putea-o face, de vreme ce se plaseaza "in linia si directia dezvoltarii noastre". Punerea lor in practica cere aparitia inevitabila a unui agent patriarhal, fireste, tot statul, care sa actioneze reactiv, intr-o alta directie, insa in acelasi spirit: autoritar, dirijist, paternalist. Altminteri, mutatiile prescrise nu ar fi decat litera moarta…

Dar socialismul reprezinta o solutie? Oricat de paradoxal ar parea, Gherea ofera un raspuns negativ la sus-amintita intrebare. El respinge ideea saltului abrupt de la o societate inapoiata spre societatea socialista, salt admis de F. Engels in "Despre relatiile sociale in Rusia" (1875), profesand un crez moderat-evolutiv. Deci, "societatile capitaliste *trebuie* sa-si urmeze ciclul lor de dezvoltare, pana ce se vor realiza in ele conditiile necesare de trai, obiective si subiective, pentru o societate socialista. Cu atat mai mult, bineinteles, prin aceasta dezvoltare capitalista trebuie sa treaca societatile ramase in urma, atat din cauza ca ele sunt tarate si duse intr-acolo de societatile capitaliste inaintate, cat si prin faptul ca ele n-au doar nici conditii necesare de viata pentru o societate capitalista dezvoltata, dar inca pentru una socialista"[32]. Societatile inapoiate nu au decat sansa de a inainta in siajul celor avansate, si, din acest punct de vedere, pentru Gherea este clar faptul ca "tarile capitaliste inaintate incep sa iasa din stadiul de dezvoltare capitalist si sa se indrepte cu panzele intinse spre cel socialist.(...). Este, deci, de la sine inteles, ca acelasi fapt social (construirea societatii burghezo-capitaliste, n.n. G.G.), care fata cu punctul pe care noi il ocupam in drumul dezvoltarii

sociale, ar insemna pentru noi un pas inainte, un progres; pentru Occidentul capitalist poate sa insemne un regres, o retrogradare"[33]. Socialistilor romani le revenea o mare raspundere: de a interioriza pozitia sociala relativa a Romaniei si de a-si adecva actiunea politica in raport cu ea.

Dupa analiza economico-sociala a problemei agrare in Romania se impunea o imersiune in cotidian. Un epilog intitulat, sugestiv, "Probleme vitale" joaca acest rol, capitol in care autorul nu zaboveste, din pacate, prea mult in zona arondata eminamente faptelor vietii private. Pentru el prima problema este saracia care conduce, inevitabil, la degenerescenta sociala. Totusi implicatiile acesteia nu sunt suficient relevate prin perspectiva relatiilor de gen. Gherea analizeaza astfel pentru intaia data in acest cadru un buget de familie. Concluziile sale sunt sumbre: un venit de 180 lei pe an nu conduce decat la "degenerare fizica, intelectuala, sufleteasca". Iar "ceea ce este adevarat pentru acest mic organism social: familia, este tot asa de adevarat pentru organismul social cel mare: societatea. O societate bogata va avea putinta sa se dezvolte in toate directiile, o societate saraca, neproducand nici strictul necesar vietii, va degenera si va merge spre pieire"[34]. Cauzele saraciei endemice din Romania sunt, in principal: **a**. crearea foarte redusa de noi valori; **b**. consumul neproductiv (risipa) si **c**. existenta unui organism statal bugetivor[35]. De altfel, analiza minutioasa a indicatorului buget conduce la evidenta unui exercitiu bugetar echivalent cu un sfert din venitul national (dublu fata de Franta, spre exemplu). Deci, "intr-o tara eminamente agricola bugetul statului este egal cu o suma care ar reprezenta venitul net al intregului pamant, plus venitul net al industriei. (...) Aici gasim si explicatia puterii formidabile pe care incepe s-o aiba tot mai mult statul, explicatia acelei atractii invincibile pe care o are el pentru tot romanul"[36]. Romania tinde, crede autorul, prin hipertrofiere birocratica si neoiobagie, sa se metamorfozeze intr-un stat birocratico-parazitar sub acoperisul institutiilor occidentale. Sociologul si socialistul Gherea ajunge astfel la concluzii similare cu istoristul-romantic si nationalistul M. Eminescu…[37].

Mai mult, in viziunea sa, statul este cheia accesului la bunurile materiale si simbolice ravnite de orice cetatean, iar "politica acapareaza toate interesele, atrage toate inteligentele si talentele, inlantuieste toate constiintele", impietand pana si asupra miscarii literare[38]. Ea "devine politicianism iar partidele politice se prefac in oligarhii politice cu clientelele lor si cu toate rezultatele nefaste pe care le implica politicianismul si oligarhia politicianista"[39]. De asemenea, in acelasi registru, fiscalitatea excesiva inabusa in fasa pana si initiativele cele mai curajoase si pozitive pentru lansarea Romaniei pe drumul modernizarii ireversibile. Cu o oarecare insistenta, Gherea ar fi reusit sa asambleze aceste elemente coerente, insa dispersate, intr-un corpus care ar fi cuprins relevarea urmarilor unei mentalitati patriarhale neexplicabila doar prin efectul presiunilor impuse de agentul patriarhal general, statul, sau de cei plasati la nivelele mediu si inferior ale elitei conducatoare. Orice cariera, fie ea si marunta, in aparatul de stat era conditionata de o relatie patron-client, o relatie in care subiectii cautau cu obstinatie protectia potentatilor timpului, sperand sa se bucure de paternalismul unui stat in curs de edificare ale carui instrumente fidele ar fi fost (*office-seeking perspective*). Miscarea este, deci, biunivoca, de sus in jos si de jos in sus, alcatuind un circuit care conducea, invariabil, la autoreproducerea sistemului.

Tabloul schitat de Gherea a fost amendat pe alocuri de investigatii istorice recente[40], insa cadrul analitic pe care l-a creat poate oferi destule sugestii celor pentru care amanuntele disparate nu au alta ratiune decat construirea unui edificiu teoretic viabil.

Extrem de atent in privinta diagnozei, C. Dobrogeanu-Gherea esueaza insa cand releva metodele prin care se poate mari considerabil produsul national, unica solutie viabila.

Caci deplasarea, prin acordarea votului universal, a puterii politice din mainile oligarhiei politicianiste si dezvoltarea industriei prin periferizarea tarilor agricole inconjuratoare sunt mijloace iluzorii, invalidate de experienta istorica ulterioara[41]. Deoarece cu greu statul roman, chiar asa cum se prezenta atunci, hiperbirocratizat si tentacular, ar fi fost capabil de un asemenea dirijism economic concertat. O *forma mentis* socialista, dornica sa transpuna in practica reverii indelung gestate dar reprimate vreme indelungata, sta la baza acestui esec. Acelasi fenomen explica motivul pentru care in "Neoiobagia" lipsesc aproape cu desavarsire orice relatari exprese despre viata de familie si conditia femeii. Din acest punct de vedere, sociologul-analist a biruit doctrinarul politic…

Dupa radiografierea unei opere care a avut nesansa de a nu fi cunoscuta, desi o merita, mediilor internationale[42] si nici de a fi astazi foarte cunoscuta in tara care a zamislit-o[43], putem mentiona, totusi, ca ea a starnit energiile creatoare atat ale sustinatorilor ideologici, cat si ale detractorilor din posteritate, lucru ce-i confirma, pe deplin, viabilitatea si actualitatea.

Sustinatorii, reactualizandu-l intr-o varianta "neo", asemeni lui Serban Voinea sau Lotar Radaceanu, i-au perpetuat ideile intr-o epoca a ascensiunii dreptei europene si, implicit, romanesti. Ei au fost ulterior aspirati, amalgamati, in creuzetul dizolvant al stangii comuniste postbelice si nerecuperati de regim pana la prabusirea sa ireversibila. Portdrapelul abandonat si apoi regasit al noii directii ideologice a stangii a devenit o alta personalitate, autor nu al unei singure carti, ci al unei intregi *opere.*

5.3. Marginalitatea femeilor in analizele lui Patrascanu

Tribulatiile creatiei analitico-ideologice a celui mai important ganditor marxist interbelic afiliat extremei stangi nu pot fi limpezite decat printr-un atent exercitiu de contextualizare istorica. Intr-adevar, destinul operei semnate de **Lucretiu Patrascanu** a avut un traseu sinuos: lipsita de un ecou deosebit in randurile generatiei sale, pusa la index timp de doua decenii (1948-1968), reeditata in tiraje satisfacatoare dupa reabilitarea din 1968 - tentativa de autolegitimare a lui Nicolae Ceausescu prin dezavuarea "greselilor" predecesorului sau, Gheorghiu Dej - ea nu suscita nici astazi exegezele ample pe care, cu siguranta, le merita[44].

Oricum, dupa 1990, personalitatea sa a fost revalorizata pozitiv, mai ales in unele cercuri mediatice, subliniindu-se anvergura-i intelectuala, sociabilitatea-i recunoscuta sau adeziunea idealista[45] la crezul marxist-leninist si dogmele partidului comunist din Romania. Imaginea nu este exacta in detaliu deoarece, dupa cum s-a observat, el "nu s-a manifestat, cel putin in anii interbelici, ca un potential eretic"[46] in raport cu ortodoxia internationalei a III-a. Dimpotriva, s-a identificat structural cu un partid caracterizat prin finantare externa, politica antinationala, lipsa unei baze sociale suficiente si activitati subversive ilegale dupa 1924[47].

Totusi, L. Patrascanu s-a straduit sa participe la viata cetatii, sa-si popularizeze ideile, in care scop si-a construit o strategie de legitimare intelectuala caracterizata prin: **a**. dobandirea, pe filiera germana, a unei solide formatii sociologice si economice; **b**. colaborarea la cele mai prestigioase periodice romanesti de specialitate; **c**. cultivarea unor relatii personale stranse cu membri ai elitei intelectuale si politice a vremii; **d**. participarea la marile dispute de idei ce au caracterizat epoca[48]; **e**. incercarea de a edifica, pe baze conceptuale specifice, un ansamblu coerent si prestigios de lucrari care sa cuprinda liniile evolutiei economico-sociale ale Romaniei moderne, revelator atat pentru comilitoni[49], cat mai ales pentru elita intelectuala a timpului. Aceasta strategie de autoimpunere publica este remarcabila si dintr-un alt punct de vedere: ea era

obstructionata nu doar de o mentalitate generala cu tendinte adverse, ci si de activitatea concertata a aparatului birocratic al Romaniei proaspat unificate in sensul integrarii tuturor provinciilor, al dezvoltarii elitelor etnice romanesti si, nu in cele din urma, al reprimarii curentelor ideologice neconforme dezideratelor amintite[50].Din aceste motive, ar fi fost de asteptat ca L. Patrascanu sa abordeze realitatile contemporane si nu numai, daca nu dintr-o perspectiva aclasiala, lucrul ar fi fost imposibil, cel putin dintr-un unghi de vedere nepatriarhal, deoarece statul roman numai paternalist nu a fost cu o personalitate atat de exotica si recalcitranta. Numai ca, marxist si ganditor roman interbelic, el nu a reusit sa depaseasca, din acest punct de vedere, conditia sa ideologica si istorica.

Mai mult, constient de autoritatea epistemica[51] pe care o detinea in cadrul unui grup restrans de confrati ideologici, L. Patrascanu a ambitionat, asemeni maestrilor sai din veacul al XIX-lea, K. Marx si F. Engels, sa edifice, premiind constructia generala in dauna celei specific-particularizante, pe aceleasi fundamente metodologice generale, cum aminteam mai sus, un sistem compus din mai multe lucrari circumscrise aceleiasi tematici - evolutia socio-economica a Romaniei moderne si contemporane. Prima piesa a montajului este, aparent paradoxal, ultima in ordine cronologica. "Cursul de economie politica teoretica", sustinut in anii 1946-1947, reflecta preocupari mult mai vechi in sensul unei delimitari teoretice si conceptuale proprii, abordeaza disciplina dintr-o perspectiva personala, insa nereductionista, urmarind sagace evolutia structurilor socio-economice ale omenirii de la origini pana in epoca premergatoare celui de-al doilea razboi mondial. Trecerea spre problematica evolutiei specifice spatiului romanesc se face in mod firesc, organic, conformandu-se exigentei metodologice care stipuleaza ca "o cercetare care incepe cu detaliile, rareori reuseste sa se ridice asupra lor"[52]. Maniera de lucru introduce experienta particulara romaneasca in cadre generale si universale, aspect mai greu decelabil in celelalte piese care alcatuiesc sistemul: "Un veac de framantari sociale, 1921-1907", "Sub trei dictaturi" si "Problemele de baza ale Romaniei". Toate cele trei lucrari reflecta preocuparea autorului de a rescrie, polemic si din perspectiva marxista, istoria romaneasca, deceland din perspectiva "duratei lungi" directiile care pot sa-i explice fenomenele politico-sociale la care, vrand-nevrand, a trebuit sa fie martor.

Teleologia demersului meu interpretativ nu se cantoneaza in contextualizarea operei, ci vizeaza actualitatea ei, ce ne spune ea astazi[53], cu deosebire din unghiul de incidenta al unei epistemologii parcelare circumscrise problematicii de gen. Ma intereseaza in ce masura Lucretiu Patrascanu a tratat problemele evolutiei sociale si economice ale lumii si tarii noastre dintr-o perspectiva patriarhala si cum a abordat locul si rolul femeii in acest cadru.

"Cursul de economie politica teoretica" se deschide printr-o delimitare a domeniului de studiu din care accentele polemice nu lipsesc: eterodoxia abordarilor artificiale de tip psihologizant sau matematizant este contrabalansata printr-o revenire la analiza obiectiva, dinamica si comprehensiva a fenomenelor economice[54]. Ideea va permea intreaga sa opera si, pe alocuri, se va dovedi reductionista, simplificand cauzalitati care isi gasesc explicatia in cu totul alta parte.

Cursul ambitioneaza sa atinga, insa, cateva teme esentiale[55] enuntate *expressis verbis* in capitolul introductiv: **a**. cercetarea legilor referitoare la raporturile de productie, schimb si repartitie in cadrul sistemului economic capitalist; **b**. analizarea stiintifica a formelor de organizare economica opuse regimului contemporan, deci a formelor de tip socialist (intentie care nu a fost, totusi, transpusa in fapt n.n. G.G.); **c**. selectarea unui amplu material factologic si documentar, de preferinta extras din spatiul romanesc, in masura in

care acesta ofera elemente tipic capitaliste, temei pentru a ilustra mai bine un punct de vedere teoretic si a-l inarma cu toate ustensilele necesare examenului dur al realitatii[56].
Formele de organizare economica si sociala sunt, pentru un socialist revolutionar ca L. Patrascanu, "creatii istorice, adica ele apar la un moment dat, ca produs al unor imprejurari bine determinate, sufera transformari si dispar atunci cand conditiile generale care le-au dat nastere s-au schimbat "[57]. Motorul acestor transformari este, evident, "modul de producere a bunurilor materiale", care imparte evolutia omenirii - paradigma marxista este complet asimilata - in cinci faze distincte: "1. comuna primitiva; 2. sclavia; 3. oranduirea feudala; 4. oranduirea capitalista; 5. oranduirea socialista"[58]. Modelul conflictualist clasial, de inspiratie marxista, a facut imposibila, negresit, o perspectiva in care puterea ar fi coextensiva patriarhatului, iar dominatia de gen s-ar substitui dominatiei interclasiale. Istoria omenirii este astfel fragmentata, iar perspectiva unui tip universal de dominatie, transgresand toate etapele istorice, lasata deliberat intr-un con de umbra.
Tratand pe rand toate aceste "oranduiri", ganditorul roman expediaza, astfel, destul de repede, conventional, ignorandu-le chiar, problemele aferente relatiilor dintre sexe sau a pozitiei femeii in societatile studiate. Oricum, punctul de plecare, asa-numita "comuna primitiva", ii prilejuieste un excurs ceva mai amplu asupra fenomenului de tranzitie de la matriarhat - nedenumit, fireste, asa - catre o forma a familiei patriarhale in care sotia era inclusa in familia sotului, din care s-au nascut, ulterior, clanurile sau gintile romane. In plus, relatiile de familie au stat "la baza primelor organizatii economice si sociale"[59]. Tot acum, primele doua diviziuni sociale ale muncii schimba statutul acesteia. Munca devine astfel generatoare de bogatie, creand alaturi de proprietatea individuala recent aparuta, conditiile pasirii in a doua faza de evolutie a omenirii, "faza muncii sclavagiste".
O societate impartita in doua clase, sclavi si stapani de sclavi, gazduind cea de-a treia diviziune sociala a muncii, a creat o cultura si o civilizatie remarcabile, plasandu-se, la acel moment, "la baza progresului omenirii". Progres care nu era insa si tehnologic - nu erau oare sclavii "unelte vorbitoare" pana si pentru Aristotel? – iar raritatea si scumpirea "muncii robite" a constituit una dintre cauzele fundamentale ale decaderii economice a imperiului roman si a lumii antice in general. O analiza mai atenta ar fi relevat impunerea rolurilor casnice pentru acele femei lipsite de libertate personala. Fireste, acelasi rol era asumat si de femeile din elita sociala a epocii, care au avut totusi adesea posibilitatea de a-l eluda (vezi cazul aristocratelor romane). Insa autorul trebuia sa continue netulburat drumul pe care, cu anticipatie, s-a angajat.
Astfel, sclavagismul imbraca treptat straiele feudalitatii, organizatie sociala caracterizata prin existenta a trei categorii - nu acele trei ordine consacrate in istoriografia ultimelor decenii gratie eforturilor catorva reprezentanti marcanti ai scolii de la *Annales*, *oratores*, *belatores* si *laboratores* - determinate strict economic: stapanul feudal, taranimea iobaga si mestesugarii.
Domeniul feudal, un univers inchis, a creat cadrele dezvoltarii economiei naturale in care consumul determina, in mod direct, productia[60]. "In gospodaria taranului medieval acesta producea tot ceea ce avea nevoie pentru gospodaria si familia lui (…) tot ceea ce este necesar nu numai intretinerii vietii lui si a familiei, dar si cele necesare seniorului feudal"[61].
Mai mult, el este nevoit sa conceada aceluiasi senior "o serie intreaga de drepturi, chiar in viata de familie". In fapt, "serbii (…) nu se puteau casatori fara aprobarea seniorului". La atat se dimensioneaza viata familiei medievale in viziunea lui Lucretiu Patrascanu, autorul grabindu-se sa marcheze un nou moment de rascruce: inceputurile economiei banesti. Cateva precizari sunt insa neaparat necesare. In afara deja obisnuitului taran

“androgin”, generic, autorul pare sa agreeze mentalitatile patriarhale mai ales atunci cand ele capata nuante de clasa. Imposibilitatea taranului dependent de a se casatori fara acceptul stapanului feudal devine blamabila, deoarece incalca regulile elementare ale “privatitatii” medievale. Deloc blamabila este insa ipostaza sa de unic agent matrimonial. Sau ar fi existat si cazuri in care femeile trebuiau sa obtina acceptul alegerii partenerului? Raspunsul este usor de dat, motiv pentru care un pas inainte pe fluxul argumentatiilor autorului se impune.

Astfel, “inceputul unei productii pentru schimb si nu pentru consumul direct, fac din produsul mestesugarului, ca si din produsul muncii taranesti, obiect de schimb, adica transforma, in realitate, produsul mestesugarului, ca si produsul taranului in marfa”[62]. Burghezia, purtatoare a germenilor noilor realitati economice, intra astfel in conflict deschis cu elitele feudale, metamorfozandu-se intr-o clasa revolutionara capabila “sa mobilizeze toate masele care sufereau de pe urma regimului feudal si sa rastoarne acest regim, introducand o noua ordine, ordinea burgheza”. Este vorba de lupta dintre “noile forme de productie capitalista si raporturile vechi sclavagiste”. Biruinta noilor forte este abrupta, cum bine sesizeaza L. Patrascanu. Ele reusesc sa sparga vechile cadre si, “sub forma unei revolutii sociale si politice”, sa preia puterea. Totul difera de lentul proces de tranzitie dintre antichitate si evul mediu. Numai ca “revolutia sociala si politica” amintite nu au atins decat domeniul public, si aceasta treptat si in sincope. Se uita astfel ca emergenta burgheziei si a capitalismului nu au insemnat si o revolutionare a lumii domestice. Femeia noii epoci pare a se fi complacut in pozitia de pastratoare a traditiilor, a moralitatii, coagulanta a familiilor, refractara fata de politic si de politica, ba chiar fata de afaceri. Rolul este impus, insa legea absentei ne indeamna sa credem ca autorul roman nu gandea astfel, ci impartasea, desigur, opinia inradacinata in spiritul public si simtul comun.

Oricum, raspandirea muncii salariate devine, cum s-a observat[63], sistemul de referinta general al ganditorului roman in privinta apartenentei sau nonapartenentei unei societati la sistemul capitalist mondial, un criteriu de sorginte social-economica. Iar sursele care furnizeaza initial mana de lucru salariata indispensabila productiei capitaliste sunt: **a**. taranimea fara pamant; **b**. mestesugarii ruinati de productia manufacturiera; **c**. militarii fara angajamente.

Toti acesti agenti renunta la vechea lor libertate pentru a se inregimenta in categoria muncitorilor salariati, forta de munca la dispozitia intreprinzatorilor capitalisti. Acestia din urma reusesc sa acumuleze in doar doua secole (al XV-lea si al XVI-lea) bogatii imense in cadrul procesului de acumulare primitiva a capitalurilor, proces a carui structura Lucretiu Patrascanu o discuta amplu. Principalele sale elemente, in ordinea fixata de autor, sunt: **a**. jaful practicat in Lumea Noua; **b**. impunerea unor relatii tributare popoarelor recent cucerite; **c**. pirateria; **d**. comertul dintre statele europene si tinuturile de peste mari; **e**. comertul cu sclavi; **f**. practicarea cametei; **g**. cresterea rentei urbane si **h**. exploatarea intensiva a coloniilor[64]. Deci jaf, tribut, exploatare, structuri lexicale caracteristice unui mod masculinizat de a vedea lumea pe care autorul le preia in forma sus-amintita, desi realitatile incontestabile pe care termenii le ascund nu sunt intotdeauna de aceasta natura. Insa consecinta cea mai vizibila a procesului de acumulare este polarizarea sociala care delimiteaza acea parte a populatiei privata de “dreptul ei de proprietar asupra mijloacelor de productie”, de categoria restransa a noilor proprietari capitalisti, fireste, prezumabil barbati, transferand autoritatea paterna izvorata din traditie asupra celei izvorate din dreptul de proprietate. Abia acum, dupa o expunere uneori prea didactica a elementelor care au generat capitalismul, se incearca o definire a sa, rezultanta

fireasca a invalidarii unor multiple delimitari conceptuale mai vechi sau mai noi. Definitia se personalizeaza prin accentuarea naturii relatiilor de productie, respectiv existenta sau inexistenta muncii salariate generalizate.
Capitalismul devine, din aceasta perspectiva, "acel regim economic care are la baza munca salariata generalizata, despartirea muncitorului de proprietatea instrumentului de munca, transformarea puterii de munca in marfa si a instrumentului de munca in capital, adica mijloc de exploatare a muncii salariate, intregul proces al productiei fiind subordonat detinerii unui castig in profitul celui care, stapanind capitalul, este si proprietarul produsului procesului de productie"[65].
Caracterul capitalist al unei economii este dat, conform autorului, exclusiv pe criteriul mai sus amintit, si nu de faptul ca procesul de productie se desfasoara intr-o economie liberala sau intr-una dirijista, ori ca el se articuleaza pe o tehnologie dezvoltata sau pe una rudimentara. Concluzia, in termeni marxisti, nu se mai poate lasa asteptata: structura economica naste suprastructura, "o structura politica si toate institutiile de drept, regulile morale, cultura si civilizatia".
Cum s-au petrecut insa lucrurile in spatiul romanesc? Romania moderna este o tara capitalista? Pentru a raspunde la aceasta intrebare, Patrascanu intreprinde un lung excurs in istoria noastra sociala, polemizeaza cu predecesori ilustri (Radu Rosetti, Gh. Panu, C. Giurescu, Const. C. Giurescu), urmareste geneza si evolutia taranimii si boierimii romanesti si schiteaza, pe baza propriilor lucrari publicate anterior, un model sintetic de interpretare a procesului modernizarii Romaniei. Concluzia sa sfideaza opinia generala a epocii: economia industriala romaneasca se gaseste "hotarat incadrata regimului capitalist", iar agricultura se caracterizeaza prin patrunderea raporturilor de productie capitaliste coextensiv supravietuirii unor forme precapitaliste (al caror deces va fi consemnat, crede autorul, in urma reformei agrare din 1945)[66].
Montajul istorist si determinismul economic caracterizeaza metodologic cea mai elaborata lucrare semnata de L. Patrascanu, "Un veac de framantari sociale 1821-1907". Demersul selectiv nu este disimulat, ci marturisit chiar in "prefata", confirmand faptul ca de foarte multi ani, "pasiunile si interesele joaca, desigur, un rol esential in selectia problemelor asupra carora se apleaca cercetatorul"[67], insa ele nu se pot smulge de sub constrangerile realitatii in masura in care se mentine posibilitatea criticii rationale.
Titlul este simptomatic pentru modelul conflictiv decelat de autorul roman - model subsumabil teoriei luptei de clasa ca motor al istoriei universale - deoarece "framantarile sociale (…) dau continut istoriei poporului roman si caracterizeaza epoca dezvoltarii lui timp de un veac". Ele se inlantuie si se conditioneaza diacronic, alcatuind un adevarat arc peste timp, care se suprapune peste procesualitatea transformarilor suferite de societatea romaneasca din punctul de vedere al structurilor economice generate de "modul de productie"[68].
Opresivul "regim iobagist" (diferit de cel feudal), caracterizat prin existenta formala a unui raport direct intre stapanul de mosie si pamant cu toate consecintele sale nefaste, a inceput sa fie subminat prin actiunea dizolvanta a capitalului comercial si camataresc, care au penetrat piata romaneasca, anterior periferie a sistemului economic otoman, partial dupa 1774 (pacea de la Kuciuk Kainargi) si definitiv in 1829 (tratatul de la Adrianopol)[69].
Astfel, in conditiile in care economia naturala se metamorfozeaza in economie de schimb, iar "banul devine forma ideala a bogatiei", capitalurile nou create sunt investite si in primele manufacturi care au nascut, cum era de asteptat, un proletariat incipient. Abia acum L. Patrascanu gaseste prilejul de a se referi, documentat, la viata femeilor si

copiilor in proaspetele manufacturi, in care munca salariata era insotita de inevitabila exploatare, confirmand ideea ca "si din acest punct de vedere evolutia principatelor se incadreaza in evolutia generala a economiei din celelalte tari europene". Este invocat un document publicat in binecunoscuta colectie "Hurmuzaki", care atesta, la inceputul secolului XIX obligarea femeilor surghiunite la manastire "pentru netrebnice si urate fapte" de a lucra in fabrici.
Tot atunci, o adresa emisa de cancelaria domneasca vorbeste de 10 copii, in varsta de 12 ani, care urmau sa fie alesi dintre "copii sarmani", pentru aceleasi scopuri.
"Iobagi si liberi, femei si copii, scrie patetic L. Patrascanu, materialul uman prin a carui truda se ridica primele inceputuri ale industriei moderne in Principate - este acelasi ca pretutindeni unde capitalismul incepuse sa se infiripeze sau sa puna primele lui jaloane"[70]. Dupa cum se observa, pozitia dezavantajoasa in care se aflau femeile si copii este pusa pe seama evolutiilor "naturale" ale capitalismului si industrializarii. Oricum, autorul nu intuieste ca explicatia fenomenului se gaseste in alta parte, in sfera discriminarii de gen. Modelul patriarhal levantin de excludere a femeii din viata publica mergea atunci atat de departe incat membrii elitei sociale a vremii, boierii, obisnuiau sa-si trimita fetele in manastiri pentru a-i exonera de indatorirea inzestrarii lor si, implicit, pentru a-si pastra proprietatile intr-o forma cat mai "rotunjita" si mai favorabila descendentei pe linie masculina. Calugarite fara voie, lipsite de vocatie monastica – numeroase sunt in acest sens marturiile din perspectiva alteritatii lasate de catre calatorii apuseni care au vizitat Principatele in epoca – era firesc ca ele sa fie invinuite de fapte "urate" si "netrebnice" si sa contribuie, involuntar, la edificarea proletariatului la noi.
Pe plan politic insa, mutatiile debuteaza cu miscarea pandurilor (1821), considerata etapa initiala a "revolutiei burghezo-democratice", in care revendicarile sociale si nationale se imbina inextricabil. Lucrul este explicabil deoarece "intr-o societate inapoiata, in care fortele de productie sint inca in fasa, unde elementele precapitaliste sunt hotaratoare (atotputernicia capitalului comercial si camataresc la oras, regimul iobag la sate), elementele care sa formuleze, in lupta, obiectivele unei revolutii, nu vor avea nici tarie si nici consecventa necesare "[71].
Metodologia utilizata il impiedica pe exegetul roman sa deceleze implicatiile ideologice ale miscarii pandurilor, pozitia ei de anexa a Eteriei. Totul se cantoneaza in domeniul economicului, inclusiv explicatia originarii in Oltenia a primului impuls revolutionar. Numai deznodamantul actiunii se cantoneaza in social, iar sfarsitul lui Tudor Vladimirescu, personaj intruchipand, patriarhal, spiritul tutelar al neamului romanesc impietat de straini si stapanitorii averilor "rau agonisite", este explicat, putin prezenteist, prin pierderea increderii taranimii, singura forta sociala prezumtiv capabila sa-i asigure victoria.
Totusi, infrangerea "zaverei" nu a taiat linia progresului socio-politic purtat pe umerii unei dinamici economice lipsite de echivoc. In acest sens, Regulamentul Organic, impus de ocupatia rusa, "corespundea directiei in care se gasea dezvoltarea Principatelor care, desi aflate in plin regim iobagist, se miscau (…) pe calea dezvoltarii spre capitalism"[72]. Nimic mai firesc ca revolutia de la 1848 sa fie continuarea - pe un plan superior - a "celei dintai faze a revolutiei burgheze democratice, desfasurate cu saptesprezece ani mai inainte peste Olt ".
Componenta sociala a liderilor revolutionari lamureste, in acest caz, anvergura miscarii. Ea a fost limitata de atitudinea acelorasi fruntasi revolutionari de a tempera manifestarile revolutionare de jos, exemple suficiente pentru atestarea luptei de clasa in forma sa cea mai acuta. "Aceasta explica atat <duhul fratiei> predicat de pasoptisti, cat si faptul ca

exponentii marii proprietati progresiste au putut, de fapt, ei sa conduca revolutia asa cum au condus-o. Burghezia romana, la 1848, a fost doar progresista, dar nu revolutionara, in sensul real al cuvantului. Iar deficienta ei totala, in rezolvarea chestiunii taranimii iobage, tot aici isi gaseste explicatia"[73]. O alta deficienta, cred, demna de semnalat este cea a eseculului unei initiative promitatoare. Emanciparea de gen cu ajutorul educatiei – punct inserat in cuprinsul proclamatiei de la Islaz – era o idee extrem de subtila si inaintata pentru acea vreme. Punerea sa in practica ar fi condus, cu siguranta, la smulgerea femeii din aria domestica si lansarea sa pe scena publica in curs de accelerata delimitare, mai intai in sfera literelor, artelor si a profesiunilor libere, pentru a se ajunge, ulterior, la ipostaza de agent al schimbarii sociale si politice. Insa un astfel de rationament nu convergea cu metodologia asumata de autor…

In fine, si ideea unirii Principatelor izvoraste din ratiuni economice: "pe masura intinderii relatiilor comerciale, a intensificarii traficului international si a cuprinderii din ce in ce mai mult a tinuturilor dunarene in angrenajul capitalismului european, necesitatea unirii principatelor apare din ce in ce mai imperioasa"[74]. O data infaptuita unirea, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, ale carui valente paternaliste au fost larg vulgarizate hagiografic de catre cercurile antidinastice mai vechi sau mai noi, se intreprind mai multe reforme modernizatoare, intre care una esentiala: reforma agrara. Mai toti analistii problemei noastre agrare vad in partialitatea ei cauzele aparitiei asa-numitului regim neoiobag cu corolarul sau, rascoalele taranesti. Sincronizarea acestora din urma cu etapele strabatute pe calea dezvoltarii capitaliste a tarii nu este, pentru L. Patrascanu, o simpla coincidenta. La originea lor se afla anacronica impletire de forme noi si vechi de exploatare dublata de "schimbarea pe care economia tarii o sufera, in momentul in care trecerea de la un regim la celalalt se face simtita, ca urmare a intensificarii si generalizarii formelor si relatiilor de productie, care le caracterizeaza pe fiecare in parte"[75].

S-ar fi putut oare ca aceasta schimbare sa nu fi fost insotita de convulsiile sociale binecunoscute de la 1888 si 1907? Raspunsul relevat de autorul "Unui veac de framantari sociale" este, anticipabil, negativ, deoarece: **a**. capitalul strain (fie el financiar sau bancar) nu avea interesul sa contribuie la solutionarea chestiunii agrare in Romania; **b**. burghezia romana era si ea, in mare majoritate, proprietara de pamant; **c**. caracterul sacrosanct al proprietatii era, in epoca, un principiu pe deplin intronat. Era evident ca dezvoltarea capitalismului in Romania in a doua jumatate a secolului XIX-lea, prin politica protectionista a mai multor guverne, "a intarit burghezia nationala, i-a asigurat preponderenta interna, dar nu i-a putut da un caracter progresist, necum revolutionar"[76]. Acest rol a revenit, firesc, altor forte sociale: taranimea si muncitorimea. Ele trebuiau sa lupte fie pentru democratizarea tarii, fie pentru dezarticularizarea marii proprietati funciare. Aceasta dubla alianta - conturata inca in timpul revolutiei de la 1848 - ar fi fost, in 1907, dezirabila. Ea ar fi asigurat taranimii ajutorul si conducerea pe care le-ar putea oferi muncitorimea organizata urbana.

Oricat de rezumativa este prezentarea mea, din ea izvoraste o concluzie cu caracter aproape axiomatic. Un intreg veac de framantari sociale este prin excelenta un veac masculin. Femeia nu reuseste sa-si faca loc in exegeza, semn ca autorul o exileaza in sfera domestica. Ea n-a jucat nici un rol la 1821, 1848, 1866 etc., ba chiar nimeni nu s-a ingrijit a medita asupra situatiei sale. Strategia este edulcoranta si nespecifica deoarece ineaca in suvoaiele dinamicii sociale o parte din lumea secolului al XIX-lea, o lume profunda, plina de intelesuri si trairi intense.

L. Patrascanu mai deplange insa o realitate blamabila - prelungirea *sine die* a legatului pasoptist - dar in anii grei cand isi definitiva lucrarea (1942) gaseste resursele unui final

optimist: greutatile sunt facute pentru a fi depasite, la nivel colectiv mai mult decat la nivel individual, lasand sa se intrevada promisiunile unui viitor, atunci, incert.
Din acest punct, sistemul exegetic pe care il urmarim depaseste perspectiva indepartata pentru a atinge perspectiva apropiata, epoca strict contemporana autorului. Lucrarile dedicate ei sunt mai putin elaborate, sunt scrise sub semnul unei polemici intempestive, folosesc un puzzle documentar greu de controlat si presupun analiza critica a unei multitudini de elemente care se suprapun si se ascund unele in spatele altora. Asemeni vietii insesi, cum observa un reputat istoric francez[77], istoria recenta ne apare ca un spectacol schimbator a carei reconstructie pare, la inceput, descurajanta. Nu insa si pentru L. Patrascanu, un ganditor pragmatic, dornic sa explice evolutia regimului politic din Romania spre forme autoritare conform metodologiei pe care si-a asumat-o programatic si, mai mult, sa schiteze un program politic original care va suscita, ulterior, suspiciunile confratilor ideologici stalinisti.
In "Sub trei dictaturi", Lucretiu Patrascanu ambitioneaza sa exprime cauzele interne de natura economica si sociala, care au condus la modificarea regimului politic din Romania spre formele dictatoriale cunoscute. Ecluziunea regimului de autoritate personala a lui Carol al II-lea este explicata prin emergenta unei "clici capitaliste" ale carei radacini se regasesc in dezvoltarea recenta a industriei grele[78]. Care este insa terenul pe care a crescut aceasta constructie artificiala? Autorul deceleaza existenta mai multor "finantatori" ai marii industrii grele: **a**. statul – prin comenzi speciale, prime de incurajare, subventii; **b**. Banca Nationala; **c**. propriile profituri realizate prin exploatarea fortei de munca in cadru protectionist; **d**. capitalurile tezaurizate de particulari in timpul marii crize economice in cautare de noi plasamente si **e**. capitalul strain, rezultat din sumele castigate prin importurile romanesti si imposibil de repatriat din cauza dificultatilor valutare caracteristice crizei[79]. Concluzia este cat se poate de categorica: "aceasta dictatura (…) nu era altceva decat expresia, exponentul politic al varfurilor burgheziei romanesti interesate direct si nemijlocit in industria grea, in industria metalurgica, in cea de armament. Statul devenea, sub dictatura, statul lor. Limitele dintre interesele publice si cele private se stergeau, in exclusivul profit al acestora din urma" [80]. Mai mult, regele, el insusi un mare om de afaceri, a activat, pe acest plan, continuu, pana la momentul abdicarii in favoarea fiului sau Mihai.
Fireste, aceasta "clica" nu era decat o excrescenta a statului atotputernic si paternalist. Ea a luptat sa-l subordoneze tocmai pentru ca ii facilita accesul la resursele tarii. Regele se simtea confortabil in pozitia de parinte al poporului de unde putea sa adopte si decizii generoase precum acordarea dreptului de a alege si a fi alese pentru femeile adulte, nobil deziderat liberal, in constitutia octroiata din 1938[81]. Fiind insa o constitutie nedemocratica, ea nu atrage atentia lui L. Patrascanu si nu este analizata.
Momentul renuntarii la tron marcheaza transferul puterii in mainile dictaturii antonesciano-legionare. Definita drept o varietate specifica a fascismului european si caracterizata prin "impletirea propagandei politice cu exploatarea misticismului religios al taranimii, subordonarea religiei unor scopuri politice....", miscarea legionara era destul de eterogena din punct de vedere social.
Totusi conturarea portretului femeii legionare - cu toate rezervele pe care, sunt sigur, le presupune o astfel de tipologie - inregimentata, sumbra, masculinizata nu intra in sfera interesului analitic desi aspectul este extrem de incitant. L. Patrascanu percepe trei categorii sociale din care ea isi recruta cadrele cele mai active: **a**. elementele mic-burgheze, urbane (stabilite in acest mediu de una sau cel mult doua generatii); **b**.

elemente recrutate din randurile noilor familii aristocratice; **c**. elemente provenite din paturile populare lovite de saracie.
Dintre acestea, un rol esential l-a avut, fireste, mica burghezie urbana. De altfel, pentru L. Patrascanu, Romania este o tara mic-burgheza prin excelenta, el incadrand in randurile micii burghezii si taranimea mica proprietara de pamant[82].
Rolul economic al acestor categorii sociale care au aderat la miscarea legionara este redus. Nici una dintre ele nu reprezinta un factor activ de productie, ele nu sunt inglobate in sistem ci traiesc in afara sau, in cel mai fericit caz, la periferia lui. Era firesc ca in momentul accederii la putere, aceste elemente sa reactioneze similar in raport cu marile probleme ridicate de existenta unui stat care in timpul deceniilor anterioare a suferit un accentuat proces de articulare si completare structurala. Consecintele imediate nu au intarziat sa apara, condominiumul antonesciano-legionar fiind rupt in ianuarie 1941.
L. Patrascanu intreprinde aici o analiza comparativa a tuturor loviturilor militare din epoca, deceland specificitatea celei intreprinse de maresalul Ion Antonescu. In acest din urma caz, armata a ramas unica forta organizata a marii burghezii romanesti care a incercat, sustinut, sa omogenizeze interesele acestei clase pe o platforma unica. Si a reusit acest lucru utilizand trei argumente: **a**. represiunea antilegionara; **b**. excluderea maselor muncitoresti, taranesti si mic-burgheze de la orice forma de participare politica; **c**. "romanizarea " vietii economice[83]. Exemplele sunt tipice pentru conduita patriarhala care vedea in violenta, sub toate formele sale, singura maniera eficienta de exercitare a prerogativelor guvernarii. Se creau astfel premisele activizarii latentelor imperialiste ale statului roman - idee draga ganditorului nostru - cu debuseul lor inevitabil, razboiul antisovietic. Mostenirea simbolica legionaro-carlista este preluata acum de un erou intruchipand de aceasta data nu numai barbatul viril prin excelenta sau haiducul salvator, ci si trasaturile cele mai invidiabile in vreme de razboi: forta, vigoare, intransigenta, trasaturi valorizate extrem de pozitiv intr-o societate patriarhala.
La capatul acestui scurt excurs printr-o carte ale carei idei au cunoscut o larga raspandire in ultima jumatate de secol, un efort de "re-facere mentala"[84] a actului istoric se impune. El ne poate conduce si pe alte cai. Una dintre ele ar putea fi cercetarea avatarelor culturii politice interbelice si a accelerarii trendului patriarhalizant ca factori primi ai alunecarii regimului politic din Romania spre formele nondemocratice amintite. Si in acest caz, demersul lui Lucretiu Patrascanu, marturiseste un set de optiuni ideologice si metodologice explicite.
Simptomatic, teza expansiunii imperialiste a Romaniei deschide ultima lucrare in care L Patrascanu incerca sa-si explice siesi si contemporanilor realitatile presante ale vremii, conturand, in plus, un program politic de redresare a societatii romanesti: "Problemele de baza ale Romaniei". El opereaza, in acest sens, cu criteriile formulate anterior de Lenin[85], aplicandu-le elastic la mediul autohton, patrunzandu-le anatomia. Doua argumente sunt invocate in sustinerea acestei idei: criza de supraproductie generata de marea industrie prelucratoare romaneasca in conditiile limitelor inerente pietei interne si apetiturile birocratiei etatice si ale aparatului militar, ambele entitati in continua expansiune[86].
Un complex de elemente il conduc pe analist la concluzia lipsita de echivoc - contrar opiniilor unor contemporani cu autoritate, Virgil Madgearu enumerandu-se printre ei - ca economia romaneasca a devenit o economie industriala in care marea industrie, intreprinderile mici si mijlocii, ca si intreprinderile statului detin o pozitie dominanta. Mai mult, in Romania sunt recognoscibile toate fenomenele definitorii stadiului monopolist atins de capitalismul occidental[87], cu consecintele sale nefaste: cresterea somajului si stagnarea tehnologica[88]. Pe de alta parte, expansiunea capitalului financiar in

forma sa clasica, dublata de un proces de centralizare si concentrare a sa, intareste convingerea lui L. Patrascanu cu privire la ideea "imperialismului romanesc", iar la orizontul crizei plasamentelor bancare se profilau doar doua solutii, ambele acceptate de catre "dictatura militaro-fascista": finantarea razboiului si "romanizarea" vietii economice[89].

Mecanismele concentrarii corporatiste sunt decelate de autor in simplul si impersonalul proces de expansiune a capitalismului monopolist, fenomen agregat de fortele sale cele mai active. O alta perspectiva metodologica ar fi condus, desigur, la relevarea izomorfismului dintre actiunea statului si a agentilor sai si atitudinea pasiva, de complezenta, a societatii proaspat masificate. Dirijismul si paternalismul erau termenii in care masele recent emancipate descopereau solutiile salvarii individuale si colective

Acelasi capital monopolist inglobant este facut raspunzator, in exegeza, de inapoierea sectorului agricol si de starea deplorabila a micilor proprietati taranesti.

Caracterul sau extensiv, raspandirea mecanizarii doar la nivelul marilor proprietati, diminuarea "inventarului viu", iata cateva caracteristici ale agriculturii romanesti interbelice, originate in anacronismul raporturilor de productie[90], pe care nici reforma agrara radicala din 1921 nu a reusit sa le estompeze. Toate concureaza spre o utilizare substantiala a muncii fizice, depuse nediferentiat de barbati si femei pentru asigurarea unui trai modest unor familii numeroase a caror resursa fundamentala era tocmai forta de munca slab valorizata. Era firesc, sustine L. Patrascanu, in conditiile in care "exproprietarirea si improprietarirea taranilor n-au fost masuri revolutionare infaptuite pe cai revolutionare", iar "reforma a fost o solutie de compromis". Totodata, reforma a raspandit munca salariata in agricultura romaneasca "contrazicand si infirmand sustinerile acelora care pun accentul tocmai pe caracterul necapitalist al agriculturii noastre "[91].

Totusi, diferentele dintre elita capitalista a taranimii, chiaburimea si marea masa sateasca devin din ce in ce mai accentuate. Astfel, aproape trei sferturi din taranime, pentru a-si intretine familia, era nevoita sa caute alte surse de castig in afara cadrului "economiei familiale", consecinta a caracteristicii fundamentale a agriculturii romanesti: melanjul "relatiilor de productie capitaliste cu relatiile de productie apartinand trecutului precapitalist". Aceasta este cauza fundamentala a retardarii rurale si nu "supraproductia agricola", explicatie cvasioficializata a permanentizarii crizei in agricultura care arunca o nedreapta responsabilitate tocmai in seama victimelor ei. Consecintele acestui tip de economie domestica, inchisa sunt, intr-adevar, inhibitoare pentru orice cercetare de emancipare a femeii din ruralul romanesc. De fapt, impartirea sarcinilor aferente "gospodariei" o dezavantaja vizibil, ea dedicandu-si intreaga energie activitatilor cotidiene extrem de solicitante pe care o astfel de pozitie le implica (lucrul la camp, in casa si imprejurimi, cresterea copiilor etc.). Cu atat mai mult absenta prelungita de acasa a sotilor in cautare de surse de venit suplimentare le ingreuna si mai mult situatia. Toate se suprapuneau pe un fond de violenta domestica pe care statisticele vremii si, implicit, analistii lor, printre care L. Patrascanu, nu l-au relevat cu suficienta insistenta.

Prin analiza specificului evolutiei agriculturii romanesti, diferita de cea din Apus, L. Patrascanu deceleaza germenii unei "suprapopulatii relative " in existenta marii proprietati funciare. Recunoscand mai marea performanta a acesteia in raport cu mica proprietate taraneasca, el aminteste trei factori care genereaza "suprapopulatia relativa" in agricultura romaneasca: 1. marile proprietati care concentreaza o treime din teritoriul tarii in mainile a 25 000 de mari proprietari (prezumabil barbati n.n. G.G.), frustrand sute de mii de tarani fara pamant de posibilitatea crearii unei gospodarii proprii; 2. exploatarea

intensa a fortei de munca, care conduce la scaderea cheltuielilor aferente ei si 3. folosirea extinsa a muncii femeilor si copiilor, care elimina de pe piata munca, mai costisitoare, a barbatilor. Bazandu-se pe cercetarile de teren ale echipelor monografice gustiene, Patrascanu remarca proportia mai mare a femeilor (89,9%) decat a barbatilor angrenati in productia agricola. In plus, conditiile de munca ale femeilor erau mult mai grele, iar salariile pe care le primeau erau cu 15-25% mai mici[92]. Aceasta situatie conducea la efectul pervers amintit (somajul masculin) dublat de un nivel mai scazut al veniturilor obtinute de femei prin munca pe marile exploatari agricole.

Folosind date statistice pertinente, autorul realizeaza de aceasta data un tablou foarte veridic al fenomenului. Munca subevaluata, in conditii grele, a femeilor in agricultura ii prilejuieste relevarea uneia dintre cauzele inapoierii domeniului. Este drept, mobilul analizei il constituie inegalitatea de tratament cu baze sociale, generale, si nu discriminarea de gen, cauza reala. Totusi merita semnalat efortul ganditorului roman de a ridica o problema delicata, efort programatic motivat, fireste, insa nu mai putin laudabil.

De altfel, intr-un studiu[93] publicat inca in 1928, L. Patrascanu studia fenomene similare in cadrul industriei romanesti dominate de marele capital bancar. In ciuda faptului ca nimeni pana atunci nu a reusit sa dovedeasca inferioritatea productivitatii muncii feminine, "ea este mult mai prost platita decat cea a barbatilor ". De asemenea, munca femeilor se utilizeaza nu numai in acele ramuri industriale care nu presupun depunerea unui efort fizic prea sustinut, ci in ateliere metalurgice, fabrici de cherestea si chiar mine. Situatia era intr-adevar ingrijoratoare, deoarece o statistica din 1925 releva ca din numarul total al salariatilor, femeile si minorii reprezentau 32%. "Intrebuintarea femeilor in mine si metalurgie, continua autorul, adica in ramuri de industrie care cer eforturi fizice deosebit de mari, este, desigur, unul dintre cele mai triste capitole ale exploatarii muncii in Romania. Lipsita de orice protectie legala efectiva, femeia este lasata pur si simplu prada celor mai neomenesti si barbare forme de exploatare". Este invocata, apoi, insasi asertiunea emisa, in 1926, de catre un for oficial (Ministerul Muncii) cu privire la contractele colective de munca: "Nici o dispozitie pentru protejarea muncii feminine nu gasim in conventiile din 1926, dupa cum nu gasim nimic privitor la concedii in caz de sarcina si lehuzie...". Incalcarea drepturilor fundamentale ale omului este deplansa ca fiind mult mai raspandita decat s-ar intelege din cazurile prezentate in publicatiile de resort[94].

Tonul empatic al expunerii, condescendenta sincera fata de cei supusi discriminarilor de orice fel ar fi ele, este simptomatica pentru temeiul moral al adeziunii lui L. Patrascanu la *credo*-ul comunist. Iar soarta femeilor in industrie va fi la fel de grea, lasa autorul sa se inteleaga, daca ele nu vor fi inarmate cu o ideologie si o organizare politico-sindicala in stare sa lupte eficace cu agentii marii finante, care nu o data au dispus de puterea politica in sensul reprimarii tuturor miscarilor contestatare. In acest caz avem de a face cu o ipostaziere a "femeii proletar" care, cu toate conotatiile de ordin etic amintite, are relevanta doar in logica antagonismelor clasiale. Femeia nu este exploatata pentru ca este femeie, ci pentru ca face parte din amorfa masa a proletariatului industrial… Ea este exploatata si pentru ca, in acest cadru, isi asuma roluri si profesii masculine prin excelenta (spre exemplu cele din industria miniera si metalurgica). Orele zilnice de munca acasa nu se contabilizeaza insa, si nici repercusiunile asupra sanatatii sau riscurile asumarii unei sarcini…Aspectele amintite depasesc, desigur, ipostaza "femeii proletar" peste care L. Patrascanu nu poate sa treaca.

Dar femeile incadrabile in larga categorie a micii burghezii aveau o situatie mai fericita? In nici un caz, deoarece mica burghezie a fost o victima a evolutiei capitalismului spre

stadiul monopolist, lovita sau amenintata fiind de concurenta necrutatoare a marelui capital. In paralel, mai exista o solutie: accesul in randurile functionarimii de stat, in continua expansiune. Numai ca accesul femeilor in acest mediu era extrem de limitat si nu depasea palierele inferior si mijlociu ale paturii sociale amintite[95]. Si in acest caz autorul putea merge mai departe. Accesul femeilor la educatie nu era o idee foarte comuna in istoria modernizarii noastre. Sa ne amintim numai de una dintre ideile generoase enuntate in proclamatia de la Islaz (1848). Intr-adevar, educatia femeii in familiile mic-burgheze se concentra, in epoca in care Lucretiu Patrascanu s-a format intelectual, spre formarea "femeii domestice"(care la pension dobandea o educatie casnica si vag culturala), si nu a femeii menite unei cariere publice. Trend patriarhal incontestabil, insa greu sesizabil, care explica de ce accesul femeilor spre carierele inaltfunctionaresti era atat de limitat. Nici intelectualitatea - care pentru L. Patrascanu nu constituie o "clasa sociala" in adevaratul inteles al cuvantului - nu era extrem de deschisa pentru elementul feminin din aceleasi motive expuse putin mai sus. Sa ne reamintim ca, imediat dupa primul razboi mondial, Alice Voinescu, in ciuda valorii sale incontestabile si a sprijinului mentorilor sai, nu a reusit sa ocupe o catedra la Facultatea de Litere din Bucuresti, trebuind sa se multumeasca a profesa la Conservatorul de Arta Dramatica. Este drept, spre sfarsitul deceniului trei unele facultati (cele de litere sau medicina, spre exemplu), si-au deschis, cu parcimonie insa, portile unor elemente feminine valoroase care au ocupat atunci, firesc, posturi academice de rang inferior. Numarul lor este foarte restrans daca se observa ca, cel putin in Capitala, dar cresterea este evidenta in toate centrele academice, proportia studentelor s-a marit de la 21,88% in 1924-1925, la 30,66% in 1934-1935[96], cifre mult inferioare totusi celor analoage din statele Europei occidentale, relevand insa disparitati lipsite de echivoc la capitolul egalitatii de sanse educationale si, implicit, sociale dintre sexe.

In mod cert, pentru ganditorul marxist roman, nici una dintre problemele societatii romanesti nu poate fi solutionata de curentele si gruparile politice reprezentand interesele "clasei capitaliste". Numai clasa muncitoare - respectiv "proletariatul industrial, proletariatul agrar, functionarimea particulara in elementele ei proletare, apoi semi-proletariatul agricol - era forta sociala chemata de evolutia obiectiva a istoriei noastre pentru a realiza, definitiv, democratizarea reala a tarii"[97].

Iar scopul final al luptei clasei muncitoare nu poate fi decat "transformarea actualului regim capitalist in regim socialist, etapa spre societatea comunista". Pentru aceasta erau necesare - si aici L. Patrascanu se dovedeste un marxist ortodox - crearea acelor conditii *sine qua non,* in fapt o societate democratica, prin o serie de masuri care sa produca schimbarile sociala si politice asteptate: **a**. desfiintarea tuturor institutiilor nedemocratice si epurarea aparatului etatic de elementele compromise; **b**. amnistie generala a opozantilor condamnati pe nedrept; **c**. exproprierea exhaustiva a marilor proprietati ce depasesc 50 de hectare si improprietarirea taranilor fara pamant sau cu pamant putin; **d**. nationalizarea B.N.R. si a intregului sistem bancar; **e**. controlul statului asupra monopolurilor capitaliste; **f**. garantarea tuturor drepturilor si libertatilor democratice.

Pe planul imbunatatirii situatiei clasei muncitoare se sustineau: ziua de lucru de opt ore, garantarea salariului minim pe economie, ameliorarea sistemului asigurarilor sociale si *o legislatie eficienta de protejare a muncii femeilor si copiilor* (s.n. G.G.)

Pe plan politic se cerea - remarcabil - "deplina egalitate in drepturi pentru femei si atragerea femeilor ca un element activ in viata publica a Romaniei". Politica nationala trebuia epurata de orice tendinte xenofobe si sovine, iar in politica externa se recomanda o solutie unica: alianta cu Uniunea Sovietica[98].

Mesajul general al acestui edificiu programatic era revizuirea distribuirii controlului asupra resurselor in sensul ameliorarii situatiei si pozitiei claselor neposedante, fenomen care abia incepuse sa fie studiat[99]. Era, intr-adevar, un program care urmarea larga democratizare a societatii romanesti in orizontul sfarsitului celei de-a doua conflagratii mondiale si nu un program de comunizare a Romaniei. Simptomatic, L. Patrascanu intrevedea un viitor care, de fapt, s-ar fi potrivit, partial fireste, unor state occidentale, nu Romaniei. Ocupatia sovietica si planul sistematic de impunere a noului regim politic au infirmat insa definitiv predictiile autorului. De altfel, la acest capitol, el nu a realizat niciodata performante marcante: intr-un articol publicat in "Viata Romaneasca" (aprilie, 1938) argumenta izbucnirea crizei economice in Romania[100], bazandu-se pe o simptomatologie de relevanta globala, tocmai in anul in care statisticile aratau un varf de crestere a acesteia, *sumum* luat ca punct de referinta in toate comparatiile efectuate peste cateva decenii.

Dar cum trebuia sa se manifeste muncitorimea? In logica relevata mai sus, clasa muncitoare trebuia sa realizeze o dubla miscare, spre exterior si spre interior. In primul caz trebuia sa atraga de partea sa toate fortele sociale interesate - cu predilectie taranimea - in modificarea *status-quo*-ului politico-social. In cel de-al doilea, clasa muncitoare trebuia sa-si coalizeze toate energiile interioare, sa devina o forta organizata, unitara, bine orientata ideologic si doctrinal, capabila sa-si indeplineasca rolul ei istoric[101]. Pentru aceasta, "proletariatul si la noi, nu-si va putea realiza menirea lui istorica izolandu-se ca clasa", ci dimpotriva "de a lupta chiar pentru a stabili un contact cat mai strans si cat mai permanent cu toate paturile populare ne-proletare, cu cele mai largi mase taranesti si orasenesti". Constructia autorului este insa idilica si are radacini patriarhale in care rolul central este atribuit proletariatului iar cel subordonat categoriilor sociale neproletare exploatate, insa totul emanand o armonie si organicitate cu parfum arhaizant si aluzii conservatoare. Nu s-a prevazut ca la noi "proletariatul" va lua fraiele puterii utilizand nu colaborarea democratica cu toate fortele populare, ci *violenta*. Astfel, epilogul cartii[102] a fost invalidat de orice realitate istorica, cunoasterea de catre clasa muncitoare a dificilelor probleme izvorand din structura societatii romanesti dovedindu-se o provocare iluzorie.

Opera lui L. Patrascanu, cu toate aspectele ei discutabile, poate fi un prilej de meditatie asupra destinului unui ganditor politic apartinand stangii radicale autohtone, caz tipic pentru acei intelectuali, de aceiasi speta, ale caror propensiuni critice au refuzat intalnirea cu realitatea sumbra a "marii iluzii a secolului XX".

5.4. Concluzii

In incheierea acestui scurt excurs exegetic o concluzie se impune aproape de la sine: cand discursul doctrinar il domina pe cel analitic, patriarhalismul traditional este abandonat in favoarea unor idei generoase. Altminteri, luptand cu un aparat conceptual inca neconsolidat sau, in celalalt caz, cu inapetentele publicului avizat al vremii, toate eforturile au fost indreptate spre un tel de ordin general. Intr-adevar, cunoasterea procesului de modernizare economica si consolidare institutionala din Romania, in care categoria analitica de gen nu si-a gasit locul, trebuia sa fie un atu in trasarea, programatica, a cailor pe care societatea noastra le avea de urmat intr-un viitor apropiat. Generalul estompeaza astfel particularul, il arunca in raftul al doilea al bibliotecii... Iar discriminarea de gen paleste in raport cu tare structurale ale societatii precum saracia, coruptia, abuzurile.

Fondul apatic arunca un con de umbra asupra unui domeniu care i-ar produce doar iritare, tresarire jenanta, optiuni justificatoare si, in final, clasicul "toate la timpul lor".

Note

[1] Cifrele sunt edificatoare: 68,7% din volumul total al paginilor publicate de catre Gherea se incadreaza sferei amintite, cf. Maria Larionescu, "Constantin Dobrogeanu-Gherea: legitimare sociala si intelectuala in cultura romaneasca", in *Studii de istorie economica si istoria gandirii economice*, vol.II, Coordonator: acad. N.N.Constantinescu, Editura Academiei Romane, Bucuresti, 1997, p. 79.

[2] Ne referim, desigur, la lucrarea lui Zigu Ornea, *Opera lui C.Dobrogeanu-Gherea*, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti, 1983, p. 516

[3] Maria Larionescu, *op. cit*, p. 80-81.

[4] Cf. Elena Supiur, "Viata intelectuala la romani in secolul XIX", in *Cartea interferentelor*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1985, p. 230-245; si Eadem, "The training of intellectuals in South-East Europe during the 19-th century. The romanian model", in *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie <A.D. Xenopol>*, Iasi, tomul XXIII/2, 1986, p. 469-490.

[5] Achim Mihu, "Gherea discipolul lui Maiorescu?", in *Meandrele adevarului,* Editura Dacia, Cluj, 1983, p. 247.

[6] *Ibidem*, p. 249.

[7] E.Lovinescu, *T. Maiorescu si posteritatea lui critica*, in *Scrieri*, vol. 8, Editie si postfata de Eugen Simion, Editura Minerva, Bucuresti, 1980, p. 187.

[8] T. Maiorescu poate fi considerat, printre altele, purtatorul unei conceptii politico-juridice hegeliene care promova ideea unei solidaritati a claselor natiunii in jurul Principelui – atunci Carol I – si care nu se impaca cu modelul clasic conflictual marxist sustinut de Gherea. Vezi Petre Pandrea, *Criminologia dialectica*, Fundatia Regele Mihai I, Bucuresti, 1945, p. 454. Pe plan estetic insa, cei doi au format "o unitate dialectica" intalnindu-se pe teren axiologic. Vezi Marin Bucur, *Istoriografia literara romaneasca. De la origini pana la G. Calinescu*, Editura Minerva, Bucuresti, 1973, p. 100.

[9] Z. Ornea, *Curentul cultural de la "Contemporanul"*, Editura Minerva, Bucuresti, 1977, p. 136.

[10] Constantin Dobrogeanu-Gherea, "Ce vor socialistii romani. Expunerea socialismului stiintific si Programul socialist", in *Opere complete*, vol.2, Editura Politica, Bucuresti, 1976, p. 14.

[11] *Idem*, "Conceptia materialista a istoriei. Conferinta sustinuta la <Cercul studiilor sociale> din Bucuresti", in *Opere complete*, vol 3, Editura Politica, Bucuresti, 1977, p. 9-33.

[12] *Ibidem,* p. 17.

[13] C. Dobrogeanu-Gherea, *op .cit.*, 1976, p. 57.

[14] *Ibidem*, p. 18.

[15] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, 1977, p. 18.

[16] *Idem*, *op. cit.*, 1976, p. 58.

[17] Z. Ornea, *op. cit.*, 1977, p. 142.

[18] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, 1976, p. 115-116.

[19] *Idem*, "Asupra socialismului in tarile inapoiate", in *Scrieri social-politice*, ed. D. Hurezeanu, Editura Politica, Bucuresti, 1968, p. 256.

[20] Vezi Ilie Corfus, *Agricultura in Tarile Romane 1848-1864. Istorie agrara comparata*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1982, p. 416-417.

[21] D. Hurezeanu, "O figura proeminenta a miscarii socialiste din Romania – C. Dobrogeanu- Gherea", in C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, 1968, p. 47.

[22] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobagia. Studiu economico-sociologic asupra problemei noastre agrare*, Editura Librariei Socec, Bucuresti, 1910, p. 53-63.

[23] *Ibidem*, p. 73-77.

[24] *Ibidem,* p. 102-126.

[25] *Ibidem,* p. 135.

[26] *Ibidem*, p. 155.

[27] *Ibidem*, p. 156-165.

[28] Ion Ungureanu, Idealuri sociale si realitati nationale. Seriile constitutive ale sociologiei romanesti (1848-1918), Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1988, p. 271.

[29] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, 1910, p. 283-284.

[30] *Ibidem*, p. 404-405.

[31] *Ibidem*, p. 406-407.
[32] *Ibidem,* p. 410.
[33] *Ibidem*, p. 420-421.
[34] *Ibidem*, p. 427.
[35] *Ibidem*, p. 446-447; lipsa unor strategii de economisire in rindul claselor dominante nu trebuie sa conduca – si nici Gherea n-a cazut in aceasta capcana –la ideea ca Romania era, la sfarsitul secolului al XIX-lea si inceputul celui urmator, o societate de status.
[36] *Ibidem,* p. 449-450.
[37] Una dintre ele este cea a dezvoltarii suprastructurii burgheze generatoare a canalelor de "drenare" periferizante; cf. Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoasterii societatii*, Humanitas, Bucuresti, 1990, p. 234.
[38] Vezi C. Dobrogeanu-Gherea, "Asupra miscarii literare si stiintifice", in *Studii critice*, Volumul III, Ed. a IV-a, Bucuresti, 1925, p. 41.
[39] Ideea este curenta in epoca; R. Michels o decela din analiza structurilor partidului socialist german; v. R Michels, *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarhical Tendencies of Modern Democracy*, Collier Books, N.Y. 1962. Gherea era, oricum, un excelent cunoscator al mediilor socialiste europene, de unde si ideile impartasite cu teoreticianul "legii de fier a oligarhiei".
[40] Vezi Gh. Platon, "Romania la sfarsitul secolului al XIX-lea. Observatii privind specificul dezvoltarii", in *Stat, societate, natiune. Interpretari istorice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 128-139. si Gh. Iacob, *Modernizare-europenism. Volumul I. Ritmul si strategia modernizarii*, Editura Universitatii "Al. I. Cuza", Iasi, 1995.
[41] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, 1910, p. 477-478.
[42] Intr-o scrisoare adresata lui K. Kautsky, Gherea aminteste ca " *Neoiobagia* era in curs de traducere in limba franceza de catre un tanar compatriot". Incercarea nu a fost, se pare, dusa la bun sfarsit; vezi *Idem*, *Opere complete*, vol. 8, Editura Politica, Bucuresti, 1983, p. 295.
[43] Se cunosc, pana astazi, doar trei editii ale cartii, dintre care primele doua sunt foarte rare.
[44] Situatia a fost deplansa, recent, de catre un distins specialist american in istoria romanilor, v. Keith Hitchins, "Miscarea comunista din Romania 1917-1944", in *Mit si realitate in istoriografia romaneasca*, Traducere de Sorana Georgescu Gorjan, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 1997, p. 217.
[45] Detaliile adeziunii au fost expuse intr-un interviu acordat lui Ion Biberi si aparut in volumul *Lumea de miine* (1946), cf. L. Patrascanu, "[O scurta autobiografie – interviu acordat de Lucretiu Patrascanu lui Ion Biberi]", in *Scrisori, articole, cuvantari 1944-1947*, Editura Politica, Bucuresti, 1983, p. 157-160.
[46] Vladimir Tismaneanu, "Semnificatia procesului Patrascanu", in *Arheologia terorii*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1992, p. 59.
[47] Un bogat material factologic, desi selectat, se poate regasi in volumele semnate de Mircea Musat si Ion Ardeleanu, *Romania dupa Marea Unire*, vol.2, partea I si partea a II-a, Editura Stiintifica si enciclopedica, Bucuresti, 1986-1988, p. 153-216, 560-566 si 408-471. O prezentare detasata a problemei, la Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 215-257.
[48] Simptomatica este, in acest sens, participarea, cu o conferinta despre Lenin, la ciclul de simpozioane organizat de grupul "Criterion" animat de catre Petru Comarnescu, Mircea Eliade si Constantin Noica. Vezi Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreapta romaneasca*, Editie revazuta, Editura Fundatiei Culturale Romane, Bucuresti, 1996, p. 151.
[49] L. Patrascanu a facut parte cu siguranta din acest grup social, a carui sarcina era "sa ofere o interpretare a lumii pentru acea societate". Cf. Karl Mannheim, *Ideology and utopia*, Harcourt Brace, New York, 1955, p. 10.
[50] Vezi Irina Livezeanu, *Cultura si nationalism in Romania Mare, 1918-1930*, Humanitas, Bucuresti, 1998, p. 349.
[51] Folosim conceptul in acceptiunea consacrata de I.M. Bochenski, cf. *Ce este autoritatea? Introducere in logica autoritatii*, Traducere de Thomas Kleininger, Humanitas, Bucuresti, 1993, p. 53.
[52] Jonathan H. Turner, "Analytical Theorizing", in Anthony Giddens and J.H. Turner (eds), *Social Theory Today*, Standford University Press, 1987, p. 164-165.
[53] Cf. Marcel Prelot, Georges Lescuyer, *Histoire des idees politiques*, 11 edition, Dolloz, Paris, 1992, p. 10.
[54] L.Patrascanu, "Curs de economie politica teoretica", in *Scrieri, articole, cuvantari 1944-1947*, Editura Politica, Bucuresti, 1983, p. 241-242.
[55] *Ibidem*, p. 246-247.

[56] Ideea era foarte curenta in epoca si pare de inspiratie gustiana. Vezi si H.H. Stahl, *Studii de sociologie istorica*, Editura Stiintifica, Bucuresti, 1972, p. 6.
[57] L. Patrascanu, *op .cit.*, p. 253-254.
[58] *Ibidem*, p. 264.
[59] *Ibidem*, p. 269.
[60] *Ibidem*, p. 291.
[61] *Ibidem.*
[62] *Ibidem*, p. 294-295.
[63] Cf. Mihai Todosia, *Doctrine economice*, Editura Universitatii "Al. I. Cuza", Iasi, 1992, p. 212.
[64] L. Patrascanu, *op. cit.*, p. 312-320; Distinctia pe care autorul o face intre bogatia statelor si bogatia indivizilor nu este originala, ci a fost larg discutata de catre Mihail Manoilescu.
[65] *Ibidem*, p. 369-370.
[66] *Ibidem*, p. 391, 405-406.
[67] Raymond Boudon, "Locul dezordinii", in *Texte sociologice alese*, Studiu introductiv si selectie: Ion Aluas si Traian Rotariu, Traducere din limba franceza: Traian Rotariu, Humanitas, Bucuresti, 1990, p. 369.
[68] L. Patrascanu, *Un veac de framantari sociale 1821-1907*, Editura Politica, Bucuresti, 1969, p. 5-6.
[69] *Ibidem*, p. 16, 18.
[70] *Ibidem*, p. 53.
[71] *Ibidem*, p. 63.
[72] *Ibidem*, p. 126.
[73] *Ibidem*, p. 134-198, 200.
[74] *Ibidem*, p. 221.
[75] *Ibidem*, p. 288.
[76] *Ibidem*, p. 336-339.
[77] Fernand Braudel, "Position de l'histoire en 1950", in *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1977, p.15.
[78] L. Patrascanu, *Sub trei dictaturi*, Editia a treia, Forum, Bucuresti, 1945, p.8.
[79] *Ibidem,* p. 15-17.
[80] *Ibidem,* p. 24.
[81] Prevederea constitutionala amintita a largit considerabil corpul electoral; cf. Alexandre Tilman-Timon, *Les actes constitutionnels en Roumanie de 1938 a 1944*, Imprimerie "Cugetarea" S.A., Bucuresti, 1947, p. 47-48.
[82] L. Patrascanu, *op. cit*., 1945, p. 190-194.
[83] *Ibidem*, p. 248-251.
[84] Cf. Rex Martin, *Historical explanation. Re-enactemant and practical inference*, Cornell University Press, Ithaca-London, 1977, p. 41. Ideea este, desigur, de inspiratie colingoodiana.
[85] V. I. Lenin, Imperialismul, stadiul cel mai inalt al capitalismului, in Opere alese, Editura Politica, Bucuresti, 1970, p. 169.
[86] L. Patrascanu, *Problemele de baza ale Romaniei*, Editia a II-a, Editura Socec &Co SAR, Bucuresti, 1945, p. 10-14.
[87] *Ibidem,* p. 27.
[88] *Ibidem*, p. 43-44.
[89] *Ibidem*, p. 56-57.
[90] *Ibidem,* p. 63-75.
[91] *Ibidem*, p. 83.
[92] *Ibidem*, p. 99-100.
[93] Cf. L. Patrascanu,"Bancile si beneficiile lor", in *Texte social-politice (1921-1938)*, Editura Politica, Bucuresti, 1975, p. 103-155.
[94] *Ibidem*, p. 150-152. O observatie se impune: criticile autorului lasa deoparte faptul esential ca munca femeii in industrie, oricat de multe inconveniente ar fi prezentat, a contribuit, cu siguranta, la emanciparea sa de sub constrangerile patriarhalismului atat de raspandit in lumea rurala.

[95] Datele sunt reproduse dupa L. Nastasa, "Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din Romania 1920-1940", in *Identitate/alteritate in spatiul cultural romanesc*, (ed. Al. Zub), Editura Universitatii "Al. I. Cuza", Iasi, 1996, p. 349.
[96] *Ibidem,* p. 119-132.
[97] *Ibidem*, p. 274- 275.
[98] *Ibidem*, p. 279-282.
[99] Cf. F. A. von Hayek, "Nature et historique du probleme" in *L'economie du_socialisme au regime colectiviste*. Etudes critiques sur les posibilitees du socialism par N.G. Pierson, Ludwig von Mises, Georg Halm, Enrico Barone. Introduction et conclusion de F. A. von Hayek, Editions politiques, economiques et sociologiques, Libraire de Medicis, Paris, 1939, p. 24-25.
[100] L. Patrascanu, "Inceput de criza in economia mondiala", in *op. cit.*, 1975, p. 277-280.
[101] *Idem*, *op. cit.*, 1945, p. 293-314.
[102] *Ibidem*, p. 318.

6. Bibliografie selectiva

Arneil, B., *Politics and Feminism*, Blackwell, Oxford, 1999.
Aurelian, P.S., *Opere economice-texte alese*, Studiu introductiv de Costin Murgescu, Editura Academiei, Bucuresti, 1967.
Barnovschi, D.V., *Originile democratiei romane*, Editura Viata romaneasca, Iasi, 1922.
Balcescu, Nicolae, *Opere, Tomul I, Partea I-ai, Scrieri istorice, politice si economice,* Editie critica. Introducere de G.Zane, Fundatia pentru literatura si arta „Regele Carol II", Bucuresti, 1940.
Idem, *Opere, Tomul I, Partea a II-a, Scrieri istorice, politice si economice,* Editie citica. Introducere de G.Zane, Fundatia pentru literatura si arta „Regele Carol II", Bucuresti, 1940.
Bettelheim, Charles, *L'économie allemande sous le nazisme*, Librarie Marcel Rivière et Cie, Paris, 1946.
Bochenski, I.M., *Ce este autoritatea? Introducere in logica autoritatii*, Traducere de Thomas Kleininger, Editura Humanitas, Bucuresti, 1993.
Bogdan, Elena, *Feminismul*, Tip. Huniadi, Timisoara, 1926.
Boia, Lucian, *Istorie si mit in constiinta romaneasca*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1997.
Bolliac, Cezar, *Scrieri I*, Prefata de Mircea Scarlat, Editura Minerva, Bucuresti,1983.
Idem, *Scrieri II*, Prefata de Mircea Scarlat, Editura Minerva, Bucuresti 1983.
Botez, Calypso, „Drepturile femeii in constitutia viitoare," in *Constitutia din 1923 in dezbaterile contemporanilor*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1990.
Boudon, Raymond,"Locul dezordinii," in *Texte sociologice alese*, Studiu introductiv si selectie: Ion Aluas si Traian Rotariu, Traducere din limba franceza: Traian Rotariu, Humanitas, Bucuresti, 1990.
Bratu, Doru, *7 prelegeri pentru o istorie sociala a romanilor*, Editura INI, Bucuresti, 1998.
Braudel, Fernand, "Position de l'histoire en 1950", in *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1977.
Braileanu, Traian, „Feminizare si efeminare", in *Sociologia si arta guvernarii. Articole Politice*, Editura Insemnari Sociologice, Cernauti, 1937.
Bucur, Maria, "In Praise of Wellborn Mothers. On Eugenicist Gender Roles in Interwar Romania," in *East European politics and Societies* 9, no.1(winter 1995).
Eadem, "Awakening or Constructing Biological Consciousness? Astra and Biopolitics in Interwar Romania," in *Colloquia. Journal of Central European History* (Cluj) 2, nr. 1-2, (ian.-dec., 1995).
Bucur, Marin., *C.A. Rosetti-mesianism si donquijotism revolutionar,* Editura Minerva, Bucuresti, 1970.
Idem, *Istoriografia literara romaneasca. De la origini pana la G. Calinescu*, Editura Minerva, Bucuresti, 1973.
Bulei, Ion, *Sistemul politic al Romaniei moderne. Partidul conservator*, Editura Politica, Bucuresti, 1987.
Burleigh, Michael, *The Third Reich. A New History*, Hill & Wang, New York, 2000.
Carp, P.P., *Discursuri parlamentare*, Editura "Grai si suflet - Cultura nationala", Bucuresti, 2000.
Caliman, Valeria, *Mama generatoare de viata romaneasca*, Editura Subsectiei eugenice si biopolitice a Astrei, Sibiu, 1942.

Cancea, Paraschiva, *Miscarea pentru emanciparea femeii in Romania*, Editura Politica, Bucuresti, 1976.
Cioran, Emil, *Eseuri*, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti, 1988.
Idem, *Schimbarea la fata a Romaniei*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1990.
Idem, *Manual de descompunere*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1996.
Corfus, Ilie, *Agricultura in Tarile Romane 1848-1864. Istorie agrara comparata*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1982.
Cuza, A.C., *Nationalitatea in arta*, Bucuresti, 1908.
Diamandi, Sterie, *Galeria oamenilor politici*, Editura Eurosong & Book, 1998.
Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Neoiobagia. Studiu economico-sociologic asupra problemei noastre agrare*, Editura Librariei Socec, Bucuresti, 1910.
Idem, "Asupra miscarii literare si stiintifice", in *Studii critice*, Volumul III, Ed. a IV-a, Bucuresti, 1925.
Idem, "Asupra socialismului in tarile inapoiate", in *Scrieri social-politice*, ed. D. Hurezeanu, Editura Politica, Bucuresti, 1968.
Idem, "Ce vor socialistii romani. Expunerea socialismului stiintific si Programul socialist", in *Opere complete*, vol.2, Editura Politica, Bucuresti, 1976.
Idem, "Conceptia materialista a istoriei. Conferinta sustinuta la <Cercul studiilor sociale> din Bucuresti", in *Opere complete*, vol 3, Editura Politica, Bucuresti, 1977.
Eliade, Mircea, "Eminescu-poetul neamului roman", in M. Eliade, *Despre Eminescu si Hasdeu*, editie ingrijita de Mircea Handoca, Editura Junimea, Iasi,1987.
Idem, *Profetism Romanesc*, Ed "Roza vanturilor", Bucuresti, 1990, vol. I.
Idem, *Oceanografie*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1991.
Filipescu, Nicolae, *Discursuri politice*, vol. I 1888-1901, Editura Minerva, Bucuresti, 1912.
Gatens, M., *Feminism si filosofie*, Editura Polirom, Iasi, 2001.
Ghica, Ion., *Opere I,* Studiu introductiv de Ioan Roman, Editura pentru literatura, Bucuresti, 1967.
Idem, *Opere II*, Editura Minerva, Bucuresti, 1970.
Golescu, Dinicu, *Insemnare a calatoriei mele Constantin Radovici din Golesti facuta in anul 1824, 1825, 1826*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1971.
Goodwin, Barbara, *Using Political Ideas*, John Wiley & Sons, Chichester, 1995.
Grossman, Atinna, *Reforming sex.The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920-1950*,Oxford University Press, New York, 1995.
von Hayek, F.A., "Nature et historique du probleme", in *L'economie du socialisme au regime colectiviste*. Etudes critiques sur les posibilitees du socialism par N.G. Pierson, Ludwig von Mises, Georg Halm, Enrico Barone. Introduction et conclusion de F. A. von Hayek, Editions politiques, economiques et sociologiques, Libraire de Medicis, Paris, 1939.
Hitchins, Keith, "Miscarea comunista din Romania 1917-1944", in *Mit si realitate in istoriografia romaneasca*, Traducere de Sorana Georgescu Gorjan, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 1997.
Idem, *Romanii 1774-1866*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1998.
Iacob, Gh., Iacob, L., *Modernizare – Europenism*, vol. I si II, Editura Universitatii „Al. I. Cuza", Iasi, 1995.
Iliescu, Adrian-Paul, "Conservatorismul", in Alina Mungiu-Pippidi (ed.) *Doctrine politice*, Polirom, Iasi, 1998.
Ionescu, Nae, *Roza vanturilor*, Editura "Roza vanturilor", Bucuresti, 1990.

Iordache, Anastasie*, Originea si constituirea partidului conservator*, Editura Paideia, Bucuresti, 1999.
Iorga, N., "Doctrina nationalista", conferinta tinua la Fundatia Universitara "Carol I", 10 decembrie 1922, Editura Cultura Nationala, Bucuresti, 1922.
Katargiu, Barbu, *Discursuri parlamentare*, Editura Minerva, Bucuresti, 1914.
Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1998.
Kogalniceanu, Mihail, *Opere I (Beletristica, studii literare, culturale si sociale*), Studiu introductiv de Dan Simonescu, Editura Academiei, Bucuresti, 1974.
Idem, *Opere II (Studii istorice*), Studiu introductiv de Dan Simonescu. Bucuresti, Editura Academiei, 1974.
Larionescu, Maria, "Constantin Dobrogeanu-Gherea: legitimare sociala si intelectuala in cultura romaneasca"*,* in *Studii de istorie economica si istoria gandirii economice*, vol.II, Coordonator: acad. N.N.Constantinescu, Editura Academiei Romane, Bucuresti, 1997.
Lieven, Dominic, *The Aristocracy in Europe 1815-1914*, Macmillan, Hong Kong, 1992.
Liiceanu, Gabriel, *Itinerariile unei vieti: E.M.Cioran/Apocalipsa dupa Cioran*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1995.
Livezeanu, Irina, *Cultura si nationalism in Romania Mare, 1918-1930*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1998.
Lovinescu, E., *T. Maiorescu si posteritatea lui critica*, in *Scrieri*, vol. 8, Editie si postfata de Eugen Simion, Editura Minerva, Bucuresti, 1980.
Idem, *Istoria civilizatiei romane*, Studiu introductiv de Z.Ornea, Bucuresti, Editura Minerva, 1997.
Mannheim, Karl, *Ideology and utopia*, Harcourt Brace, New York, 1955.
Marin, Vasile, *Fascismul*, Editura Majadahonda, Bucuresti, 1997.
Martin, Rex, *Historical explanation. Re-enactemant and practical inference*, Cornell University Press, Ithaca-London, 1977.
Martian, D.P., *Opere economice*, Studiu introductiv de N. Marcu si Z. Ornea, Editura Stiintifica, Bucuresti,1961.
Mazdumar, Pauline, *Eugenics, Human Genetics and Human Failings. The Eugenics Societies, Its Sources and Its Critics in Britain*, Routledge, New York, 1992.
Michelet, J., *Doamna Rosetti*. Traducere romaneasca D.Munteanu-Ramnic, Tipografia „Neamul Romanesc", Valenii de Munte,1909.
Michels, Roberto, *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarhical Tendencies of Modern Democracy*, Collier Books, N.Y. 1962.
Mihu, Achim, "Gherea discipolul lui Maiorescu?," in *Meandrele adevarului,* Editura Dacia, Cluj, 1983.
Mihailescu, Stefania, *Emanciparea femeii romane*, Antologie de texte, vol.I 1815-1918, Editura Ecumenica, Bucuresti, 2001.
Miroiu, Mihaela, *Gandul umbrei*, Editura Alternative, Bucuresti, 1995.
Idem, *Societatea retro*, Editura Trei, Bucuresti, 1999.
Mitu, Sorin, *Geneza identitatii nationale la romanii ardeleni*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1997.
Moldovan, Iuliu, *Igiena natiunii*, Cluj, 1925.
Idem, *Biopolitica*, Cluj, 1926.
Moore jr., Barrington, *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press, Boston, 1966.
Muraru, I., Gheorghe I., *Constitutiile romane*, „Monitorul oficial", Bucuresti, 1995.

Murgescu, Costin, *Mersul ideilor economice la romani. Epoca moderna*, vol. 2, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 1990.
Musat, Mircea si Ardeleanu, Ion, *Romania dupa Marea Unire*, vol.2, partea I si partea a II-a, Editura Stiintifica si enciclopedica, Bucuresti, 1986-1988.
Nastasa, Lucian, "Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din Romania 1920-1940", in *Identitate/alteritate in spatiul cultural romanesc*, (ed. Al. Zub), Editura Universitatii "Al. I. Cuza", Iasi, 1996.
Neagoe, Stelian, *Triumful ratiunii impotriva violentei*, Editura Junimea, Iasi, 1977.
Idem, *Istoria guvernelor Romaniei de la inceputuri – 1859 pina in zilele noastre – 1995*, Editura Machiavelli, Bucuresti, 1995.
Nisbet, Robert, *Prejudices. A Philosophical Dictionary*, Harvard University Press, Cambridge, 1982.
Noica, Constantin, *Cuvant impreuna despre rostirea romaneasca*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1977.
North, Douglass, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York, 1990.
Oakeshott, Michael, *Rationalismul in politica*, Editura All, Bucuresti, 1994.
Ornea, Z., *Curentul cultural de la "Contemporanul"*, Editura Minerva, Bucuresti, 1977.
Idem, *Opera lui C.Dobrogeanu-Gherea*, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti, 1983.
Idem, *Anii treizeci. Extrema dreapta romaneasca*, Editie revazuta, Editura Fundatiei Culturale Romane, Bucuresti, 1996.
Idem, *Viata lui Titu Maiorescu*, 2 vol., Editura DU Style, Bucuresti, 1997.
Idem, *Junimea si junimismul*, 2 vol., Editura Minerva, Bucuresti, 1998.
Pandrea, Petre, *Criminologia dialectica*, Fundatia Regele Mihai I, Bucuresti, 1945.
Papadima, Ovidiu, *Cezar Bolliac*, Editura Academiei, Bucuresti,1966.
Paul, Diane, *Controlling Human Heredity, 1865 to the Present*, Humanities Press, N.J., 1995.
Patrascanu, Lucretiu, *Sub trei dictaturi*, Editia a treia, Editura Forum, Bucuresti, 1945.
Idem, *Problemele de baza ale Romaniei*, Editia a II-a, Editura Socec &Co SAR, Bucuresti, 1945.
Idem, *Un veac de framantari sociale 1821-1907*, Editura Politica, Bucuresti, 1969.
Idem, "Bancile si beneficiile lor", in *Texte social-politice (1921-1938)*, Editura Politica, Bucuresti, 1975.
Idem, *Scrisori, articole*, *cuvantari 1944-1947*, Editura Politica, Bucuresti, 1983.
Platon, Gh., "Romania la sfarsitul secolului al XIX-lea. Observatii privind specificul dezvoltarii", in *Stat, societate, natiune. Interpretari istorice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982.
Pocock, J. G. A. „The Reconstruction of Discourse: Towards the Historiography of Political Thought", in *MLN (Modern Language Notes)*, Vol. 96, nr. 5 (decembrie 1981).
Prelot, Marcel, Lescuyer, Georges, *Histoire des idees politiques*, 11 edition, Dolloz, Paris, 1992.
Rapeanu, Valeriu, *Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Nae Ionescu*, Editura Arta Grafica, Bucuresti,1993.
Rogger, Hans, Weber, Eugen, *Dreapta europeana-profil istoric*, Editura Minerva, Bucuresti, 1995.
Rosetti, C.A., *Scrieri din junete si esiliu*, Bucuresti, 1885.
Rosca, Alexandru, *Copiii superior inzestrati*, Cluj, 1941.

Rosca, Nicolae, *Ce este Fratia de Cruce? Origini-organizare-doctrina*, Editura Miscarii Legionare, Madrid, 1987.
Sandache, Cristian, *Doctrina national-crestina in Romania*, Editura Paideia, Bucuresti, 1997.
Scurtu, Ioan, *Viata politica din Romania -1918-1944*, Editura Albatros, Bucuresti, 1982.
Seton-Watson, R.W., *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*, London, 1934.
Stahl, Henri H., *Studii de sociologie istorica*, Editura Stiintifica, Bucuresti, 1972.
Stan, Apostol, *Independenta Romaniei. Detasarea de piata otomana si ratasarea de Europa. 1774-1875*, Editura Albatros, Bucuresti, 1998.
Stanesco, Basile, *La capacite civile de la femme mariee en Roumanie après la nouvelle loi du 20 avril1932*, Domat-Montchrestien, Paris, 1937.
Supiur, Elena,"Viata intelectuala la romani in secolul XIX", in *Cartea interferentelor*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1985.
Eadem, "The training of intellectuals in South-East Europe during the 19-th century. The romanian model", in *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie <A.D. Xenopol>*, Iasi, tomul XXIII/2, 1986.
Stefanescu-Goanga, Florin, *Selectiunea capacitatilor si orientarea profesionala*, Cluj, 1929.
Tilman-Timon, Alexandre, *Les actes constitutionnels en Roumanie de 1938 a 1944*, Imprimerie "Cugetarea" S.A., Bucuresti, 1947.
Tismaneanu, Vladimir, "Semnificatia procesului Patrascanu", in *Arheologia terorii*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1992.
Todosia, Mihai, *Doctrine economice*, Editura Universitatii "Al. I. Cuza", Iasi, 1992.
Turner, Jonathan H., "Analytical Theorizing", in Anthony Giddens and J.H. Turner (eds), *Social Theory Today*, Standford University Press, 1987.
Ungureanu, Ion, *Idealuri sociale si realitati nationale. Seriile constitutive ale sociologiei romanesti (1848-1918)*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1988.
Idem, *Paradigme ale cunoasterii societatii*, Editura Humanitas, Bucuresti, 1990.
Zelea Codreanu,Corneliu, *Pentru legionari*, Editura Totul pentru Tara, Sibiu, 1936.
Zeletin, St., *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei si politicii burgheziei romana*, ed..a III-a, Editura Scripta, Bucuresti,1992.
Idem., *Burghezia romana. Originea si rolul ei istoric*, ed. a II-a, Editura Humanitas, Bucuresti,1991.
Xenopol, A.D., *Istoria partidelor politice in Romania*, Albert Baer, Bucuresti 1910.

Index de nume

A

Addams, Jane, 80
Alecsandri, Vasile, 59
Anderson, Bonnie, 45, 62
Antonescu, Ion, 153
Antonescu, Mihai, 125
Antonesei, Liviu, 106
Aristotel, 147
Arneil, Barbara, 15
Asachi, Gheorghe, 45
Aurelian, Petru S., 16, 17, 31

B

Bachofen, J.J., 138
Baiulescu, Maria, 10, 73
Balcescu, Nicolae, 6, 19–21, 26, 27, 29, 50
Banu, Gheorghe, 66, 80, 85
Bibescu, Gheorghe, 8, 25, 50
Bogrea, Vasile, 106
Bolliac, Cezar, 6, 26–29
Bonald, Louis de, 55
Botez, Calypso, 68
Botez, Eugeniu, 80
Bratianu, Gheorghe, 104, 125, 127
Bratianu, Ion, 58
Bratianu, Ion C., 50
Bratianu, Ionel, 66
Bratianu, Vintila, 50
Bulei, Ion, 48
Burke, Edmund, 55

C

Campineanu, Ion, 50
Cantacuzino, Alexandru, 118
Caragea, Constantin, 33
Caragiale, Ion Luca, 59
Carol al II-lea, 87, 152
Carol I, 93
Carp, Petre, 8, 52, 53, 55–58, 60, 61
Catargiu, Lascar, 50, 53
Ceausescu, Nicolae, 86, 145
Cioculescu, Serban, 106
Cioran, Emil, 11, 94, 103, 104, 108, 111, 114
Cocea, Sofia, 34
Codreanu, Corneliu Zelea, 11, 104, 106
Comsia, Ovidiu, 75
Constantiniu, Florin, 48
Conta, Vasile, 124
Cosma, Gheorghe, 83
Costa-Foru, Xenia, 80
Cugler, Matilda, 59
Cuza, A.C., 11, 104, 106, 116, 121, 122, 123–24, 127
Cuza, Alexandru Ioan, 151

D

Dej, Gheorghe Gheorghiu, 145
Dimitrescu-Iasi, C., 142
Dumas, Alexandre, 36

E

Eliade, Mircea, 11, 20, 94–96, 103–16, 125, 127
Elian, Alexandru, 106
Elisabeta, principesa, 99
Eminescu, Mihai, 11, 59, 93, 95–102, 106, 108, 124, 126, 127, 143
Engels, Friederich, 138, 143, 145

F

Falkland, viconte de, 54
Farago, Elena, 117
Ferdinand I, 103
Filipescu, Nicolae, 62
Florescu, Ioan Emanoil, 50

G

Gane, Nicolae, 125
Gendre, B., 97
Georgescu, Vlad, 48
Gherea, Constantin Dobrogeanu, 12, 48, 135–44
Ghica, Constantin, 27
Ghica, Dimitrie, 53, 99
Ghica, Ion, 7, 16, 29–34
Giurescu, Constantin, 149
Giurescu, Constantin C., 125, 149
Goebbels, Joseph Paul, 11, 128
Goga, Octavian, 93, 94, 95, 104, 106, 122, 123–25
Golescu, Dinicu, 48
Gusti, Dimitrie, 80
Gyr, Radu, 117

H

Heine, Heinrich, 59
Hill, Octavia, 80
Hitchins, Keith, 48
Hitler, Adolf, 11, 120
Hugo, Victor, 36
Humpel, Emilia, 98–99

I

Ileana, Printesa, 80
Ionescu, Nae, 94, 104

Iorga, Nicolae, 30, 48, 93, 94, 95, 104, 105–6, 116, 122, 123, 124, 125, 127

K

Kant, Immanuel, 47
Katargiu, Barbu, 8, 46, 50–53, 61
Kautsky, Karl, 137
Kogalniceanu, Mihail, 16, 34–37, 50, 52
Kremnitz, Mite, 59

L

Lahovary, Alexandru, 53
Lassalle, Ferdinand, 32
Lenau, 59
Lenin, Vladimir Ilici, 153
Liiceanu, Gabriel, 104
Locke, John, 47, 48
Lovinescu, Eugen, 48, 66, 135

M

Madgearu, Virgil, 153
Maiorescu, Titu, 7, 53, 58, 59, 96, 98, 137
Maistre, Joseph de, 47, 54
Manastireanu Botta, Ana, 99
Manliu, Ioan, 84
Manoilescu, Mihail, 141
Manoilescu, Nicolae, 66
Manuila, Sabin, 80, 84
Manuila, Veturia, 9, 73, 80, 81
Marin, Vasile, 104
Martian, Dionisie Pop, 16, 31
Martin, Aimé, 18, 19, 20, 27
Marx, Karl, 32, 39, 58, 138, 145
Mateescu, Stelian, 109
Micescu, Istrate, 125
Michelet, Jules, 25, 26
Micle, Veronica, 59, 102
Mihailescu, Stefania, 5
Mihalache, Ion, 66
Mill, John Stuart, 7, 19, 31
Miorescu, Titu, 54
Moldovan, Iuliu, 10, 66–70, 75, 80, 83, 86, 87
Morgan, Lewis, 138

N

Negulici, I.D., 20
Noica, Constantin, 11, 104, 115–16
North, Douglass, 54, 55

O

Oakeshott, Michael, 47, 54

P

Panu, Gh., 149
Papacostea, Victor, 125
Papadima, Ovidiu, 28
Patrascanu, Lucretiu, 12, 48, 135, 145–57
Peel, Robert, 55
Poutret de Mauchaps, 36

R

Radaceanu, Lotar, 144
Radulescu, Ion Heliade, 45
Rainer, Francis, 80
Ralea, Mihai D., 136
Ramneantu, Petre, 74, 86
Ricardo, David, 32
Roosevelt, Theodore, 79
Rosca, Alexandru, 75
Rosetti, C.A., 6, 21–26, 27, 29, 50
Rosetti, Maria, 6, 25, 26
Rosetti, Radu, 149
Rosetti, Theodor, 50
Rousseau, Jean Jaques, 20, 47

S

Sand, George, 36
Sanger, Margaret, 68, 73
Schiller, Friederich, 61
Sima, Horia, 104
Simon, Jules, 122
Sion, Gheorghe, 34
Smith, Adam, 32
Sombart, Werner, 38
Spencer, Herbert, 139
Spiru Haret, 142
Stahl, Henri, 80
Sterian, Paul, 109
Sturdza, Dimitrie, 53
Sturdza, Mihail, 46, 48, 50
Sutu, Nicolae, 45

S

Stirbei, Elisabeta, 28

T

Tautul, Ionica, 50
Thiers, Adolphe, 56
Tinis, Aurel, 83
Tocqueville, Alexis de, 62
Trandafir, Lucia, 119

V

Vacareasca, L., 27

Vasiliu Mitosasca, Maria, 34
Vladimirescu, Tudor, 150
Voinea, Serban, 144
Voinescu, Alice, 59, 156
Vulcanescu, Mircea, 80
Vulpe, Radu, 125

W

Webb, Beatrice, 68

X

Xenopol, A.D., 18, 22, 25, 48

Z

Zeletin, Stefan, 7, 15, 16, 37–40, 48, 66
Zinsser, Judith, 45, 62